

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**SOSYAL DIŞLANMA BOYUTUYLA ÜNİVERSİTE
MEZUNU GENÇ İŞSİZLER ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA: BURSA ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HÜSEM DEMİRLER

BURSA – 2020

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**SOSYAL DIŞLANMA BOYUTUYLA ÜNİVERSİTE
MEZUNU GENÇ İŞSİZLER ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA: BURSA ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HÜSEM DEMİRLER

ORCID: 0000 – 0002 – 3833 – 8686

Danışman: PROF. DR. AYSEN TOKOL

BURSA – 2020

YEMİN METNİ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak savunduğum “Sosyal Dışlanma Boyutuyla Üniversite Mezunu Genç İşsizler Üzerine Bir Araştırma: Bursa Örneği” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarda kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal türünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

07.09.2020

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hüsem DEMİRLER
Öğrenci No: 701713001
Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans

İNTİHAL RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 07/09/2020

Tez Başlığı / Konusu: SOSYAL DIŞLANMA BOYUTUYLA ÜNİVERSİTE MEZUNU GENÇ İŞSİZLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BURSA ÖRNEĞİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 243 sayfalık kısmına ilişkin, 07/09/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

07.09.2020

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hüsem DEMİRLER
Öğrenci No: 701713001
Anabilim Dalı: ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
Programı: YÜKSEK LİSANS
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
PROF. DR. AYSEN TOKOL

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Hüsem DEMİRLER
Üniversitesi: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bilim Dalı: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı: xii+ 243
Mezuniyet Tarihi: / /

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Aysen TOKOL

SOSYAL DIŞLANMA BOYUTUYLA ÜNİVERSİTE MEZUNU GENÇ İŞSİZLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BURSA ÖRNEĞİ

Sosyal politika literatüründe farklı yönleriyle tartışılan sosyal dışlanma kavramı; çeşitli yoksunlukları açıklamak için kullanılmakta ve yurttaşlık hakları ile ilişkilendirilmektedir. Çok boyutlu ve dinamik bir süreci ifade eden sosyal dışlanma kavramı; bireylerin, ekonomik, sosyal ve siyasal yaşama tam olarak katılamamaları anlamına da gelmektedir. Sosyal dışlanmanın gerçekleşmesinde; küreselleşme süreci, Neo-liberal politikalar, işgücü piyasalarının ve refah devletinin geçirdiği dönüşüm etkili olmaktadır. Ayrıca sosyal dışlanma ve işgücü piyasaları arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Günümüzde, bir taraftan işsizliğin yapısal bir sorun haline gelmesi, diğer taraftan da güvencesiz istihdamın yaygınlaşması geniş toplum kesimlerini sosyal dışlanma olgusu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Zira işsizlik, sosyal dışlanmanın hem bir nedenini hem de bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede eğitilmiş gençler arasında da yaygınlaşan işsizlik, eğitilmiş gençlerin yaşam içerisinde sosyal dışlanmayı deneyimlerine neden olmaktadır.

Bu çalışma; eğitilmiş genç işsizlerin sosyal dışlanma deneyimlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçtan hareketle çalışmada ilk olarak, sosyal dışlanmanın ve eğitilmiş genç işsizliğinin kavramsal çerçevesi aktarılmıştır. Ardından Bursa’da konu ile ilgili olarak gerçekleştirilen bir alan araştırmasına yer verilmiştir. Alan araştırması; nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan fenomenolojik yaklaşım benimsenerek yürütülmüştür. Araştırma çerçevesinde Bursa’da yirmi altı eğitilmiş genç işsiz ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler çerçevesinde elde edilen veriler çeşitli kategorilere ayrılmış ve sosyal dışlanma ile olan ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların işsizlik nedeniyle, ekonomik, siyasal alanlar ile refah hizmetlerinden dışlandıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Sosyal Dışlanma, Eğitilmiş Genç İşsizliği, Güvencesiz İstihdam

ABSTRACT

Name and Surname: Hüsem DEMİRLER
University: Bursa Uludağ University
Institution: Social Sciences Institution
Field: Labour Economics and Industrial Relations
Branch: Labour Economics and Industrial Relations
Degree Awarded: Master
Page Number: xii+ 243
Degree Date: / /
Supervisor: Prof. Dr. Aysen TOKOL

A RESEARCH ON YOUNG UNEMPLOYED UNIVERSITY GRADUATES CONTEXT OF SOCIAL EXCLUSION: THE CASE OF BURSA

The concept of social exclusion, which is discussed in different aspects of social policy literature, is used to explain various deprivations and is associated with citizenship rights. The concept of social exclusion, which refers to a multidimensional and dynamic process, also means that individuals can not fully participate in economic, social and political life. In social exclusion, globalization process, neo-liberal policies, labor markets and the transformation of the welfare state are effective. There is also a close relationship between social exclusion and labor markets. Nowadays, on the one hand, unemployment becomes a structural problem, and on the other hand, the widespread spread of precarious employment makes broad communities face the phenomenon of social exclusion. Because unemployment is both a cause and a dimension of social exclusion. In this context, unemployment, which is also widespread among educated young people, causes educated youth to experience social exclusion in life.

This study aims to investigate the experiences of social exclusion of educated young unemployed. Proceeding from this purpose; the firstly, conceptual framework of social exclusion and educated youth unemployment was transferred. Then, a field study conducted on the subject in Bursa was included. Field research was carried out by adopting the phenomenological approach among the qualitative research methods. Within the framework of the research, semi-structured interviews were conducted with twenty-six educated young unemployed in Bursa. The data obtained within the framework of the interviews were divided into several categories and their relationship with social exclusion was examined. As a result of the research, it was found that participants were excluded from economic, political and welfare services due to unemployment.

Keywords: Social Policy, Social Exclusion, Educated Youth Unemployment, Precarious Employment

ÖNSÖZ

2018 yılının sonlarına doğru bir taraftan çalışabileceğim bir iş ararken, diğer taraftan da tez konumu belirlemeye çalışıyordum. Bursa’da sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmiş olmasından dolayı kısa sürede iş bulabileceğimi umuyordum. Ancak hiç beklediğim gibi bir sonuç elde edememiştim. Bu süreçte birden fazla işyerine iş görüşmesi için gitmiş, hepsinde benim gibi iş arayan, üniversite eğitimini tamamlamış kişilerle tanışmıştım. Tanıştığım her kişi, iş görüşme sırasının kendisine gelmesini beklerken kendi işsizlik hikayelerini anlatıyordu. Kimisi üç ay, kimisi beş ay, kimisi de on sekiz aydır iş aramaktaydı. Ancak hepsinin söylediği bir şey vardı: “*üniversite bitirip de işsiz kalmak çok zor.*” Tüm bu iş görüşmelerinde tanık olduğum işsizlik deneyimleri tez konuma ilişkin fikirlerimin başlangıcı oldu.

Oluşan fikirlerimi danışman hocam Prof. Dr. Aysen TOKOL ile paylaştım ve danışman hocamın görüşleri ile tez konumu belirledik. Tez konumunun belirlenmesinden sonra benim için bir taraftan çok zor ve sancılı öte taraftan da çok keyifli bir süreç başladı. Zira ilk defa akademik bir yazma sürecine dahil olduğum için hem zorlanıyor hem de keyif alıyordum. Ancak belirtmek isterim ki karşılaştığım her zorluğun üstesinden gelmem ve sancılarımın ortadan kalkmasında danışman hocamın payı büyüktür. Nitekim tez konumu belirleme aşamasında karşılaştığım belirsizliğin ortadan kaldırılması ile başlayan desteği çalışmaya son nokta konulana kadar geçen süreçte devam etti. Fikirlerini, eleştirilerini ve desteğini hiç esirgemeyen danışmanım, değerli hocam *Prof. Dr. Aysen TOKOL*’a teşekkür ederim, minnettarım.

Tez jürimde yer alarak çalışmama yönelik öneri ve eleştirileri ile çalışmaya farklı boyutlar katmama yardımcı olan değerli hocalarım *Prof. Dr. Özlem İŞİĞİÇOK* ve *Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY*’a teşekkür ederim.

Tez çalışmamı tamamlayana kadar olan süreçte birden fazla sorun ile karşılaştım. Bu sorunların ortadan kaldırılmasında kapısını her çaldığımda beni güler yüzüyle karşılayarak sorunlarıma çözüm üreten ve çalışmamın tamamlanmasında önemli katkısı olan değerli hocam *Dr. Burak Faik EMİRGİL*’e teşekkür ederim. Lisans yıllarımdan bu yana karşılaştığım sorunlarıma çözüm üreten ve tez çalışmam için görüşlerine sıklıkla başvurduğum kıymetli hocam *Dr. Özal ÇİÇEK*’e teşekkür ederim.

Alan araştırması çerçevesinde görüşme gerçekleştirdiğim katılımcılar işsizlik deneyimlerini benimle içtenlikle paylaştılar. Değerli vakitlerini benimle paylaştıkları ve sorduğum sorulara verdikleri cevaplar için her katılımcıya ayrı ayrı teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimimde tanıştığım ve zaman içerisinde dostluğumuzu derinleştirdiğimiz kıymetli arkadaşım Melih TUTAR tez yazdığım süreçte ne zaman umudumu yitirsem yardımına koştu. Gerek olumlu yorumları ile gerekse tez çalışmama yönelik önerileri ile çalışmama katkı sağladığı için değerli dostum *Melih TUTAR'a* teşekkür ederim.

İnsan yaşam içerisinde o kadar fazla duyguyu deneyimliyor ki. Deneyimlerken de bir yaprak gibi bir taraftan öte tarafa savruluyor. 2015 yılından bu yana her savruluşumda ve deneyimlediğim her duyguda Büşra vardı. Tez yazdığım süreçte, hüznüme de sevincime de ortak oldu. Hiçbir zaman benden desteğini esirgemedi ve birden fazla noktada yaşamımı kolaylaştırdı. Nitekim tez çalışmamın tamamlanmasına kadar olan süreçte sabrı, sevgisi ve önerileri ile bana destek sağlayan kıymetli yol arkadaşım *Büşra KUDEKLİ'ye* teşekkür ederim.

Son olarak ise, yaşamımın tamamında benimle olan ve sevgileri ile desteklerini üzerimden hiç eksik etmeyen aileme teşekkür etmek istiyorum. Tez yazdığım süreçte benim her türlü kahrımı çeken ve bana maddi/manevi destek sağlayarak çalışmamın tamamlanmasını sağlayan kıymetli annem *Nursel DEMİRLER'e*, değerli babam *Muammer DEMİRLER'e* ve canım kardeşim *İbrahim DEMİRLER'e* çok teşekkür ederim. Bu tez, benim çabalarım kadar ailemin de destekleri ile tamamlandı, minnettarım.

Hüsem DEMİRLER

Bursa – Eylül 2020

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
İNTİHAL RAPORU	iii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMA

1. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ TANIMLANMASI, TARİHÇESİ VE PARADİGMALAR	4
1.1.SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ TANIMLANMASI.....	4
1.2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ GELİŞİMİ	10
1.3. SOSYAL DIŞLANMA VE SOSYAL DAYANIŞMA: ÜÇ PARADİGMA	15
2. SOSYAL DIŞLANMANIN UNSURLARI	18
2.1. ÇOK BOYUTLULUK	19
2.2. DİNAMİZM	20
2.3. TOPLUMSAL BAĞLARIN KOPMASI VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMENİN KAYBOLMASI	20
2.4. YURTTAŞLIK HAKLARINDAN YOKSUNLUK	23
3.SOSYAL DIŞLANMANIN NEDENLERİ	26

3.1. YAPISAL NEDENLER	26
3.1.1. Küreselleşme Süreci	26
3.1.2. Ekonomi Politikalarında Yaşanan Dönüşüm	31
3.1.3. Endüstri İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm.....	37
3.1.4. Refah Devletinde Yaşanan Dönüşüm	43
3.1.5. Göç Olgusu.....	48
3.2. KİŞİSEL NEDENLER	50
3.2.1. Aile Yapısında Yaşanan Dönüşüm	50
3.2.2. Ayrımcılık	52
3.2.3. Yaş.....	53
4. SOSYAL DIŞLANMANIN ÖLÇÜLMESİ	55

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİ

1. EĞİTİM, GENÇ, GENÇ İŞSİZLİĞİ VE EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİ.....	59
1.1. EĞİTİM KAVRAMININ TANIMLANMASI	59
1.1.1. Eğitimin İşlevleri.....	60
1.1.2. Eğitimin Bir Kademesi Olarak: Yükseköğretim	64
1.1.2.1. Dünya’da Yükseköğretimin Tarihsel Gelişimi.....	66
1.1.2.2. Türkiye’de Yükseköğretimin Tarihsel Gelişimi.....	69
1.2. GENÇLİK KAVRAMININ TANIMLANMASI.....	74
1.3. GENÇ İŞSİZLİĞİNİN TANIMLANMASI	79
1.4. EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİNİN TANIMLANMASI	80
2. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİNİN GÖRÜNÜMÜ.....	81
2.1. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE GENÇ NÜFUS	81
2.2. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASALARINDA GENÇ İSTİHDAMI VE İŞSİZLİĞİ.....	84
3. EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİNİN NEDENLERİ.....	103
3.1. EKONOMİK KRİZLER	104
3.2. İŞGÜCÜ PİYASALARININ ESNEKLEŞTİRİLMESİ	107

3.3. NEO-LİBERAL EĞİTİM POLİTİKALARI.....	113
3.4. EĞİTİM İLE İSTİHDAM ARASINDA İLİŞKİ KURULAMAMASI.....	116
3.5. AİLE DESTEĞİ	117
3.6. DENEYİM EKSİKLİĞİ.....	119
3.7. ÇALIŞMA YAŞAMINA YÖNELİK BEKLENTİLERDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM.....	121
4. SOSYAL DIŞLANMANIN İŞSİZLİK VE EĞİTİM İLE İLİŞKİSİ.....	122
4.1. SOSYAL DIŞLANMANIN İŞSİZLİK İLE İLİŞKİSİ.....	123
4.2. SOSYAL DIŞLANMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ.....	125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLERİN SOSYAL DIŞLANMA DENEYİMLERİ: BURSA ÖRNEĞİ

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	126
1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	126
1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	127
1.3. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ	130
1.4. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA SÜRECİ	131
1.5. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ.....	133
1.6. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI VE SINIRLILIKLARI.....	136
2. KATILIMCILARIN SOSYAL VE DEMOGRAFİK BİLGİLERİ.....	137
3. BULGULAR: EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLERİN SOSYAL DIŞLANMA DENEYİMLERİ	144
3.1. EKONOMİK DIŞLANMA	145
3.1.1. İşgücü Piyasalarından Dışlanma	145
3.1.1.1. İşsizlik.....	145
3.1.1.1.1. İstihdamdan Dışlanmanın Nedenleri	146
3.1.1.1.2. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Gelir Yoksunluğu... 150	

3.1.1.1.3. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Toplumsal Bütünleşme	153
3.1.1.1.4. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Psikolojik Sorunlar ...	159
3.1.1.1.5. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Geleceğe Yönelik Beklentiler	161
3.1.1.2. Güvencesiz İstihdam	166
3.1.1.2.1. Geçmişteki Güvencesiz İstihdam Deneyimleri	167
3.1.1.2.2. Günümüzdeki Güvencesiz İstihdam Deneyimleri.....	169
3.1.1.2.3. Esnek İş Sözleşmeleri Çerçevesinde Güvencesiz İstihdam Deneyimleri	171
3.1.2. Mal ve Hizmet Piyasalarından Dışlanma	174
3.1.2.1. Temel Gereksinimlerden Dışlanma.....	176
3.1.2.1.1. Temel Gereksinimlerden Dışlanma Çerçevesinde Beslenme	176
3.1.2.1.1. Temel Gereksinimlerden Dışlanma Çerçevesinde Giyim	178
3.1.2.1.3. Temel Gereksinimlerden Dışlanma Çerçevesinde Barınma.	180
3.1.2.2. Ulaşım Hizmetlerinden Dışlanma	184
3.1.2.3. Tüketimden Dışlanma	187
3.2. REFAH HİZMETLERİNDEN DIŞLANMA	194
3.2.1. Eğitimden Dışlanma	197
3.2.2. Sağlık Hizmetlerinden Dışlanma.....	203
3.2.3. Sosyal Güvenlikten Dışlanma	207
3.3. SİYASAL DIŞLANMA.....	210
SONUÇ	214
KAYNAKÇA	221
EK 1 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU	239
EK 2 ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI TOPLANTI TUTANAĞI	242

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Sosyal Dışlanmanın Üç Paradigması.....	15
Tablo 2. Sosyal İçermenin İlgi Alanları ve Sosyal Göstergeleri.....	56
Tablo 3. Avrupa Birliği Sosyal Dışlanma Göstergeleri.....	57
Tablo 4. Sosyal Dışlanmanın Göstergeleri.....	58
Tablo 5. 2013/2014 – 2018/2019 Dönemlerinde Yükseköğretimde Öğrenci Sayıları...	72
Tablo 6. Türkiye’de 2013/2014 – 2017/2018 Dönemlerinde Yükseköğretimden Mezun Sayısı.....	73
Tablo 7. Çeşitli Ülkelere Göre Gençlik Yaşı Aralıkları.....	77
Tablo 8. Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Toplam Nüfus İçerisindeki Genç (15-29) Nüfus Oranı.....	82
Tablo 9. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29 Yaş) Nüfusta İstihdam Oranları (2010-2019)	85
Tablo 10. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29) İstihdamın Cinsiyete Göre Dağılımı	87
Tablo 11. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29) İstihdamın Eğitim Kademesine Göre Dağılımı.....	90
Tablo 12. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29) Nüfusta İşsizlik Oranları	95
Tablo 13. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29) İşsizliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı	96
Tablo 14. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29) İşsizliğinin Eğitim Kademesine Göre Dağılımı.....	99
Tablo 15. Katılımcılara İlişkin Sosyal ve Demografik Bilgiler	137
Tablo 16. Katılımcılara İlişkin Açıklayıcı Bilgiler	140

KISALTMALAR LİSTESİ

BİBLİYOGRAFİK BİLGİLER	KISALTMA
Amerika Birleşik Devletleri	ABD
Avrupa Birliği	AB
Avrupa Ekonomik Topluluğu	AET
Avrupa İstihdam Stratejisi	AİS
Birleşmiş Milletler	BM
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı	BMKP
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	ÇSGB
Genel Sağlık Sigortası	GSS
Gençlik ve Spor Bakanlığı	GSB
Kamu Personel Seçme Sınavı	KPSS
Kredi Yurtlar Kurumu	KYK
Sosyal Dışlanma Birimi	SEU
Sosyal Güvenlik Kurumu	SGK
Ulusal İstihdam Stratejisi	UİS
Uluslararası Çalışma Örgütü	UÇÖ

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler toplumsal yaşamın tüm alanlarında etkisini göstererek literatürde yeni kavramların tartışılmasına neden olmuştur. Yaşanan dönüşümler çerçevesinde literatürde tartışılmaya başlanan sosyal dışlanma ve eğitilmiş genç işsizliği kavramları da çeşitli disiplinler içerisinde çeşitli yönleriyle ele alınmaya başlamıştır. Bu tez çalışması ise; sosyal dışlanma ve eğitilmiş genç işsizliği kavramları üzerine inşa edilmiştir.

Küreselleşme süreci ve yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin etkisiyle işgücü piyasalarının kural dışılaştırılması ve esnekleştirilmesi çerçevesinde istihdam güvencesizleşmiştir. İstihdamın güvencesizleşmesinin yanı sıra işsizliğin de yapısal bir sorun haline gelmesi geniş toplum kesimleri açısından sosyal dışlanma riskini arttırmıştır. Ayrıca ekonomik krizler, belirli aralıklarla dünya ekonomisinde işsizliğin yükselmesine neden olmuştur. Nitekim 2008 küresel ekonomik kriz sonrası işsizlik oranları yükselişe geçmiş ve sonraki dönemlerde ekonomik büyüme gerçekleşmesine karşın istihdam oranlarında beklenen gelişme gerçekleşmemiştir. Bu durum ise; eğitimlerini tamamlayan gençlerin, işgücü piyasalarına geçişini zorlaştırmıştır.

Türkiye’de de 2008 yılında gerçekleşen küresel ekonomik kriz sonrasında eğitilmiş gençlerin bir taraftan istihdama erişimi zorlaşırken, diğer taraftan da istihdama erişmeler de iş güvencesinin yoksunluğu nedeniyle işsizlikle karşılaşmaları kaçınılmaz hale gelmiştir. Eğitilmiş gençlerin işsizliği deneyimlemesinde; ekonomik krizlerin yanı sıra deneyim eksikliği, eğitim ile istihdamın arasındaki bağlantı kurulamaması ve Türkiye işgücü piyasalarının yapısal sorunları gibi çeşitli nedenler önemli rol oynamaktadır.

İşgücü piyasalarından dışlanan eğitilmiş gençler, işsizlik çerçevesinde ekonomik alanda deneyimledikleri sosyal dışlanmayı süreç içerisinde refah hizmetlerinde ve siyasal alanda da deneyimlemektedir. Sosyal dışlanmanın yaşamın diğer alanlarında kendini göstermesi ise, kavramın üzerinde barındırdığı unsurlarla ilişkilidir. Bu tez çalışmasında sosyal dışlanma ve eğitilmiş genç işsizliği arasındaki ilişki ele alınmış ve Bursa’da yaşayan eğitilmiş genç işsizlerin sosyal dışlanma deneyimlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır.

Tez çalışmasının birinci bölümünde; sosyal dışlanmanın tanımlanması, tarihsel süreçteki gelişimi, unsurları, nedenleri ve ölçüm yöntemleri açıklanmıştır. Literatürde yer alan çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da sosyal dışlanmanın tanımlanmasında

sosyal dışlanmanın dinamizmi ile çok boyutluluğu öne plana çıkarılmış ve Fransa'da ilk kullanılmaya başlandığı günden günümüze dek geçen süreçte, Fransa, İngiltere, Avrupa Birliği (AB) ve Türkiye'de sosyal dışlanmanın gelişim süreci ele alınmıştır. Daha sonra kavramın çok boyutluluğu, dinamizmi, toplumsal bütünleşme ve yurttaşlık haklarıyla olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Ayrıca sosyal dışlanmanın nedenleri yapısal ve kişisel nedenler olarak ikiye ayrılmış ve irdelenmiştir. Yapısal nedenler; küreselleşme süreci, ekonomik politikalarında, endüstri ilişkilerinde ve refah devletinde yaşanan dönüşüm ile göç olgusu iken, kişisel nedenler ise; aile yapısından yaşanan dönüşüm, ayrımcılık ve yaş olarak sıralanmıştır. Son olarak, literatür içerisindeki ve bölgesel kuruluşların benimsediği sosyal dışlanmanın ölçüm yöntemleri aktarılmıştır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde ise; eğitilmiş genç işsizliği konusu ele alınmıştır. Ancak eğitilmiş genç işsizliğinin kavramsal çerçevesi verilmeden sırasıyla, eğitim, genç ve genç işsizliği kavramları irdelenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak eğitim kavramının tanımlaması ile işlevlerine yer verildikten sonra yükseköğretim ve yükseköğretimin tarihsel süreçteki gelişimi anlatılmıştır. Zira yükseköğretimin gelişimiyle eğitilmiş genç işsizliği arasında yakın ilişki bulunmaktadır. İkinci olarak gençlik kavramının tanımlanması yapılmıştır. Üçüncü olarak, genç işsizliğinin tanımlamasına yer verildikten sonra eğitilmiş genç işsizliğinin kavramsal çerçevesi çizilmiş, AB üyesi ülkeler ve Türkiye'de genç nüfus oranları ve işgücü piyasalarının görünümü çeşitli dağılımlara göre incelenmiştir.

Eğitilmiş genç işsizliğinin kavramsal çerçevesinin çizilmesinde ele alınan bir diğer konu ise; eğitilmiş genç işsizliğinin nedenleri olmuştur. Bu çerçevede eğitilmiş genç işsizliğinin nedenleri; ekonomik krizler, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, Neo-liberal eğitim politikaları, eğitim ve istihdam arasındaki ilişki kurulamaması, aile desteği, deneyim eksikliği ve çalışma yaşamına yönelik beklentilerde yaşanan dönüşüm başlıkları altında değerlendirilmiştir. Tez çalışmasının ikinci bölümünde son olarak; sosyal dışlanmanın işsizlik ve eğitimle ilişkisine değinilmiştir.

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde ise; konu ile ilgili olarak Bursa'da gerçekleştirilen alan araştırmasının metodolojisine ve bulgularına yer verilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın metodolojisi başlığı altında araştırmanın amacı, yöntemi, veri toplama tekniği, veri toplama süreci, evreni, örnekleme, varsayımları ve sınırlılıkları

açıklanmıştır. Ardından araştırma çerçevesinde veri toplanan katılımcılara ilişkin bilgilere değinilmiştir.

Araştırmanın bulguları kısmında, katılımcıların sosyal dışlanma deneyimleri kategorilere ayrılarak çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların sosyal dışlanma deneyimleri; ekonomik alanda, refah hizmetlerinde ve siyasal alanda gerçekleşmiştir.

Sosyal dışlanmanın ekonomik alandaki boyutu ise; ilk olarak işgücü piyasaları ardından da mal ve hizmet piyasaları çerçevesinde ifade edilmiştir. İşgücü piyasalarından dışlanmanın ilk boyutunu işsizlik, ikinci boyutunu ise güvencesiz istihdam oluşturmuştur. Katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanma deneyimleri çerçevesinde sosyal dışlanmanın boyutlarına ilişkin bir çerçeve çizilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanma nedenlerine değinilerek, işsizlikle sosyal dışlanma arasındaki ilişkiler ortaya konulmuş ve katılımcıların sosyal dışlanma deneyimleri açıklanmıştır.

Katılımcıların deneyimledikleri mal ve hizmet piyasalarından dışlanma ise; temel gereksinimlerden, ulaşım hizmetlerinden ve tüketim toplumundan dışlanma başlıkları altında değerlendirilmiştir. İlk olarak katılımcıların beslenme, giyim ve barınma çerçevesinde temel gereksinimlerden dışlanma deneyimlerine değinilmiştir. Ardından da katılımcıların ulaşım hizmetlerinden dışlanma deneyimlerine yer verilmiştir. Son olarak geniş bir çerçevede tüketimden dışlanma deneyimleri aktarılmıştır.

Katılımcıların karşılaştıkları sosyal dışlanmanın ikinci boyutu ise; refah hizmetlerinden dışlanma olmuştur. Katılımcıların refah hizmetlerinden dışlanma deneyimlerinde ilk olarak borçlanmanın önemine değinilmiştir. Ardından da katılımcıların sırasıyla eğitim, sağlık ve sosyal güvenlikten dışlanma deneyimleri aktarılmış ve değerlendirilmiştir.

Katılımcıların karşılaştıkları sosyal dışlanmanın son boyutu ise; siyasal dışlanma olmuştur. Bu çerçevede katılımcıların siyasal dışlanma deneyimleriyle işsizlik ilişkilendirilmiştir. Katılımcıların siyasal dışlanma deneyimleri ise ilk olarak; siyasal partilere, derneklere, sendikalara ve sivil toplum kuruluşlarına üyelik çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ardından da yurttaşlık görevi olan oy kullanma çerçevesinde siyasal dışlanma deneyimleri aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ TANIMLANMASI, TARİHÇESİ VE PARADİGMALAR

1.1.SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ TANIMLANMASI

Uluslararası sosyal politika tartışmaları içinde özellikle 1970’li yıllardan sonra ön plana çıkan sosyal dışlanma tanımlanması oldukça güç bir kavramdır. Sosyal dışlanma kavramının ön plana çıkmasında, kapitalist üretim sürecinin yeniden yapılanma aşamasına gitmesi etkili olmuştur. Kapitalist üretim sürecinin yeniden yapılanması ise; sosyal sorunları ve eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Böylece literatürde “*sosyal sorunların ve eşitsizliklerin sadece yoksulluk kavramı ile açıklanamayacağı*” sıklıkla ifade edilmiş, bu çerçevede sosyal dışlanma literatürde kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal dışlanma kavramının çoğunlukla “*yeni yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık, sınıf-altı, marjinallik, yabancılık ve mahrumiyet*” gibi kavramlarla birlikte veya onların yerine kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde sosyal dışlanmanın anlamı genellikle açık bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Bu durum ise; kavrama ilişkin farklı anlamlar çağrıştırmakta, çelişkili çağrışımlar ve kavramın eş anlamlarının bulunması da sosyal dışlanmayı “*tartışmalı*” bir kavram haline getirmektedir (Schienstock, 1999: 1; Silver, 1994: 539-540; Tartanoğlu, 2010: 2).

Sosyal dışlanma; her toplumda karşılaşılabilecek bir sosyal sorun olmasına karşın kavramın, farklı tanımları söz konusudur. Sosyal dışlanmanın her toplumda farklı tanımlanmasında; “*ekonomik gelişmişlik seviyesi*”, “*sosyo-kültürel yapı*” gibi çeşitli faktörler etkili olmakta ve sosyal dışlanma kavramının tek bir kriterle tanımlanması olanaksız hale gelmektedir (Sapançalı, 2005a: 23-29).

Silver (1994: 536-541; 2007: 1) sosyal dışlanmanın tartışmalara açık olmasını, kavramın üzerinde barındığı unsurlarla açıklamıştır. Kavramın “*çok anımsatıcı, belirsiz, çok boyutlu ve esnek*” olduğunu belirten Silver’a göre; sosyal dışlanma, “*bireyle toplum arasında var olan sosyal bağları çok boyutlu*” şekilde ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca yazar sosyal dışlanmanın “*sosyal dayanışma ve yurttaşlık haklarını*” yansıttığı gibi çeşitli siyasal amaçlara da hizmet edebileceğini ifade etmiştir.

Beall ve Piron (2005: 8-9) sosyal dışlanmayı; bireylerin “*sosyal, ekonomik ve siyasal*” yaşama tam olarak katılamama durumu şeklinde tanımlamışlardır. Yazarlara göre sosyal dışlanma; “*çok boyutlu ve dinamik bir süreci*” ifade eden bir kavramdır. Sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalan bireyler topluma tam olarak katılamadıkları için; “*insani gelişim, geçim ve yurttaşlık hakları kazanımları*” da dışlanma nedeniyle engellenmektedir. Bu çerçevede yazarlar sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasında bir taraftan “*bireylerin sosyal kimliklerinin (ırk, cinsiyet, etnik köken, kast veya din)*” diğer taraftan da “*sosyal konumlarının (yaşamakta oldukları mekânlar ve bölgeler)*” etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir.

De Haan (1998: 12-13) sosyal dışlanma kavramını üç farklı açıdan tanımlamıştır. De Haan ilk olarak, topluma kabul edilmenin veya ait olmanın önemini yansıtan sosyal bütünleşme kavramı üzerinden sosyal dışlanmayı açıklamıştır. Bu çerçevede sosyal dışlanma; “*toplumsal bütünleşme*” kavramının zıddı olup toplumla ilişkilerin yitirilmesi sürecini ifade etmiştir. Ardından sosyal dışlanmanın, “*çok boyutlu bir kavram*” olduğunu belirten De Haan; aslında kavramın, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda meydana gelen yoksunluklar olduğunu belirtmiştir. Yazar son olarak ise; sosyal dışlanmanın “*dinamik süreçlerden*” meydana geldiğini öne sürmüştür.

Dominelli (1999:16) sosyal dışlanmayı; bireylerin toplumla bütünleşmemelerinin sonucu olarak “*sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik*” gibi refah devleti hizmetlerinden hizmetlerden yeterince yararlanamamaları şeklinde tanımlamıştır.

Levitas (2000: 359-360); sosyal dışlanmanın tanımlanmasındaki karmaşıkları ortaya çıkarmak için üç farklı yaklaşım ortaya koymuştur. İlk yaklaşım, sosyal dışlanmayı yoksulluğun bir sonucu olarak gören “*yeniden dağıtım*” söylemidir. Levitas; yoksullukla karşılaşan bireylerin, toplumun gündelik yaşamı içerisinde gerçekleşen sıradan faaliyetlere katılamamaları sonucu dışlanma yaşadıklarını belirtmiştir. Ardından da “*sosyal bütünleşme*” yaklaşımını ortaya koyan ve bu yaklaşımla işgücü piyasalarının önemini vurgulayan Levitas; bireylerin ücretli işlerde istihdam edilip edilmemelerinin sosyal dışlanmanın oluşumunda rol oynadığını ileri sürmüştür. Yeniden dağıtım yaklaşımında sosyal dışlanmanın göstergesi “*düşük gelir*” iken, sosyal bütünleşme yaklaşımındaysa “*işsizliktir.*” Bu çerçevede bireyin sosyal dışlanmayla karşılaşmasında işgücü piyasalarından dışlanması önem taşımaktadır. Levitas tarafından ortaya konulan son yaklaşım ise yoksulluğun ahlâki ve kültürel yönlerine gönderme yapan “*ahlâki alt*

sınıf” söylemidir. Yazar ahlâki alt sınıf söylemiyle dışlanma sürecinin, suçluluk, çalışma etiğinden yoksunluk, işsizlik, refah sistemine bağımlılık ve tek ebeveynlik gibi sorunlarla birleşerek önem kazandığını ortaya koymaktadır. Yazarın sözünü ettiği dinamiklerden en az birisini taşıyan birey açısından toplumsal yaşamın alanlarına katılım zorlaşmakta ve sosyal dışlanma süreci gerçekleşmektedir.

Carr ve Chen (2004: 16) ise; sosyal dışlanmanın tanımlamasında üç soru üzerinden tanımlama yapmaya çalışmışlardır. Yazarlara göre kavramın tanımlanmasında, bireylerin nereden, nasıl ve kim tarafından dışlandıkları sorularına verilen cevaplar rol oynamaktadır. Nitekim yazarlara göre bireyler konuttan veya mülkten, iş güvencesinden, işçi haklarından ve gelirden dışlanabilirler. Bu çerçevede sosyal dışlanmanın; ekonomik, politik ve sosyal politikalardan meydana geldiğini savunan yazarlara göre dışlanmanın kim tarafından gerçekleştirildiği konusunda ise, özel sektör işletmelerinin, sivil toplum kuruluşlarının, var olan egemen kurumların ve ailenin rolünün olduğunu belirtmişlerdir.

Erdoğan (2004: 1) sosyal dışlanmayı; “*Avrupalı*” bir kavram olarak tanımlamıştır. Yazar sosyal dışlanmayı, uzun süreli işsizlikle beraber işgücü piyasalarının dışında kalma şeklinde tanımlamasına karşın siyasal ve sosyal haklara da vurgu yaparak kavramın “*çok boyutlu dinamik bir süreci*” ifade eden bir sosyal sorun olduğunu ifade etmiştir.

Sosyal dışlanma kavramını, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel faaliyet alanlarının dışarısında kalma, toplumun genelinden “*uzakta kalma ve yabancılaşma*” şeklinde açıklamak da mümkündür (Duffy, 1995’den aktaran Şahin, 2010: 31).

Kavramı yurttaşlık hakları ile ilişkilendiren Tokol (2015a: 151) sosyal dışlanmayı; “*sivil, siyasal, ekonomik ve yurttaşlık haklarından mahrum olma ve edilme durumu*” şeklinde tanımlanmıştır.

Sosyal dışlanma kavramına farklı bir tanımlama yapan Hardt ve Negri (2012: 21) ise; işsizler, düzensiz, güvencesiz ve kısmi süreli işlerde çalışanların yanı sıra düzenli işlerde çalışan ücretlileri ve orta sınıfın yoksullarını da tanım kapsamına almışlardır. Bu çerçevede yazarlar; bireylerin elde ettikleri gelirin azlığından ziyade içine girmiş oldukları borç zincirlerinin sosyal dışlanmaya neden olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca yazarlar borçluluğun giderek yaygın bir duruma gelmesiyle bireylerin adeta esaret ilişkisi içerisinde bulunacaklarını ve farklı biçimlerde dışlanma ile karşı karşıya kalacaklarını iddia etmektedirler. Bireylerin, refah hizmetlerine veya mal ve hizmet piyasalarına

katılım gösterebilmek için borçlanmaları da sosyal dışlanmanın bir boyutu olarak değerlendirilebilmektedir.

Arthurson ve Baum (2015: 2) sosyal dışlanmayı; bazı bireylerin marjinalize olmaları ve birtakım nedenlerden dolayı potansiyellerinin altında bir yaşam sürmeleri olarak açıklamaktadır. Bu çerçevede yazarlar “*engellilik, hastalık, konuttan yoksunluk, düşük eğitim düzeyi ve istihdama katılmamanın*” bireylerin potansiyellerini gerçekleştirememesinde önemli rol oynadığını belirtmişlerdir.

Sosyal dışlanmayı “*toplumsal bütünleşmenin*” karşıtı olarak değerlendiren Sapancalı (2005b: 53) kavramı bir taraftan bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatların tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinimlerden, diğer taraftan da toplumla bağların kopmasıyla bireyin yurttaşlık haklarından yoksun kalmasını içeren bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Öte yandan Avrupa ülkelerinde sık kullanılan bir kavram olan sosyal dışlanma kavramının Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yaygın kullanımı söz konusu değildir. ABD’de dışlanmış bireyler genellikle “*sınıf-altı (underclass)*” kavramıyla ifade edilmektedir (Saith, 2001: 3).

Kalkınma iktisadının önde gelen isimlerinden olan “*Gunnar Myrdal*” 1960’lı yıllardan itibaren ABD toplumu üzerine çalışmalar yapmıştır. Myrdal; çalışmalarında sistem dışına itilenlerin ciddi bir yoksulluk içine girmesiyle toplum içerisinde ciddi bir ayrımın oluştuğunu belirtmiştir. Bu ayrımın ABD toplumunda “*mekânsal, sosyal ve ekonomik*” boyutlarıyla görünmekte olduğunu belirten Myrdal; sistem dışına itilenleri “*sınıf-altı*” olarak ifade etmiştir. Myrdal’ın sınıf-altı olarak ifade ettiği grupları, uyuşturucu madde bağımlıları, çalışmak istemeyen lümpen proletaryalar ve işsizler oluşturmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 69-70).

ABD’de yoğun tartışmalara konu olan ve farklı yorumlamalar yapılan “*sınıf-altı*” kavramının genel kabul gören bir tanımının yapılması ise oldukça güçtür. Sınıf-altı kavramı ABD’ye özgü nitelikleri olan farklı bir yoksulluk türü olarak açıklanmaktadır. Kavram genellikle büyük kentlerin merkezlerinde yaşayan ve sürekli olarak işsizlikle karşı karşıya kalan bireylerin oluşturduğu grupları ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle; formel ekonomik sistemden dışlanan bireyler, diğer yoksul kesimlerden farklı özellikler taşımaktadır. Zira çeşitli nedenlerle dışlanan bireylerin dışlanmanın etkisiyle davranış

bozukluğu ve toplumla bütünleşememe sorunları ile karşı karşıya olduğu görülmektedir (Şenses, 2017: 90-91).

ABD toplumunun sınıf-altı bireylerini; yasa dışı eylemlerde bulunanlar, uyuşturucu madde kullananlar, evlilik dışı çocuklar, üretim sürecine katılmayanlar ve eğitimlerini yarıda bırakanlar oluşturmaktadır (Sapançalı, 2005a: 19). Ayrıca Neo-liberal yaklaşım tarafından sınıf-altı tartışmalarında ahlâki boyut öne çıkarılmaktadır. Bu çerçevede Neo-liberal yaklaşıma göre bireyin sınıf-altı içerisinde değerlendirilmesinde; “*maddi yoksunluktan çok özsaygı, bireysel özerklik, devlete bağımlı olmak, bencillik, tembellik ve çıkarıcılık*” gibi çeşitli dinamikler rol oynamaktadır (Özkazanç, 2009: 270). Sınıf-altının üyeleri Myrdal’ın kullandığı anlamda dışlanan bireyleri ifade etmektedir. Ancak sosyal dışlanma Neo-liberal yaklaşımın iddia ettiği gibi kişisel tercihlerden veya ahlâki dinamiklerden ziyade ekonomik koşullar çerçevesinde gerçekleşmekte ve dışlananların bunun üzerinde bir etkisi ve denetimi bulunmamaktadır (Bauman, 1999: 101).

Öte yandan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP), Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) ve AB sosyal dışlanma kavramını kültürel ve ekonomik alanlarda güvence altına alınmayan birey veya gruplar için kullanmışlardır. Bu çerçevede sosyal dışlanma “*eğitim ve istihdam*” olanaklarından dışlanan kesimleri tanımlamak için kullanılan bir kavram olmuştur (Taket vd., 2009: 6).

BMKP, sosyal dışlanmayı çatı bir kavram olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede eşitsizlik, ayrımcılık ve yoksulluk gibi kavramları kapsayan sosyal dışlanma; gelirden ve istihdamdan yoksun olma ve eğitim hizmetlerine ulaşamamakla sonuçlanan “*çok boyutlu bir süreç*” şeklinde tanımlanmıştır (UNDP, 2006: 10-11).

UÇÖ, sosyal dışlanmayı bireysel ve toplumsal olarak iki gruba ayırarak tanımlama yoluna gitmiştir. *Bireysel sosyal dışlanma*; doğrudan doğruya bireyin doğasıyla ilgili bulunmaktadır. Sosyal dışlamayla karşılaşan birey veya grupların engellenmiş olduğu varsayılmaktadır. Bu çerçevede sosyal dışlanma; yetersiz gelir veya mülke sahip olamamak olarak tanımlanan yoksulluk kavramından farklı bir anlam taşımaktadır. Dışlanmayla karşılaşan bireyler toplumla olan ilişkilerinin zayıflamasının yanı sıra sosyal olarak da soyutlanmışlardır. Bu bireylerin, aile, sivil toplum kuruluşları, sendikalarla bağlarının ortadan kalktığı ve yasal haklara sahip olma veya bunları kullanabilme noktasında dezavantajlara sahip olduğu belirtilmektedir. *Toplumsal sosyal*

dışlanma ise; bireylerin ve grupların içerisinde buldukları kurumsal çerçeveye ilişkin bir faaliyettir. Toplumsal olarak sosyal dışlanmanın gerçekleşmesinde; “cinsiyet, renk, ırk, ulusal soy ve diğer ayrımcılık türleri” etkili olmaktadır (ILO 1996’dan aktaran Sapançalı, 2005a: 27-28).

AB sosyal dışlanmayı; geniş toplum kesimlerinin kabul ettiği ve katılım gösterdiği alanlara ulaşamamakla başlayan *“çok boyutlu ve dinamik bir süreç”* şeklinde tanımlamıştır. AB, bireylerin katılım gösterememesinde ise; yoksulluğun, temel yeterlilikleri öğrenmeden yoksun olmaları ve karşı kaldıkları ayrımcılığın etkili olduğunu sürmüştür. Bu durum ise bireyleri; istihdamdan, gelirden, eğitim fırsatlarından, sosyal ağlar ve etkinliklerden dışlamaktadır (EU, 2010: 7).

Ayrıca literatür içinde sosyal dışlanmaya yönelik eleştiriler de yer almaktadır. Eleştirilerden biri de Yücesan Özdemir (2007: 100-103; 2008: 74-78) tarafından yapılmıştır. Yücesan Özdemir çalışmalarında sosyal dışlanma kavramının işçi sınıfını kendi içinde iki farklı sınıfa ayırdığını belirterek kavrama yönelik eleştirilerini ortaya koymuştur. Yazar sosyal dışlanmayı; *“sınıf kavramını toplumsal analizlerin dışına iten, sınıf kavramını dışarı ittikten sonra toplumu dışlanmışlar ve dışlanmamışlar şeklinde açıklayan, bölüşüm ilişkilerini sorgulamayı engelleyen bir yaklaşımı barındıran, bölüşüm sorunu üzerine oturan yoksulluk kavramını reddeden ve Avrupa Toplum Modeli ve Avrupa sosyal demokrasi geçmişini görünmez kılan”* bir kavram olarak değerlendirmiştir.

Özetle ifade etmek gerekirse sosyal dışlanma kavramıyla ilgili yapılan tanımlamalar; toplumdan topluma, araştırmacıdan araştırmacıya göre farklılık göstermektedir. Bu çerçevede *“uzun dönemli işsizlerden göçmenlere, mülk sahibi olmayanlardan kadınlara, aile veya arkadaş ortamlarından toplumsal olarak soyutlanmışlardan herhangi bir çalışma tecrübesi ya da diploması olmayan genç bireylere kadar”* çok geniş bir alanda sözü edilen bireylerin toplumsal yaşamın kurumlarına katılamama durumu sosyal dışlanma kavramı çerçevesinde değerlendirilmektedir (Topateş, 2009: 123). Sosyal dışlanma, maddi kaynak yetersizliğinden oluşan bir sosyal sorun olarak anılmamalıdır. Zira sosyal dışlanma, *“aşağı”* ya da *“yukarı”* olmak değildir. Aksine *“içeri”* ya da *“dışarı”* anlamına gelmektedir (Silver, 2009: 4419).

1.2. TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMININ GELİŞİMİ

Küreselleşme süreciyle Sanayi Devrimi'nden beri var olan sosyal sorunlar daha da derinleşmiştir. Derinleşen sosyal sorunları; “*var olan eşitsizliğin artması, yoksulluk, yoksunluk ve güvencesizlik*” olarak sıralamak mümkündür. Küreselleşme süreci ile birlikte ekonomi politikalarında yaşanan dönüşümle Keynesyen politikadan Neo-liberal politikaya geçiş süreci başlamıştır. Bu çerçevede Neo-liberal politikalar; bir taraftan refah devletinin tasfiyesine neden olurken, diğer taraftan da sosyal politikalarının kapsamını daraltıp ortaya yeni kavramlar çıkarmıştır. Küreselleşme süreci ve Neo-liberal politikaların; sosyal ve ekonomik alanlarda oluşturduğu bir sorun olan sosyal dışlanma, sosyal politika literatürünün ve tartışmaların içerisinde, 1970’li yılların başlarında yer almaya başlamıştır (Tartanoğlu, 2010: 6; Biçerli, 2016: 5).

Bununla birlikte ilk olarak 1960’lı yıllarda Fransa’da gazetecilerin, politikacıların, akademisyenlerin ve bürokratların yoksul kesimlerden, “*dışlanmış (les exclus)*” olarak söz ettikleri görülmektedir. Ancak sosyal dışlanma söylemi ekonomik krize kadar fazla yaygınlık göstermemiş, 1970’lerde Fransa’da ekonomik krizin etkisiyle yaşanan siyasi ve sosyal krizler “*sosyal dışlanma*” kavramının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Ayrıca krizler dezavantajlı gruplara yeni bireylerin katılmasını sağlamıştır. Bu çerçevede sosyal dışlanma kavramı 1974 yılında “*Chirac Hükümeti’nde*” Sosyal İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı olarak görev yapan “*Rene Lenoir*” tarafından kullanılmıştır. Lenoir, Fransız nüfusunun yüzde onunun farklı biçimlerde dışlanmış olduğunu ve bu bireylerin sosyal koruma kapsamı dışında kaldıklarını belirtmiştir. Lenoir sosyal dışlanmışları; “*zihinsel ve bedensel engelliler, intihar eğilimi yüksek olan bireyler, yaşlılar, sokakta yaşayan ve istismar edilen çocuklar, suçlular, uyuşturucu madde bağımlıları, tek ebeveynli aileler ve marjinal bireyler*” olarak sıralamıştır (Silver, 1994: 532).

Sosyal dışlanmayı savaş sonrası Fransız tarım toplumundan, kentleşmeye doğru yaşanan hızlı geçişin bozucu etkilerine bağlayan Lenoir “*dışlanmışların*” tamamının yoksul olmadığını iddia etmiştir. Lenoir dışlanmaların nedenini “*toplumla olan bağların yitirilmiş olması*” olarak belirtmiştir. Toplumla bağların yitirilmesinde ise siyasi hakların kullanılamaması ve sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamamayı örnek gösteren Lenoir; sosyal dışlanmayla mücadele konusunda dönemin sosyal demokrasi politikalarını

öne çıkarmıştır. Bu çerçevede Lenoir; bir taraftan kamu yatırımlarının artırılması, yoksulluğa karşı gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi ekonomik politikaları, diğer taraftan da sivil ve demokratik hakların genişletilmesini öngören politikalarla toplumsal bütünleşmenin sağlanacağını savunmuştur (Davies, 2005: 4). Böylece sosyal dışlanmayla mücadele konusunda 1970'lerin ortasından itibaren Fransa'da sosyal politikalar oluşturulmuştur (Silver, 1994: 532).

Sosyal dışlanma kavramının Fransa'da daha fazla kullanılmasında kısmen İngiliz kökenli bir kavram olan yoksulluğun Fransa'da benimsenmemiş olması etkili olmuştur. Yoksulluk söylemi; Hristiyan hayırseverlik, faydacı liberalizm ve klasik yönetimi hatırlatması nedeniyle Fransa'da önem kazanmamıştır. Fransız Cumhuriyetçiliği gerek liberal düşüncüyü gerekse sosyalizmi reddederek daha ileri bir sosyal bütünleşme anlamında refah devleti anlayışını savunmuştur (De Haan, 2000: 23). Bu çerçevede sosyal dışlanma; Fransa'da kültürel ve toplumsal yönleriyle İngiltere'de ise, gelir dağılımı adaletsizliğinin sonucu olarak ekonomik yönüyle ele alınmıştır (Şahin, 2010: 20).

1980'li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler Lenoir tarafından belirtilen dışlanmış gruplara "*işsizler ve yoksulların*" eklenerek bir taraftan kavramın tanımının genişlenmesine, diğer taraftan da sosyal dışlanmanın Fransa'nın yanı sıra diğer Avrupa ülkelerinde de kullanılmaya başlanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede 1980'li yıllardan itibaren neredeyse tüm dünyada benimsenen Neo-liberal politikalar var olan sosyal sorunları derinleştirmekle birlikte yeni sosyal sorunları da ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede işsizliğin, uzun süreli ve tekrarlayan bir görünüme sahip olmasıyla geniş toplum kesimleri işgücü piyasalarının dışında bırakılmıştır. Bir diğer ifadeyle, işsizliğin yapısal bir sorun haline gelmesiyle işgücü piyasalarından dışlanan bireyler bir taraftan gelirden yoksunlaşırken, diğer taraftan da sosyal korumalardan yoksun hale gelerek yurttaşlık haklarını kullanamamaktadırlar. Nitekim ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler çerçevesinde işgücü piyasalarında derinleşen güvencesizlik olgusu sosyal dışlanma sürecinin meydana gelmesini hızlandırmaktadır. Avrupa'da sosyal dışlanmayla ilgili üç çeşit dışlama boyutu önemli yer tutmaktadır. Üç çeşit dışlama boyutu; uzun süreli işsizlerin artan sayısına bağlı olarak işgücü piyasasına girişlerinin zor olmasından kaynaklanan "*işgücü piyasasından dışlanma;*" esnek çalışma biçimlerinin yaygınlık göstermesiyle oluşan "*güvenceli işlerden dışlanma;*" ve "*konut veya toplum*

hizmetlerinden dışlanma” şeklinde sıralanmaktadır (Tartanoğlu, 2010: 3; Erdoğan, 2004: 14; Saith, 2001: 3; Sapançalı, 2005b: 60; Rodgers, 1995: 45).

1980’li yıllardan sonra ise sosyal dışlanma kavramı, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nda (AET) daha sonra topluluğun devamı olarak faaliyet gösteren AB içinde tartışılan ve politikalar üretilen sosyal sorunlar arasındaki yerini almıştır (Doğan, 2015: 137). Kavramın hızla genişlemesindeki ana neden; bu dönemdeki ekonomik krizlerin Avrupa’nın uyum sürecine zarar verebilecek bir takım sosyal etkileri bünyesinde barındırması olmuştur (Lovering, 1998: 36).

Sosyal dışlanma, AET bünyesinde sosyal eşitsizliklerin ve sosyal politikaların tartışılmasında önem kazanmaya başlamıştır. Ayrıca kavram, AET içerisinde “*Jacques Delors’un*” Avrupa Komisyonu Başkanı olarak görev yaptığı dönemde ilk kez kullanılmıştır (Atkinson ve Davoudi, 2000: 428). Topluluk, sosyal dışlanmayla mücadele konusunda faaliyetlerde bulunmuş, Avrupa Komisyonu tarafından 1990 yılında “*Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi*” kurulmuştur. Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi, Avrupa’da sosyal dışlanmayla mücadele konusu üzerine araştırmalar yaparak raporlar yayınlamıştır (Yepez Del Castillo, 1995:615).

Gözlemevi yaptığı bir araştırma ile sosyal dışlanma riski taşıyan bireyler ve grupları belirlemiştir. Çalışmaya göre dışlananlar; “*düşük gelire sahipler, fiziksel ve zihinsel engelliler, eğitim olanaklarına erişemeyen gençler, düşük gelire sahip hanelerde kadınlar, göçmenler ve etnik azınlıklar, tek ebeveynli aileler, uzun süreli işsizler ve genç işsizler, cinsel yönelimi farklı olan bireyler, mahkumlar ve aileleri ve konut sahibi olmayanlar*” şeklinde sıralanmıştır (Kilmurray, 1995: 33-34).

Sosyal politikadaki gelişimler ile AB’de sosyal dışlanma olgusu paralel bir seyir izlemiştir. AB’de sosyal dışlanma kavramının ortaya çıkışını, gelişimini ve mücadele yöntemlerini, sosyal politikayla ilgili süreçlerle değerlendirilmek gerekmektedir (Sapançalı, 2005b: 60). Bu çerçevede 1990’lı yıllara kadar AB sosyal politikası içerisinde tartışılan ana tema yoksulluk iken; sosyal dışlanma o yıllardan itibaren daha fazla önem kazanmaya başlamıştır (De Haan, 2000:24).

1993 yılında AB tarafından “*Büyüme, Rekabet Gücü ve İstihdam*” konularını içeren orta vadeli stratejileri belirleyen “*Beyaz Kitap*” yayınlanmıştır. Kitap’ta AB ülkelerinde giderek daha fazla önem kazanan sosyal dışlanma konusunda önlemlerin

alınması gerektiği belirtilmiştir. Yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi dönüşümler sosyal dışlanma riski taşıyan birey veya grupları arttırmıştır. Bu çerçevede sosyal dışlanmayla mücadele; AB sosyal politikasının önemli konuları arasında yer almaya başlamış ve politikalar üretilmiştir (TISK, 1995: 28).

Öte yandan İngiltere’de 1997 yılında yapılan seçimleri “*Tony Blair*” yönetimindeki “*İşçi Partisi’nin*” kazanmasıyla, öncesinde bu ülkede kullanılmayan “*sosyal dışlanma*” kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Blair tarafından Aralık 1997’de “*Sosyal Dışlanma Birimi (SEU)*” kurulmuştur. 1999 yılında yeniden yapılandırılan birim günümüzde de sosyal dışlanmayla mücadele konusunda İngiltere’de politikalar üreten kurumların başında gelmektedir (McDevitt, 2003:12; Sapancalı, 2005b: 65)

AB’nin sosyal dışlanma yaklaşımı, Fransız yaklaşımındaki sosyal ve kültürel dışlanmayla Anglo-Saxon gelir eşitsizliği ve maddi dışlanma kavramlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu çerçevede Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları’nda da sosyal dışlanmayla mücadele konusunda amaç ve hedefler belirlenmiştir (Sunal, 2006).

Sosyal dışlanma ile mücadelenin ilk defa resmi bir belgede yer alması 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile gerçekleşmiştir. “*Maastricht Antlaşması’na III. Ek Sosyal Politika Protokolü ve Sosyal Politika Anlaşması’nın*” birinci maddesinde topluluk ve üye devletler sosyal dışlanma ile mücadeleyi amaç olarak kabul etmişlerdir. 1999 yılında yürürlüğe giren “*Amsterdam Anlaşması*” ile de sosyal dışlanmayla mücadele, AB’nin hedefleri arasında yer almıştır (Tokol, 2017: 295).

Sosyal dışlanmayla mücadele, AB’de 2000 yılı mart ayında gerçekleştirilen “*Lizbon Zirvesi*” ile daha aktif hale getirilmiştir (Atkinson, 2002: 627). Gerçekleştirilen Zirve’de kabul edilen Lizbon Stratejisi’nde AB’de yoksulluk ve sosyal dışlanmanın çok üst seviyelere ulaştığı tespiti yapılmış, sosyal dışlanmayla mücadele konusunda iki hedef belirlenmiştir. Bu çerçevede ilk olarak “*yoksulluk ve sosyal dışlanmada üye ülkelerin çabalarının desteklenmesi*” ikinci olarak, “*sosyal içermeye daha fazla olanak sağlayan bir Avrupa kurmak*” hedefleri kabul edilmiştir. Hedeflere ek olarak; Zirve’de Avrupa düzeyinde “*açık koordinasyon yöntemi*” olarak isimlendirilen bir çalışma yöntemi benimsenmiştir. Benimsenen yöntemle AB üyeleri arasında iş birliği sağlanarak sosyal dışlanmayla mücadele hedeflenmiştir. Ayrıca 2003 yılında yürürlüğe giren “*Nice Antlaşması*” ile AB’nin destekleyeceği ve tamamlayacağı faaliyet alanları içine sosyal

dışlanma da alınmıştır. Böylece AB, 2005-2010 yılları arasında sosyal dışlanma ile mücadele konusunda eylemlerde bulunmuştur (Erdoğan, 2004: 14, Tokol, 2017: 295).

Lizbon Stratejisi'nin 2010 yılında sona ermesiyle beraber, AB; 2020 yılına kadar öngördüğü önlemler ile belirlediği hedefleri "*Avrupa 2020 Stratejisi*" ile ortaya koymuştur. Strateji, "*Kapsayıcı, Sürdürülebilir ve Akıllı Büyüme*" olmak üzere üç temel ayakta oluşmaktadır. Ayrıca Strateji öngördüğü hedefler ve bu hedefler çerçevesinde alacağı önlemleri belirtmiştir. Belirlenen beş hedeften bir tanesi de "*yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele*" olmuştur. Önlem olarak ise "*Yoksulluğa ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Avrupa Platformu*" kurulması amaçlanmıştır (İKV, 2014: 85).

Birden fazla yapısal ve kişisel nedenler ile oluşan sosyal dışlanma sorunu birçok ülkede görüldüğü gibi Türkiye'de de çeşitli boyutları ile birey veya grupları etkilemektedir. Zira özellikle gelir dağılımındaki adaletsizlik ve işsizlik gibi sorunlardan Türkiye'de geniş toplum kesimlerinin etkilenmesi sosyal dışlanmanın oluşma sürecini hızlandırmaktadır. Bu çerçevede Türkiye'de sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalan birey veya gruplar; sağlık ve eğitim hizmetleri, kültürel faaliyetler, üretim sürecine ve karar alma süreçlerine katılım yönünden sosyal dışlanmanın çeşitli boyutları ile karşılaşmaktadır. Sözü edilen bireyler veya gruplar; "*tarım sektörü ve güvencesiz işlerde çalışanlar, eğitimsizler, kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar, göçmenler ve işsizler*" şeklinde sıralanmaktadır (Karataşoğlu ve İslamoğlu, 2016: 18).

Sosyal dışlanma sorunu diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de ele alınması, tartışılması, önlenmesi için sosyal politikalar üretilmesi gereken konuların başında gelmektedir. Ancak sosyal dışlanmanın Türkiye'deki gelişimi diğer Avrupa ülkelerine göre daha geç olmuştur. Türkiye'de sosyal dışlanmanın gelişimi 2000'li yılların başlarında AB adaylık sürecinin hızlanmasıyla paralellik göstermektedir. Bu gelişimde ise; AB'nin 2004 yılında sosyal dışlanmayla mücadele konusunda AB'ye, aday ülkelerden Avrupa Komisyonu ile ortaklaşa "*Ortak İçerme Belgesi (Joint Inclusion Memorandum)*" hazırlamalarını talep etmesi etkili olmuştur (Biçerli, 2016: 21).

Türkiye, Ortak İçerme Belgesi'ni hazırlamak üzere 2004 yılının sonlarına doğru harekete geçmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) Avrupa Koordinasyon Başkanlığı'nın öncülüğünde, AB Komisyonu'na sunulmak üzere Ortak İçerme Belgesi hazırlama çalışmalarına başlamıştır (Karataşoğlu ve İslamoğlu, 2016: 18).

Ancak Ortak İçerme Belgesi'nin hazırlanması kısa sürede gerçekleştirilememiş ve belge hazırlanmamıştır. AB, 2010 yılında çalışmaların yeniden başlatılmasını istemiştir. Türkiye'de bu doğrultuda yeniden Ortak İçerme Belgesi hazırlama çalışmaları için girişimlerde bulunmuştur. Türkiye hazırlamış olduğu Ortak İçerme Belgesi'ni 2012 yılında AB Komisyonu'na sunmuştur. Ancak AB tarafından Ortak İçerme Belgesi, istihdam öncelikli olması amacıyla Ortak Değerlendirme Belgesi'ne dönüştürülmüştür. Bu nedenle Türkiye de belgenin istihdam öncelikli olmasına yönelik çalışmalar başlatmıştır (Biçerli, 2016: 21).

1.3. SOSYAL DIŞLANMA VE SOSYAL DAYANIŞMA: ÜÇ PARADİGMA

Hilary Silver (1994) "*Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms (Sosyal Dışlanma ve Sosyal Dayanışma: Üç Paradigma)*" isimli çalışmasında sosyal dışlanmayı üç paradigmayla açıklamıştır. Silver tarafından ortaya konulan çalışmada sosyal dışlanma "*dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme*" paradigmaları şeklinde gruplara ayrılmıştır. Sözü edilen paradigmaları Tablo 1. ile özetlemek mümkündür (Doğan, 2014: 149).

Tablo 1. Sosyal Dışlanmanın Üç Paradigması

	Dayanışma Paradigması	Uzmanlaşma Paradigması	Tekelleşme Paradigması
Bütünleşme Anlayışı	Grup Dayanışması Kültürel Sınırlar	Uzmanlaşma Ayrı Sınıflar Karşılıklı Bağımlılık	Tekelleşme Sosyal Kapanma
Bütünleşme Kaynağı	Ahlaki Bütünleşme	Mübadele (Trampa)	Yurttaşlık Hakları
İdeoloji	Cumhuriyetçilik	Liberalizm	Sosyal Demokrasi
Söylem	Dışlanma	Ayrımcılık Sınıf-altı	Yeni Yoksul Eşitsizlik Sınıf-altı
Belirleyici Düşünürler	Rousseau Durkheim	Locke, Maddison ve faydacılar	Marx Weber Marshall

Örnek Düşünürler	De Foucauld, Xiberras, Schnapper, Costa, Lascoux, Douglas, Mead	Stoleru, Lenoir, Shklar, Allport, Murray Chicago Okulunun Çoğulcu düşünürleri	Room, Townseed, Balibar, Silverman
Yeni Politik Ekonomi Modeli	Esnek Üretim	Yetenek Çalışma Güdüsü Ağlar Beşerî Sermaye	İşgücü Piyasasının Parçalara Ayrılması

Kaynak: SILVER Hilary, “Social Exclusion And Social Solidarity: Three Paradigms” *International Labour Review*, Cilt:133, Sayı:5/6, 1994, ss: 540.

Silver (1994: 539) sosyal bütünleşme anlayışları çerçevesinde paradigmların sınırlarını belirlemiştir. Yazar her paradigmanın farklı amaçlar çevresinde dışlanmayı öne çıkardığını belirterek üç paradigmayı farklı siyasal ve felsefi görüşlerle ortaya koymuştur. Sözü edilen siyasal görüşler yazara göre; “cumhuriyetçilik, liberalizm ve sosyal demokrasi” olarak sıralanmaktadır. Ayrıca yazar her bir paradigmanın ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel dezavantaj biçiminin açıklanmasındaki önemini vurgulamıştır. Bu çerçevede Silver paradigmların, yoksullukla uzun süreli işsizliğin yanı sıra yurttaşlık hakları ve eşitsizlik teorilerini de kapsadığını ifade etmiştir.

Fransız Cumhuriyetçilik ideolojisini temel alan “dayanışma paradigmasında” sosyal dışlanma, birey ve toplum arasındaki sosyal bağın kopması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu paradigma, bireyle toplum arasındaki sosyal ilişkilere dikkat çekmektedir. Jean-Jacques Rousseau ve Emile Durkheim, dayanışma paradigmasının belirleyici düşünürleri arasında yer almaktadır (Silver, 1994: 541)

Dayanışma paradigmasında dışlanan kesimler, yoksullar, işsizler ve etnik azınlıklardan oluşmaktadır. Yoksulluk ve işsizliğin, toplumsal bütünleşme üzerinde yapacağı tahribat, sosyal dışlanmanın boyutlarının belirlenmesinde etkili olmaktadır (De Haan, 2000: 27).

Sosyal dışlanmayı “sapkınlık ve anomi” kavramlarına benzeten Hilary Silver, dışlanmanın üzerinde barındığı unsurların etkisiyle toplumsal bütünleşmeye zarar vereceği

düşüncesindedir. Dayanışma paradigmasının bütünleşme anlayışında; grup dayanışması ve kültürel sınırlar önemli bir paya sahiptir (Sapançalı, 2005a: 50).

Dayanışma paradigması, sosyoloji, etnografya ve kültürel incelemelerin ilgisini çekmektedir. Gruplar arasındaki sınırları belirleyen ırk, etnik köken ve coğrafi konum sosyal dışlanma üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca paradigma yeni ekonomik model üzerinde esnek üretimi benimsemektedir (Silver, 1994: 542).

Öte yandan Silver'ın çalışmasında ele aldığı ikinci paradigma olan "*uzmanlaşma paradigması*" liberal bakış açısını yansıtmaktadır. Paradigmaya göre; bireyler kendi istekleri doğrultusunda sosyal dışlanma ile karşılaşmaktadır (Sapançalı, 2005a: 51).

Anglo Amerikan liberalizmi içerisinde sosyal dışlanma "*uzmanlaşmanın*" bir sonucu olarak görülmektedir. Bireysel farklılıkların ve becerilerin ekonomik iş bölümü içerisinde veya sosyal gruplar arasında uzmanlaşmaya neden olduğu varsayılmaktadır. Uzmanlaşma paradigması, sosyal dışlanmanın, rekabet halindeki bireylerin oluşturduğu yapı nedeniyle ortaya çıktığını varsayarak temel nedenin bireysel olduğunu vurgulamaktadır. Uzmanlaşma paradigmasının belirleyici düşünürleri ise; John Locke, Madison ve faydacılığı savunanlar yer almaktadır (Silver, 1994: 542).

Bireyler, yaşam içerisinde herhangi bir alanda dışlama ile karşılaşabilmektedir. Ancak bu dışlanma diğer alanlardan da dışlanacağı anlamını taşımamaktadır. Uzmanlaşma, bireysel hak ve özgürlükleri korumaktadır. Bu durum ise bireylerin sınırlar arasında gerek hareket edebilmesini sağlar gerekse verimliliğinin artmasına olanak verirken, dışlanmayı önleyebilmektedir (Silver, 1994: 543).

Uzmanlaşma paradigması söylem olarak, "*ayrımçılık ve sınıf-altı*" kavramlarını kullanmaktadır. Paradigma yeni politik ekonomik model içerisinde, yetenek, ağlar ve beşerî sermayenin önemine dikkat çekmektedir. Ayrıca uzmanlaşma paradigmasında dışlanma, dayanışma paradigmasıyla karşılaştırıldığında daha güçsüz bir anlam taşımaktadır (Sapançalı, 2005a: 52).

Silver'ın geliştirmiş olduğu son paradigma ise, "*tekelleşme paradigmasıdır.*" Tekelleşme paradigması ideolojik olarak sosyal demokrasi üzerine inşa edilmiştir. Belirleyici düşünürleri arasında Max Weber, Karl Marx ve Thomas Humphrey Marshall bulunmaktadır. Ancak paradigmanın şekillenmesinde Weber'in düşünceleri yer almasına rağmen Marx ve Marshall'ın düşünceleri de kısmen etkili olmuştur. Avrupa ülkelerinin

sol kanadında etkili olan tekelleşme paradigmasına göre dışlanma; grup tekelinin oluşumunun bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Silver, 1994: 543).

Tekelleşme paradigması, grup tekellerinin kendi alanlarını koruduğu ve dışardakilere karşı koyarak, sosyal kapanmaya¹ engel olduğunu savunmaktadır. Grup tekelleri kendi içerisinde dayanışmanın gelişmesine olanak sağlarken dışardakiler açısından bu durum söz konusu değildir. Bu nedenden grup üyeleri eşit değildir. Tekelleşme paradigmasına göre kurallar, grup tekellerine dâhil olmayı sağladığı gibi, dışlanma ile karşılaşacak bireylerin veya grup belirlenmesinde rol oynamaktadır. Grup tekelleri, dinsel ve etnik grupları, okuma yazma bilmeyenleri ve göçmenleri dışlayabilmektedir (Sapancalı, 2005a: 53).

Sosyal kapanmanın en belirgin şekilde görüldüğü alan ise Silver'a göre işgücü piyasalarıdır. Silver sosyal dışlanmanın, yurttaşlık haklarının genişletilmesi, eşitliğin sağlanması ve grup tekellerinin dışarısında kalanların topluma girişinin kolaylaştırılmasıyla aşılabilir olacağını ileri sürmüştür. Tekelleşme paradigmasının “*yeni yoksulluk, eşitsizlik ve sınıf-altı*” kavramları söylemleri olurken, yeni politik ekonomi modeli ise; işgücü piyasalarının ayrıştırılması olmuştur (Silver, 1994: 543).

2. SOSYAL DIŞLANMANIN UNSURLARI

Sosyal dışlanmanın tanımlanmasında yaşanan olanaksızlık ve yapılan tanımlamaların birden fazla olması kavrama ait unsurların belirlenmesinde de tartışmalara neden olmakta ve unsurlar üzerinde fikir birliği sağlanamamaktadır. Ancak gerek daha önceki yapılan çalışmalar gerekse bu tez çalışmasında kullanılan tanımlamalarda; “*çok boyutlu oluşu, dinamik bir süreci ifade etmesi, toplumsal bağların kopuşu ve yurttaşlık haklarının tamamen veya kısmen kullanılmayışı*” kavramın temel unsurları olarak ele alınmaktadır (Sapancalı, 2005a: 30).

¹ Sosyal Kapanma; ilk olarak Max Weber'in yazılarında görülmüştür. Daha sonraları ise sosyolog Frank Parkin tarafından gündeme getirilen bir kavram olmuştur. Sosyal kapanma; *bir grubun meşru göstermeye çalıştığı kriterleri temel alarak, başka bir grubun ödüle ulaşmasını ya da olumlu yaşam şanslarını reddetme gücüne dayanır. Bu dışlama ve içine alma kriterlerinin (öğrenim durumu, parti üyeliği deri rengi, dinsel kimlik, mülkiyet, toplumsal kökenler, tavırlar ve yaşam tarzı ya da bulunduğu bölge) seçilmesi ve dayatılması dışlananlara yönelik eşitsizlik sınırları ile gasp etme stratejilerinin yanı sıra tahakkümün oluş biçimlerinin eşitsizliği meşrulaştırıcı ideolojilerin açıklanmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede sosyal kapanma süreci dışlama ve içirme ile değerlendirilmektedir* (Marshall, 1999: 381-382).

2.1. ÇOK BOYUTLULUK

Sosyal dışlanma; ekonomik ve sosyal yoksunlukları birleştiren “*çok boyutlu*” bir kavramdır (Silver, 2009: 4419). Kavramın çok boyutluluk unsuru, dışlanmanın her birey için bir taraftan farklı bir anlam ifade ederken, diğer taraftan da her birey için farklı boyutlarda görülmektedir (De Haan, 1999: 6). Bir diğer ifade ile çok boyutluluk; yoksunluğun farklı (ekonomik, sosyal, toplumsal ve siyasal) boyutlarda ortaya çıkışı ve tanımlamaların farklılaştırılmasıyla ilişkilendirilmektedir (Sapançalı, 2005a: 31).

Çok boyutluluk; dışlanan bireylerin farklı boyutlarda bu süreci yaşadığını ifade etmektedir. Sosyal dışlanmanın boyutları incelenirken dikkat edilmesi gereken; bireyler üzerinde yoksunluk süreçlerinin çok boyutlu şekilde görünebilir olmasıdır. Örneğin bireyler; “*istihdamdan, gelirden, mülk ve konuttan, eğitimden ve tüketimden*” dışlanabilmektedir. Ayrıca aynı zaman dilimi içinde bir taraftan işgücü piyasalarından, diğer taraftan da tüketimden veya sağlık hizmetlerinden dışlanabilmektedir. Bu çerçevede; sosyal dışlanmanın çok boyutluluk unsuru, bireylerin yaşadığı dışlanma süreçlerini destekleyen ve çakışan niteliktedir. Ancak bireylerin tek bir boyutta dışlanmış olmasının diğer boyutlardan da dışlanacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim Doğu Asya'nın bazı bölgelerinde bireyler işgücü piyasasında bir dışlanmayla karşı karşıya kalmazken, siyasal hakları kullanma aşamasında dışlanabilmektedir (De Haan, 1999: 6; Rodgers, 1995: 50).

AB; sosyal dışlanmanın tematik yönlerini analitik bir bakış açısıyla incelemiştir. AB'nin çalışmalarında sosyal dışlanmanın çok boyutluluk unsuru gereğince; bireyler veya grupları dışlayan yapılar ve süreçlere dikkat çekilmiştir. Bu çerçevede AB sosyal dışlanma sürecini oluşturan önemli dinamikler; “*gelir, vergilendirme, sosyal koruma, tüketim ve borçlanma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, konut ve evsizlik, istihdam ve işsizlik, çalışma şartları, komşuluk desteği ve sosyal hizmetleri kullanabilme*” şeklinde sıralanmaktadır. Sözü edilen dinamiklerden birden fazlasının bireyi etkilemesi sosyal dışlanmanın derinleşmesine neden olmaktadır (Kilmurray, 1995: 36).

Ayrıca çok boyutluluk unsuru; sosyal dışlanma kavramına disiplinler arası bir yaklaşım kazandırmıştır. Sosyal dışlanma; bir taraftan ekonomi ve sosyal politika biliminin, diğer taraftan da hukuk, siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji ve kent bilimi gibi bilim dallarının da çalışmaları içerisinde yer almıştır. Bu çerçevede sosyal dışlanma ile

yapılan çalışmalarda her disiplininin farklı bir yaklaşım benimsemesi kavramın tanımlanmasında fikir birliğinin oluşmasını engellemiştir (Sapançalı, 2005a: 31).

2.2. DİNAMİZM

Sosyal dışlanma hem çok boyutlu hem de dinamik bir süreci ifade eden bir olgudur. Sözü edilen dinamizm, kavrama ilişkin yapılan tanımlar üzerinde etkilidir. Dinamik süreçle ifade edilmek istenen; var olan bazı dezavantajların zamanla daha farklı dezavantajları beraberinde getiriyor olmasıdır. Bu çerçevede çeşitli dezavantajlar dışlanmanın boyutlarını arttırarak “*kalıcı (kronik)*” bir durum haline gelmesine neden olmaktadır (Sapançalı, 2005a: 33; EUROSTAT, 1998: 26)

Sosyal dışlanmanın dinamizm unsurunu barındırması nedeniyle bireyin daha önce sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya kalmamış olması ileride de kalmayacağı anlamına gelmemektedir. Bireylerin yaşamlarındaki herhangi bir değişiklik veya ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler sosyal dışlanma sürecinin başlamasına neden olmaktadır (Şahin, 2010: 49).

Sosyal dışlanmanın dinamizm unsurundan dolayı bireylerin, geleceğe dair beklentileri de büyük önem taşımaktadır. Bireyler, işsiz olmaları ya da düşük gelirlere sahip olmalarından dolayı dışlanmamakta, geleceğe yönelik beklentilerinin olmaması da sosyal dışlanmasına neden olmaktadır. Beklentilerle kast edilen ise; sadece bireyin beklentileri değil aynı zamanda eşi ve çocuklarının da beklentileridir. Nesilleri etkileyen bir sosyal sorun olarak ele alınan sosyal dışlanma; bu özelliğiyle “*dinamizmini*” ortaya koymaktadır (Atkinson, 1998: 14). Zira 1980 sonrası küresel bir boyut kazanmış olan kapitalizmle bireyler, kapitalizmin doğası gereği çeşitli nedenlerden dolayı farklı boyutlarda sosyal dışlanma ile karşılaşmaktadırlar. Dışlanmanın döngüsel bir şekilde dinamik bir süreç haline gelmesinde kapitalizmin eşitsiz dağıtım mekanizmaları rol oynamaktadır (Tartanoğlu, 2010: 8).

2.3. TOPLUMSAL BAĞLARIN KOPMASI VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMENİN KAYBOLMASI

Bireylerin toplumla arasındaki bağların kısmen veya tamamen kopması, toplumsal bütünleşme üzerinde olumsuz sonuçlar oluşturmaktadır. Toplumsal bütünleşmenin kaybolduğu durumlarda bireyler veya gruplar sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadırlar. Bu gelişme ise, kavramla ilgili yapılan tanımlamalarda öne

çıkılmaktadır. Ayrıca toplumsal bağların kopmasıyla bireyler arasında dayanışmanın azaldığı anlamı çıkmaktadır (Silver, 1994: 533-534, Sapançalı, 2005b: 55).

Sapançalı (2005a: 36) tarafından dayanışma; bir taraftan emsal durumlarda olan bireylerin ve toplulukların aralarındaki çıkar birliğine dayanarak ortak düşüncede veya eylemde buluşmaları, diğer taraftan da birbirlerine karşı olan sorumlulukları olarak ifade edilmiştir. Bu çerçevede dayanışma; “*ortak bir kimlik anlayışı ve var olan riskin paylaşımı*” anlamına gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurumsallık kazanan refah devleti de dayanışma üzerine inşa edilmiştir. Ancak hem küreselleşme süreci hem de Neo-liberal politikaların kabul görmesi refah devletini dönüşüme zorlamıştır. Refah devletinde yaşanan dönüşümle birlikte ortak bir kimlik anlayışı ve riskin paylaşımı süreç içerisinde zayıfladığı için sosyal dışlanma riski artmıştır. Zira ekonomi politikalarında ve endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşümler, işsizliği yapısal bir sorun haline getirmiştir. İşsizliğin yapısal bir sorun haline gelmesi ve istihdamın güvencesizleşmesi günümüzde geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanmayı deneyimlemelerine neden olmaktadır (MacGregor, 2013: 245).

Emile Durkheim toplumsal var olmanın temelinde dayanışma yer aldığını ileri sürmüştür. Dayanışma Durkheim tarafından “*mekanik ve organik*” dayanışma şeklinde ikiye ayrılmıştır (Bozkurt, 2014: 35).

Mekanik dayanışma; bireylerin birbirlerine olan benzerliklerinden dolayı oluşmaktadır. Mekanik dayanışma ilkel toplumlara özgü bir dayanışma türü olarak görülmektedir. Toplum içerisinde yer alan bireyler, bir taraftan aynı değerlere inanırken, diğer taraftan da aynı duyguları hissetmektedirler. Ayrıca mekanik dayanışmada bireysel bilincin yerini ortak bilinç olarak, bireysel eylemlerin kendiliğinden kolektif bir kimlik kazanmasını sağlamaktadır. *Organik Dayanışma*; bireylerin birbirlerine benzememelerinden kaynaklanan dayanışma türüdür. Organik dayanışma iş bölümünü sağlamış ileri toplumlara özgüdür. Burada toplumların geliştikçe toplumsal farklılaşmanın artacağı ve bireylerin kolektif bilincin güdümünden çıkarak bireysellik kazanacağı ifade edilmiştir. Ancak unutulmaması gereken nokta ise; iş bölümü arttıkça, bireylerin birbirlerine olan bağımlılıklarının artmasıdır (Köseihal, 1971: 65; Bozkurt, 2014: 35-36).

Durkheim'in söylemleri ele alındığında; sosyal dışlanma “*kolektif değerlerin kaybı*” ve “*sosyal dokunun tahribi*” ile toplumsal dayanışmayı tehdit eden bir sorun olarak ele alınabilir (Silver, 1994: 534).

Toplumsal dayanışma kavramını günümüz toplumları açısından ise; “*enformel ve formel*” dayanışma olmak üzere ele almak mümkündür. İlkel ve az gelişmiş toplumlara özgü olan *enformel dayanışma*; sıklıkla ortak bir kaderi paylaşmanın, daha çok kan bağıyla bağlılığın, kişisel olarak tanışıklığın söz konusu olduğu ve birbirine benzeyen bireyler arasında kurulan dayanışma türüdür. Akrabalık, particilik, hemşericilik gibi geleneksel ilişkileri barındırması yönüyle Durkheim'in mekanik dayanışma türüne benzetilmektedir. Daha çok modern ve gelişmiş toplumlara özgü olan *formel dayanışma* ise; formel hukuk kuralları aracılığıyla, rasyonel bürokratik süreçler içinde ve bireylere eşit yurttaşlık hak ve sorumlulukları temelinde düzenlenmiş, devlet müdahalesinin söz konusu olduğu, kurumsallaşmış bir dayanışma türüdür. Formel dayanışmada bireyler; sadece geleneksel ilişkileri sonucunda edindiği bireylere değil, bunu yanı sıra yabancılara da güvendikleri bir toplumsal yapı içerisinde yer almaktadırlar. Bu çerçevede sosyal bütünleşmenin sağlanmasında devletin kilit rolü bulunmaktadır. Devlet, bir taraftan bireyleri topluma karşı, diğer taraftan da toplumu bireylere karşı korumaktadır (Sapancalı, 2005a: 37-38).

Enformel ve formel dayanışmalar; kapsamlı bir toplumsal sistemi bünyelerinde barındırmış olmalarına rağmen, toplumun tamamını kapsamamaktadır. Bir diğer ifade ile; toplumsal dayanışma var olmasına rağmen toplumsal bütünleşme gerçekleşmemektedir. Bu çerçevede bazı gruplar toplumun dışında kalarak sosyal dışlanma ile karşılaşmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2011: 66).

Ayrıca toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında istihdamın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu yönüyle istihdam, bireylerin sosyal ilişkilerini geliştirmesinde aktif rol oynamaktadır. Bireyler işsiz kaldıkları zaman bir taraftan çalışma sayesinde edindikleri sosyal ilişkileri yitirirken, diğer taraftan da gelirden yoksun duruma düşerek dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bireylerin işsizlik sürecinde sosyal çevreleriyle yaşadıkları iletişim süreci sosyal dışlanmanın deneyimlenmesinde etkili olmaktadır. Zira bireylerin sosyal çevreleriyle iletişimlerin değişiklik göstermesi toplumsal bütünleşmenin önüne set çekmektedir. (Yepez Del Castillo, 1994: 615). Yirminci yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşen çeşitli dönüşümlerle istihdamın güvenceli olmaktan çıkması,

toplumsal bütünleşmenin sağlanamamasının ulusal boyuttan çıkıp küresel bir boyut kazanmasına neden olmuştur (Bozkurt, 2014: 348).

2.4. YURTTAŞLIK HAKLARINDAN YOKSUNLUK

Yurttaşlık; bireyin devletle olan ilişkisinde bir taraftan sahip olması gereken hakları, diğer taraftan da yerine getirmesi gereken yükümlülükleri belirten “*anayasal*” bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Yurttaşlığın kökenlerini, Eski Yunan şehir devletlerine kadar götürmek mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal değişimlerle önemli değişiklikler geçiren yurttaşlık kavramı günümüzde de varlığını korumaktadır. Örneğin; Aristo, yurttaşlığın şehir devletleri yöneticilerinin sahip olduğu ayrıcalıklı “*sosyal ve siyasal*” haklar olduğunu belirtmiştir. Ancak günümüzün modern demokratik devletlerinde ise *modern yurttaşlık*; bir taraftan seçme ve seçilme süreçleri içerisinde yer alıp siyasal karar mekanizmalarında rol alabilmek olurken, diğer taraftan da medeni, sosyal, kültürel ve ekonomik haklardan faydalanabilmek olarak sıralanmaktadır (Kaya, 2008: 43-44).

Literatür içerisinde *Thomas Humphrey Marshall*'in 1949 tarihli “*Citizenship and Social Class (Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar)*” adlı çalışması, yurttaşlıkla ilgili yapılan çalışmalarda önemli yer tutmaktadır (Kaya, 2008: 44). Marshall çalışmasında yurttaşlığı tarihsel olarak üç farklı eksenin bir araya gelmesiyle tamamlandığını ileri sürmüştür. Bu eksenlerin ise; medeni, siyasal ve sosyal haklar olduğunu belirterek, medeni hakların on sekizinci yüzyıl, siyasal hakların on dokuzuncu yüzyıl ve sosyal hakların oluşumunu da yirminci yüzyıl olarak saptamıştır. Marshall medeni hakları; “*bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü*” olarak sıralarken, siyasal haklarıysa; “*siyasal karar alma süreçlerine seçmen ve seçilen olarak katılabilme hakkı*” olarak sıralamıştır. Son olarak ise; Marshall sosyal hakları “*yaşanılan toplumun standartları ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmaktan, çağdaş bir birey gibi yaşayabilme hakkına kadar uzanan geniş haklar dizini*” şeklinde bir çerçeve çizmiştir. Bu çerçevede Marshall “*eğitim ve sosyal hizmet hakkını*” sosyal haklar içerisinde değerlendirmiştir (Marshall, 2000: 21-25).

Marshall; modern yurttaşlığın gelişim süreciyle kapitalizm arasında bağlantı kurarak birbirlerinin gelişimine katkı sağladığını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle yazar, kapitalizmle toplumsal eşitsizliklerin artış gösterdiğini ve devletlerin bu eşitsizlikleri gidermede yurttaşlık haklarını bir araç olarak kullandığını vurgulamaktadır.

Marshall; çalışmasında yurttaşlığın, daha önce de ifade edildiği gibi sırasıyla medeni, siyasal ve sosyal haklar şeklinde tamamlandığını belirtmiştir. Sosyal haklara süreç içerisinde “sağlık ve eğitim hizmetlerinin yanı sıra işsizlik ile çocuk parası” gibi hakların eklenmesi, refah devletinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Marshall, refah devleti uygulamalarının, modern yurttaşlık haklarına katkı sağlayacağını belirterek toplumsal bütünleşmenin sağlanacağını iddia etmiştir. Marshall sağlanan bu sosyal haklar ve refah devleti uygulamalarının ise dezavantajlı grupların (işsizler, engelliler, yaşlılar, gençler, cinsel yönelimi farklı olan bireyler gibi) toplumdan dışlanmalarını önleyici bir niteliğe sahip olduğunu belirterek eşitliğin sağlanacağını savunmuştur (Kartal, 2010: 44; Kaya, 2008: 44). Ancak refah devletleri uygulamalarıyla da yurttaşlık kurumunun başarı sağladığı anlamı çıkmamaktadır. Beklenenin aksine refah devleti uygulamaları da yurttaşlık üzerinde olumsuz sonuçlar meydana getirmiş ve eşitlik sağlanamamıştır. Bu olumsuz sonuçlar Özkazanç (2009: 261-262) tarafından şu şekilde özetlenmektedir:

- ❖ *Refah hizmetleri radikal bir eşitlik yaratmakta başarısız olmuştur.*
- ❖ *Yoksulluk giderilememiş ve/veya devlet giderek artan talepleri karşılayacak bir etkinlik sağlayamamıştır.*
- ❖ *Hizmetlerin sunulduğu hizmet alanlarında, özellikle kadınlar, zenciler, yaşlılar, işsizler gibi toplumsal kesimlerde yabancılaştırıcı aşağılayıcı, damgalayıcı, standartlaştırıcı, gözetleyici imaları nedeniyle hoşnutsuzluklara yol açmıştır.*
- ❖ *Devletin büyük çıkar gruplarıyla doğrudan ilişkiler temelinde örgütlenmesi, birey ve örgütsüz, güçsüz kesimlerin aleyhine gelişmiştir.*
- ❖ *Kamu bürokrasinin yozlaşmasına, siyasetin kısa dönemli çıkar beklentilerine endekslenmesine yol açtı.*
- ❖ *Merkezi bir kolektivizm ve sosyal adalet uygulaması toplumsal entegrasyonu güçlendirmede olduğu gibi, çıkar çatışmalarının artmasına, toplumsal ana kurumların zayıflamasına bazı kesimlerin devlete bağımlı yaşamasına neden oldu.*

Bu çerçevede sosyal dışlanma; refah devletinin kriziyle ortaya çıkan ve refah devletinin eleştirisine dayanan bir kavram olarak da değerlendirilmektedir (Güler, 2015a: 66).

Marshall; medeni haklar içerisinde ekonomik anlamda çalışma hakkının olduğunu vurgulayarak çalışma hakkının anlamını; bireyin istediği bir işte kendi arzusu ve yetenekleri ölçüsünde bir işte çalışması olarak belirtmiştir (Marshall, 2000: 26).

Keynesyen ekonomi politikalarının önemini kaybetmesi ve yaşanan krizler sonucunda artan işsizlik birden fazla ülkede bireylerin işsiz kalmasına neden olmuştur.

İşsiz bireylerin yurttaş olarak kabul edilmesinde; siyasal ve sosyal olarak tanınmanın yanı sıra ekonomik alanda toplumsal yaşamının faaliyetlerine katılabilmeyi sağlayacak yeterli gelire sahip olması kabul görmüştür. Bu çerçevede işgücü piyasasının dışında kalan bireyler; yurttaşlık haklarından yoksun duruma düşmüşlerdir. Bu yönüyle işsizlik yurttaşlık hakları üzerinde tahribat yaratarak sosyal dışlanma riskini arttırmaktadır (Kartal, 2010: 46; Uyan Semerci, 2010: 69).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde refah devletinin içinde bulunduğu kriz ve sonrasında gerçekleşen sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler modern yurttaşlık kurumunu tahribata uğratmıştır. Kriz sonrası neredeyse dünya genelinde uygulamaya olanağı bulan Neo-liberal politikalar; bir taraftan modern yurttaşlık kurumu içerisinde yer alan hakların tahribatını sağlarken, diğer taraftan da toplumsal dayanışma mekanizmalarını ortadan kaldırarak toplumsal bütünleşmeyi engellemektedir (Kaya, 2000:148-151).

Modern yurttaşlık fikrinin; toplum içinde yer alan her bireyin, “*ırk, din, cinsiyet, yaş ve sınıfına*” bakılmaksızın kapsayıcı bir niteliği söz konusudur. Tarihsel dönem, geliştiği coğrafya ve iktisadi ilişkiler ne olursa olsun farklı yurttaşlık kavramsallaştırmaları her zaman iki zıt kavramı bünyesinde barındırmıştır. Bu iki kavram ise; “*dâhil etme ve dışlama*” olarak sıralanmaktadır (Kartal, 2010: 12). Bu çerçevede yurttaşlık haklarının yoksunluğu; sosyal dışlanma tanımlamaları yapılırken belirleyici olmuştur. Sosyal dışlanmayı; bireyin, toplumla bağlarını koparmasıyla birlikte ekonomik, sosyal, siyasal ve sivil yurttaşlık haklarından yoksun kalması olarak tanımlamaktadır. Hatta sosyal dışlanmayı “*eksik yurttaşlık*” olarak ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (Sapançalı, 2005a: 28-40).

Ayrıca 1970’li yıllarda üretim biçimi olan Fordizmden Post-Fordizme geçişin sonuçlarının yeni bir sınıfı oluşturduğunu belirten Standing (2017: 31-32) bu yeni sınıfı “*prekarya*” kavramı ile açıklamaktadır. “*Güvencesiz işlerde çalışanlardan göçmenlere, gençlerden yaşlılara, eski hükümlülere engellilere*” kadar toplumun büyük bir kısmının prekarya içerisinde yer aldığını aktaran Standing; prekaryayı tasvir ederken “*kısmi yurttaş*” kavramını kullanmaktadır. Yazarın kısmi yurttaş kavramını kullanmasında; yirminci yüzyılın sonlarına doğru yaşanan ekonomik, siyasal ve endüstri ilişkilerindeki dönüşümler etkili olmuştur. Yazara göre sözü edilen dönüşümler; bireyleri “*güvencesizlik ve belirsizlik*” ile karşı karşıya bırakmıştır. Standing’e göre

güvencesizlik ve belirsizlikle karşılaşan bireyler yurttaşlık haklarından -*medeni haklar, kültürel haklar, sosyal haklar, ekonomik haklar ve siyasi hakların*- en az birini kullanamaz duruma gelmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse gerek eksik yurttaşlık gerekse kısmi yurttaşlık olarak ifade edilen olgular bireylerin toplumla bütünleşmesini engellemektedir. Bu çerçevede sosyal dışlanmanın tanımlanmasında, yurttaşlık hakları belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır (Sapançalı, 2005a: 44)

3.SOSYAL DIŞLANMANIN NEDENLERİ

Sosyal dışlanma; yirminci yüzyılın sonlarına doğru gündeme gelerek günümüze dek gerek literatürde gerekse politikacılar tarafından nedenleri belirlenmeye çalışılan olguların başında gelmektedir. Kavramın birden fazla unsurunun bulunması, sosyal dışlanmayla ilgili çeşitli tanımlamaların yapılmasına neden olmaktadır. Nitekim bu çeşitlilik de sosyal dışlanmanın nedenlerinin belirlenmesini hem zorlaştırmakta hem de basitleştirmektedir. Zira sosyal dışlanma tek bir nedene indirgenememektedir. Zira “*ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, davranışsal, coğrafi ve kişisel nedenler*” sosyal dışlanmayı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca konunun farklı perspektiflerde ele alınması ve ülkeden ülkeye kavramın farklı biçimlerde tanımlanması sosyal dışlanmanın nedenlerini farklılaştırmaktadır. Bu çerçevede sosyal dışlanmanın herhangi bir nedeni bir diğer nedenin ortaya çıkma sürecini başlatmaktadır (Sapançalı, 2005a: 65; Şahin, 2010: 58).

Literatür içerisinde sosyal dışlanmanın nedenlerin belirlenmesinde bireyden kaynaklanan kişisel nedenlerin yanı sıra yapısal nedenlerin de belirleyici olduğu belirtilmektedir.

3.1. YAPISAL NEDENLER

Bu tez çalışmasında sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran yapısal nedenler; “*küreselleşme süreci, ekonomik politikalarda, endüstri ilişkilerinde, refah devletinde yaşanan dönüşüm ve göç olgusu*” şeklinde sıralanmaktadır.

3.1.1. Küreselleşme Süreci

Küreselleşme; günümüzde ekonomiden siyasete, sosyolojiden sosyal politikaya iletişimden kültüre, neredeyse dünyadaki gerçekleşen bütün değişimleri açıklamada kullanılan bir kavram olarak literatürde tartışılmaktadır. Küreselleşme olgusunun tarihsel

olarak ne zaman başladığı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Ancak küreselleşme olgusunun ilk olarak on beşinci yüzyılda denizcilikteki yaşanan gelişmeler sonucunda coğrafi keşifler ile ilk evresinin gerçekleştiği çeşitli yazarlar tarafından iddia edilmektedir. Buna karşılık küreselleşmenin ikinci evresinin Sanayi Devrimiyle, üçüncü evresinin ise; yirminci yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştiğini savunan görüşler bulunmaktadır. Ancak küreselleşme kavramı ilk kez 1960'lı yıllarda kullanılmış ve devamında gerek bilim insanlarının gerekse politikacıların da önemini kabul ettiği “*anahtar*” bir kavram haline gelmiştir (Bozkurt, 2000a 17-18; Oran, 2001: 49-50).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında küreselleşme süreci/dönemi/evresi olarak ifade edilenler yirminci yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan ve günümüzde de devam eden üçüncü küreselleşme sürecidir. Üçüncü küreselleşme süreci daha önceki küreselleşme süreçlerine göre oldukça “*farklı, karmaşık ve çok boyutlu bir süreci*” ifade etmektedir. Ayrıca küreselleşme kavramı literatürde birden fazla yazar tarafından ekonomik yönleri ile tanımlanan, değerlendirilen ve sonuçları tartışılan bir kavramdır. Ancak bazı araştırmacılar ise; küreselleşmenin üzerinde barındığı unsurlar nedeniyle kavramın ekonomik olduğu kadar hem sosyal hem de siyasal olduğunu öne sürmüşlerdir (Kıvılcım, 2013: 221-222). Bu durum ise; küreselleşmeyle ilgili geniş bir literatür olmasına karşın üzerinde uzlaşma sağlanan bir tanımlama yapılamamasına neden olmaktadır. Bu çerçevede en geniş anlamıyla *küreselleşme*; bir taraftan “*sınırların kaldırıldığı ve farklılıklardan uzak*” diğer taraftan da *başta ekonomi ve piyasa olmak üzere teknoloji, hukuk, kültür gibi birçok alanda bütünleşmenin sağlandığı*” bir dünya anlamına gelmektedir (Koray, 2020: 200).

Küreselleşmenin “*sosyal, siyasal, kültürel, ekolojik ve teknolojik*” boyutları olduğunu belirten Tokol (2015b: 133) kavramı; “*bilginin, haberleşmenin, kültürel etkileşimin ve sermayenin ulusal sınırları aşarak, uluslarüstü bir nitelik kazandığı ekonomik, kültür siyaset, yönetim ve benzeri alanlarda ülkeler arasındaki bağımlılığın arttığı bir süreç*” şeklinde tanımlamaktadır. Yeldan (2013: 13) ise küreselleşmeyi; “*ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi*” şeklinde ifade etmiştir. Kazgan (2016: 71) ise küreselleşmeyi; “*sermaye hareketlerinin ve krizler ile durgunluğun küreselleştiği, ama büyüme ile refahın ülkelerin kendisine ya da bölgesel kaldığı süreç*” olarak açıklamıştır.

Yapılan tanımlar çerçevesinde, küreselleşme sürecinin gerçekleşmesinde birden fazla faktör rol oynamıştır. Küreselleşme sürecinin gerçekleşmesinde rol oynayan faktörler Ekin (1996: 16) tarafından “*teknolojik gelişmeler, politik faktörler ve ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm*” şeklinde sıralanmaktadır.

Küreselleşme olgusunun gündeme geldiği 1970’li yıllardan günümüze kadar olan süreçte dünyanın küreselleştiğinin en önemli göstergeleri arasında; 1980’li yıllardan itibaren “*dünya ticaretinin hızla büyümesi, çokuluslu şirketler aracılığıyla doğrudan yatırımların büyük hacimlere ulaşması ve sermaye hareketlerinin sınır tanımayan bir hareketlilik kazanması*” gösterilmektedir. Bu sürecin gerçekleşmesinde ise; 1970’lerde Bretton-Woods sisteminin çökmesi ve 1980 sonrası ilk olarak merkez sonrasında çevre ülkelerde ekonomik serbestliği savunan Neo-liberal politikaların kabul edilmesi etkili olmuştur (Selamoğlu, 2000: 33-36). Yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmeler kaçınılmaz olarak “*istihdamı, ücretleri ve çalışma koşullarını*” etkileyerek çeşitli alanlarda dönüşümlere neden olmaktadır (Ekin, 1996: 17).

Küreselleşme sürecinin sonuçları değerlendirirken literatür içerisinde fikir birliğine ulaşılamamıştır. Sürecin bu şekilde değerlendirilmesinde ise; küreselleşmeden gerek kazananların gerekse kaybedenlerin olması etkili olmuştur (Bozkurt 2000b: 94).

Ekonomi piyasaların serbestleşmesiyle ulusal ekonomiler dünya piyasası içerisinde daha fazla yer almaya başlamış ve uluslararası ticaret hacimlerin artmasına neden olmuştur. Bu çerçevede ekonomilerin küreselleşmesi ile üretilen toplam gelirden bireyler, toplumlar ve uluslar eşit bir şekilde kazanım sağlamamıştır. Küreselleşme sürecine yönelik eleştirilerin odak noktasını ise; kazananlar ile kaybedenler arasında oluşan eşitsizliğin artış göstermesi oluşturmaktadır. Çeşitli araştırmacılar tarafından küreselleşme sürecinin eşitsizlikleri yaratmasının gerekçesi olarak; sürecin ekonomik boyutu öne çıkarmasına karşın sosyal boyutunun öne çıkarmaması gösterilmiştir. Uluslararası sermayenin ve çokuluslu şirketlerin kuralları tayin ettiği ve piyasaları biçimlendirdiği küresel bir ekonomide sosyal riskler karşısında oluşturulacak sosyal politikaların maliyetlerini ve sorumluluğunu üstlenen çıkmaması yazarlar tarafından sıklıkla ifade edilmiştir. Ayrıca küreselleşme süreciyle aynı dönemde uygulama olanağı bulan Neo-liberal politikalar ise; İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanan Keynesyen politikalarla birlikte gelişen refah devleti hizmetlerini tahrip etmiştir. Bu çerçevede küreselleşme olgusuyla ekonomik gelişme hedeflenirken sosyal gelişmeye ve adalete

gereken önemin verilmemesi; “*eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma*” sorunlarının küresel bir boyut kazanmasını hızlandırmaktadır (Selamoğlu, 2000: 48-49).

Bu çerçevede küreselleşme süreci gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkelerde sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasına ve genişlemesine olanak sağlayan uygun bir zemin yaratmaktadır. Küreselleşme süreciyle sınırların ortadan kalktığı şeklinde ifade edilen yeni küresel alanın “*sürekli kaybedenlerini*” sosyal dışlanmış bireyler veya gruplar oluşturmuştur (Sapancalı, 2005a: 71).

Küreselleşmenin temelinde yatan ideoloji Neo-liberalizmdir. Bu çerçevede Neo-liberal ideolojiyi savunanlar, kaçınılmaz olarak küreselleşmeye olumlu yaklaşım içinde olanlardır. Küreselleşmeye olumlu yaklaşım içinde olanlar; küreselleşme süreciyle meydana gelen bu değişimlerin çok önemli olduğunu vurgulayarak, gelişmemiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelere sermaye akışıyla kalkınmanın gerçekleşeceğini iddia etmektedirler. Ayrıca küreselleşmeye olumlu yaklaşım içinde olanlar; küreselleşmenin, gelişmemiş ülkelerde var olan tecrit edilmişlik duygusunu kaldırarak bütünleşmeyi gerçekleştireceği ve dünya barışının sağlanmasına katkı sağlayacağını ileri sürmektedirler (Özdemir, 2007: 237; Baştaymaz, 2016: 269). Ancak küreselleşmeye olumsuz yaklaşanlar; “*küreselleşen ne?*” sorusu üzerinden süreci açıklama yoluna gitmişlerdir. Olumsuz yaklaşım içinde olanlar; küreselleşmeyle piyasaların küreselleştiğini iddia ederek, sınırların da sermaye, mal ve hizmetler açısından kalktığını belirtmişlerdir. Buna karşılık işgücü için sınırların daha da katılaşmış ve aşılmaz konuma geldiğini savunmaktadırlar. Emeğin küreselleşen sermaye karşısındaki gücü ve var olan haklarının ise küreselleşmenin temelinde yer alan Neo-liberalizmle tahrip edildiğini savunarak günümüzde küreselleşme adı altında emperyalizmin devam ettiği kanısındadırlar. Bu çerçevede küreselleşme; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sorunların oluşumuna veya var olan sorunların derinleşmesine neden olmaktadır (Koray, 2020: 200-201; Işıklı, 1997: 76).

Küreselleşmeye olumlu yaklaşım içinde olanlar; küreselleşmeyle ulusal ekonomilerin küresel bir ekonomik sistem çerçevesinde bütünleşeceğini savunmaktadırlar. Böylece var olan eşitsizlikler ve farklılıkların ortadan kalkacağını iddia etmektedirler. (Sapancalı, 2005a: 72). Bu iddiaya karşın küreselleşme sürecinin en çok eleştirilen önemli sonucu ise “*toplumsal adaletsizlik ya da eşitsizlik*” olmuştur. Zira kapitalizmin doğasında var olan eşitsizlik; küreselleşme süreciyle ortaya çıkmış bir olgu

değildir. Ancak eşitsizlik, küreselleşme veya temelindeki ideoloji olan Neo-liberalizmle artış göstermiştir. Bu çerçevede serbest piyasa anlayışının kuralları rekabet gücü olanlarla olmayanlar arasındaki mesafenin daha çok açılmasını sağlamıştır (Bozkurt, 2000b: 95).

Gelir eşitsizliği ve farklılıkları; sadece ülkeler arasında değil, ülkelerin kendi içerisinde de var olmuş ve makas daha da açılmıştır. Bu çerçevede küreselleşme süreciyle büyüyen gelir eşitsizlikleri ise; yoksulluğun artmasına dolayısıyla da sosyal dışlanmaya zemin hazırlamaktadır. UÇÖ, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal dışlanmanın gerçekleşmesini “küreselleşmeye” bağlamaktadır. Ayrıca ülkeler arasında var olan eşitsizliğin artış göstermesiyle, geliri düşük olan ülkelere doğru göç edenlerin, “yurttaşlık haklarından yoksun duruma” düşmesine neden olmaktadır. Küreselleşme bu yönüyle değerlendirildiğinde; göç hareketliliğinin artmasına ve göç eden bireylerin yurttaşlık haklarını kullanamamasına neden olarak sosyal dışlanma olgusunu ortaya çıkaran büyük bir etkiye sahiptir (Sapançalı, 2005a: 72).

Küreselleşme süreciyle bireylerin toplumsal yaşama katılım biçimi değişiklik göstermiştir. Böylece bireyler üretim süreçlerine katıldıkları ölçüde değil tükettikleri ölçüde sistemin içerisinde yer alabilmişlerdir. Bu çerçevede küreselleşme süreciyle kitlesel emeğe olan talebin azalış göstermesi kaçınılmaz olarak geniş toplum kesimlerini işsiz bırakarak gelirden yoksun konuma getirmiştir. Bireylerin gelirden yoksun olması ise; bireylerin yeterince tüketim yapamamalarına ve sosyal dışlanmanın tüketim boyutunu deneyimlemelerine neden olmuştur (Tartanoğlu, 2010: 9).

Küreselleşme süreciyle birlikte ele alınması gereken bir diğer konu ise, ulus devletin yetkileridir. Ulus devletin varlığını küreselleşmenin gerçekleştirilmesinde tehdit unsuru olarak değerlendiren küreselleşmeye olumlu yaklaşım içinde olanlar; eğer ulus devletin piyasalar üzerindeki gücü azaltılırsa ekonomik büyüme, gelir dağılımında adalet ve refah artışının sağlanacağını iddia etmektedirler (Kazgan, 2009: 27-28). Nitekim küreselleşmenin temelinde yer alan ideoloji olan Neo-liberal politikaların uygulama olanağı bulmasıyla ulus devletin gücü tahrip edilmiştir. Böylece ulus devlet; kendi sınırları içerisinde yer alan ekonomik faaliyet ve istihdam düzeylerini belirleyemez duruma gelmiştir (Hirst ve Thompson, 1998: 209-210).

Küreselleşme süreciyle ulus devletin gücünün tahrip olması ise; sosyal sorunların derinleşmesine neden olmaktadır. Ulus devlete özellikle sosyal bir nitelik kazandıran

fonksiyonların, küreselleşme ile birlikte kısmen veya tamamen ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. Bir diğer ifadeyle; eğitim, sağlık ve sosyal alt-yapıya ait her türlü yatırımlar da diğer tüm yatırım harcamaları gibi piyasa ekonomisine bırakılmıştır. Bu durum ise; ulus devletin her alanda kendi yurttaşlarını sosyal riskler karşısında korumasız bırakması anlamını taşımaktadır (Sapançalı, 2005a: 75-76; Yeldan, 2013: 24).

Özetle ifade etmek gerekirse küreselleşme süreci; olumlu sonuçlar kadar, olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Olumsuz sonuçlar; bir taraftan “*güvensizliği, eşitsizliği, toplumsal adaletsizliği*” arttırırken diğer taraftan da “*toplumsal dayanışmayı*” zayıflatmaktadır (Bozkurt, 2000b: 112). Toplumsal dayanışmanın kısmen veya tamamen kaybolduğu durumlarda sosyal dışlanma riski oluşmaktadır. Bu çerçevede küreselleşme sürecinin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlar; geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmasını arttırmaktadır (Sapançalı, 2005a: 73).

3.1.2. Ekonomi Politikalarında Yaşanan Dönüşüm

İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1970’li yıllara kadar neredeyse tüm ülkelerde farklı ideolojilere sahip hükümetler bulunmasına karşın bu hükümetler benimsedikleri ekonomi politikaları değerlendirildiğinde; ortak politikaları benimsedikleri gözlemlenmiştir. Benimsenen bu ekonomi politikalarında devletler; “*tam istihdam, yurttaşların refahı ve ekonomik büyüme*” üzerine odaklanmışlardır. Bu politikaları gerçekleştirebilmenin yolu olarak ise; devlet gücünün piyasa süreçleriyle birlikte hareket etmesini hatta devletin piyasa içerisinde aktif rol alması gerektiğini kabul etmişlerdir. Sözü edilen dönemde ekonomik krizlerin önlenmesinde ve tam istihdamın gerçekleştirilmesinde “*Keynesyen (devletçi)*” diye ifade edilen “*para ve maliye*” politikaları yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Ayrıca devletler; planlama çerçevesinde piyasaya doğrudan müdahalelerde bulunmalarının yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda refah devleti hizmetleriyle sosyal ücretlerle ilgili standartlar geliştirmişlerdir (Harvey, 2015:18-19).

Keynesyen dönemde ulus devletler içerisinde gerçekleşen ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimler; bireysel-siyasal hak ve özgürlükleri genişletmesinin yanı sıra sosyal ve ekonomik hakların oluşturulması ve genişlemesinde de önem taşımıştır (Sallan Gül, 2006: 147). Ancak bu olumlu tablonun sonunu hazırlayan ekonomik ve siyasi gelişmeler 1970’li yıllarda gerçekleşmiştir. ABD’nin Vietnam Savaşı’nı kaybetmesi, petrol fiyatlarının 1973 yılı sonlarına doğru dört kat artması, Bretton-Woods para

sisteminin çökmesi ve devam eden yıllarda sermayenin kâr haddinin sürekli olarak düşmesi dünya ekonomisinin “*yapısal bir kriz*” içerisine girerek bir taraftan büyüme oranlarının azalmasına, diğer taraftan da işsizlik ve enflasyon oranlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu durum ise, benimsenen Keynesyen politikaların önemini kaybetmesine ve yeni politika arayışlarını başlatmıştır (Kazgan, 2009: 94-95; Dumenil ve Levy, 2014: 25). Dünya ekonomisinin içerisinde bulunduğu yapısal krizden çıkış yolu olarak dünya ticaretinin arttırılması ve piyasaların serbestleştirilmesi fikri liberaller tarafından öne çıkarılmıştır. Böylece Keynesçi uygulamalara son verilerek serbest ticareti ve devletin piyasadan çekilmesini öngören liberalizmin yeni biçimi olarak sunulan “*Neo-liberalizm*” fikri yaygınlık kazanmıştır (Baştaymaz, 2016: 264).

Neo-liberalizmin kökleri 1930’lu yıllara kadar gitmektedir. “*Freidrich August Von Hayek, Ludvig Von Mises, Milton Freidman ve Karl Popper*” gibi ekonomistler Neo-liberalizmin önemli temsilcileri arasında kabul edilmektedir. İsmi geçen ekonomistler; Neo-liberalizmle klasik liberalizme dönüşten ziyade liberal öğretinin uygulama bulduğu dönemlerdeki hatalarından arındırılarak gerçek liberalizmi ortaya koymayı amaçlayan ideolojik bir öğretilen ziyade politik bir öğreti ya da entelektüel bir akım olduklarını iddia etmişlerdir. Hatta bu yönüyle sözü edilen ekonomistler; Neo-liberalizmi; “*birey, seçme özgürlüğü, serbest piyasa sistemi ve sınırlı hükümet ilkelerine*” dayandırmışlardır. Ayrıca çalışmalarında sıklıkla planlı ekonomi ve sosyalist düşünceye sert bir şekilde karşı çıkan bu görüş, ilk ortaya atıldığında uygulama şansı bulamamıştır. Ancak 1970’li yıllarda Keynesyen ekonomilerin içerisinde bulunduğu yapısal kriz sonrasında Neo-liberalizmin kurtuluş olarak benimsenmesine ve alternatif olarak görülmesine neden olmuş ve yukarıda ifade edildiği gibi birden fazla ülkede uygulanmaya başlanmıştır (Baştaymaz, 2016: 264-265; Sallan Gül, 2006: 34-36).

Neo-liberal politikalar ilk olarak “*11 Eylül 1973*” tarihinde “*Şili’de General Augusto Pinochet*” yönetiminde gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında sosyalist hükümetin yönetimden uzaklaştırıldığı dönemde uygulanma olanağı bulmuştur. Süreç 1979 yılında İngiltere’de “*Margaret Thatcher*” ve 1980 yılında ABD’de “*Ronald Reagan’ın*” seçimi kazanmalarıyla devam etmiştir. Pinochet, Thatcher ve Reagan devletin piyasalara müdahalesine son vererek serbest piyasa ekonomisini gerçekleştirebilmek için güçlü devlet mekanizmalarını kullanmışlardır. Bu çerçevede işgücü piyasası esnek olmayan düzenlemelerden arındırılarak daha esnek hale

getirilmiştir. Sendikal örgütlenmelerin güçsüzleştirilmesi yoluyla rekabet esnekliğinin gelişimine engel olan bütün toplumsal dayanışma mekanizmalarının işlevini ortadan kaldırmaya yönelik eylemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca refah devleti hizmetlerinin kısmen veya tamamen kaldırılması, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi, vergi oranlarının düşürülmesiyle gerek ülke içindeki gerekse dış ülkelerdeki girişimcilerin ülke ekonomisine yatırım yapmasına yönelik teşvikler sunulması bu dönem içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler arasında yer almaktadır. Neo-liberal politikaları savunanlara göre; serbest piyasa ekonomisinin başarıya ulaşabilmesinde toplumsal dayanışma mekanizmaları tehdit unsuru olarak görülmüştür. Hatta Thatcher bireyciliğin önemini söylemlerinde *-Toplum diye bir şey yoktur, birey olarak erkekler, kadınlar ve aileler vardır.-* öne çıkararak toplumsal dayanışma mekanizmalarına karşı tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur (Harvey, 2015: 30-31; Munck, 2014: 110-111).

Neo-liberal düşüncenin temelinde; küresel düzeyde serbest piyasa ekonomisine geçen tüm ülkelerin tek pazar oluşturarak dünya pazarıyla bütünleşmesiyle *“mal-hizmet-sermaye”* hareketlerinin önündeki sınırların kaldırılarak küreselleşme olgusunu gerçekleştirme amacı yer almıştır. Bu amaç doğrultusunda ithalat ve ihracat, dış ticareti koruma politikalarının etkisinden arındırılarak yüksek gümrük tarifelerinin önüne geçilmesi ve kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilerek devletin piyasalara müdahalesi engellenmesi hedeflenmiştir. Böylece ekonominin özel girişimcilere bırakılacağı ve girişimcilerin kendi rekabet güçleri doğrultusunda kazanacağı veya kaybedeceği varsayılmıştır. Belirlenen hedefler doğrultusunda ulus devletlerin asli görevleri dışında bir rolünün kalmadığı ve sosyal devletin ya ortadan kalktığı ya da çok küçüldüğü anlamı çıkmaktadır (Kazgan, 2009: 98-99). Bir diğer ifade ile; Neo-liberal düşünce; *“özelleştirme, serbest ticaret, ihracata dayalı büyüme, finansal sermaye hareketliliği, emek piyasalarının düzenlemelerden arındırılması ve makro iktisadi kemer sıkma politikaları”* gibi fikirler bütününden oluşmaktadır (Palley, 2014: 51).

Neo-liberal dönemle Keynesyen dönemi kıyaslayan Levidow (2014: 260) Neo-liberal politikaları; Keynesyen dönem içerisinde elde edilen kolektif hakların tahribatını gerçekleştiren politikalar bütünü olarak değerlendirmektedir. Levidow, kamu iktisadi teşebbüslerini özelleştirilmesinde, devlet harcamalarının azaltılmasında ve dış ticaret önündeki tüm sınırları kaldırarak küresel ticaretin artış göstermesinde Neo-liberal ekonomi politikalarının etkili olduğunu ileri sürmektedir. Benzer bir görüş de Dumenil

ve Levy (2014: 30) tarafından ortaya konulmaktadır. Nitekim yazarlar Neo-liberalizmi; Keynesçi dönem ve sonrasında meydana gelen yapısal kriz döneminde azalış gösteren kâr hadlerini telâfi etmek adına sermaye sınıfının işçi sınıfına yönelik girişimi olarak değerlendirmektedirler.

Öte yandan Neo-liberalizmin savunucularının iddia ettikleri klasik liberalizmden farklı oldukları ve politik bir öğreti ya da entelektüel akım oldukları iddiasına karşıt görüşler bulunmaktadır. Karşıt görüş içinde olanlar; Neo-liberalizmi bir yüzyıldan fazla denenmiş ve arkasında acılı bir dünya bırakan “*vahşi kapitalizm*” olarak isimlendirilen süreçten farklı görmemektedir. Ayrıca on dokuzuncu yüzyıl klasik liberalizmin yirminci yüzyılda tekrar uygulamaya geçirilmesiyle de Neo-liberalizmin ismindeki gibi yenilik getirmediğini iddia edilmektedir. Nitekim iddialarını, Neo-liberalizmin kabul gördüğü günden bu yana giderek artan eşitsizliklere dayandırmaktadırlar (Özdemir, 2007: 237).

Neo-liberalizm yukarıda açıklandığı üzere piyasaların serbestleşmesini ve devlet müdahalesinin olmaması gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede finans piyasalarının küreselleşmesi, uluslararası serbest ticaret, çokuluslu şirketlerin dünyaya yayılması ve kuralsız bir kapitalist anlayış sadece yukarıda adı geçen ülkelerin (Şili, İngiltere, ABD) yanı sıra bütün dünya ülkelerine yayılmıştır. Merkez ülkelerden başlayıp çevre ülkelere yayılan Neo-liberalizmin genişlemesinde “*Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun*” gerçekleştirdikleri faaliyetler önem taşımaktadır. Zira bu uluslararası kuruluşlar, kriz içerisinde bulunan gelişmekte olan ülkelere Neo-liberal politikaları benimsemeleri ve ülkelere sunulan “*yapısal uyum programlarını*” uygulamaları karşılığında kredi vermişlerdir. Nitekim bu şartları kabul etmeyen ülkelere kredi verilmemesinin yanı sıra uluslararası platformlarda “*diplomatik dışlanma*” uygulanmıştır (Baştaymaz, 2016: 266-267).

Yapısal uyum programları genel olarak kaynak dağılımında verimlilik konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Verimliliğin gerçekleştirilmesi ve refahın arttırılmasında tek koşul olarak etkin kaynak dağılımı kabul edilmiştir. Etkin kaynak dağılımınsa; tamamıyla kuralsızlaştırılan serbest pazar ekonomisinden geçtiği iddia edilmektedir. Hatta bu çerçevede eğitim, sağlık ve sosyal altyapıya ait tüm devlet yatırımları, diğer kamu yatırım harcamalarından farklı görülmeyle, piyasa koşulları içerisinde zarar eden her kuruluşun özelleştirilmesi gerektiği savunulmuştur. Yapısal uyum programlarıyla, bir taraftan işçi sınıfının uzun mücadelelerle elde ettiği sosyal haklar tahrip edilmiş, diğer

tarafından da keynesyen dönemde gelişme olanağı sağlayan refah devleti hizmetleri -eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik- meta haline gelmeye başlamıştır. (Türcan Özçuşa, 2003: 5).

Yapısal uyum programlarıyla yoksulluğun ve yapısal krizlerin önleneyeceği iddia edilmiştir. Ancak gerek Neo-liberal politikaları benimseyen merkez ülkelerde, gerekse yapısal uyum programlarıyla Neo-liberal politikaları benimsemek zorunda kalan çevre ülkelerde iddia edilenin dışında gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede yapısal uyum programları; bir taraftan geniş toplum kesimlerinin yaşam standartlarını düşürerek yoksulluğu yaygınlaştırırken, diğer taraftan da işçi sınıfının uzun mücadelelerle elde ettiği sosyal haklar tahrip edilmiş ve Keynesyen dönemde gelişme olanağı sağlayan refah devleti hizmetleri -eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik- meta haline gelmeye başlamıştır. Ayrıca yapısal uyum programları çerçevesinde yaşanan gelişmeler sosyal dayanışma mekanizmaları üzerinde ciddi bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. Yapısal uyum programları bu yönüyle değerlendirildiğinde; sosyal dayanışma mekanizmalarının kısmen veya tamamen ortadan kalkmasına neden olduğu için birey veya grupların sosyal dışlanma riskiyle karşılaşmasında doğrudan etkiye sahiptir (Türcan Özçuşa, 2003: 5-8; Sapancalı, 2005a: 73).

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası tarafından sunulan yapısal uyum programlarını kabul eden ülkeler ilk olarak özelleştirmelere başvurmuştur. Bu çerçevede *özelleştirme*; devlete ait kamu iktisadi teşebbüslerinin kısmen veya tamamen özel sektöre satılması anlamını taşımaktadır. Ancak özelleştirme kavramını sadece kamu iktisadi teşebbüslerinin kısmen veya tamamen devri olarak tanımlamak gerek anlam karmaşasına gerekse anlam eksikliğe neden olmaktadır. Zira günümüzde özelleştirme kavramının kapsadığı alan çok geniş bir alanı ifade etmektedir. Devletin ekonomik piyasa süreçlerinden uzaklaştırılmasını öngören her türlü eylem özelleştirme kapsamında değerlendirilmektedir (İleri, 2005: 150; Vural, 2015: 21).

Özelleştirmeyi, sadece ekonomik sonuçlar oluşturan bir uygulama olarak düşünmemek gerekmektedir. Özelleştirme uygulamaları aynı zamanda sosyal sonuçları da barındıran bir uygulama anlamına gelmektedir. Bu çerçevede özelleştirme uygulamaları; bir taraftan *“istihdam, ücretler, sendikalaşma oranları toplu sözleşme uygulamaları ile endüstri ilişkileri sistemini”*, diğer taraftan da *“sadece istihdam edilenler ile sınırlı kalmayıp ülke içerisindeki gelir ve servet dağılımı üzerinden bütün toplumun tüketici olarak refah seviyesini”* etkilemektedir (Alper, 1994: 95).

Özelleştirmeler ilk olarak sadece devletin ekonomik faaliyet alanlarını daraltmak düşüncesiyle ortaya çıksa da yukarıda ifade edildiği gibi süreç içerisinde devletin sosyal faaliyet alanlarını da kapsayarak yaygınlık kazanan bir uygulama olmuştur. Bu çerçevede refah devleti hizmetlerinin zayıflatılması veya özelleştirilmesi anlamını da taşımaktadır (Özdemir 1999'dan aktaran Sapançalı, 2005a: 78).

Özelleştirme bu yönüyle değerlendirildiğinde; devlet tarafından gerçekleştirilen toplumsal hizmetlerin özelleştirilmesi (eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik) toplum içerisinde gelirden yoksun bireylerin bu hizmetlere ulaşamamasıyla sonuçlanmaktadır. Bu çerçevede özelleştirme; gelirden yoksun veya ödeme gücü olmayan bireylerin “sosyal dışlanmayı” deneyimlemesine neden olmaktadır (Chossudovsky, 1999: 83).

Neo-liberal politikalarla merkez ve çevre ülkelerde gündeme gelen diğer bir kavram “kuralsızlaştırma (deregülasyon)” olmuştur. Bu çerçevede kuralsızlaştırma; uluslararası ticareti ve sermaye hareketlerini düzenleyen çokuluslu şirketlerin dünyada piyasa ekonomisine egemen olabilmek için ulusal ya da uluslararası düzenlemelerden kurtulmalarını ifade eden kavram olarak tanımlanmaktadır. Ancak burada unutulmaması gereken konu ise; kuralsızlaştırma var olan bütün düzenlemelerin tamamıyla yürürlükten kaldırılması değildir. Zira ekonomik, sosyal ve siyasal herhangi bir ilişkinin taraflarının doğrudan kural koyması olarak da açıklanmaktadır (Erdut, 2002: 14).

Kuralsızlaştırmanın en önemli unsuru; ulusal ve uluslararası düzenlemelerle güvence altına alınan birçok hakkın tekrar pazarlık konusu haline gelmesidir. Kuralsızlaştırma bu çerçevede değerlendirildiğinde, en çok işgücü piyasalarını etkilemektedir. Neo-liberalizm; kamu müdahalelerinin olmadığı, esnek bir işgücü piyasası yapılanmasını amaçlamıştır. İşgücü piyasalarının esnekleşmesi ise, işçi sınıfı açısından başta güvencesizlik olmak üzere birden fazla sorunu beraberinde getirerek sosyal dışlanmaya neden olmaktadır (Sapançalı, 2005a: 76-77).

Öte yandan Türkiye’de 1970’li yılların sonlarına doğru yaşanan ekonomik krizlerin önüne geçebilmek için çeşitli düzenlemeleri içeren yapısal dönüşümleri hedefleyen bir program 24 Ocak 1980 tarihinde kabul edilmiştir. Yapısal dönüşümleri hedefleyen kararlar literatürde “24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları veya 24 Ocak Kararları” şeklinde nitelendirilmiştir. Ayrıca 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri darbe sonrası 1983 yılında yapılan genel seçimleri Neo-liberal politikaları savunan siyasi partinin kazanarak iktidara gelmesi ekonomi politikalarında yaşanan dönüşümü

hızlandırarak dünyada yaşanan gelişmelere benzer uygulamaların Türkiye’de de yaşanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede özellikle özelleştirme uygulamaları, kuralsızlaştırma ve refah devleti uygulamalarında yaşanan tahribatla Neo-liberal politika uygulamaları uygulanmaya bu süreçte başlanarak günümüze kadar devam etmiştir. Ancak Türkiye’de Neo-liberal politika uygulamalarının genişlediği ve derinleşmesi ise 2001 krizi sonrası gerçekleşmiştir. Zira kriz sonrası IMF tarafından önerilen politikaları uygulamaya başlaması ve 2000’li yılların başında Türkiye’nin AB’ye uyum sürecinin hızlanması Neo-liberal politikaların genişleyerek derinleşmesinde etkili olmuştur. (Sallan Gül, 2006: 282; Baştaymaz, 2016: 274-275; Kurmuş, 2010: 21).

Özetle ifade etmek gerekirse; yurttaşlık hakları, Neo-liberal politikaların uygulanmaya başlandığı dönemden günümüze dek geçen süreçte tahrip edilmiştir. Yurttaşlık haklarında yaşanan bu gerileme ise, sosyal dışlanma sürecini hızlandırmaktadır. Ayrıca Neo-liberal politikalarla gerek ülkeler gerekse bireyler arasında eşitsizlikler giderek artış göstermektedir. Bir diğer ifadeyle; Neo-liberal politikalar zenginlerin daha zengin yoksulların ise daha da yoksullaştığı bir süreç ortaya çıkarmıştır. Zira ülkelerin gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik ve eşitsizlik bu süreçte artış göstermiştir. Bu çerçevede gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik ve eşitsizlik ise; toplumun büyük bir bölümünün dışlanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan bu süreçte işgücü piyasalarında üretim biçimi olan Fordizmden Post-Fordizme geçiş sağlanmıştır. Bu çerçevede bazı araştırmacılar üretim biçiminde yaşanan dönüşümü sendikasız endüstri ilişkilerinin genişlediğini öne sürerek toplumsal dayanışma mekanizmalarının işlevlerini kaybettiğini savunmaktadır (Baştaymaz, 2016: 289-296).

3.1.3. Endüstri İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm

Endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşümle anlatılmak istenen; 1970’li yıllarda Fordist üretim biçiminden Post-Fordist üretim biçimine geçiştir. Ayrıca yine aynı zaman diliminde bir taraftan Keynesyen ekonomi politikalarından Neo-liberal politikalara geçiş işgücü piyasalarında görülen esneklik ve kuralsızlaştırma, diğer taraftan da teknolojik gelişmelerin üretim süreçlerine etkisi endüstri ilişkilerinin yaşadığı dönüşümde önem taşımaktadır (Sapançalı, 2005a: 86; Çakır, 2002: 89).

Fordizmin üretim süreçlerinde kullanılması, kitlesel seri üretimin başlangıcını oluşturmuştur. Bu gelişmede Fordizmin iş bölümü ve standartlaşmaya dayanması büyük rol oynamıştır. Ancak Fordizmin bir üretim biçimi olarak kabul görmesi kısa sürede

gerçekleşmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çok yavaş yayılan Fordizm; savaş sonrası hızlı bir şekilde genişleme göstermiştir. Fordist üretim biçiminin kabul görmesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen politikaların birçok ülkede önem kazanması etkili olmuştur. Bu çerçevede bilimsel üretim tekniklerinin üretim sistemi içinde uygulanma olanağı bulması verimliliğin kısa sürede artış göstermesini sağlamıştır (Eraydın, 1992: 15-16; Metin ve Özaydın, 2016:19-20).

Fordizm; kitlesel üretim sonucunda üretilen ürünlere kitlesel talebin olması için yüksek ücret politikalarını öngörmüştür. Yüksek ücret politikalarının sağlanmasında ise, Keynesyen politikalar büyük önem taşımıştır. Zira Keynesyen politikalar; devletlere gerek ekonomiye gerekse sosyal politikalara müdahalelerde bulunma olanağını sağlamıştır. Devletlerin sosyal politikalara müdahalesi ise; refah devleti uygulamalarının oluşturulmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Keynesyen politikaların hedefleri arasında bulunan tam istihdam; bireylerin tam zamanlı ve belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle çalışmasına olanak sağlamıştır. Bu istihdam biçimiye; “*standart/güvenceli*” istihdam olarak isimlendirilmektedir. Standart/güvenceli istihdamla kitlesel talebin oluşturulması amaçlanmıştır. Fordizmin üretim süreçlerinde kullanıldığı dönem içerisinde ekonominin sektörel dağılımında sanayinin ağırlıklı olması ve kitlesel üretimin gerçekleştirilmesi de üretiminin genellikle büyük ölçekli fabrikalarda gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Bu gelişme ise, endüstri ilişkilerinin aktörleri arasında yer alan sendikalar açısından olumlu sonuçlar meydana getirmiştir. Fordist üretim biçimi bu yönüyle değerlendirildiğinde sendikalaşma eğiliminin yükselmesini sağlamıştır (Belek, 1999: 249; Savul, 2012: 120).

Fordist üretim biçiminin geçerliliğini koruduğu 1970’li yılların başlarına kadar gelirin verimlilik artışlarıyla sürekli yükselmesi ve sosyal demokrasinin gelişimi; gelirin sınıflar arasında daha adil dağılımını sağlamıştır. Bu gelişmelere ek olarak yüksek istihdam düzeyleri de ekonomik ve sosyal gelişime katkı sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrası refah devleti uygulamaları sayesinde emek kesimi için sürekli bir gelir garanti olmuştur. Böylece emek; hastalık, sakatlık ve işsizlik gibi riskler karşısında korunmuştur (Metin ve Özaydın, 2016: 63; Sapançalı, 2005a: 87).

Öte yandan Fordizmin olanaklarından toplumun tüm kesimlerinin eşit pay aldığını ve “*dışlanmaların*” olmadığını söylemek mümkün değildir. Fordizmin en gözde olduğu dönemde de eşitsizlikler ve dışlanmalar olmuştur. Bu gelişme ise; Fordizmin

hoşnutsuzlukla karşılanmasına ve eleştirilmesine neden olmuştur. Ancak toplum tarafından dile getirilen hoşnutsuzluğun yükünü devlet üstlenmiştir. Böylece Fordizmin olanaklarından faydalanamayan bireylerin görece yoksullaşmasını veya sosyal dışlanmasını önleyebilmek için devletler; “konut, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik” konularında politikalar üretmiştir (Harvey, 1997: 161-162).

Fordizm; *değişmezlik (katılık)* özelliğine sahiptir. Bu değişmezlik ilk olarak tüketici taleplerinin ve niteliklerinin değişmeyeceği üzerinedir. Böylece yüksek ücret politikalarıyla talebin belirlenebilir olacağı varsayılmıştır. Ardından ise, işgücü piyasalarının ve emek ilişkilerinin değişmezliği söz konusudur. İfade edilen iki özellik bir taraftan Fordizmin gelişmesini sağlarken, diğer taraftan da dışsal koşullara uyum sağlamasını zorlaştırmıştır (Eraydın, 1992: 17).

Bununla birlikte tüm bu gelişmelere 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin de eklenmesi; hoşnutsuzluklar ve eşitsizliklerin giderek daha geniş kesimleri kapsayacak şekilde artmasına ve bu doğrultuda devletlerin eleştirilmesine neden olmuştur. Hatta bu gelişme “Fordizmin krizi veya refah devletinin krizi” olarak nitelendirilmiştir. Böylece Fordist üretim biçiminden Post-Fordist üretim biçimine geçiş sağlanmıştır (Sapancalı, 2005a: 88). Fordist üretim biçiminin krize girmesinde; kitlesel olarak mallara talebin doyması, taleplerde meydana gelen farklılaşma ve üretim sürecinde kullanılan donanımların farklı türlerde üretim yapabilecek bir esnekliğe sahip olmaması etkili olmuştur (Suğur, 1999: 139).

Ayrıca Fordizmin krize girmesinde sözü edilen dönemde gerçekleşen teknolojik gelişmeler de büyük önem taşımıştır. Zira teknolojik gelişmeler “*sipariş usulü çalışmayı*” ucuzlatarak kitlesel üretimin avantajlarının ortadan kalkmasına ve Fordizmin eleştirilmesine neden olmuştur (Bozkurt, 2014: 311). Bu çerçevede Fordist üretim biçimi terkedilerek Post-Fordist üretim biçimine geçilmiştir. Post-Fordizm; hızla değişen tüketici tercihlerini karşılayabilmek adına üretimin esnek bir modelde gerçekleştirilmesi, işgücü ve makineleşmede esnek uzmanlaşmanın sağlandığı ve üretim sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygın bir şekilde kullanıldığı bir üretim biçimi şeklinde tanımlanmıştır (Saklı, 2013: 113).

Üretim süreçlerinde yeni enformasyon teknolojilerinin kullanılması ve kitlesel üretimin tamamen olmasa da büyük ölçüde terk edilmesiyle emek gücüne duyulan ihtiyacın azalması Post-Fordist üretim biçiminin ilk göstergesidir. İkinci göstergesi ise;

sanayi sektörünün yerine hizmet sektörünün yeni teknolojiler temelinde artan bir biçimde endüstrileşmesi olmuştur. Ayrıca Post-Fordist üretim biçimiyle büyük ölçekli fabrikaların yerini küçük ölçekli fabrikaların alması Fordist dönemde güçlenen sendikaların Post-Fordist üretim biçimiyle güçlerini kaybetmesine neden olmuştur (Belek, 1999: 255-256).

Post-Fordist üretim biçimini açıklamada veya tanımlamada en çok kullanılan kavram esneklik olmuştur. Zamanla yaygınlık kazanan esneklik uygulamaları² işin örgütlenmesinin geçmişten farklı olarak çok köklü bir dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Yaşanan bu dönüşümse kaçınılmaz olarak işgücünün niteliğinde ve sendikaların fonksiyonlarında önemli değişimler meydana getirmiştir (Bozkurt, 2014: 314).

İşgücü piyasalarında esneklik uygulamaları Post-Fordist üretim biçimine geçiş ile ortaya çıkmamıştır. Esneklik uygulamaları Anglo-Sakson geleneğe sahip “ABD, İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve İrlanda’da” daha önceki dönemlerde mikro seviyelerde uygulanmıştır. Ancak Post-Fordist üretim biçimine geçişle; gelişmiş ülkelerin büyük bölümünde, çokuluslu şirketlerde ve örgütlü sektörlerde esneklik uygulamaları genişlemiştir. Böylece esneklik kavramı; çok daha geniş, yaygın, derin ve karmaşık boyut kazanmıştır. Bu çerçevede esnekliğin işgücü piyasalarında yaygınlık kazanmasında; “küreselleşme süreci, ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm ve teknolojik gelişmeler” etkili olmuştur (Tokol, 2015b: 164-165).

Neo-liberal politika savunucuları tarafından yaşanan ekonomik ve sosyal sorunların nedenleri arasında işgücü piyasalarının katı ve esnek olmayan düzenlemelerle şekillenmesi gösterilmiştir. Zira 1970 sonrası esneklik uygulamalarının artış göstermesinde teknolojik gelişmelerin yanı sıra ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm etkili olmuştur. Bu çerçevede Neo-liberal politika savunucuları işgücü piyasalarının katı ve esnek olmayan düzenlemelerden arındırılarak işgücü piyasalarında esneklik uygulamalarına yer verilmesiyle gerek ekonomik gerekse sosyal sorunları azaltacağını iddia etmişlerdir (Bakır, 2018: 348).

Esneklik; istihdam biçimi, çalışma süreleri ve ücretlerdeki değişimleri açıklayan kilit bir teknik kavram olarak kullanılmasından ziyade işçiyi sadece üretim sürecine dahil olduğu iş süreci ile değil, aynı zamanda iş dışı yaşantısı, bir diğer ifade ile toplumsal yeniden üretim alanı bakımından da kavramaktadır. Literatürde esneklik en çok

² Esneklik uygulamalarının işgücü piyasalarına etkisi, tez çalışmasının ikinci bölümünde geniş bir çerçevede ele alınacaktır.

“güvencesizlik” kavramı ile tasvir edilmektedir. Nitekim UÇÖ; tarafından yapılan çalışmada da işgücü piyasalarında esnekleşmenin getirdiği en önemli sorun olarak “güvencesizlik” gösterilmektedir. UÇÖ; işgücü piyasalarında güvencesizliğin oluşumunu, Fordist üretim biçiminden Post Fordist üretim biçimine geçiş ve işgücü piyasalarında esnekleşme uygulamalarının genişlemesine bağlamaktadır. Bu çerçevede UÇÖ tarafından; esnekleşmenin standart istihdam biçimini sona erdirerek yeni istihdam biçimlerini ortaya çıkardığı belirtilmektedir. Ayrıca güvencesizlik yerine “*standart dışı, korumasız, istikrarsız, kırılğan, eğreti, geçici nitelikler taşıyan ve düzensiz istihdam/çalışma*” kavramları da kullanılmaktadır. Güvencesiz istihdam bu çerçevede güvencesizlikle en yakın ilişki içerisinde olan kavramdır. Esneklik uygulamalarıyla oluşan bu yeni istihdam biçimleri sadece gelişmiş ülkelere özgü olmamakta, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarında da görülmektedir (ILO, 1999: 4; Kutlu, 2012: 64-65; Temiz, 2004: 55).³

Güvencesiz istihdam biçimi uygulamasının ideolojik arka planını Neo-liberal politikalar oluşturmaktadır. 1970 sonrası yaşanan ekonomik krizler sonrası gündeme gelen Neo-liberalizmin esnekleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarıyla güvencesizlik derinleşerek işgücü piyasalarında yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca UÇÖ tarafından 90 ülkede gerçekleştirilen bir araştırma sonucuna göre istihdam edilenlerin %73’ü güvencesiz işlerde çalışmaktadır (Savul, 2012: 126-127; Oğuz, 2012: 229).

Munck (2013: 751) “*yaygınlaşan güvencesizlik ile sosyal dışlanma*” arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ileri sürmüştür. Yazar güvencesizliğin “*ücretler, çalışma koşulları ve iş güvencesi*” üzerinde olumsuzluklar meydana getirdiğini ve güvencesizlikle ücretlerin düştüğünü, çalışma koşullarının giderek kötüleştiğini ve iş güvencesinin ortadan kalktığını belirtmiştir. Munck’a göre tüm bu gelişmeler bireylerin yurttaşlık haklarından yoksun bırakmaktadır. Zira istihdamın güvenceli bir yapıdan çıkarak güvencesiz bir durum alması bireylerin en başta gelir yoksunluğu ile karşı karşıya gelmesine, sonrasında ise; herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmamasıyla çeşitli boyutlarda sosyal dışlanmayı deneyimlemesine neden olmaktadır.

³ 1970’li yaşanan ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik dönüşümlerin etkisiyle işgücü piyasalarında esneklik uygulamalarının artış göstermesi istihdamın biçimini değiştirmiştir. İstihdamın biçiminde yaşanan bu değişim literatür içerisinde çeşitli kavramlarla tanımlanmıştır. Tez çalışmasında kavram bütünlüğünün sağlanması açısından tez çalışmasının tamamında güvencesiz istihdam kavramı kullanılacaktır.

İşgücü piyasalarında var olan esneklik uygulamaları ile birlikte güvenceli işlerin azalma göstermesi ise; geniş toplum kesimlerinin güvencesiz şekilde istihdam edilmesinin önünü açmıştır. Bu çerçevede gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasalarında enformel istihdam⁴ biçimleri önceki dönemlere göre oldukça yükseliş göstermiştir (Çakır, 2002: 90; Keyder, 1998: 227). Zira bireylerin enformel istihdama⁵ yönelmesinde geniş toplum kesimlerinin istihdamdan dışlanması önem taşımaktadır. Bu çerçevede “*kentlerdeki eğitilmiş gençler, okulu terk eden çocuklar, işgücüne katılamayan kadınlar*” enformel istihdam içerisinde yer almaktadır (Lordoğlu, 1999: 243-244).

Enformel istihdam biçimleri içerisinde yer alan bireyler sadece istihdam ile ilgili sorunlar yaşamamaktadırlar. Aynı zamanda bireyler; “*eğitim, sağlık ve diğer hizmetlerin*” dışında kalarak sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarını deneyimlemek zorunda kalmaktadırlar (Temiz, 2004: 66).

Tüm bu gelişmeler Türkiye’de de 1980 sonrası döneme karşılık gelmektedir. Sözü edilen dönemde yaşanan ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler; Türkiye işgücü piyasalarının esnek olmayan düzenlemelerden arındırılarak esnekleşmesinin önünü açmıştır. Türkiye’de işgücü piyasalarını düzenleyen normlardan birisi olan 1475 Sayılı İş Kanunu’nun yerine 4857 Sayılı İş Kanunu’nun 2003 yılında kabul edilmesiyle esneklik uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca 2003 yılından günümüze dek yapılan çeşitli düzenlemelerle esneklik uygulamaları artırılmıştır (Durak, 2013: 67).

Özetle ifade etmek gerekirse; sosyal dışlanmaya ilişkin birden fazla çalışmada sosyal dışlanma doğrudan işgücü piyasaları ile ilişkilendirilmektedir. İşgücü piyasasında istihdam içerisinde olmak ya da olmamak sosyal dışlanma sürecini belirlemektedir. Bu çerçevede yirminci yüzyılın sonlarına doğru endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşüm sosyal dışlanma açısından büyük önem taşımıştır. Endüstri ilişkilerinin dönüşüm geçirmesinde esneklik ve kuralsızlaştırma uygulamaları önemli rol oynamıştır. Esnek çalışma biçimlerinin yaygınlık kazanması ise; güvenceli istihdamı sona erdirerek

⁴ Yazarlar tarafından enformel istihdam kavramı kayıt dışı istihdam olgusunun açıklanması için kullanılmıştır. Bir diğer ifade ile; işçinin sosyal güvenceden yoksun bir şekilde üretim sürecine katılmasını anlatmak için enformel istihdam kavramı kullanılmıştır.

⁵ Lordoğlu çalışmasında Sosyal Güvenlik Kurumuna bildirim yapılmaksızın istihdam içerisinde bulunan bireyleri enformel istihdam içerisinde değerlendirmektedir. Detaylı bilgi için bakınız. Lordoğlu Kuvvet “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Bir Boyut”, *III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi Kitabı* (Editör: Toker Dereli ve Tekin Akgeyik), Ankara, Tühis Yayınları, 1999, ss: 243-248.

güvencesiz bir istihdam biçimi inşa etmiştir. Güvencesizlik ise gerek iş güvencesi gerekse sosyal ve ekonomik haklar üzerinde tahribat yaparak sosyal dışlanma sürecinin başlamasına neden olmuştur. Ayrıca esneklik ve kuralsızlaştırma uygulamaları ile istihdam olanaklarının kısıtlanması ve yeni işsizlerin ortaya çıkması da sosyal dışlanmanın bir diğer nedeni olarak gösterilmiştir (Sapançalı, 2005a: 142; Çakır, 2002: 91).

3.1.4. Refah Devletinde Yaşanan Dönüşüm

1870’li yıllarda ortaya çıkan ve 1900’lü yıllarda önemli bir gelişme gösteren refah devleti⁶, getirmiş olduğu uygulamaları ve geniş bir kamu hizmeti ile özellikle endüstri toplumlarında ortaya çıkan kırılğan kesimlerin insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına kavuşmasını sağlamıştır. Refah devleti; kapitalizmin aşırılıklarını en aza indirmeyi amaçlayarak toplum içerisindeki yoksul, engelli, işsiz, göçmen ve cinsel yönelimi farklı bireylerin siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlara katılımını/içerilmesini sağlamayı hedeflemiştir (Bulut, 2003: 173). Bu çerçevede refah devleti; *“bireylere ve ailelere asgari bir gelir güvencesi veren, onları toplumsal tehlikelere karşı koruyan, onlara sosyal güvenlik olanakları sağlayan, toplumsal konumları ne olursa olsun tüm vatandaşlara eğitim, sağlık, konut gibi sosyal hizmetler alanında belirli bir standart getiren devlettir”* şeklinde tanımlanmaktadır (Flora ve Alber, 1990: 29’dan aktaran Koray, 2020: 87).

Refah devleti kavramı ilk kez Almanya’da 1800’lü yılların sonlarına doğru sosyal güvenlik alanında alınan tedbirler gerekçesiyle kullanılmaya başlanmıştır. Ancak refah devletinin gerek gelişimi gerekse kullanımı İkinci Dünya Savaşı sonrası yaygınlık kazanmıştır. Savaş sonrası tam istihdam politikalarını öngören Keynesyen politikaların neredeyse tüm ülkelerde kabul görmesi refah devletinin bu gelişiminde büyük bir pay sahibi olmuştur. Bu çerçevede kapitalizmin aşırılıklarının en aza indirilmesinde; devletlerin gerek işgücü gerekse mal piyasalarına müdahale etme inancı artış göstermiştir. Böylece devletler sözü edilen piyasalara müdahale ederek artan eşitsizlik ve

⁶ Literatür içerisinde piyasaya müdahalelerde bulunarak bireylerin ekonomik ve sosyal gelişimi hedefleyen devletler; *Refah Devleti*, *Sosyal Devlet* ve *Sosyal Refah Devleti* kavramları ile nitelendirilmektedir. Ancak incelenen çalışmalar çerçevesinde (Özdemir, 2007; Koray, 2020; Bulut, 2003; Sallan Gül, 2006; Bozkır Serdar, 2017; Baştaymaz, 2016) bu üç kavramın birbirinden farklı olmadığı görülmüştür. Bu tez çalışmasında kavram birliğinin sağlanması ve anlam karmaşasının olmaması için *Refah Devleti* kavramı tercih edilmiştir

güvencesizliğe karşı politikalar üretmişlerdir. Devletler tarafından üretilen politikalar ise; bir taraftan yurttaşlık haklarının gelişimini, diğer taraftan da toplumsal bütünleşmenin gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Koray, 2020: 87).

Refah devletinin tarihsel gelişiminde belirleyici unsurlar ise; refah sağlayıcı kurumların oluşturulması ve devletlerin bütçelerinde sosyal harcamalara ayırdıkları pay olmuştur (Özdemir, 2007: 176).

Koray (2020: 87-89) refah devletinin tarihsel gelişimini dört dönem içerisinde değerlendirmektedir. Bu çerçevede yazar refah devletini; 1870'lerden 1930'lara kadar "*bir başlangıç, bir deneyim kazanma,*" 1930'lardan 1940'lı yıllara kadar "*pekiştirme-sağlamlaştırma,*" 1940'lı yılların ikinci yarısından 1970'li yılların ortalarına kadar "*büyüme-yayılma*" ve 1970'li yılların ortalarından günümüze kadar ise "*sorgulama ve yeniden biçimlenme*" dönemi olarak ele almıştır.

Refah devleti anlayışının sanayileşmiş ülkelerde kapitalizmin krizlerinin ve değişimlerinin sonucu olarak gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle; serbest piyasa sisteminden ve girişimcilikten vazgeçilmeden en az devlet müdahalesi ile yoksulluğun önlenmesi ve işçi sınıfı tarafından başlatılacak isyanların önünün kesilmesi amacıyla devletler sosyal ve ekonomik önlemler almıştır (Sallan Gül, 2006: 144-145).

Ayrıca refah devletinin liberalizm ve sosyalizme tepki olarak ortaya çıktığını ileri süren görüşler de mevcuttur. Bu çerçevede refah devleti gerek liberalizmin gerekse sosyalizmin olumsuzluklarını ortadan kaldırmak amacıyla ortaya çıkmış yeni bir sistem olarak değerlendirilmiştir (Özdemir, 2007: 24).

Refah devleti anlayışının tam anlamıyla hayata geçirilmesi ise 1930'lu yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Koray'ın (2020:87-89) ifadesiyle *pekiştirme ve sağlamlaştırma* dönemi olarak ifade edilen bu süreçte; 1929 Ekonomik Krizi sonrası başta ABD olmak üzere birçok kapitalist ülkede refah devleti uygulamaları artış göstermiştir. Böylece işçiler ve yoksullar sosyal güvenlik ve sosyal yardım programlarının kapsamına alınmıştır. Bu süreçte 1929 Ekonomik Krizi sonrası piyasalara devlet müdahalesinin gerekliliği fikrinin öne çıkması etkili olmuştur. Ayrıca 1942 yılında İngiltere'de hazırlanan "*Beveridge Raporu*" sonrası refah devletinin "*büyüme ve yayılma*" dönemi başlamıştır. Beveridge Raporu; "*tam istihdam, asgari ücret ve ulusal sağlık sistemi*" ile ilgili politikalar bütününden oluşmuştur. Bu gelişme ise İkinci Dünya Savaşı öncesi benimsenmeyen Keynesyen ekonomi politikalarının benimsemesini sağlamıştır. Ayrıca

İkinci Dünya Savaşı'nda totaliter rejimler ile yönetilen ülkelerin savaşları kaybetmesi ise, bu ülkelerde siyasal sistemin çoğulcu ve katılımcı bir temsil sistemine dönüşmesi ile gerek işçi sınıfının gerekse diğer toplumsal gruplar ve sınıfların, demokratik sistem içinde meşru yollardan seslerini duyurup gereksinimlerini ortaya koyabilmelerine olanak sağlamıştır. Böylece kapitalizm ve onun egemen ideolojisi liberalizm, kendisini yeniden üretebilmek ve sürdürebilir hale getirmek için bir takviyeye gereksinim duymuş, bunu da refah devletini benimseyerek gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede kapitalizm; “paylaşımçı, eşitlikçi ve hümanist” bir çizgiye yönelmek durumunda kalmıştır. Bütün bu gelişmeler refah devletinin kapsamının, etkinliğinin ve uygulamalarının en üst seviyelere çıkmasını sağlamıştır. Bunun sonucu 1945-1975 yılları arası refah devletinin “Altın Çağı” olarak isimlendirilmiştir (Özdemir, 2007: 193; Sallan Gül, 2006: 146-147; Bozkır Serdar, 2017: 34).

Refah devletlerinin uygulamaları, hedefleri ve görevleri ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir. Ancak genel olarak refah devletleri; toplumsal sınıflar arasında eşitsizliklerin giderilmesi ve toplum içerisinde yer alan dezavantajlı grupların karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunları en aza indirmeyi hedeflemiştir. Özellikle Fordist üretim biçiminin hâkim olduğu süreçte gerçekleşen ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliğin giderilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması, sosyal bütünleşmenin sağlanması ve toplumsal katılımın yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (Toprak, 2015: 154). Bu çerçevede refah devleti; özellikle “sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, gelirin yeniden dağıtımı ve sosyal refah hizmetlerinin” gelişimi gibi alanlarda yoğunlaşmış ayrıca “konut, istihdam, kent ve çevre” ile ilgili politikalar üretmiştir (Özdemir, 2007: 85).

Refah devletlerine 1970’li yılların başlarına kadar olumlu yaklaşılmıştır. 1970’li yıllardan sonra refah devletine yönelik olumsuz görüşler ve eleştiriler artış göstermiştir. Bu süreçte bir taraftan dünya ekonomisinin içine girdiği yapısal kriz, diğer taraftan da Fordist üretim biçiminin krizi etkili olmuştur. Tüm bu gelişmelerin sonucunda refah devletinin geleceği konusunda tartışmalar sık sık gündeme gelmiştir. Böylece refah devletinin tarihsel gelişimi içerisinde “sorgulanma ve yeniden biçimlenme” dönemi başlamıştır. Refah devleti, 1980’li yıllarda önem kazanan ve günümüzde de geçerliğini koruyan Neo-liberal politikaların savunucuları tarafından özellikle devletin ekonomiye gereğinden fazla müdahalede bulunması nedeniyle yoğun bir biçimde eleştirilmiştir (Şenkal, 2017: 217-218). Böylece refah devleti için İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan

Altın Çağ; 1970’li yılların başında petrol krizlerinin ortaya çıkması ve Bretton-Woods sisteminin çökmesi ile ekonomi politikalarında yaşanan dönüşümün özellikle 1980 sonrası Neo-liberal politikaları savunan siyasi partilerin merkez ülkelerde iktidara gelmesiyle sona ermiştir (Özdemir, 2007: 255).

1980 sonrası önem kazanan Neo-liberalizm savunucularının refah devletine yönelik eleştirilerinin odağını; refah devleti uygulamalarının sürekli genişlemesi ve kamu bütçesi içerisinde giderek artış göstermesi oluşturmuştur (Bulut, 2003: 173).

Refah devletinin sorgulanma ve yeniden biçimlenme döneminde Neo-liberal politikalar refah devleti uygulamalarının dönüşüm geçirmesini sağlamıştır. Bu süreçte Neo-liberal düşünce; bir taraftan aileyi, geleneksel ve gönüllü kuruluşları sosyal güvenlik kurumlarının temeli olarak görmesinin yanı sıra bireylerin piyasa sistemi içinde çalışarak kendi geleceklerinin sorumluluğunu almaları gerektiğini ileri sürerek bireysel düzeyde gönüllülük esasına dayalı rekabetçi bir sosyal güvenlik sistemini savunmuş ve serbest piyasanın üstünlüğüne olan inancı yeniden kurmaya çalışmıştır. Diğer taraftan da sosyal yardımların evrensel, toplumun tamamını kapsayan bir hak olma özelliğinin terk edilmesi gereğini vurgulayarak, tüm topluma yönelik oluşturulan refah devleti uygulamalarına karşı çıkmıştır. Ayrıca refah devleti uygulamalarından yararlanmanın güçleştirilmesi bu süreçte gerçekleşen diğer bir gelişme olmuştur. Böylece devletin ekonomiye ve piyasaya müdahale alanı, gerek Neo-liberalizmi benimseyen merkez ülkelerde gerekse yapısal uyum programlarıyla benimsemek zorunda kalan çevre ülkelerde oldukça kısıtlanmıştır. Bu çerçevede Neo-liberal politikalarla ekonomi kuralsızlaştırılmış, işgücü piyasaları esnekleştirilmiş ve kamuya ait işletmeler özelleştirilmiştir. Neo-liberal düşünceyi savunanlar özellikle devlet harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturan sosyal güvenlik hizmetlerinin de serbest piyasaya bırakılmasını savunmaktadırlar (Sallan Gül, 2006: 199-201).

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişme gösteren refah devleti uygulamaları, toplum içerisinde ekonomik ve sosyal açıdan desteğe ihtiyaç duyan insanların ihtiyaçlarını karşılamıştır. Sosyal dışlanma kavramı ise refah devletinin kriz içerisine girdiği 1970’li yıllarda ortaya çıkan bir kavram olmuş hatta, sosyal dışlanma refah devletinin eleştirisine dayandırılmaktadır. Ancak Neo-liberal politikalar ile refah devletinin dönüşüm geçirmesi, geniş toplum kesimlerini sosyal dışlanma ile karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle 1980’lerden başlayıp günümüze kadar egemenliğini sürdüren Neo-liberal

düşünce; refah devleti uygulamalarının serbest piyasa koşullarına bırakılmasını öngörmektedir. Bu düşünce çerçevesinde refah devleti uygulamalarının bazıları devlet düzenleme ve denetimi dışına çıkarılmıştır. Böylece gelişmiş olan ülkelerde gelişmiş olan refah devleti sosyal dışlanmayı önlemeye yetmemiş ve yeni dışlanmalar meydana gelmiştir. Ayrıca gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde tam anlamıyla refah devleti uygulamalarının gelişmemesi ise; toplumun büyük bir bölümünün sosyal dışlanma sürecini yaşamasına neden olmuştur (Sapançalı, 2005a: 176; Güler, 2015a: 66).

Küreselleşme süreciyle piyasalar üzerinde çokuluslu şirketlerin hakimiyeti artarken ulus devletlerin hakimiyeti azalma göstermiştir. Bu gelişme ise; devletin sosyal niteliğini tahrip ederek sosyal politikaları zayıflatmıştır. Gerek ekonomik gerekse sosyal işlevi azalan devlet; yurttaşlarının refahını artırmaya yönelik politikalar üretmez hale gelmiştir. Böylece toplum içerisindeki dezavantajlı kesimlerin ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarda dışlanma süreci başlamaktadır (Bulut, 2003: 192). Ayrıca Neo-liberal politikalar; Altın Çağda gelişme gösteren yurttaşlık anlayışını eleştirerek kamusal alanın tahribatı sürecini derinleştirmektedir. Bu süreçte Neo-liberal politikaların savunucuları “*aktif yurttaş*” söylemini öne çıkarmışlardır. Bu söylemle refah devleti uygulamaları tüm yurttaşları kapsayan “*genellik ilkesinden*” ayrılıp, sadece çalışanları temel alan “*yeni devlet-yurttaş*” ilişkisine dönüşmüştür. Gerçekleşen bu dönüşüm ise modern yurttaşlık anlayışına zarar vermektedir. Böylece toplum içerisinde yer alan birçok yurttaş sosyal dışlanma ile karşılaşmaktadır. Ayrıca refah devletinin geçirdiği bu dönüşüm ile Altın Çağ’da sosyal koruma hakları genel olarak istikrarlı ve tipik işgücü piyasası üzerinden şekillenmişken, Neo-liberal politikalar ile istihdam ile geçim arasındaki ilişkinin zayıflaması sosyal dışlanma sorununun derinleşmesine neden olmaktadır (Durusoy Öztepe ve Ünlütürk Ulutaş, 2013: 313; Özkazanç, 2009: 265-268).

Refah devletinin tarihsel süreç içerisindeki geçirdiği dönüşümler çerçevesinde değerlendirme yapıldığı zaman özellikle Neo-liberal politika savunucuları refah devletinin yerinin piyasa tarafından doldurulması gerektiğini savunmuşlardır. 1970 sonrasında çeşitli ülkelerin refah rejiminde, devletlerin üstlendiği sorumluluklar azalma göstermiştir. Neo-liberal politikaların uygulanmaya başladığı zamandan günümüze kadar geçen süreçte; bir taraftan sosyal yardımlar azalma gösterirken, diğer taraftan da istihdam giderek güvencesizleşmektedir. Bu çerçevede özellikle işgücü piyasalarında yaşanan bu

gelişme bireyler açısından olumsuzlukları ardı ardına getirmekte ve bireylerin emeğinin diğer mal ve hizmetlerden bir farkı kalmamıştır (Bakır, 2017: 345).

Refah devletinin Türkiye’deki gelişimi de ülkenin kendi dinamikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle Türkiye’nin geç sanayileşmiş ve bir tarım ülkesi oluşu diğer Avrupa ülkelerindeki gibi refah devleti uygulamaları ile paralellik bulunmamaktadır. Ancak 1960 sonrasında anayasada devletin “*sosyal bir devlet*” olduğunun kabul edilmesiyle refah devletiyle ilgili önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak anayasa içerisinde devletin sosyal niteliği vurgulansa da tarihsel süreç içerisinde Türkiye’nin refah rejiminin tüm toplum kesimlerini içerdiği ve dışlamadığı anlamı çıkmamaktadır. Zira özellikle 1980 sonrası dünya ülkelerinde uygulanan Neo-liberal politikaların Türkiye’de de önem kazanmasıyla özelleştirmeler ve kuralsızlaştırma giderek hızlanmıştır. Bu çerçevede özellikle yüksek işsizlik olgusunun artış göstermesi, sendikalaşma yoğunluğunun giderek azalma göstermesi ve işgücü maliyetlerinin en aza indirgenmesi için sürekli olarak reel ücretlerin baskı altında tutulması Türkiye’nin refah rejiminin de devlet odaklı olmaktan çıkıp piyasanın hâkim güçlerine bırakıldığı anlamını çıkarmaktadır. Bu gelişme ise; toplumun bazı kesimlerinin işsizlik ve yoksulluk nedeniyle eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kurumlara ulaşamamasına ve dışlanmasına neden olmaktadır (Ulutaş, 2013: 88).

3.1.5. Göç Olgusu

Çeşitli bilim dalları tarafından araştırma, çalışmalara ve tartışmalara konu olan göç olgusu; her bilim dalının kendi perspektifi ile yaklaşmış olmasından dolayı tanımlaması zor bir kavramdır (Şen, 2014: 233). Ancak en genel anlamıyla göç; “*iyi tanımlanmış coğrafik bölgeler ve/veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri (ikametgâh) değişiklikleri*” şeklinde tanımlanmıştır. Bu çerçevede göç kavramının zamansal ve mekânsal unsurları bulunmaktadır. Göç süreci bir taraftan kısa veya uzun süreli, diğer taraftan da ya ülke içerisine ya da ülke dışına gerçekleşmektedir (Ünalın, 1998: 91).

Göç, insanlık tarihiyle paralellik gösteren bir olgu olmuştur. Dünya tarihi içerisinde bireyler veya gruplar ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlere bağlı olarak kendi iradeleriyle veya iradeleri dışında bir yerden başka bir yere göç etmişlerdir. Ancak küreselleşme süreci ile göç olgusu; küresel ve yeni bir boyut kazanmıştır. Zira göç olgusu; sadece göç veren ile göç alan ülke ilişkisinden çıkıp tüm dünya ülkelerini ilgilendirmeye başlamıştır (Çağlar, 2018: 28).

Uluslararası Göç Örgütü küreselleşme süreciyle göç olgusunun artış gösterdiğini ve gerçekleşen göçlerin büyük bir kısmının güvencesizlik ve risk barındırdığını aktarmıştır. Örgüt; son yıllarda gerçekleşen göçlerin büyük bir kısmının yasal olmadığını ileri sürmektedir. Örgütün 2015 yılı verilerine göre dünya nüfusunun %3,3'üne denk gelen 244 milyon göçmen bulunmaktadır. Uluslararası göçün yirmi birinci yüzyılda büyük bir artış gösterdiğini de ayrıca belirten örgüt; 2003 yılında yapmış olduğu bir çalışmada 2050 yılı için toplam uluslararası göçmen sayısının 230 milyon kişi olacağını tahmin etmiştir. Ancak örgüt; bu sayının günümüzde (2018) aşıldığını belirtmiştir. Gerçekleşen uluslararası göçlerin artış göstermesinde; 2008 yılında gerçekleşen finansal kriz ve Suriye'de yaşanan iç çatışmalar etkili olmuştur. Ayrıca örgüt dış göçten ziyade iç göçün dünya nüfusu içerisinde daha büyük bir kısmını kapsadığını ve 2009 yılı verilerine göre 740 milyon iç göçmen olduğu ortaya konmuştur (IOM, 2018: 1-2).

Yasal olarak gerçekleşmeyen göç; bir tarafta kendisine bir piyasa oluşturmakta, diğer tarafta da göçmenlere yönelik hak ihlallerinin yoğunlaştığı bir süreci barındırmaktadır. Göçmenler göç ettikleri ülkelerde düşük ve ücretli işlerde çalışarak gelir elde etmektedirler. Bu duruma karşın göç edilen ülkedeki yurttaşlar işsizlik sorunu ile karşılaşmaktadır. Bu gelişme ise; göçmenlerin "*ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık*" gibi sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır (Koray, 2009: 9). Nitekim belirtilen sosyal sorunlar göçmenleri çok boyutlu (ekonomik, sosyal, politik ve kültürel) bir dışlanma süreciyle karşı karşıya bırakmaktadır (IOM, 2018: 215-216).

Uluslararası göç hareketleri "*içerme ve dışlama*" süreçleri ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Kendi ülkelerinde küresel piyasanın aradığı koşulları yerine getiremeyen birey ve gruplar ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanların dışında bırakılmaktadırlar. Bu gelişme ise; birey veya grupları başka ülkelerde daha iyi koşullarda yaşayabilme umuduyla göçe etmeye itmektedir (Abadan – Unat, 2002: 298).

Ancak 1970 sonrası refah devletinin sağladığı olanaklar, özellikle göçmen bireyler açısından daralma göstermiştir. Ayrıca Batı Avrupa ülkelerinin göçmenlerin çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan kurum ve uygulamaları bir sosyal maliyet olarak değerlendirmesi, göçmenlerin yaşam koşullarını giderek zorlaştırmaktadır (Baştürk, 2017: 377).

Öte yandan gerçekleşen iç göçler ile sosyal dışlanma arasında da ilişki söz konusudur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal bölgelerde topraktan ve mülkiyetten dışlanan kesimler kentlere göç etmektedir (Sapançalı, 2005a: 109).

Ayrıca dışlanmanın getirdiği kırsal alanın iticiliği ve istihdam olanakları çerçevesinde kentsel bölgelerin çekiciliği göç olgusunu arttırmaktadır. Ancak gerçekleşen göç ile sorunların ortadan kalktığı söylenmemektedir. Zira göç eden bireyler yerleştikleri kentlerde ve kentleşme süreçlerinde daha farklı sorunlar ile karşılaşmaktadırlar (Akkaya, 2002: 203).

Göç hareketliliği gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler açısından farklı boyutlarda da olsa sosyal dışlanma riskini barındırmaktadır. Özellikle ekonomik ve siyasi gerekçeler ile gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen dış göç olgusu; göç eden bireylerin göç ettikleri ülkelerde ucuz işgücü olmasının yanı sıra ayrımcılık ve ırkçılık gibi sorunların birbirine eklenmesi dışlanma sürecini başlatmaktadır. Öte yandan özellikle gelişmekte olan ülkelerde kırsal bölgelerden kentlere gerçekleşen iç göç ise bireyleri kent içerisinde farklı sorunlar ile karşı karşıya bırakmakta ve bireyleri formel sistem dışına itmektedir. Bu çerçevede gerek iç gerekse dış göç sosyal dışlanmanın meydana gelmesinde rol oynamaktadır (Sapançalı, 2005a: 103).

3.2. KİŞİSEL NEDENLER

Sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran kişisel nedenler; *aile yapısında yaşanan dönüşüm, ayrımcılık* ve *yaş* şeklinde sıralanmaktadır.

3.2.1. Aile Yapısında Yaşanan Dönüşüm

Aile kavramı; literatür içerisinde farklı şekillerde tanımlanmasına karşın yapılan tanımlamalarda ortak nokta; toplumun temel kurumunun aile olduğu vurgusu olmuştur. Bu çerçevede aile; toplumsal bütünleşme ve dayanışmanın sağlanmasında en temel kurum olarak kabul edilmiştir. Aile kurumu; günümüzde bütün toplumlarda önemini korumasına karşın tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen sosyal, ekonomik, siyasal ve teknolojik gelişmelerden etkilenerek dönüşüme uğramıştır. Yaşanan bu dönüşümse; toplumsal bütünleşme ve dayanışmayı zayıflatarak sosyal dışlanmayı ortaya çıkarmıştır (Gunundi ve Giren, 2011: 351; Sapançalı, 2005a: 110).

Sanayi Devrimi sonrası teknolojik yenilikler, sağlık ve tıp alanındaki gelişmeler, kadınların işgücüne katılımlarının artması, evlilik sistemlerindeki değişiklikler, boşanma

oranlarının artması, evlenme ve çocuk sahibi olma yaşının giderek ötelenmesi, aile yapısının dönüşüm geçirmesini ve yeni aile biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede klasik çekirdek aile yapısının yanı sıra “*tek ebeveynli aile, karışık aile, yolcu aile, babasız aile ve birlikte yaşama gibi*” yeni yaşama ve aile biçimleri ortaya çıkmıştır (Tekin Epik vd., 2017: 55). Aile yapısında gerçekleşen dönüşüm sosyal dışlanma boyutuyla değerlendirildiğinde; dışlanma riskini en çok “*yaşlılar, parçalanmış ailelerin çocukları ve tek ebeveynli aileler*” yaşamaktadır (Sapançalı, 2005a: 111).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşlı nüfusun tamamı sosyal koruma altına alınamamıştır. Böylece yaşlı nüfusun büyük kesiminin yaşamlarını sürdürebilmeleri çocuklarının sağlayacağı destekler çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak bazı yaşlı bireylerin çocuklarının olmaması ve bazılarının da çocuklarının kentlere göç etmesi ve sadece kendi yaşamlarını devam ettirebilecek gelire sahip olmaları yaşlı bireyleri zor durumda bırakmaktadır (Çelik, 2002: 88).

Aile yapılarının dönüşüm geçirmesi ile akrabalık ve aile bağlarının zayıflamasına neden olmuştur. Bu gelişme ise; bireylerin yaşlılıklarında sosyal dışlanma riski ile karşılaşmasını arttırmaktadır (Sapançalı, 2005a: 111).

Öte yandan boşanma sayısı giderek artış göstermekte, boşanma sonucu ailelerin parçalanması bir taraftan evliliğin taraflarını, diğer taraftan da çocukları olumsuz etkilemektedir. Gerek erkek gerekse kadın boşanma sonrası ekonomik ve sosyal yaşama zor uyum sağlamaktadır. Ancak özellikle ekonomik boyutta yaşadığı sorunlar boşanan kadını daha zor bir durumda bırakmaktadır (Şentürk, 2008: 15).

Boşanmış ailelerin çocukları ve evlilik dışı doğan çocukların ilerleyen yaşlarında sosyal dışlanma riskiyle karşılaşma olasılıkları diğer çocuklara göre daha yüksektir. Zira bu çocuklar; aile kurumunun dayanışma ve koruma mekanizmalarından yoksun durumda olmalarının yanı sıra ekonomik ve sosyal risklere karşı çoğu zaman daha güvencesiz durumda yer almaktadır. Ayrıca planlanmayan gebelikler sonucunda çocuk sahibi olan annelerin genellikle yoksul ailelerden, yetersiz eğitim aldıkları ya da boşanmış ailelerden geldikleri görülmektedir. Böylece gerek annenin gerekse çocuğun toplumun dışına itilmeleri kolaylaşmakta dolayısıyla sosyal dışlanma riski artmaktadır (Kierman, 2002: 84-86’ dan aktaran Sapançalı, 2005a: 111-112).

3.2.2. Ayrımcılık

Ayrımcılık kavramı ile ilgili literatür içerisinde genel kabul gören bir tanım bulunmamasına karşın en genel anlamıyla ayrımcılık; *“toplumsal yaşamda dil, din, ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim, özgürlük ve yaş gibi nesnel olmayan faktörler temel alınarak birey ya da gruplara yöneltilen eşitsiz davranış ve uygulamalar”* şeklinde tanımlanmaktadır (Tokol, 2015b: 158).

Ayrımcılık ana hatlarıyla bireyler arasında *“eğitim fırsat ve olanakları, servet edinme ve işgücü piyasaları”* açısından farklılıklarla ilişkilendirilmektedir (Şenses, 2017: 172). Bu çerçevede toplumsal yaşamın farklı noktalarında kendini gösteren ayrımcılığın sonucunun *“eşitsizlik ve sosyal dışlanma”* olduğu belirtilmektedir. Özellikle de çalışma yaşamında kendi gösteren ayrımcılık bireylerin veya grupların yaşamlarını olumsuz etkileyerek, sosyal dışlanmanın ve eşitsizliğin boyutlarını arttırmaktadır. (Sheppard, 2001: 915).

Ülkelere, işkollarına ve işyerlerine göre çalışma yaşamında kendini gösteren ayrımcılığın ortaya çıkmasında veya genişlemesinde; bir taraftan ülkelerin ekonomik koşulları, sosyo-kültürel ve hukuki yapısı, diğer taraftan da işyerlerinde izlenen strateji ve politika, örgüt kültürü, insan kaynakları sistemi, işçilerin bireysel tutum ve davranışları ön yargıları ile algılamaları etkili olmaktadır. Çalışma yaşamında en çok karşılaşılan ayrımcılık türleri; *“ırk, renk, ulusal veya etnik köken, din veya siyasi görüşe dayalı ayrımcılık, cinsiyet ve yaşa dayalı ayrımcılık”* şeklinde sıralanmakta ve *“istihdama geçişte, ücretlendirmede, meslek değişiminde ve terfilerde”* kendini göstermektedir. Bu çerçevede farklı türler ve boyutlar da ayrımcılık uygulamaları ile karşılaşan birey veya gruplar aynı zamanda sosyal dışlanma sürecini de yaşamaktadırlar (Tokol, 2015b: 161; Biçerli, 2016: 24-25)

Çalışma yaşamında cinsiyete dayalı ayrımcılık genellikle kadınlara yöneliktir. Zira hanehalkı içerisinde genellikle kadınların niteliklerinin çocuk bakımı ve ev işleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Buna karşın erkeklerin niteliklerinin de genel olarak piyasa faaliyetlerine yönelik olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede kadınlar işgücü piyasalarından dışlanmakta veya içerilseler de erkeklere göre işgücüne katılımları düşük olmaktadır (Smith, 1997: 1162-1163).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün 2000-2017 yılları arasında kırk dört ülkeyi kapsayan çalışmasında on beş-altmış dört yaş aralığındaki kadınların işgücüne

katılım oranları erkeklere göre düşük olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınlar ile erkekler arasında işgücüne katılım oranları arasındaki fark çok yüksek seviyelerdedir (OECD, 2019).

Örgüt verilerine göre; kadınların işgücü piyasasından dışlandığı anlaşılmaktadır. Kadınların işgücü piyasalarından dışlanması aynı zamanda sosyal dışlanmanın çok boyutluluk unsurundan kaynaklı farklı boyutlarda da yaşanmaktadır (Sapançalı, 2005a: 116).

3.2.3. Yaş

Sosyal dışlanmanın bir diğer kişisel nedeni ise yaştır. Özellikle liberal söylemde sosyal dışlanmanın doğrudan yaş ile ilişkili bir süreç olduğu kabul edilmekte ve bu çerçevede belirli yaş gruplarındaki bireylerin “*işsizlik, yoksulluk, güvencesizlik, ayrımcılık ve dışlanmışlık*” ile karşı karşıya kalma olasılıkları diğer yaş gruplarına oldukça daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Bu gruplar ise; çocuklar ve gençler şeklinde sıralanmaktadır (Sapançalı, 2005a: 120).

Toplum içerisinde en savunmasız kesimi çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların, kendi yaşamlarını yöneten toplumsal süreçler üzerinde etkilerinin olmamasının yanı sıra kendilerine yönelik dışardan gelebilecek kötü muamele karşısında korunma kabiliyetleri yok denecek kadar azdır. Bu çerçevede çocukların sosyal dışlanma riski ile karşılaşma olasılığı diğer yaş gruplarına göre daha fazladır (Alada vd., 2002: 249).

Çocukların yaşam standartları ve gelecek beklentileri sosyal dışlanmayı belirlemektedir. Gelecek ile ilgili beklentilerin sosyal dışlanmaya neden olması ise, kavramın üzerinde barındırdığı “*dinamizm*” unsurundan kaynaklanmaktadır. Özellikle çocuklukta döneminde yaşanan farklı dezavantajlar, çoğu zaman çocuğun geleceğini belirlemede etkili olmaktadır. Bireylerin çocukluk dönemlerinde eğitim ve sağlık gibi refah devleti uygulamalarından dışlanması ilerleyen yaşlarında ya eğitimsiz olması ya da sağlıksız olması nedeniyle işgücü piyasalarından dışlanmasına neden olmaktadır. Öte yandan düşük gelir düzeyine sahip ailelerin çocuklarının sosyal dışlanma riski daha da yüksektir. Hatta çoğu zaman çocukların sosyal dışlanmasının nedeni yaştan ziyade ailelerinin yetersizlikleri olmaktadır (Sapançalı, 2005a: 120-121).

Yaşa bağlı sosyal dışlanma riski taşıyan diğer bir grup ise gençlerdir. Bu çerçevede gençler özellikle eğitim ve işgücü piyasalarından dışlanmaktadır (Şahin, 2010: 55-56). Özellikle yirminci yüzyılın sonlarına doğru yaşanan ekonomik, sosyal ve

siyasi gelişmelerin gençlerin yaşamları üzerindeki belirsizliği ve güvencesizliği arttırdığı iddia edilmektedir. Zira literatür içerisinde gençlerin yaşam alanlarının hızla parçalandığı ve gençlik döneminin geçmişe göre daha zorlaştığı çeşitli araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Genç bireylerin yaşamlarında artan belirsizlik ve güvencesizlikse, toplumsal bütünleşmenin sağlanamamasına dolayısıyla da sosyal dışlanmaya yol açmaktadır. Bu çerçevede gençlerin sosyal dışlanma deneyimi özellikle işgücü piyasaları ile bağların kopmasından kaynaklanmakta ve bu durum gençlerin gelir yoksunluğu nedeniyle ailelerine daha uzun süre bağımlı kalmalarına neden olmaktadır. Ancak sosyal dışlanmanın çok boyutlu bir olguya işaret etmesi nedeniyle işgücü piyasalarından dışlanan genç bireyler gelir veya sosyal ilişki yoksunluğunun yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve politik boyutlarda dışlanma süreçlerini yaşamaktadırlar (Heikkinen, 2000: 391-392; Sapançalı, 2005a: 122).

UÇÖ 2019 yılında yayınladığı “*Dünya’da İstihdam ve Sosyal Görünüm*” isimli raporda gençlerin işgücü piyasalarından dışlanmasıyla ilgili önemli veriler bulunmaktadır. Raporda 2018 yılında küresel işsizliğin %5 olduğu görülmektedir. 2008 yılında yaşanan finansal kriz öncesi %5 olan işsizlik oranı kriz sonrası 2009 yılında %5,6’ya yükselmiştir. 2009 yılından bu yana %5’in üzerinde olan işsizlik oranı dokuz yıl sonra tekrar %5’e düşmüştür. Öte yandan raporda dikkat çeken bir husus ise 15-24 yaş aralığındaki gençlerin yetişkinlere oranla istihdama katılmadıkları ve küresel genç işsizlik oranının %11,8 olduğu belirtilmiştir. İncelenen raporda genç işsizliğinin normal işsizlik oranının iki katından yüksek olması gençlerin işgücü piyasalarından dışlandığını göstermektedir. Ayrıca küresel düzeyde ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı ise genç kadınlarda %30 iken; genç erkeklerde ise %13 olmuştur (ILO, 2019: 18-20).

Dışlanma ile karşılaşan gençlerin toplumla bütünleşmesini sağlayan enformel ve formel bağlar bulunmaktadır. Aile ve arkadaş çevresi enformel bağları; okul, işgücü piyasaları ve refah devleti kurumları ise formel bağları oluşturmaktadır. Genç bireyler işsizlik gibi sosyal sorunlarla karşılaştığında enformel bağlar, sosyal dışlanmanın önüne set çekmektedir. Ancak enformel bağların çoğu zaman gençlerin toplumla bütünleşmesini sağladığını söylemek yanlış olacaktır. Zira sosyal dışlanmanın işgücü piyasaları boyutu ile karşı karşıya kalan diğer boyutlarla da karşılaşma riskini taşımaktadır (Heikkinen, 2000: 391-392; Sapançalı, 2005a: 122).

4. SOSYAL DIŞLANMANIN ÖLÇÜLMESİ

Sosyal dışlanmanın ölçülmesi ve izlenmesi; sosyal dışlanma ile mücadele edilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak sosyal dışlanmanın tek bir kriter ile tanımlanamaması ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Sosyal dışlanmanın ölçülmesi; ölçümü yapan birey veya kurumların ele alıŐ biçimlerine ve tanımlamalarına göre farklılık göstermektedir. Ölçümün farklılık göstermesinde sosyal dışlanmanın çok boyutluluk unsurunun yanı sıra dışlanmanın bölgesel farklılıklar göstermesi de etkili olmaktadır. Bu çerçevede kavramın tek bir ölçüt veya gösterge üzerinden izlenmesi ve ölçülmesi olanaksız hale gelmektedir. Bu nedenle her ülke kendine özgü bir dışlanma tanımı yapmakta ve ölçümüne yönelik yaklaşımlar benimsemektedir (Tokol, 2017: 291).

Sosyal dışlanmanın ölçülmesinin üç önemli nedeni bulunmaktadır. İlk olarak; sosyal dışlanmanın kapsamının somut bir şekilde belirlenmesi ve bu perspektifte sosyal içerme politikalarının oluşturulması açısından önem taşımaktadır. İkinci olarak; zaman içerisinde sosyal dışlanma ile karşılaşan birey veya grupların sayısındaki değişime ulaŐmaktır. Son olarak ise; sosyal dışlanmanın önlenebilmesi amacıyla uygulamaya geçirilen sosyal içerme politikalarının etkilerini değerlendirmek olmuştur (Atkinson ve Marlier, 2010: 4).

Öte yandan sosyal dışlanmanın tek bir ölçüt veya gösterge ile ölçülmesinin olanaksız olması evrensel bir ölçüm yönteminin geliŐtirilememesine neden olmuştur. Ancak sosyal dışlanmanın ölçümünde genellikle iki yöntem kullanılmaktadır. İlki doğrudan sosyal dışlanmanın boyutlarını ölçme yöntemidir. İkincisi ise; sosyal dışlanmanın temel nedenlerinin geniŐliĐinin ölçülmesi üzerine odaklanan yöntemdir. Bu çerçevede ikinci yöntem birinci yöntemle göre daha avantajlıdır. Zira siyasal konularla daha bağlantılı olduğundan bu verilere ulaŐmak boyutlar ile ilgili verilere ulaşmaya göre daha kolay kabul edilmektedir. Örneğin gerek nedenleri gerekse boyutları bakımından değerlendirilen yoksulluk, işsizlik, hastalık, evsizlik, ayrımcılık oranları ve diğer dezavantajlar ile ilgili verilere ulaŐmak daha kolay olduğu için ölçümün bu yöntem ile yapılması tercih edilmektedir (Sapançalı, 2005a: 62).

Ayrıca literatür içerisinde sosyal dışlanmanın ölçümü ile ilgili Berman ve Philips (2000) tarafından yapılan çalışma büyük önem taşımaktadır. Çalışmada sosyal dışlanma kavramını sosyal içerme kavramının zıddı şeklinde tanımlayan Berman ve Philips; bu perspektifte sosyal içermenin ilgi alanlarını ve sosyal göstergelerini belirleyerek sosyal

dışlanmanın ölçümünün yapılabileceğini belirtmektedirler. Sözü edilen çalışmayı Tablo 2.'de özetlemek mümkündür.

Tablo 2. Sosyal İçermenin İlgili Alanları ve Sosyal Göstergeleri

İlgi Alanı	Sosyal Göstergesi
Sosyal güvenlik sistemine katılım	Sosyal güvenlik hizmetlerine erişimin demografik (yaş, cinsiyet, bölge, etnik köken ve istihdam durumu) değişkenlere ve gelire göre dağılımı
İşgücü piyasalarına katılım	İstihdama erişimde (tam zamanlı veya yarı zamanlı) ayrımcılık uygulamalarının (yaş, cinsiyet vb.) dağılımı
Konut ve mülkiyete katılım	Demografik değişkenlere göre evsizliğin dağılımı
Sağlık hizmetlerine katılım	Sağlık hizmetlerine erişim ve ölüm oranlarının dağılımı
Eğitim hizmetlerine katılım	Eğitim ve kültür hizmetlerine erişimin ayrımcılığın demografik değişkenlere göre dağılımı
Siyasi faaliyetlere katılım	Oy hakkı. Hükümet temsilcilerini veya üyesini oylayarak seçebilme gücü
Topluluk hizmetlerine/sosyal yaşama katılım	Boş vakitlerde kültürel faaliyetlere katılımın dağılımı
Sosyal statüye katılım	Fırsat eşitliğine yönelik ve ayrımcılığa karşı mevzuat ile sosyal statü ve aktivitelere erişebilmenin dağılımı

Kaynak: BERMAN Yitzhak ve PHILIPS David, "Indicators of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level" *Social Indicators Research*, Sayı: 50, 2000, ss: 334.

2001 yılında Avrupa Birliği yoksulluk ve sosyal dışlanmanın gerek tanımlanması ve nedenlerinin ortak bir anlayış ile belirlenmesi gerekse ölçümünün yapılarak yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı yürütülecek politikalar ve hedeflerinin belirlenmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede oldukça geniş bir dizi gösterge Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilerek yoksulluk ve sosyal dışlanmanın tanımlanması ve ölçülmesi amaçlanmıştır. Sosyal Koruma Komitesi tarafından belirlenen bu göstergeler; *Laeken Göstergeleri* olarak anılmaktadır. Sosyal dışlanmanın çok boyutluluk unsuru göz önünde bulundurularak hazırlanan *Laeken Göstergeleri*; *Birincil ve İkincil Göstergeler* olarak ikiye ayrılmış ve toplamda 18 göstergeden oluşmaktadır. Birincil Göstergeler sosyal dışlanmaya neden olan ve en önemli unsur kabul edilen geniş alanları kapsayan 10 öncü göstergeden; İkincil göstergeler ise sözü edilen öncü göstergeleri destekleyen ve

sorunun diğer boyutlarını tanımlayan 8 göstergeden oluşmaktadır. Sözü edilen göstergeler Tablo 3.'de gösterilmektedir.

Tablo 3. AB Sosyal Dışlanma Göstergeleri

Birincil Göstergeler	İkincil Göstergeler
Yoksulluk Riski Oranı	Düşük Gelir Eşiği Etrafındaki Dağılım
Gelir Dağılımı	Sabit Yıl Bazlı Yoksulluk Oranı
Sürekli Yoksulluk Oranı	Sosyal Yardımlar Öncesi Yoksulluk Oranı
Görel Ortanca Düşük Gelir Açığı	Gelir Dağılımı Göstergeleri (Gini Katsayısı)
Bölgesel Yakınsama	Yoksulluk Oranı
Uzun Süreli İşsizlik	Yoksulluk Oranı (%50)
İşsiz Hanelerde Yaşayan Bireyler	Uzun Süreli İşsizliğin Toplam İşsizlik İçerisindeki Payı
Okulu Erken Terk Edenler ve Öğretim Görmeyenler	Düşük Düzeyde Eğitim Görmüş Kişiler
Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	
Gelir Durumuna Göre Bireyin Sağlık Durumunda Şahsi Algısına Bağlı Memnuniyet Düzeyi	

Kaynak: European Union Social Protection Committee (EUSPC), *Report on Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion*, Documents: 13509/01, Brussels, 2001, ss: 2-7.

Saunders (2003: 10-15) sosyal dışlanmanın ölçümünde birden fazla göstergenin bulunacağını ileri sürmüştür. Yazara göre sosyal dışlanmanın göstergeleri; suç işleme oranlarından yetersiz beslenmeye, sosyal faaliyetlere katılamamaktan, sosyal yardım yardım talebine ve evsizlikten zorunlu veya özel ihtiyaçların tüketilememesine kadar uzanmaktadır. Bu çerçevede yazar sosyal etkileşim eksikliği, yurtiçi yoksunluk ve aşırı tüketim zorluğu sosyal dışlanmanın göstergeleri içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Saunders göstergeleri de kendi içerisinde çeşitlendirmiştir. Sözü edilen göstergeler Tablo 4' de gösterilmektedir.

Tablo 4. Sosyal Dışlanmanın Göstergeleri

Sosyal Etkileşim Eksikliği	Yurtiçi Yoksunluk	Aşırı Tüketim Zorluğu

Her yıl yurtiçi veya yurtdışı tatil olanağına sahip olmamak.	Haftada bir kez ev dışarıda yemek tüketebilmek.	Ödeme zamanında eğer var ise araba sigorta ve poliçelerinin ödenmemesi.
İki haftada bir kez dışarıda arkadaş veya aile eğlenememek.	Yıl içerisinde gelir yoksunluğu nedeniyle elektrik, su, gaz ve telefon faturalarının ödenmemesi.	Bankalar veya bireylere borçların ödenmesi için mülk satmak veya haciz işlemi ile karşılaşmak.
Aile bireyleri veya arkadaş gruplarını eve yemek için davet edememek.	Yıl içerisinde gelir yoksunluğu nedeniyle gıda ürünlerine ulaşamamak.	Sivil toplum kuruluşları veya devletten sosyal yardım talebinde bulunmak.

Kaynak: SAUNDERS Peter, “Can Social Exclusion Provide a New Framework For Measuring Poverty?” *Social Policy Research Centre*, Paper No: 127, October, 2003, ss: 11.

Sosyal dışlanmanın genellikle sayısallaştırılabilen unsurlar aracılığıyla ölçümü yapılmaktadır. Ancak sosyal dışlanma tanımlamaları arasında nesnel unsurların yanı sıra, sayıya dökülmesi hiç kolay ve hatta mümkün olmayan öznel unsurların bulunması ölçülebilirliğini tartışılabilir hale getirmektedir. Ayrıca ölçüm güçlükleri karşısında sadece sayıya dökülebilen kriterler üzerine yoğunlaşılması ölçüm konusunda kuşkular yaratmaktadır (Sapançalı, 2005a: 63).

İKİNCİ BÖLÜM

EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİ

Tez çalışmasının bu bölümünde eğitilmiş genç işsizliği konusunun kavramsal çerçevesi açıklanacaktır. İlk olarak kavramı oluşturan “*eğitim, genç ve genç işsizliği*” kavramlarına yer verilecektir. Sözü edilen üç kavram çerçevesinde de eğitilmiş genç işsizliği kavramı tanımlanacaktır. Ardından eğitilmiş genç işsizliğinin AB ülkeleri ve Türkiye’deki görünümü üzerinde durulacak, eğitilmiş genç işsizliğinin nedenleri açıklanacaktır. Son olarak ise; tez çalışmasının birinci bölümünde ele alınan sosyal dışlanmanın eğitim ve işsizlik ile ilişkisi ele alınacaktır.

1. EĞİTİM, GENÇ, GENÇ İŞSİZLİĞİ VE EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİ

1.1. EĞİTİM KAVRAMININ TANIMLANMASI

Toplumun kurumları içerisinde değerlendirilen ve bireyin neredeyse bütün yaşamını şekillendiren bir süreci ifade eden eğitim; en genel anlamıyla beklenen doğrultuda davranış “*(kişilik, görgü, karakter, bilgi dünya görüşü vb.)*” geliştirme süreci şeklinde tanımlanmaktadır. Birey özellikle yetişkinlik dönemine kadar farklı biçimlerde eğitim kurumunun üyesi olmaktadır. Bu çerçevede eğitim; bireyin yaşadığı davranış değişiminin “*bilinçli yönde veya bir amaca uygun biçimde*” gerçekleştirmesinde ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Bireyin, eğitim kurumu içerisinde aldığı eğitimin kademesi ise, bireyin gelecekteki yaşamını şekillendirmektedir (Özkalp, 2000: 203; Topses, 2014: 1).

Eğitimin dünya tarihi içerisinde her zaman büyük bir öneme sahip olduğunu belirten Bozkurt (2014: 278) eğitimi; “*bilgi ve becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve bireyde istendik davranışların yaratılması*” şeklinde tanımlamıştır. Yazar; eğitimin bir tür sosyalleşme süreci olduğunu ve toplumsal tabakalaşmayı etkileyerek toplumda var olan eşitsizlikler üzerinde azaltıcı veya artırıcı etkisinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Tezcan (1997: 3) eğitimi; “*bireyin toplumsal yeteneğinin ve en elverişli düzeyde kişisel gelişmesinin elde edilmesi için seçilmiş ve denetimli bir çevreyi (özellikle okulu) içeren alan toplumsal bir süreç*” olarak tanımlamıştır. Bir diğer ifadeyle eğitim; bireyleri belli amaçlar çerçevesinde yetiştirme süreci şeklinde açıklanmaktadır. Bu çerçevede eğitim süreci bireylerin kişiliğinin farklılaşmasına neden olmaktadır. Zira eğitim sürecinde kazanılan “*bilgi, beceri, tutum ve değerler*” bireylerin kişiliğinin farklılaşmasında rol oynamaktadır (Fidan ve Erden, 1990: 12).

Yapılan tanımlar çerçevesinde eğitim; “*kişiliğin gelişimine yardım eden ve onu temel alan, bireyi yetişkin yaşamına hazırlayan, gerekli bilgi, beceri ve davranışlar elde etmesine yarayan bir süreç*” olarak değerlendirilmektedir (Tezcan, 1997: 3)

Eğitim, toplumun bütünlüğünü ve devamlılığını sağlayan temel kurumlar içerisinde ele alınmaktadır. Bu düşüncenin öne çıkmasında ise; özellikle bireylerin sosyalleşmesindeki belirleyiciliği ve toplumun geçmişiyile geleceği arasındaki devamlılığı kurması etkili olmaktadır. Zira eğitim süreci bireylerin davranışlarında meydana getirdiği etkiler ile bir taraftan bireyi toplumsal bir varlık haline getirirken, diğer taraftan da diğer temel örgütlenmelerdeki davranışlarının belirlenmesini sağlamaktadır. Bu çerçevede eğitim; toplumun her alanında etkisi kolaylıkla görülen önemli toplumsal kurumlar arasında gösterilmektedir (İnal ve Kaymak, 2016: 3).

Öte yandan toplumsal bir kurum olan eğitim başlıca üç eğitim ilişkisi içerisinde gerçekleşmektedir. Bu eğitim ilişkileri ise; “*örgün eğitim, yaygın eğitim ve doğal eğitim*” şeklinde sıralanmaktadır. Örgün eğitim; belirli bir plan ve program çerçevesinde düzenli olarak devam eden eğitsel ilişkiler şeklinde ifade edilmektedir. Eğitimin; hangi yaştan başlayıp hangi yaşa kadar devam edeceği, kimin tarafından verileceği, neyin öğretileceği ve kuralları çeşitli düzenlemelerle belirlenmesi örgün eğitimin öne çıkan özellikleri arasında yer almaktadır. Örgün eğitime örnek olarak “*okullar ve okul müfredatları*” gösterilmektedir. İkinci olarak yaygın eğitim; örgün eğitim gibi belirli bir plan ve program çerçevesinde şekillenmesine rağmen örgün eğitimden farklı olarak eğitim sürecine katılacak bireylerde herhangi bir yaş şartı aranmaması ve gönüllü olan her bireye yönelik eğitim süreci şeklinde tanımlanmaktadır. Kamu eğitim kurumları, sivil toplum kuruluşları, özel eğitim kurumları tarafından verilen çeşitli eğitimler yaygın eğitim örnekleri arasında sayılmaktadır. Son olarak doğal eğitim ise; toplumsal yaşantının doğal ilişkileri içerisinde şekillenen eğitim sürecidir. Örneğin bireylerin arkadaş grupları veya aile bireylerinden öğrendikleri bilgiler doğal eğitim ilişkisi içerisinde yer almaktadır. İster örgün veya yaygın isterse doğal eğitim olsun çeşitli işlevleri üzerinde barındırmaktadır. Eğitimin üzerinde barındırdığı bu işlevler bireylere yaşam içerisinde çeşitli avantajlar sağlamaktadır (Topses, 2014: 1).

1.1.1. Eğitimin İşlevleri

Eğitim kurumları, benzer diğer toplumsal kurumlar gibi toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere süreç içerisinde ortaya çıkmış, günümüzde de varlığını koruyarak

topluma hizmet sağlamaktadır. Toplum içerisinde yer alan bireylerin istenilen yönde yetiştirilmesini amaçlayan eğitim kurumları birden fazla işleve sahiptir. Ayrıca eğitimin işlevleri de bir toplumda eğitimin amaçları ile ilişki içerisinde bulunmakta ve amaçlara göre biçimlenmektedir. Bir diğer ifade ile; eğitimin amaçlarına göre eğitimin işlevleri de değişiklik göstermektedir. Ancak her toplumda eğitimin değişmeyen genel işlevleri bulunmaktadır. Nitekim eğitimin genel kabul gören işlevleri literatür içerisinde “açık” ve “gizli” olmak üzere şeklinde iki farklı kategoriye ayrılmaktadır (Tezcan, 1997: 51).

Topses (2014: 2-5) eğitimin açık işlevlerini; “*toplumsallaştırma işlevi, toplumun uygarlık birikimini aktarmak, yenilikçi bireyler yetiştirmek, siyasal amaçlara uygun bireyler yetiştirmek, ekonomik beklentilere uygun bireyler yetiştirmek ve toplumsal hareketliliğe katkı sağlamak*” şeklinde sıralamaktadır.

Bireyin içerisinde yaşadığı toplumun bir üyesi haline gelme süreci literatür içerisinde “*toplumsallaştırma*” şeklinde tanımlanmıştır. Toplumsal kurumların genelinde bireyin toplumsallaşması kendiliğinden ve belirlenmiş plan çerçevesinde gerçekleşmemektedir. Bu çerçevede eğitim kurumları; kültürel mirastan seçtiği ve toplum içerisinde çoğunluk tarafından kabul gören özellikleri belirli bir plan ve amaç çerçevesinde bireye kazandırarak bireyin toplumla bütünleşmesinde büyük bir rol oynamaktadır (Fidan ve Erdem, 1990: 67-68).

“*Toplumun uygarlık birikimin gelecek nesillere aktarma görevi*” eğitim kurumun işlevleri arasında değerlendirilmektedir. Uygarlık tarihi; insanlığın kültürel birikiminin tarihi şeklinde ifade edilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde doğa ve toplum olaylarına ilişkin bilgi ve deneyimler birleştirilerek yeni kuşaklara iletilmektedir. Böylece insanlık günümüzdeki teknolojik ve düşünsel seviyesine ulaşmıştır. Zira eğitim kurumu; insanlığın uygarlık birikiminin gelecek nesillere aktarılmasında büyük rol oynamaktadır (Topses, 2014: 2).

Tarihsel süreç içerisinde bütün toplumlar sürekli gelişim ve değişim içerisinde bulunmuşlardır. Kültür de toplumsal kurumlar ve şartlardaki değişimlere bağlı olarak sürekli bir değişim içerisinde yer almaktadır. Toplumların sürekliliği için sadece kültürün yeni nesillere aktarılması değil aynı zamanda bireylerin toplumdaki değişimlere uyum gösterebilecek ve değişmeye katkı sağlayabilecek bir biçimde yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede eğitim kurumları; “*yenilikçi bireylerin yetiştirilmesinde*” büyük bir paya sahiptir (Fidan ve Erdem, 1990: 68).

Eğitim kurumu; “*siyasal amaçlara uygun bireyler yetiştirmek*” işlevini yerine getirirken genel olarak iki görev üstlenmektedir. İlk olarak; mevcut siyasal sisteme bağlılığı sağlamaktadır. İkinci olarak ise; temsilci ve bürokratların seçimi ve eğitimi olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede parlamento yeleri, hükümet yeleri, yerel yönetim yöneticileri ve bürokratların seçimi ve eğitilmesinde eğitim kurumları birinci dereceden rol oynamaktadırlar (Tezcan, 1997: 54).

Eğitim kurumunun “*ekonomik beklentilere uygun bireyler yetiştirmek*” işlevi ile; bireylerin, işgücü talebine yönelik uygun bilgi ve beceriye sahip duruma getirilme süreci anlatılmak istenmiştir. Bir diğer ifade ile eğitim kurumu; bireylere belirli bilgi ve beceri kazandırarak tarım, sanayi ve hizmet alanlarındaki işgücü talebini sağlamakta ve bireyleri üretici konumuna getirmektedir (Topses, 2014: 4; Fidan ve Erdem, 1990: 71).

Toplumsal hareketlilik; toplumdaki sınıflar ya da tabakalar arasındaki geçişler şeklinde ifade edilmektedir. Çağdaş sosyolojide toplumsal hareketlilik; modern ve gelişmiş bir toplumun ayırt edici özellikleri arasında değerlendirilmektedir. Zira günümüzde kuramsal olarak toplumun alt kesimlerinden gelen bireyler eğitim aracılığıyla üst kesimlere ulaşabilmektedir. Bu çerçevede eğitim kurumu “*toplumsal hareketliliğe katkı sağlamaktadır*” (Topses, 2014: 4).

Eğitim kurumunun gizli işlevleri ise; “*bireylere yeni ve daha üstün bir statü kazandırma, çevre edinme, uygun iş seçme ve eş seçme*” şeklinde sıralanmaktadır. Bu çerçevede eğitim kurumu; gerek geğmişe ait temel bilgi ve değerleri gelecek kuşaklara aktarmada gerekse yeni kuşakların akılcı bir yaklaşımla bu bilgilerin üstüne yenilerini eklemeye her türlü fırsat ve ortamı hazırlamaktadır (Özkalp, 2000: 206).

Öte yandan sanayi toplumunun gelişimi eğitimin, toplumun en temel kurumları arasında gösterilmesinde doğrudan etkili olmuştur. Zira daha önceki dönemlerde resmi eğitimin gereksiz olduğu düşüncesi yaygın bir görüş olarak kabul edilmiştir. Bir diğer ifade ile; sanayi toplumu öncesi eğitim kurumsallaşmış bir yapıya sahip değildir. Sanayi toplumu öncesi bireylerin eğitimleri özellikle aile içerisinde şekillenmiştir. Ancak yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmelerle birlikte aile kurumu oluşan yeni şartlara göre bireylerin, eğitim olan talebini istenilen düzeyde karşılayamamıştır. Böylece bireylerin eğitim sürecinin arzu edilen düzeyde geręekleřtirilebilmesi amacıyla eğitim kurumunun bir uzantısı olarak “*okul*” ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede günümüzde okullar resmileşmiş ve sreğ içerisinde yaygınlaşarak toplumun büyük bir kısmının

giderek eğitsel faaliyetler içerisinde bulunduğu yerler haline gelmiştir (Bozkurt, 2014: 278; Özkalp, 2000: 203).

Nitekim bütün toplumsal kurumlar gibi, okul da toplumsal ihtiyaçların doğurup geliştirdiği bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer ifade ile okul; toplumsal farklılaşma, iş bölümü ve uzmanlaşmanın bir ürünü olarak kabul edilmektedir. Okul sosyolojik açıdan; tam bir toplumsal grup, birlik, örgüt ve kurum olarak ele alınmaktadır. Okulun üzerinde barındırdığı bu nitelikler ise; kendisine özgü bir “*etkileşme düzeni, değerleri, normları, simgeleri ve iletişim düzeninin*” olmasını sağlamaktadır (Celkan, 2016: 52). Ayrıca modern bir toplumda okulun görevi toplumdaki meslekleri ve sosyal statüleri; öğrencilerin yeteneklerine, zekalarına ve çalışmalarına göre dağıtmaktır. Literatürde eğitim aracılığıyla toplumsal sınıflar arasındaki farkların kapanacağı, toplumsal hareketliliğin artacağı ve “*toplumsal bütünleşmenin*” sağlanacağı kabul edilmektedir. Toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında ise, okulların bireylere kazandırdığı sosyal çevre önem taşımaktadır. Bu çerçevede okul vasıtasıyla bireyler hem bilgi ve tecrübe hem de sosyal çevre kazanarak “*sosyal dışlanma*” süreçlerinin gerçekleşmesi engellenmektedir (Ergun, 1994: 218).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı ve refah devleti uygulamalarının gelişme göstermesiyle eğitim kurumuna olan ilgi de artmıştır. Sözü edilen dönemde sosyal devlet olmanın bir şartı olarak, eğitime yapılan yatırım ulus devletler tarafından arttırılmıştır. Bu çerçevede eğitimin kamusal bir yatırım haline gelmesiyle, eğitim temel yurttaşlık hakkı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Gündüz ve Başölk, 2008: 43). Ancak tarihsel süreç içerisinde ülkelerde kabul edilen ve uygulanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere göre eğitimin işlev amaçları da değişim göstermiştir. Özellikle 1980 sonrası ekonomi politikalarında yaşanan dönüşüm çerçevesinde öne çıkan Neo-liberal politika uygulamaları ile birlikte bir taraftan toplum tarafından eğitime yüklenen anlamı, diğer taraftan da ulus devletlerin eğitime bakışı değişmek zorunda kalmıştır. Çeşitli ülkelerde 1980 sonrası eğitim kurumları piyasa güçlerine bırakılmıştır. Ayrıca işgücü piyasalarında yaygınlık kazanan esneklik uygulamalarıyla ülkeler, eğitim politikalarını ve müfredatlarını bu perspektifte değişime uğratmışlardır. Bu çerçevede 1980’li yıllardan başlayarak günümüze kadar eğitimin her kademesinde eğitimin içeriği sistemin taleplerine göre şekillenmiştir. Nitekim sözü edilen

zamandan günümüze dek geçen süreçte eğitim kamusal bir hak olmaktan uzaklaşarak piyasa içerisinde alınıp satılan bir metaya dönüşmüştür (Sayılan, 2006: 44).

Ülkeden ülkeye veya toplumdaki topluma farklılıklar bulunmasına karşın eğitimin kademeleri genel kabul görüşüne göre üç farklı kademedeki oluşmaktadır (Ülker, 2010: 25):

- ❖ *İlköğretim: Temel vatandaşlık bilgileri ve ulusal değerler*
- ❖ *Ortaöğretim: Yaşama ve yükseköğretime hazırlık*
- ❖ *Yükseköğretim: Evrensel bilgi, değer ve beceri kazandırma*

Öztürk (2005: 35-41); bireylerin daha yüksek kademedeki mezun olmasının ekonomik kalkınma üzerinde olumlu gelişmeler oluşturduğunu belirtmektedir. Yazara göre eğitim kurumları içerisinde yüksek kademedeki mezun olmak bireyler ve ülkeler açısından “gelir düzeyinde artış, gelir dağılımının adil olması, emeğin verimliliğinde artış, teknoloji yaratma ve yaratılan teknolojiye uyum sağlamanın kolaylaştırılması, düşük doğurganlık ve bebek ölüm hızında azalış, demokratikleşme, siyasal istikrar ve toplumsal dayanışma ve son olarak ise suç işleme oranlarında azalma” gibi çeşitli sonuçları beraberinde getirmektedir. Bu çerçevede bireyin mezun olduğu eğitim kademesinin yükselmesinin sosyal dışlanmayı engelleyeceği düşünülmektedir. Ancak tez çalışmasının bundan sonraki kısmında yer verilecek olan yükseköğretimden mezun olmanın sosyal dışlanmayı engellemediği görülmektedir. Zira yükseköğretim kademesinden mezun olan bireylerin özellikle 1990’lı yıllardan sonra işgücü piyasalarından dışlandıkları ve süreç içerisinde yaşamın diğer alanlarında da sosyal dışlanma deneyimledikleri literatür içerisinde tartışılmaktadır. Nitekim tarihsel süreç içerisinde yükseköğretimin geçirdiği dönüşümler hem sosyal dışlanmanın hem de eğitilmiş genç işsizliğinin nedenlerinin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle tez çalışmasının bundan sonraki kısmından eğitimin bir kademesi olarak yükseköğretim açıklanacak ve tarihsel süreçteki geçirdiği dönüşümlere yer verilecektir.

1.1.2. Eğitimin Bir Kademesi Olarak: Yükseköğretim

Literatürde çeşitli yazarlar tarafından eğitimin uzun bir döneme işaret ettiği belirtilmiştir. Yükseköğretim ise; uzun eğitim döneminin son kademesini oluşturmaktadır. Bu çerçevede yükseköğretim; “bilginin araştırıldığı üretildiği, geliştirildiği, öğrenmenin ve sorgulamanın yapıldığı” eğitim kademesi şeklinde tanımlanmıştır. Yükseköğretim merkezleri ise; “üniversiteler, fakülteler, enstitüler, yüksekokullar, konservatuarlar, meslek yüksek okulları, uygulama ve araştırma

merkezleri” olmuştur. Üniversiteler; Orta çağın sonlarına doğru Avrupa’da bir eğitim ve öğretim kurumu olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede günümüzdeki üniversitelerin başlangıcı olarak on ikinci yüzyıl olarak kabul edilmesine rağmen günümüzdeki anlamıyla üniversite kavramı on dördüncü yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanıldığı ileri sürülmektedir (Dölen, 2009: 3; Hız, 2010: 57; Oktik, 2002: 114).

Üniversite kelimesinin kökü Latince “*universitas*” kelimesinden gelmektedir. *Universitas* kelimesi bir taraftan “*bütünlük ve evrensellik*” diğer taraftan da “*corporation*”⁷ anlamlarını ifade etmektedir. Zira bu yaklaşım çerçevesinde üniversite kelimesi değerlendirildiğinde; evrensel bilginin bulunduğu yer veya kurum anlamına gelmekte ve istenilen bilgiye ulaşmada üniversitenin önemi vurgulanmaktadır (Hız, 2010: 60).

Timur (2000: 13) üniversiteyi; “*gerçekleri arayan bilim üreten ve onu yayan kurum*” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca üniversite; bilimsel araştırma yapmasının yanında yüksek nitelikli insan gücü yetiştirmekle görevli kuruluşlar olarak da ifade edilmiştir. İfade edilen tanımda yüksek nitelikli insan gücü ile; “*bağımsız düşünebilen, yaratıcı, araştıran, sorgulayan*” ve içerisinde yaşadığı topluma ve insanlığa faydalı olabilecek “*aydın ve çağdaş bireyler*” kast edilmiştir (Bircan, 2019: 19).

Üniversitelerin amaç ve işlevlerinin dinamik ve değişken olduğunu belirten Scott’a (2006: 4) göre üniversiteler; “*sürekli değişen felsefi yaklaşımları, eğitim politikalarını ve toplumların kültürlerini veya kurumların kültürlerini*” yansıtmaktadır. Bu çerçevede Scott’a göre bütün üniversiteler; öğretim, araştırma yaparak dini ve siyasi yapılara, bireylere, kamuya ve nihayetinde gelecekteki dünyaya bir dizi akademik hizmet sunmak için oluşturulmuş sosyal organizasyonlar şeklinde tanımlanmıştır. Üniversiteler tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönüşümler geçirirler de günümüze kadar varlığı korumuştur. Nitekim üniversiteler çeşitli dönüşümler geçirse de “*toplumların kalkınmasında, gelişmesinde ve saygınlığında öncü olarak ekonomik ve siyasal yaşamlarında aktif rol oynayan kültürel iletişim merkezleri*” olarak günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir (Hız, 2010: 57).

Görkemli (2009: 171) günümüzde üniversitelerin, ülkelerin kalkınmasında büyük rol oynamakta olduğunu ifade etmiştir. Görkemli ’ye göre üniversiteler; bir taraftan “*toplumda verimliliğin artması, işsizliğin azalması, bireysel gelirin artması*” diğer

⁷ Corporation kelimesi İngilizcede; *şirket, kurum, dernek ve tüzel kişi* anlamlarına gelmektedir.

tarafından da “ülkenin ekonomik gelişiminin sağlanması ve pek çok sosyokültürel gelişimleri de beraberinde getirdiğinden bireyler ve toplumlar için büyük önem taşıdığı” gibi birden fazla işlevi yerine getirmektedir. Ayrıca işgücü piyasalarının talepleri doğrultusunda bireylerin istenilen talebe göre yetiştirilmesinde eğitim kurumlarının önemine değinen Kurnaz’a (2007: 29) göre üniversiteler; işgücü piyasalarının talep ettiği üst düzey nitelikte bireyler yetiştirmektedir. Kurnaz, üniversiteler tarafından bireylere verilen eğitim kalitesinin istihdam üzerinde çok büyük bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede özellikle yükseköğretimin yirminci yüzyılın sonlarına doğru geçirdiği dönüşüm günümüz işgücü piyasaları açısından önem taşımaktadır.

1.1.2.1. Dünya’da Yükseköğretimin Tarihsel Gelişimi

Üniversite kurumunun tarihsel süreçte gelişimi üç dönem içerisinde incelenmektedir. Bu dönemler; “*Birinci Kuşak Üniversiteler (Orta Çağ Üniversitesi, Feodal Dönem), İkinci Kuşak Üniversiteler (Humboldt Tipi Üniversite, Aydınlanma veya Sanayi Dönemi) ve Üçüncü Kuşak Üniversiteler (Enformatik Dönem Üniversiteleri)*” şeklinde sıralanmaktadır (Ülker, 2010: 25-27; Wissema, 2009: 3).

Orta Çağ’ın ekonomik ve sosyal şartları çerçevesinde şekillenen birinci kuşak üniversiteler; bir tarafta dini kurumlar, diğer tarafta da loncaların etkisi altında kalan kurumlar olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede üniversiteler dini kurumlar ve loncaların etkisinde kalmış ve ifade edilen iki farklı kökenden gelmiştir. İlk olarak üniversiteler; dini kurumların etkisinde kalarak ilahiyat ağırlıklı eğitim vermiş ve feodal düzenin savunuculuğunu üstlenmişlerdir. Paris Üniversitesi dini kurumların etkisinde kalan üniversiteler arasında gösterilmektedir. Ardından ise; hukuk ve tıp eğitimi veren “*Bologna ve Salerno*” üniversiteleri de loncaların temsilcisi ve yükselen kapitalizmin niteliğinde ele alınan üniversiteler arasında ele alınmıştır (Dölen, 2009: 3-4).

Öte yandan bilim ve teknikteki buluşlar, coğrafi keşifler, matbaanın icadı ile yazılı kaynakların yaygınlık kazanması, hümanizm hareketleri ve dinde yaşanan reform hareketleri gibi öne çıkan gelişmeler üniversiteler açısından yeni bir dönemin başlamasında etkili olmuştur (Ülker, 2010: 26).

Ancak modern anlamda üniversitelerin gelişimi on beşinci yüzyıla kadar uzansa da gerçek anlamda üniversitelerde yeni bir dönemin başlamasında ve modern bilimin gerçekleştirilmesinde yukarıda ifade edilen gelişmelerin yanı sıra on sekizinci yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi etkili olmuştur. Sanayi Devrimiyle sosyal, ekonomik,

siyasal, bilimsel ve teknolojik alanlarda dönüşümler yaşanmıştır. Bu çerçevede üniversitelerin modern bilimin öne çıkan kurumları arasında kabul edilmesinde; bir tarafta Sanayi Devrimi ile yaşanan dönüşümlerin üniversiteleri dönüşüme zorlaması, diğer tarafta da dini kurumların üniversiteler üzerindeki hâkimiyetini kaybetmesi etkili olmuştur. Böylece bilim ile teknoloji arasındaki ilişki güçlenmiş ve üniversiteler teknik öğretime yönelmiştir. Tüm bu gelişmeler Almanya’da “*Wilhelm von Humboldt*” tarafından üniversitelerin yeniden tanımlanmasıyla sonuçlanmış, ikinci kuşak üniversiteler “*Humboldt tipi üniversite veya Aydınlanma üniversitesi*” şeklinde de isimlendirilmiştir. Üniversitelerin “*araştırma ve öğretim*” olmak üzere iki işlevi olduğunu belirten Humboldt, bu iki işlevin birbirinden ayrılmaz aynı zamanda birbirlerini tamamlayıcı olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede üniversiteler bir taraftan bilimsel araştırmalar aracılığıyla bilgi üreten, diğer taraftan da üretilen bilgileri aktaran bir kurum olarak değerlendirilmiştir (Dölen, 2009: 7; Wissema, 2009: 17).

Günümüzdeki üniversitelerin birçok özelliği erken modern dönem (Rönesans ve Sanayi Devrimi) üniversitelerinde gerçekleşmiş olup günümüzde de büyük bir kısmı bu geçerliliğini korumaktadır. İkinci kuşak üniversiteler; ulus devletın yarattığı ulusal ve Fordist bir organizasyon olarak değerlendirilmektedir. Sözü edilen Fordist dönemde üniversiteler bir taraftan; “*profesyonellere olan talebi karşılamak*”, diğer taraftan da “*yeni kurulmakta olan Avrupa devletlerine ideolojik meşruiyet sağlamak*” görevini yerine getirmişlerdir. İkinci kuşak üniversitelerin bilim ve teknolojiyle anılmasında modernizme, objektif ve evrensel bilime dayalı kurumlar olması etkili olmuştur (Scott, 2000: 5’den aktaran Vural Yılmaz ve Yılmaz, 2016: 152).

Ancak özellikle yirminci yüzyılın ortalarından sonra yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ikinci kuşak üniversiteleri baskı altına almış ve üniversiteleri dönüşüme zorlamıştır. Üniversitelerin yirminci yüzyılın ortalarından itibaren tarihsel gelişimi içerisinde üçüncü dönüşümü geçirdiği kabul edilmekte ve dönüşüm sonrası üniversiteler; “*Üçüncü Kuşak Üniversiteler veya Enformatik Dönem Üniversiteleri*” şeklinde nitelendirilmektedir. Wissema (2009: 21-29); üniversitelerin dönüşüm ile karşılaşmasını dokuz farklı nedenle açıklamıştır. Yazara göre; “*öğrenci sayısındaki artış, öğrenci sayısındaki artışın sonuçları, küreselleşme, disiplinlerarası araştırma, araştırmaların artan maliyeti, özel araştırma enstitülerinin ortaya çıkışı, ekonomik etkinliğin beşiği olarak üniversitelerin ön plana çıkması, endüstri ile iş birliği*

ve girişimciliğin yükselişi” gibi gelişmeler üniversiteleri değişime zorlayarak tarihsel süreçte üniversiteler için yeni bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca sözü edilen dönemde ortaya atılan “kitle eğitimi, yeni toplumsal hareketler” gibi yeni kavramların yanı sıra esneklik kavramı çerçevesinde endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşüm de eğitimin anlam ve işlevini dönüşüme uğratmıştır (Vural Yılmaz ve Yılmaz, 2016: 152).

Erçetin (2001: 75); 1970 sonrası yaşanan *“bilişim ve iletişim teknolojilerindeki hızlı ve yoğun gelişmeler, yaşam boyu eğitime artan ihtiyaç ve küreselleşme”* gibi gelişmelerin üniversiteleri doğrudan ve derinden etkilediğini ve üniversitelerin dönüşüm geçirdiğini belirtmektedir

Bu çerçevede küreselleşme süreci, ekonomi politikalarında, endüstri ilişkilerinde ve refah devletlerinde yaşanan dönüşümler genelde eğitimin, özelde ise yükseköğretimin anlam ve işlevlerinde önemli dönüşümlere neden olmuştur. Yaşanan gelişmelerin yükseköğretime etkileri olumlu ve olumsuz olmak üzere literatürde iki perspektifte değerlendirilmektedir. Bir taraftan küreselleşme süreciyle iletişimin hız kazanması kültürler ve bireyler arasındaki etkileşimi artırması sonucu eğitim açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkmış, diğer taraftan da Neo-liberal politikalarla eşitsizliklerin artması nedeniyle eğitimde eşitlik ve erişim sorunlarını gündeme getirmiştir. Ayrıca Fordist üretim biçiminden Post-Fordist üretim biçimine geçilmesi ise; yükseköğretim mezunu bireylere olan talebi arttırmıştır. Ancak ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle eğitime devam edemeyen bireyler ya işgücü piyasasından dışlanmış ya da güvencesiz şekilde istihdam edilmiş ve yaşam içerisinde farklı sorunları deneyimlemektedirler (Vural Yılmaz ve Yılmaz, 2016: 158-159).

Öte yandan Neo-liberal politikalarla refah devleti uygulamalarının geri plana itilerek sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim gibi alanların piyasa güçlerine göre şekillenmesi ülkelerin benimsediği yükseköğretim politikalarında da etkisini göstermiştir. Özellikle eğitimin de piyasa tarafından yerine getirilmesi düşüncesine olan inancın artış göstermesiyle 1980 sonrası dünya genelinde vakıf ve özel üniversite sayılarında artış yaşanmıştır. Tüm dünyada üniversite sayılarında yaşanan artış bir başka tartışmayı beraberinde getirmektedir. Zira üniversite sayılarında yaşanan bu artışla eğitimin kalitesinin ve eğitim alan bireylerin başarısının düşüş gösterdiği iddia edilmektedir (Uslu Çetin, 2015: 80)

Özetle ifade etmek gerekirse yaşanan tüm bu gelişmeler perspektifinde yükseköğretim politikaları; bir taraftan küresel olarak ülkelerin rekabet edilebilirlik açısından, diğer taraftan da ülke içerisindeki yurttaşların refahının sağlanmasında özel bir anlam ifade etmektedir. Zira yükseköğretimde gerçekleşen dönüşüm literatür içerisinde neredeyse herkes tarafından kabul edilmesine rağmen bazı konularda fikir birliğine ulaşılamamaktadır. Yükseköğretimde yaşanan dönüşüme ilişkin tartışmaların odak noktasını nitelik ve nicelik konuları oluşturmaktadır. Genel olarak ülkeler yükseköğretim politikalarını belirlerken; *“yükseköğretimi hem eşitlik temelinde kitlelere açmak hem de sınırlı kaynaklarla küresel düzeyde eğitim vermek bağdaştırılması”* gibi zor iki hedefle karşılaşmaktadır. Bu çerçevede eğitimde yığınlaşma; bir taraftan *“yükseköğretimde kalite açısından olumsuz sonuçlar meydana getirerek üniversitelerden mezun olan bireylerin yeterliliklerini etkileyerek süreç içerisinde ekonomik büyüme üzerinde olumsuzluklar meydana getirmektedir.”* Diğer taraftan da *“ekonomik büyümeye, rekabete, kaliteye ve standartlara odaklı bir yükseköğretim politikası ve üniversite modeli farklı toplumsal kesimlerin yükseköğretime katılabileceği geniş tabanlı bir erişime izin vermemektedir.”* Nitekim yükseköğretimde yaşanan bu dönüşümler Türkiye yükseköğretim sistemini de doğrudan etkilemiştir. Ayrıca yükseköğretimde yaşanan dönüşümlerin bir diğer etkisiyse kaçınılmaz olarak işgücü piyasaları üzerinde de sonuçlar doğurmuştur. Zira eğitimli genç işsizliğinin yükselmesinin yükseköğretimin geçirdiği dönüşümle açıklayan çalışmalar bulunmaktadır (Vural Yılmaz ve Yılmaz, 2016: 159).

1.1.2.2. Türkiye’de Yükseköğretimin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de yükseköğretimin tarihsel gelişimi literatür içerisinde üç farklı döneme ayrılarak ele alınmaktadır. Dönemlerin ayrılmasında Türkiye’de yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler büyük önem taşımıştır. Bu çerçevede cumhuriyetin ilanıyla başlayarak 1945 yılında çok partili yaşama geçişe kadar olan süreç yükseköğretimin birinci dönemini oluşturmuştur. İkinci dönemini ise; *“1946 tarihli 4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu’nun”* kabul edilmesiyle başlayarak 1980’li yılların başına kadar uzanmaktadır. İkinci dönemin sona ererek üçüncü dönemin başlamasında ise; *“Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK)”* kurulması etkili olmuştur (Kılıç, 1999: 296).

Türkiye’de 1923 yılında cumhuriyetin ilan edilmesiyle kurucu idare tarafından ekonomiden kültüre, eğitimden sağlığa kadar birden fazla alanda ülkenin kalkınması için reform süreci başlatılmıştır. Başlatılan reformlardan birisi de yükseköğretim alanında

yaşanmıştır. Bu çerçevede Osmanlı döneminden gelen Darülfünun ülkenin tek yükseköğretim kurumu olarak 1933 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Ancak kurucu idare tarafından yapılan araştırmalar ve yurtdışından gelen araştırmacıların hazırladıkları rapor çerçevesinde batıdaki bilimsel gelişmelerin yakından takip edilmesi ve ülkede uygulanan reformların uyum içerisinde gerçekleşmesi amacıyla 1933 yılında çıkarılan Kanun ile Darülfünun "*İstanbul Üniversitesi*" adını almıştır. Bu gelişme Türkiye'nin yükseköğretim çerçevesinde yaptığı reformların başında gelmektedir (Ernek Alan, 2016: 107).

1933 yılında İstanbul Üniversitesi ile başlayan yükseköğretim süreci Türkiye açısından 1946 yılında kabul edilen "*4936 Sayılı Üniversiteler Kanunu*" ile sözü edilen üniversite "*özerklik ve tüzel kişilik*" kazanmıştır. Sözü edilen Kanun ile birlikte Türkiye'nin yükseköğretim süreci yeni bir boyut kazanmış ve özellikle 1950 sonrası ülkenin farklı kentlerine yeni üniversitelerin kurulmasıyla süreç devam etmiştir. 1950 sonrası yeni üniversitelerin kurulmasındaki artış üzerinde; "*ülkenin nüfus artışı ve artan nüfus karşısında sanayileşmeye bağlı olarak ülkenin batısına başlayan iç göç*" etkili olmuştur. Zira sanayileşmeye bağlı olarak iç göçün çekim merkezi haline gelerek nüfusu giderek artan kentlere yeni üniversiteler açılmıştır. Üniversitelerin nüfusun yoğun olduğu kentlere kurulması ülke içerisinde bölgesel farklılıkları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de 1970'li yıllarda toplumdan gelen talepler doğrultusunda ülkenin farklı kentlerine yeni üniversiteler kurularak ülke içerisindeki üniversite sayısı 1978 yılında on dokuzaya yükselmiştir. Ancak devlet bölgesel farklılıkları kaldırmak amacıyla 1990'lı yıllardan beri ülkenin her kentine üniversite kurulmaya başlanmıştır (Sargın, 2007: 148-149; Hız, 2010: 60; YÖK, 2019: 10).

1980'li yıllar Türkiye için birden fazla dönüşümün gerçekleştiği döneme karşılık gelmektedir. Diğer ülkelerde de ön plana çıkan Neo-liberal ekonomi politikaları Türkiye'de de kabul görerek birden fazla alanda olduğu gibi yükseköğretim üzerinde de etkili olmuştur. Bu çerçevede diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de eğitim de piyasa koşullarına bırakılmaya başlanmış ve vakıf ve özel üniversitelerin kurulma sürecini başlatmıştır. Yükseköğretimde yaşanan bu gelişme süreç içerisinde Türkiye açısından bir başka tartışmayı beraberinde getirmiştir. Türkiye gibi gelir eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde vakıf ve özel üniversite sayılarının giderek artış göstermesi eğitimde fırsat eşitliğini konusunu gündeme taşımıştır (Hız, 2010: 61).

Türkiye açısından yükseköğretimde yeni bir dönemin başlamasında 6 Kasım 1981 tarihinde Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) kurulması oldukça etkili olmuştur. Türkiye'de YÖK'ün kuruluşu ile yükseköğretime erişim ve yükseköğretim kurumlarının sayısının artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca “1981 tarihli 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu” ile ulusal düzeyde yükseköğretimin tanımı, amaç, hedef ve ilkeleri belirlenerek güvence altına alınmıştır. 2547 Sayılı Kanun'a göre yükseköğretim; “*Milli eğitim sistemi içinde, ortaöğretime dayalı en az dört yarıyılı kapsayan her kademedeki eğitim-öğretimin tümü*” şeklinde tanımlanmıştır. Türkiye’de; “*üniversiteler ve yüksek teknoloji enstitüleri bünyesinde faaliyet gösteren fakülte, enstitü, yüksekokullar, konservatuarlar, araştırma ve uygulama merkezleri*” gibi kurumlar aracılığıyla yurttaşlara “*ön lisans, lisans ve lisans üstü*” düzeylerinde yükseköğretim hizmeti verilmektedir (YÖK, 2019: 10; 2547 Sayılı Kanun).

Türkiye'nin tarihsel sürecinde bütün siyasal iktidarlar halktan gelen talepler doğrultusunda yükseköğretimin kapasitesinin artırılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Yükseköğretimde kapasite artırımının yeni üniversiteler kurularak gerçekleşmesinin büyük maliyetler içermesi siyasal iktidarları farklı çözüm yolları arayışına itmiştir. Siyasal iktidarlar, ilk olarak “*açıköğretim sisteminin*” ikinci olarak ise; “*ikinci öğretimin*” geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunarak iki farklı çözüm bulmuşlardır. Bu çerçevede ilk olarak 1982 yılında Anadolu Üniversitesi'nde başlayan açıköğretim hizmeti ile yükseköğretimin kapasitesi artırılmak hedeflenmiştir. Zira süreç içerisinde Anadolu Üniversitesi tarafından verilen açıköğretim sistemine yeni üniversitelerin eklenmesi Türkiye’de yükseköğretiminin kapasitesinin artırılmasında etkili olmuştur. İkinci olarak ise; fiziki ve beşerî anlamda tasarruf yapılarak yükseköğretimin kapasitesinin artırılması amaçlanmış ve ülke genelinde ikinci öğretim veren üniversitelerin sayısı artırılmıştır. Bu çerçevede günümüzde birden fazla üniversitede ve birden fazla bölüm ikinci öğretim programları ile yükseköğretimin kapasitesinin artırılmasında büyük pay sahibi olmuştur. Ayrıca ekonomi alanında yaşanan serbestleşmeyle 1984 yılında Türkiye'nin ilk vakıf üniversitesi olan “*Bilkent Üniversitesi*” kurulmuş süreç içerisinde sözü edilen üniversiteye yenilerinin eklenmesi yükseköğretimde kapasite artışının bir diğer nedenidir (Hız, 2010: 62; YÖK, 2019: 10).

Öte yandan tüm dünyada 1980’lerde yükseköğretimde başlayan dönüşüm 2000’li yıllarda da devam etmektedir. Nitekim “*yükseköğretimin alanının sürekli genişlemesi,*

öğrenci yapısının çeşitlenmesi ve vakıf üniversitelerinin sayısı artış göstermesi” gibi gelişmeler Türkiye’de yaşanarak yükseköğretime yeni bir boyut kazandırmaktadır. Bu çerçevede 2019 yılı itibariyle Türkiye’de “yüz yirmi dokuz devlet, yetmiş üç vakıf ve beş vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere toplamda iki yüz yedi farklı üniversite” faaliyet yürütmektedir (YÖK, 2019: 10).

Eğitimin son kademesi olan yükseköğretimden sonra bireyler işgücü piyasasına geçiş yapmaktadırlar. Ülkenin istihdam politikalarının belirlenmesinde yükseköğretimin büyük önemi bulunmaktadır. Bu çerçevede aşağıdaki Tablo 5’de çeşitli dönemlerdeki kayıtlı öğrenci sayıları gösterilmektedir.

Tablo 5. 2013/2014 – 2018/2019 Dönemlerinde Yükseköğretimde Öğrenci Sayıları

	2013-2014	2018-2019
Önlisans Toplam	1.761.492	2.829.430
Örgün	805.542	955.081
Açıköğretim	955.950	1.874.349
Lisans Toplam	3.377.977	4.420.699
Örgün	1.752.049	2.348.535
Açıköğretim	1.625.928	2.072.164
Lisansüstü Toplam	333.052	490.373
Yüksek Lisans	265.895	394.174
Doktora	67.157	96.199
Toplam Öğrenci Sayısı	5.472.521	7.740.502

Kaynak: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi⁸

2013-2014 dönemi ile 2018-2019 dönemine ait öğrenci sayıları karşılaştırıldığında geçen süreç içerisinde yükseköğretimde öğrenci sayısının artış gösterdiği görülmektedir. Bu çerçevede toplam yükseköğretim öğrenci sayısı 2013-2014 dönemine göre 2018-2019 döneminde 1,4’lük artış göstermiştir. Toplam öğrenci

⁸ Tablo 5’de önlisans ve lisans öğrenci sayılarının gösterildiği kısımlarda; normal öğretim ve ikinci öğretim öğrenci sayıları örgün öğretim kısmında değerlendirilmiştir. Ayrıca yine önlisans ve lisans öğrenci sayılarının gösterildiği açıköğretim kısmında ise; uzaktan öğretim öğrencileri açıköğretim kısmında hesaplanarak tabloya eklenmiştir.

sayısındaki artışa karşılık önlisans düzeyinde 1,6 kat; lisans düzeyinde 1,3 kat ve lisansüstü düzeyde ise 1,4 kat artış yaşanmıştır (YÖK, 2019).

Türkiye’de yükseköğretimde öğrenci sayısının artış göstermesinde birden fazla faktör rol oynamaktadır. Küreselleşme süreciyle teknolojiye yaşanan gelişmeler birden fazla alanı etkilediği gibi eğitimi de doğrudan etkileyerek teknoloji ve eğitim arasındaki ilişkiyi arttırmaktadır. Böylece yeni teknolojik gelişmeler eğitim içerisinde kullanılmaktadır. Yeni teknolojilerin eğitim içerisinde kullanılmasıyla bireylerin açıköğretim veya uzaktan öğretim programları ile yükseköğretim kademesinde eğitim alabilmeleri kolaylaşmaktadır.

Yükseköğretimdeki öğrenci sayısının artış göstermesinin sonucu olarak mezun olan birey sayısı da her geçen yıl artış göstermektedir. Aşağıda yer alan Tablo 6.’da Türkiye’de 2013-2014 ve 2017-2018 yıllarına ait yükseköğretimden mezun olan bireylerin sayısal dağılımı yer almaktadır.

Tablo 6. Türkiye’de 2013/2014 – 2017/2018 Dönemlerinde Yükseköğretimden Mezun Sayısı

	2013-2014			2017-2018		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Önlisans	141920	145910	287830	168126	148339	316465
Lisans	199193	199856	399049	239409	215586	454995
Lisansüstü	19930	26428	46358	32714	41685	74399
Toplam	316043	372194	733237	440249	405610	845859

Kaynak: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi⁹

Yukarıdaki Tablo 6’da gösterilen 2013-2014 ve 2017-2018 dönemlerine ait mezun olan birey sayıları incelendiğinde geçen sürede mezun öğrenci sayısında 1,1 kat artış yaşanmıştır. Mezun olan bireylerin mezun oldukları programa göre incelediğinde ise önlisans ve lisans programlarında; 1,1 kat, lisansüstü programlarda ise; 1,6 kat bir artış gerçekleşmiştir. Yükseköğretim mezunu birey sayısının artış göstermesi toplumların kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak yükseköğretim kademesinden mezun olan bireylerin, istihdamdan dışlanmaları veya eğitim aldıkları bölümler dışında

⁹Türkiye’de 2013-2014 ve 2017-2018 dönemlerine ait yükseköğretimde mezun olan birey sayısının gösterildiği tabloda örgün öğretim, ikinci öğretim, açıköğretim ve uzaktan öğretim programlarından mezun olan bireyler toplanarak önlisans, lisans ve lisansüstü mezunlarının içerisinde değerlendirilmiştir.

istihdama erişmeleri başka sorunları beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte Türkiye gibi işsizliğin yapısal bir sorun haline geldiği ülkelerde eğitimlerini tamamlayarak ilk defa işgücü piyasalarına giriş yapacak olan gençler eğitim kademeleri ne olursa olsun işsizlik olgusu ile karşılaşmaktadır. Ayrıca 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz sonrasında yükseköğretim kademesinden mezun olan gençlerin işsizlik ile karşılaşmaları kaçınılmaz hale gelmekte ve işsizlik süreleri uzamaktadır. Tez çalışmasının bundan sonraki kısmında gençlik konusunun kavramsal çerçevesine yer verilerek eğitilmiş genç işsizliği kavramına ulaşılabacaktır.

1.2. GENÇLİK KAVRAMININ TANIMLANMASI

Bireylerin yaşamları bir döngü içerisinde şekillenmekte ve yaş almalarına bağlı olarak; “*bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik, emeklilik ve yaşlılık*” şeklinde dönemlere ayrılmaktadır (Görgün Baran, 2013: 8). Biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları ile ön plana çıkan gençlik dönemi; bireylerin “*bedensel, ruhsal, sosyal gelişmesinin ve kişiliğinin oluşmasında*” büyük önem taşımaktadır (Bayhan, 2016: 370).

Literatürde gençlikle ilgili birden fazla çalışma olmasına rağmen üzerinde fikir birliğinin sağlandığı bir tanımlama yapılamamakla birlikte gençlik tartışmalı bir kavrama dönüşerek farklı şekillerde tanımlanmıştır. Gençlik kavramının farklı şekillerde tanımlanmasında; “*her araştırmacının ait olduğu çalışma disiplini merkeze alarak bu perspektifte konuya yaklaşması, yaş, biyolojik gelişim, geleneksel belirlemeler ve yasalar*” etkili olmaktadır. Bu çerçevede gençlik kavramı; bir tarafta biyolojik, “*psikolojik, demografik, sosyal psikolojik ve felsefi yaklaşımlar*” çerçevesinde, diğer tarafta da bir ülkedeki “*ortalama yaşa, kültüre, zamana, mekâna sınıf yapısına ve dönemin şartlarına*” göre değişiklik göstermektedir (Doğan, 2002: 312; Şenol ve Mazman, 2013: 86; Tunçer, 2014: 493). Bir diğer ifade ile; gençlik çerçevesinde yapılan tanımlamalar, “*üretim ilişkilerine girilip girilmediğine, içerisinde yaşadığı doğa ve toplum hakkındaki bilgilenme mekân/biçim/içeriğine, aileye muhtaç olup olmamaya, sırtındaki sorumluluklara (evlenme gibi), yaşam süresine göre uzayıp kısaltmakta daha doğrusu kapsamı boyutları niteliklere*” göre değişiklik göstermektedir (İnanır, 2005: 39).

Gençlikle ilgili daha önce yapılmış çalışmalarda “*biyolojik, ekonomik ve sosyolojik*” unsurlar çerçevesinde tanımlar yapıldığını belirten Atabek (1989; 18-19) gençliğin bir “*durumdan*” ziyade bir “*süreci*” kapsadığını belirtmiştir. Bu çerçevede gençliği belirlenmiş yaş aralıklarında değerlendirmenin sadece istatistiksel çalışmalarda

kolaylık sağladığını belirten Atabek; bu perspektifte yapılan gençlik tanımlamalarına kuşku ile yaklaşmıştır.

Özbay ve Öztürk (1995: 12) gençliği; *“bireyin biyolojik ve duygusal süreçlerindeki değişikliklerle başlayan cinsel ve psikososyal olgunluğa doğru gelişmesi ile sürerek bireyin bağımsızlığını ve sosyal üretkenliğini kazandığını ve belirlenmemiş bir zamanda sona eren kronolojik bir dönem ve bu dönemde hızlı fiziksel ve sosyal değişikliklerin gerçekleştiği dönem”* şeklinde tanımlamaktadırlar.

Gökçe (1984: 4) gençlik kavramının özünde biyolojik bir kavram olduğunu ve yaşamın bir dönemini temsil ettiğini ifade etmiştir. Gökçe; özünde biyolojik bir kavram olan gençliğin süreç içerisinde toplumsal bir kavrama dönüştüğünü ileri sürmüştür. Benzer bir tanımlama yapan Lüküslü (2013: 196) ise; gençliğin özünde biyolojik bir döneme işaret etmesine karşın kavramın *“sosyal bir kategori”* olduğunu ve farklı toplumlara göre çeşitlilik gösterdiğini belirtmiştir. Yazar tarafından gençlik; biyolojik, toplumsal siyasal ve kültürel bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Gençliğin sosyal bir kategori olarak değerlendirilmesi ise; Sanayi Devrimi ve modernite ile gerçekleşmesine karşın özgünlük kazanması İkinci Dünya Savaşı sonrası olmuştur. Sanayi toplumu öncesinde *“avcı-derleyicilik, tarım ve erken sanayileşme”* dönemlerinde günümüzdeki anlamıyla gençliğin varlığından söz edilmemiştir. Zira gençlerin sanayi öncesi toplumlarda bağımlı bir şekilde yaşama olanağı olmamıştır. Bu çerçevede doğuştan ayrıcalıklı sınıfların dışında geriye kalan sınıfların bireyleri bir taraftan fiziksel olgunluğa yaklaştığı zaman üretim ilişkilerine dahil edilerek, diğer taraftan da evlendirilerek toplumsal yaşam ile bütünleşmesi sağlanmıştır (İnanır, 2005: 39).

Kongar (1983: 145) gençliği; bireylerin yaşamları içerisindeki *“en dinamik”* ve *“en akışkan”* dönemi şeklinde tanımlamıştır. Yazar gençlik içerisinde değerlendirilen bireylerin kendi kurduğu bir ailesi ve işinin olmamasının yanı sıra üretim araçları karşısındaki yerinin belirlenmemiş olduğunu ileri sürmüştür. Bu çerçevede yazara göre; toplumla en az bütünleşmiş kesimi ise, gençler oluşturmaktadır. Kongar tarafından ifade edilen toplumsal bütünleşmenin en az gençler arasında gerçekleşmesi gençleri, *“sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarıyla”* karşı karşıya bırakmaktadır.

Gençlik kavramı ile ilgili farklı sosyal bilim dallarının kavramın farklı noktalarına vurgu yaptığını belirten Coles (2011: 502) gençliği; bireylerin yaşam döngüsü içerisinde çocukluk ile erişkinlik arasındaki *“geçiş dönemi”* şeklinde tanımlamıştır. Coles; bu geçiş

dönemi arasında kalan bireyleri de “genç” olarak nitelemiştir. Cales gençlik kavramının “psikoloji biliminde” genellikle yaşanan fiziksel, duygusal ve cinsel olgunluğun, biyolojik ve ruhsal görünümünü tasvir etmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Cales “sosyologların” ise; yaşam içerisinde gerçekleşen üç hâkim kurumsal geçiş dönemi¹⁰ perspektifinde gençlik kavramını tanımladıklarını belirtmiştir.

Öte yandan Avrupa İstatistik Ofisi; “on beş-yirmi dokuz” yaş grubu, BM; “on beş-yirmi dört” yaş grubu, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ise; 2017 yılında yayınladığı “Sağlık ve Yaş” isimli raporda “on sekiz-altmış beş” yaş grubu içerisindeki bireyleri genç kategorisinde değerlendirmiştir (EUROSTAT, 2019; O’Higgins, 2001: 1; WHO, 2017’den aktaran; Erikli, 2018: 6).

BM’nin özel bir kurumu olan “Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü” ise gençliği; çocukluk döneminin bağımlılığından yetişkinlik döneminin bağımsızlığına geçiş süreci olarak değerlendirmekte ve bu çerçevede gençliği sabit bir yaş grubundan ziyade değişken bir kategori şeklinde tanımlamaktadır (UNESCO, 2019).

Öte yandan Türkiye’de Devlet Planlama Teşkilatı ve Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Kalkınma Plan’larında bir kategori olarak gençliğin ve bu çerçevede belirlenen yaş aralıkları zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. İkinci Kalkınma Planı’nda; “on dört-yirmi dört”, Üçüncü Kalkınma Planı’nda; “on dört-yirmi iki”, Dördüncü ve Beşinci Kalkınma Plan’larında; “on iki-yirmi dört”, Altıncı ve Yedinci Kalkınma Plan’larında; “on beş-yirmi dört”, Sekizinci Kalkınma Planı’nda; “on dokuz-yirmi dört”, Onuncu Kalkınma Planı’nda ise; “on beş-yirmi dört” yaş grubu içerisinde yer alan bireyler genç olarak değerlendirilmiştir (TCKP).

Ayrıca “Türkiye Cumhuriyeti Gençlik ve Spor Bakanlığı (GSB)” tarafından 2013 yılında “Ulusal Gençlik ve Spor Politikası Belgesi” yayınlanmıştır. İsmi geçen belgede gençliğin biyolojik bir kavram olarak değerlendirilmesinden ziyade sosyolojik bir kavram olduğu ve bu perspektifte “içinde bulunulan zaman, kültür ve gelenekler ve toplumların sosyo-ekonomik gelişimleri” dikkate alınarak tanımlama yapılması gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede Türkiye’de “on dört-yirmi dokuz” yaş grubu arasındaki bireyler genç olarak kabul edilmesi ile bu yaş aralığında yer alan bireylere yönelik gençlik politikalarının oluşturulması hedeflenmiştir (GSB, 2013: 4). Genç ve gençlik kavramı

¹⁰ Coles sosyologların üç hâkim kurumsal geçiş dönemini; “okuldan çalışma yaşamına geçiş, ailevi geçiş ve konut geçişi” şeklinde sıraladığını belirtmektedir. Detaylı bilgi için bakınız Coles, 2011: 502-503.

gerek anlam gerekse yaş aralığı olarak farklı toplumlarda, hatta aynı toplumun çeşitli kesimlerinde aynı şekilde ele alınmamaktadır (Certel ve Kurtaran, 2012: 198). Çeşitli ülkelerde yaş aralıklarına göre belirlenen gençlik sınıflamaları Tablo 7.'de gösterilmektedir.

Tablo 7. Çeşitli Ülkelere Göre Gençlik Yaşı Aralıkları

Ülke	Yaş Aralığı	Ülke	Yaş Aralığı
Avusturya	13-30	Lüksemburg	12-26
Belçika	0-25	Litvanya	16-29
Bulgaristan	26-30	Norveç	13-25
Çek Cumhuriyeti	15-26	Portekiz	15-30
Danimarka	15-25	Slovenya	14-27
Estonya	7-26	İspanya	14-30
Finlandiya	0-29	İsveç	13-25
Fransa	15-26	Hollanda	0-25
Yunanistan	15-30	Birleşik Krallık	11-25
Macaristan	15-29	Ukrayna	14-35
İzlanda	12-20	Malta	14-30
İtalya	15-30	Ermenistan	16-30
Letonya	14-29	Rusya	14-29

Kaynak: <http://youth-partnership.coe.int>; 2013'den aktaran; Turan Yıldız ve Türker vd., "Gençlik Araştırmaları Üzerine Bir Karar Destek Sistemi Önerisi: Gençlik Veri Tabanı" *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss: 213.

Gençlikle ilgili gerek ülkelerin gerekse uluslararası kurum ve kuruluşların belirledikleri yaş aralıkları birbirlerinden farklılık gösterdiği Tablo 7'de görülmektedir. Ayrıca aynı ülke (Türkiye) içerisinde farklı kurumların da gençlik için farklı yaş aralıkları veya zaman içerisinde değişen şartlara göre gençlik yaşını değiştirdikleri görülmektedir. Ancak genel olarak alt sınır; çoğunlukla zorunlu eğitim süresinin bittiği yaş dilimi olduğu için ülkelerin belirlediği zorunlu eğitim yaşına göre değişiklik göstermektedir. Üst sınır ise; özellikle günümüzde eğitim süresinin uzaması ve işgücü piyasalarında yaşanan dönüşümler çerçevesinde gençlerin çalışma yaşamına geçiş sürelerine göre belirlenmektedir (Çelik, 2013: 31).

Yapılan tanımlamalar literatürde bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin odak noktasını ise; gençliğin “yaş ve yetişkinliğe geçiş dönemi” perspektifinde tanımlanması oluşturmuştur. Zira gençlik bir tarafta sadece bir “yaş grubu” olarak tanımlandığında sadece biyolojik bir veri olarak ele alınmakta ve gençliğin tarihsel ve sosyo-ekonomik olaylardan etkilenmeyen, değişmeyen bir doğası olduğu öne çıkarılmıştır. Diğer tarafta da “yetişkinliğe geçiş dönemi” olarak tanımlandığında da gençliğin yetişkinliğe giden yol, yetişkinliğin ise ulaşılabilecek yer olarak algılanmasına neden olmakta ve gençlik yetişkin olamama hali bir diğer ifade ile “eksik durum” olarak kabul edilmektedir (Kurtaran vd., 2012: 4-7).

Öte yandan Özbay (2015: 258-260) ise; ulus devletlerin gençliği yasal bir kategori şeklinde tanımladığını ve bu tanımlamanın kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi sürecinde kolaylık sağlaması nedeniyle benimsediğini ifade etmiştir. Yazar; ulus devletler tarafından bireylerin yaşamlarının yaşa dayalı dönemlere (çocuk, yetişkin ve yaşlı) ayrılmasının bireyler açısından olumsuzluklar meydana getireceğini belirtmiştir. Özbay’ın bu düşüncesinde; gençlik döneminin çocukluk ile yetişkinlik arasında kabul edilen ve bu çerçevede yapılan belirsiz tanımlamalar rol oynamıştır. Özbay; yasal olarak belirlenmeyen gençlik dönemi ile gencin hem çocuk hem de yetişkin haklarından yararlanabileceğini ileri süren yaklaşımların olduğunu belirtmiştir. Ancak bu belirsizliğin gencin haklarının toplum tarafından istismar edilmesine ve dışlanmasına neden olacağını belirten Özbay; gençlik ile yapılacak araştırmalarda gençlik tanımını demografik veya yaşa olarak belirlenmesinden ziyade ele alınacak sosyal sorunlara göre şekillenmesinin daha doğru olacağını aktarmıştır.

Günümüzde gençler başta sosyal politika disiplini olmak üzere birden fazla disiplin tarafından dezavantajlı gruplar arasında değerlendirilmeye başlanmıştır. Gençlerin dezavantajlı gruplar arasında gösterilmesinde ise; yaşam içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlarla karşılaşması etkili olmuştur. Gençlerin karşılaştığı sorunlar Emirgil’e (2017: 419) göre sosyal alanda, “topluma uyum ve sosyal dışlanma, ayrımcılık ve fırsat eşitliği, sağlık ve eğitime erişim, barınma ve beslenme” ekonomik alanda, “işsizlik, yoksulluk, emek piyasası ile bütünleşememe, uygun olmayan çalışma koşulları, okuldan çalışma hayatına geçiş ve mesleki becerilerin geliştirilememesi” kültürel alanda ise; “küreselleşen dünyada kimlik ve vatandaşlık, sivil topluma katılım ve dayanışma,

siyasal katılım, teknolojiye erişim ve boş zaman değerlendirme” şeklinde sıralanmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse sanayi toplumuna geçişle sosyal bir kategori olarak değerlendirilmeye başlayan gençlik kavramı yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerden etkilenmekte ve bu doğrultuda bazı dezavantaj ve avantajlar ile karşılaşmaktadır. Ayrıca özellikle günümüzde eğitim sürelerinin ve işgücü piyasalarının katılımın uzamasıyla birlikte gençlik süreci de yaşanan gelişmelere bağlı olarak uzamaktadır. Gençlik süresinin uzaması da bireylerin yaşamış oldukları sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların derinleşmesine neden olmaktadır (Çebi ve Şahin Akıllı, 2011: 209).

1.3. GENÇ İŞSİZLİĞİNİN TANIMLANMASI

Günümüzde, iktisat, sosyoloji ve sosyal politika gibi birden fazla disiplin içerisinde değerlendirilen genç işsizliğiyle ilgili küresel bir tanımlama veya hangi şartları taşıyan bireylere genç işsiz denileceğine dair fikir birliğine varılan küresel bir ölçüt yer almamaktadır. Ancak genç işsizliğiyle ilgili tanımlamaya ulaşmanın yolu olarak genç ve işsizlik kavramlarının birleştirilmesi gösterilmektedir

Murat ve Şahin (2011: 42-43)’e göre genç işsiz; *çalışma irade ve iktidarına sahip olup da cari ve geçer ücret üzerinden ve ayrıca kanun yahut örf ve adetle tayin edilmiş saatler zarfında bir iş aradığı halde bulamamış ve maruz kaldığı aylıklık durumu kendi arzı ve isteği dışında meydana gelmiş olan on beş – yirmi dört yaş arasında bulunan kişiye denir.* Bu şekilde ortaya çıkan işsizlik olgusuna ise; *genç işsizliği* denilmektedir.

Bir diğer ifade ile genç işsizliği; genç olarak kabul edilen yaş grubu içerisinde değerlendirilen bireyin işsizliğini ifade eden bir kavramdır. Zira bireylerin genç olarak değerlendirilmesinde önemli bir paya sahip olan yaş unsuru bu tez çalışmasının üst kısmında belirtildiği üzere ülkeler arasında hatta aynı ülke içerisindeki farklı kurum ve kuruluşların dahi farklı yaş aralıkları belirledikleri görülmektedir (Gündoğan, 2001: 11).

Genç işsizliği kavramının tanımlanması veya kimin genç işsiz olarak tespit edileceği tartışmalı bir konudur. Tez çalışmasının üst kısımlarında ele alınan gençliğin tartışmalı bir kavram oluşu bu gelişmede büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bir taraftan tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen sosyo-ekonomik dönüşümler ve kişisel gerekçelerle işgücü piyasasına katılımın ötelenmesi, diğer taraftan da günümüzde bireylerin eğitimde geçirdikleri sürenin uzaması gençlik sürecinin uzamasına neden olmuştur. Bu çerçevede genç işsizliğinin tanımlanması yapılırken bu gelişmelerin göz önünde bulundurulması

gerek genç işsizliğinin nedenlerinin ve ölçümünün belirlenmesinde gerekse çözüm için oluşturulacak politikaların hazırlanmasında anahtar rol oynayacaktır. Zira günümüzde genç işgücünün eğitim seviyesi yetişkin işgücünün eğitim seviyesine göre oldukça yükselmiştir. Bir diğer ifade ile; işgücü piyasalarına yeni dahil olan bireylerin eğitim seviyesi kendilerinden önceki kuşaklar ile kıyaslandığında yüksek olduğu görülmektedir. Bu gelişme ise ülkelerin gelişmişlik seviyesi ve istihdam edilebilirlik kapasitesinin düşük olduğu durumlarda genç işsizliği içerisinde eğitilmiş genç işsizliğini yükseltecektir. Nitekim günümüzde birden fazla ülkede yükseköğretim kademesinden mezun olan bireylerin işsizlik olgusu ile karşılaşması kaçınılmaz duruma gelmiştir (Yentürk ve Başlevent 2012: 350-351).

1.4. EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİNİN TANIMLANMASI

Eğitilmiş genç işsizliği kavramının tanımlanmasında literatür içerisinde fikir birliğine ulaşılamamıştır. Fikir birliğine ulaşılamamasında sözü edilen kavramın “*eğitilmiş genç ve işsizlik*” şeklindeki üç farklı kavramın birleştirilmesiyle oluşması etkili olmuştur. Eğitilmiş genç işsizliği kavramı da konu ile ilgili araştırma yapan araştırmacının genç ve eğitim kavramlarını nasıl tanımladığına göre değişiklik göstermiştir. Bu çerçevede Mütevellioğlu vd. (2010: 212) yapmış oldukları çalışmada eğitilmiş genç işsizliğini “*on beş-yirmi dört*” yaş grubu içerisinde yer alan lise ve üzeri eğitim kademelerinden mezun bireylerin karşılaştıkları işsizlik olgusu şeklinde tanımlamışlardır.

Eğitilmiş genç işsizliğiyle ilgili yapılan bir diğer çalışma ise; Çetin (2000: 78) tarafından yapılmıştır. Yazar, herhangi bir yaş aralığı verilmeden en az önlisans mezunu bireylerin yaşamış oldukları işsizlik türünün eğitilmiş genç işsizliğine karşılık geldiği ileri sürmektedir. Çetin’e göre eğitilmiş genç işsizliği; “*bir ekonomik yapı içerisinde yetişmiş, yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin gerekli yeterliliğe ve donanıma sahip olmalarına rağmen istihdam hacminin darlığından dolayı iradelerinin dışında işgücü piyasalarına dahil olamamaları*” şeklinde tanımlanmaktadır.

Kumaş (2011: 77-78) kalkınma açısından eğitimin önemi belirterek eğitilmiş genç işsizliğini; “*yükseköğretim mezunu bireylerin özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, nitelikli işgücü potansiyelinin, branşlarında veya uzmanlık alanlarında verimli ve rasyonel kullanılmamasından bir taraftan açık ve gizli işsizlik özellikleri gösteren, diğer taraftan da iradi ya da gayri iradi bir şekilde ortaya çıkan işsizlik türü*” şeklinde açıklamıştır.

Erikli (2018: 22) ise günümüzde eğitim sürelerinin uzaması nedeniyle gençliğin yaş aralığının uzadığını belirtmiştir. Erikli'ye göre eğitilmiş genç işsiz; “yirmi iki-otuz dört” yaş aralığında “yükseköğretimin lisans veya lisansüstü programlarından mezun olarak eğitim alarak uzmanlaştığı alanlarda çalışmak istediği halde iradesi dışında gerekçelerle iş bulmayan bireyler” şeklinde ifade edilirken bu bireylerin oluşturduğu işsizlik ise eğitilmiş genç işsizliği olarak belirtilmiştir.

Bu tez çalışmasında ise; eğitim genç işsizleri “yirmi bir-otuz iki” yaş aralığında üniversitelerin önlisans, lisans ve lisansüstü programlarından mezun olan bireyler oluşturmaktadır. Bu çerçevede sözü edilen yaş aralığında olan ve yükseköğretim programlarından mezun olarak iş aradığı halde iş bulamayanların işsizliğini de eğitilmiş genç işsizliği olarak tanımlanmaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİNİN GÖRÜNÜMÜ

2.1. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE GENÇ NÜFUS

Demografi biliminde; bir ülkedeki toplum nüfus içerisinde genç nüfus oranının yüksek olması “gençlik şişkinliği” kavramıyla açıklanmaktadır. Gençlik şişkinliği ile ilgili sosyal bilimciler ve politikacılar “üç görüş” belirtmektedir. Birinci görüş; genç nüfusun yüksek olmasını dezavantaj olarak değerlendirmektedir. Soğuk savaş dönemi sonrası göç hareketlerinin artış göstermesi ve terör olaylarının yaygınlık kazanması birinci görüşün gerekçesi olarak gösterilmektedir. İkinci görüş; genç nüfus oranının fazla olmasını avantaj olarak değerlendirmekle birlikte genç nüfusun yüksekliğinin toplumda bir dinamizm yaratacağını ve üretimi artırıcı bir faktör olduğunu ifade etmektedir. Son olarak üçüncü görüş ise; birinci ve iki görüşün eleştirisine dayanmakta ve ismi geçen görüşlerin gençliği bağımsız bir faktör olarak değerlendirdiği için iktidar ve toplum ilişkilerine sadece demografik olarak daha fazla ağırlık vermesinden dolayı sosyal bir kategori olan gençlikle ilgili çıkarımların eksik kalacağını savunmaktadır. Bu çerçevede gençlik şişkinliğinin avantaj ve dezavantaj olarak değerlendirilebilmesinde ülkelerin kapasitesi ve iktidarların süreci nasıl şekillendirdiği büyük önem taşımaktadır (Özbay, 2015: 253-260).

Toplam nüfus içerisindeki genç nüfus oranı işgücü piyasalarını doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede Tablo 8.'de Avrupa Birliği ülkelerinin ve Türkiye'nin toplam nüfusu içerisindeki genç nüfus oranları gösterilmektedir.

Tablo 8. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Toplam Nüfus İçerisindeki Genç (15-29) Nüfus Oranı

Ülke/Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	17.4	17.1	17.1	17.0	17.0	17.0	17.2	17.1	16.9	16.6
Avusturya	18.9	18.8	18.7	18.6	18.5	18.4	18.5	18.3	18.1	17.8
Belçika	18.5	18.5	18.4	18.3	18.2	18.2	18.2	18.1	18.0	17.9
Bulgaristan	18.9	18.5	18.1	17.6	17.1	16.7	16.3	15.8	15.4	14.9
Çekya	19.5	18.9	18.4	17.9	17.4	16.9	16.5	16.1	15.7	15.3
Danimarka	17.9	18.1	18.3	18.6	18.8	19.0	19.3	19.4	19.4	19.4
Estonya	20.7	20.2	19.7	19.2	18.6	18.2	17.7	17.2	16.7	16.2
Finlandiya	18.8	18.7	18.6	18.5	18.2	18.1	17.9	17.8	17.7	17.6
Fransa	18.7	18.4	18.2	18.0	17.9	17.8	17.7	17.6	17.5	17.4
Hırvatistan	18.8	18.6	18.4	18.3	18.1	17.9	17.6	17.3	17.0	16.8
Hollanda	18.3	18.3	18.3	18.4	1.85	18.6	18.7	18.8	18.8	18.8
İngiltere	19.9	19.9	19.8	19.7	19.5	19.4	19.2	19.0	18.7	18.5
İrlanda	22.3	21.1	20.0	19.3	18.9	18.6	18.4	18.3	18.4	18.5
İspanya	17.9	17.2	16.6	16.1	15.6	15.3	15.1	15.1	15.1	15.2
İsveç	19.4	19.5	19.4	19.3	19.1	19.0	18.9	18.8	18.7	18.6
İtalya	15.7	15.6	15.5	15.4	15.3	15.2	15.1	15.1	15.1	15.1
Güney Kıbrıs	24.6	24.5	24.3	23.6	22.7	22.5	22.2	22.0	21.8	21.3
Letonya	21.2	20.5	20.0	19.4	18.6	18.0	17.4	16.7	16.1	15.6
Litvanya	21.2	20.6	20.3	20.1	19.9	19.6	19.2	18.6	17.7	17.3
Lüksemburg	18.8	18.8	19.1	19.2	19.1	19.1	19.2	19.2	19.2	19.1
Macaristan	19.5	19.2	18.4	18.2	18.0	17.9	17.7	17.5	17.3	17.2
Malta	21.2	20.8	20.6	20.5	20.3	20.1	20.0	19.7	19.7	19.8

Polonya	22.6	22.0	21.5	20.9	20.2	19.5	18.8	18.2	17.7	17.1
Portekiz	17.6	17.2	16.9	16.5	16.3	16.1	16.1	16.0	16.0	15.9
Romanya	18.9	18.8	18.7	18.5	18.4	18.2	17.8	17.4	16.8	16.4
Slovakya	22.7	22.1	21.5	20.9	20.4	19.8	19.2	18.5	17.9	17.4
Slovenya	18.9	18.3	17.7	17.2	16.8	16.3	15.9	15.5	15.1	14.9
Yunanistan	18.4	17.8	17.2	16.7	16.2	15.9	15.6	15.6	15.6	15.5
AB – 28 Ülke	18.6	18.3	18.1	17.9	17.7	17.5	17.4	17.2	17.0	16.9
Türkiye	26.2	25.7	25.2	24.9	24.8	24.5	24.3	24.1	23.8	23.5

Kaynak: EUROSTAT, Population Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Avrupa’da toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusunun oranı 2004 yılında “%16,4” iken bu oranın 2050 yılında “%29,9” olacağı öngörülmektedir. Bir diğer ifadeyle; Avrupa ülkeleri giderek yaşlanmakta ve nüfus içerisinde genç nüfusun azalması nedeniyle dinamizmini kaybetmektedir. Tablo 8 incelendiğinde AB ülkelerinde toplam nüfus içerisindeki genç nüfus oranının giderek azaldığı görülmektedir. AB ülkelerinde genç nüfusu artırmaya yönelik politikalar ve söylemler öne çıkarılarak AB nüfusuna tekrardan dinamizm kazandırılmak istenilmektedir (GSB, 2013: 1).

Öte yandan Türkiye ise; gelişmekte olan ülkeler içerisinde değerlendirilmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliklerinden birisi de genç şişkinliğinin yüksek olmasıdır. Zira Türkiye, günümüzde AB ülkelerine karşı oldukça genç bir nüfusa sahiptir. Ancak yapılan nüfus projeksiyonlarına göre Türkiye’nin 2022 yılından itibaren giderek yaşlanan bir nüfusa sahip olacağı ileri sürülmektedir. Nüfusun giderek yaşlanmasında; “doğuşta beklenen yaşam süresinin uzaması ve toplam doğurganlık hızındaki azalış” etkili olmaktadır (TUİK, 2015).

Türkiye’nin genç nüfusa yönelik belirleyeceği politikalar bir taraftan gençliğin karşılaştığı sorunlarının en aza indirilmesine, diğer taraftan da genç nüfusuna değer katılmasına neden olacaktır (Beşirli, 2013: 28). Ancak AB ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’de de genç nüfus birden fazla sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunların en başında “işsizlik” gelmektedir. Özellikle Türkiye’nin kendi dinamikleri çerçevesinde işsizliğin uzun yıllardan beri çözüm bekliyor oluşu genç nüfus açısından durumu daha da zorlaştırmaktadır. Nitekim genç işsizliği veya eğitimli genç işsizliği kendine özgü nedenlerle açıklanmakta ve yetişkin işsizliğine göre daha yüksek seviyelerde

gerçekleşmektedir. Özellikle Türkiye gibi genç nüfusu fazla olan ülkelerde genç işsizlik oranları ekonomik kriz dönemlerinde yükseliş göstermektedir. Bu çerçevede tez çalışmasının bundan sonraki kısmında AB ülkeleri ve Türkiye işgücü piyasalarında genç istihdamı ve işsizliğine dair verilere yer verilecektir.

2.2. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİ VE TÜRKİYE İŞGÜCÜ PİYASALARINDA GENÇ İSTİHDAMI VE İŞSİZLİĞİ

Avrupa ülkeleri ve Türkiye’de işgücü piyasaları kaçınılmaz olarak 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmelerden etkilenmiş ve genç istihdam ve işsizliği bu çerçevede değişim göstermiştir. AB’nin işgücü piyasası politikaları da gerçekleşen dönüşümler çerçevesinde gelişme kaydetmiştir. AB işsizliği azaltmak için süreç içerisinde çeşitli istihdam politikaları belirlemiştir. Belirlenen istihdam politikalarının kaynağını; *“temel anlaşmalar ve dönemin sosyal, ekonomik, siyasi gelişmeleri”* oluşturmuştur. Ancak özellikle yirminci yüzyılın son çeyreğinde kabul görerek benimsenen Neo-liberal politikaların işgücü piyasalarına etkisiyle işsizliğin yapısal bir sorun haline dönüşmesi, AB içerisinde istihdam politikalarının daha fazla tartışılmasına neden olmuştur. Bu gelişme ise; AB’nin istihdam politikaları için *“Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS)”* ismini taşıyan bir strateji oluşturulmasını sağlamıştır. AİS ile; *“insan kaynaklarının geliştirilmesi, işgücü piyasalarının etkinliğinin sağlanması, girişimciliğin teşvik edilmesi, uzun süreli işsizlikle mücadele, genç ve kadınların işgücü piyasalarına katılımının artırılması”* gibi gelişmeler hedeflenmiştir (Canbey Özgüler, 2013: 73-78).

Öte yandan Türkiye’de uzun yıllardır çözüm üretilmeyi bekleyen sorunların başında işsizlik¹¹ gelmektedir. Türkiye tıpkı AB’deki gibi işsizliği azaltarak istihdamı artırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’de AİS gibi bir strateji oluşturma girişimi 2009 yılında uzman akademisyenler ve kamu görevlilerinin oluşturduğu

¹¹ Türkiye’de işsizliğin önemli bir sorun olduğu yapılan araştırmalarda da ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de faaliyet gösteren *“A&G araştırma şirketi”* tarafından 2010 yılında Türkiye’de 42 ilde gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların %79,6’sı Türkiye’nin en önemli sorununu işsizlik olarak değerlendirmiştir (Bora, 2017a: 50-51). Bir diğer araştırma ise *“Kadir Has Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Merkezi”* tarafından yapılmıştır. Sözü edilen araştırma 2010 yılından bu yana her yıl yapılmakta ve çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal veriler ortaya koymaktadır. Türkiye genelinde yirmi altı ilde gerçekleştirilen *“Türkiye, Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması 2019”* isimli araştırmada bireylere, *“Türkiye’nin şu anki en önemli sorunu sizce nedir?”* şeklinde soru yönelmiştir. Soruya verilen cevaplar içerisinde işsizlik %26,9 ile Türkiye’nin günümüzdeki en önemli sorunu arasında gösterilmiştir. Yine aynı kurum tarafından 2017 yılında yapılan araştırmada ise; işsizlik %17 ile Türkiye’nin en önemli ikinci sorunu sonucuna ulaşılmıştır (TSSEA, 2019: 16).

“İstihdam Danışma Kurulu’nun” çalışmalarıyla başlamıştır. Kurul çalışmaları 2012 yılında ÇSGB tarafından “Ulusal İstihdam Stratejisi Taslağı (2012-2023)” ismiyle yayınlanmıştır. Süreç içerisinde taslağa yönelik özellikle işçi sendikalarından yoğun eleştiriler getirilmesine karşın taslak üzerinde değişiklik yapılmaksızın 30 Mayıs 2014 tarihli Resmî Gazetede yayınlanarak “Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS)” ismini alarak kabul edilmiştir. Türkiye UİS’i AİS’yi esas alarak hazırlamıştır. Türkiye UİS ile; “işgücü piyasasının yapısal sorunlarını çözmek, orta ve uzun vadede büyümenin istihdama katkısını artırmak ve işsizliğe kalıcı çözümler geliştirmeyi” amaçlamıştır (Güler, 2015b: 174).¹²

Ancak gerek AB ülkelerinde gerekse Türkiye’de istihdamı artırmayı hedefleyen politikalar benimsenmesine karşın özellikle 2000’li yılların başından itibaren “eğitimli/vasıflı/ beyaz yakalı” bireyler arasında da işsizlik yaygınlaşmaya başlamıştır (Zencirkıran ve Baştürk, 2019: 225). Bu çerçevede AB ülkeleri ve Türkiye’de genç nüfusta istihdam ve işsizlik oranlarına değinilecektir.

Tablo 9.’da AB ülkeleri ve Türkiye’de genç nüfusta istihdam oranlarının 2010 ile 2019 yılları arasındaki gelişimi gösterilmektedir.

Tablo 9. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Genç (15-29 Yaş) Nüfusta İstihdam Oranları (2010-2019)

Ülke/Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	56.6	58.4	57.7	58.0	57.8	57.7	58.2	58.7	59.4	60.4
Avusturya	62.3	63.4	63.5	62.9	61.9	62.0	62.2	61.9	62.7	63.4
Belçika	43.2	43.5	42.7	41.4	41.5	41.3	41.4	41.6	43.4	45.1
Bulgaristan	39.4	37.2	37.5	36.7	38.0	39.2	38.3	42.0	40.8	42.1
Çekya	42.6	42.7	42.9	44.3	45.7	46.8	47.7	49.0	49.0	48.8
Danimarka	59.9	59.9	57.3	56.4	56.9	58.3	58.8	59.0	60.4	61.2

¹² Literatür içerisinde yer alan bazı çalışmalarda UİS ile Türkiye işgücü piyasalarının giderek daha da esnekleştirilmek istendiğine vurgu yapılmıştır. Zira strateji Resmî Gazetede yayınlanmadan önce Çelik (2012) tarafından yapılan çalışmada UİS’in “ucuzluk, esneklik ve güvencesizlik” getireceği belirtilmiştir. UİS ile ilgili bir diğer çalışmada stratejinin Resmî Gazetede kabulünden sonra Güler (2015b) tarafından yapılmıştır. Güler çalışmasında UİS ile belirlenen hedeflerin gerçekleştiği takdirde güvencesiz çalışmanın genişleyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Altınsoy ve Yiğit (2017) tarafından yapılan çalışmada da Türkiye’nin; UİS ile işgücü piyasalarında bir taraftan işsizlik kayıt dışı istihdamın azaltılması, diğer taraftan da istihdamın artırılması hedeflendiği ifade edilmiştir. Ancak Altınsoy ve Yiğit (2017) yaptıkları çalışmada 2017 itibarıyla UİS ile belirlenen hedeflerin gerçekleştirilemediğini açıklamışlardır.

Estonya	40.9	46.4	47.4	48.6	50.7	54.4	53.9	57.9	58.3	56.6
Finlandiya	51.6	52.8	53.3	53.0	52.3	51.7	52.8	53.8	55.5	56.5
Fransa	46.1	45.4	44.3	44.1	43.1	43.2	43.5	44.0	44.7	44.6
Hırvatistan	40.3	36.0	33.4	31.6	34.8	35.6	39.8	40.9	41.3	43.5
Hollanda	68.6	68.8	68.5	67.3	66.3	68.0	68.3	69.3	70.9	72.2
İngiltere	57.6	56.7	57.0	57.5	59.1	60.9	62.1	62.8	62.6	63.1
İrlanda	50.1	47.5	47.0	48.1	48.1	49.4	52.9	52.2	52.6	53.4
İspanya	41.4	38.7	34.5	32.6	33.1	33.7	34.6	36.5	37.7	38.2
İsveç	50.6	52.8	52.3	53.7	55.0	56.4	57.3	58.1	58.1	57.4
İtalya	34.1	33.4	32.3	29.1	28.3	28.6	29.7	30.3	30.8	31.8
Güney Kıbrıs	52.3	50.4	47.2	43.2	44.9	44.6	45.7	47.3	50.5	53.7
Letonya	40.1	41.9	45.4	47.9	50.3	52.2	51.9	53.4	52.1	51.9
Litvanya	33.6	34.6	38.0	41.1	44.2	45.5	47.7	48.9	50.7	50.4
Lüksemburg	43.5	42.3	42.8	41.9	43.4	48.5	46.7	46.7	48.1	50.5
Macaristan	35.0	34.8	35.1	36.9	40.8	42.6	45.2	46.8	47.1	47.1
Malta	56.3	57.6	57.9	60.3	60.5	60.2	62.2	64.2	68.0	67.9
Polonya	43.9	43.4	43.2	42.8	44.4	45.0	47.7	49.0	50.2	50.8
Portekiz	45.1	43.9	40.1	37.8	39.0	39.5	40.4	43.3	44.7	45.7
Romanya	40.6	39.9	40.2	40.2	41.0	43.1	41.5	43.3	43.0	42.4
Slovakya	37.9	37.4	38.0	38.0	39.4	42.3	44.1	45.1	45.9	45.0
Slovenya	49.8	47.8	44.8	43.5	42.9	45.9	45.6	51.1	51.8	51.1
Yunanistan	39.0	33.2	28.6	25.6	27.1	28.0	28.6	29.2	30.0	31.3
AB – 28 Ülke	47.6	47.2	46.4	45.9	46.4	47.3	48.3	49.2	49.8	50.3
Türkiye	38.9	40.8	40.6	41.3	42.1	42.5	42.5	43.0	43.3	41.5

Kaynak: EUROSTAT, Youth Employment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Tablo 9'daki veriler incelendiğinde 2019 itibariyle genç istihdamının en yüksek olduğu AB üyesi ülkeler sırasıyla %72,2 ile Hollanda, %67,9 ile Malta ve 63,4 ile

Avusturya olmuştur. Buna karşılık 2019 yılı itibariyle 15-29 yaş aralığında istihdam oranının en düşük seviyede gerçekleştiği AB üyesi ülke ise, %31,3 ile Yunanistan olurken, sözü edilen ülkeyi %31,8 ile İtalya ve %38,2 ile İspanya takip etmiştir. Yunanistan'da genç istihdam oranının düşük olmasında 2008 yılında yaşanan küresel krizin günümüzde de devam ediyor olması etkili olmuştur. Öte yandan Türkiye'de genç istihdamının 2010 ile 2019 yılları arasında %38,9 ile %41,5 seviyeleri arasında değişim göstermiştir. Bu çerçevede Türkiye'de 2019 yılı itibariyle genç istihdam oranı %41,5 iken buna karşılık AB üyesi yirmi sekiz ülke ortalaması ise %50,3'tür. Bu gelişme ise; Türkiye'nin genç istihdamını artıracak politikalara yönelmesi gerektiğini doğurmaktadır. Nitekim baz alınan bütün yıllarda Türkiye'nin genç istihdam oranları AB ortalamasından düşük seviyede gerçekleşmiştir.

Şahin (2009: 141) bir ülkenin istihdam oranlarının çeşitli dağılımlarına göre ele alınmasının incelenen ülkenin gelişmişlik seviyesine yönelik değerlendirmeler yapılmasında yardımcı olacağını belirtmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında ilk olarak AB ülkeleri ve Türkiye'de genç istihdamının cinsiyete göre, ardından yine aynı ülkelerde istihdamın eğitim kademesine göre dağılımına yer verilecektir. Bu çerçevede Tablo 10.'da 2010 ile 2019 yılları arasında AB ülkeleri ve Türkiye'de genç istihdamın cinsiyete göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 10. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Genç (15-29) İstihdamın Cinsiyete Göre Dağılımı

Ülke	Cinsiyet/ Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	Kadın	54.3	56.2	55.2	55.9	55.8	56.0	56.5	57.0	57.2	57.6
	Erkek	58.8	60.5	60.0	59.9	59.7	59.2	59.9	60.2	61.5	63.0
Avusturya	Kadın	58.5	59.4	60.4	60.1	59.7	59.7	60.5	60.5	59.7	60.0
	Erkek	66.1	67.4	66.7	65.7	64.1	64.2	63.8	63.4	65.6	66.8
Belçika	Kadın	40.8	41.1	39.9	39.2	40.3	39.5	39.7	39.5	41.3	43.5
	Erkek	45.6	45.8	45.5	43.6	42.6	43.1	43.0	43.7	45.4	46.7
Bulgaristan	Kadın	35.3	33.4	33.5	32.6	33.7	34.8	33.2	36.0	35.3	36.7
	Erkek	43.2	40.8	41.3	40.6	42.1	43.4	43.2	47.6	46.0	47.2
Çekya	Kadın	35.1	35.0	35.7	37.4	37.8	39.4	39.7	41.6	41.8	41.7

	Erkek	49.6	49.9	49.7	50.8	53.2	54.0	55.3	56.1	55.9	55.4
Danimarka	Kadın	60.3	58.5	56.6	56.1	56.5	57.8	58.6	58.5	60.2	60.5
	Erkek	59.4	59.5	57.9	56.7	57.2	58.7	58.9	59.6	60.6	61.9
Estonya	Kadın	37.8	42.9	42.6	44.0	47.1	48.2	48.4	52.2	52.6	50.6
	Erkek	44.0	49.8	52.1	52.9	54.2	60.4	59.2	63.4	63.6	62.3
Finlandiya	Kadın	50.4	51.2	52.4	52.6	51.8	51.2	52.2	52.8	54.5	55.4
	Erkek	52.7	54.3	54.3	53.5	52.9	52.1	53.4	54.8	56.4	57.6
Fransa	Kadın	42.7	42.0	41.3	41.1	40.5	40.5	41.0	41.2	42.0	42.6
	Erkek	49.4	48.8	47.3	47.1	45.8	46.0	46.1	46.8	47.3	46.7
Hırvatistan	Kadın	37.4	32.3	30.2	29.0	31.2	31.6	36.2	36.7	35.5	37.8
	Erkek	43.1	39.7	36.4	34.1	38.2	39.5	43.3	44.9	46.9	48.9
Hollanda	Kadın	68.1	68.8	68.6	67.5	65.6	68.1	68.6	69.4	71.2	72.4
	Erkek	69.1	68.9	68.5	67.2	66.9	67.9	68.1	69.3	70.6	71.9
İngiltere	Kadın	55.1	54.3	54.5	55.3	56.6	58.7	60.0	61.0	60.2	61.6
	Erkek	60.1	59.1	59.4	59.6	61.5	63.0	64.1	64.5	64.9	64.4
İrlanda	Kadın	51.8	49.4	48.8	48.8	48.1	49.1	52.7	51.2	51.2	52.1
	Erkek	48.5	45.6	45.1	47.4	48.1	49.6	53.1	53.1	54.0	54.6
İspanya	Kadın	40.9	38.3	34.6	32.2	32.3	33.0	33.3	35.4	36.2	36.1
	Erkek	41.9	39.1	34.5	32.9	33.8	34.3	35.8	37.5	39.1	40.1
İsveç	Kadın	49.7	51.8	52.3	53.5	54.9	56.5	57.5	58.1	58.4	57.2
	Erkek	51.5	53.7	52.3	54.0	55.0	56.3	57.1	58.1	57.8	57.6
İtalya	Kadın	28.9	28.4	27.6	25.2	24.6	24.4	25.3	25.9	26.3	27.3
	Erkek	39.2	38.2	36.7	32.9	32.0	32.6	34.0	34.4	35.0	35.9
Güney Kıbrıs	Kadın	51.3	49.1	45.0	42.5	45.1	44.8	45.2	48.0	51.1	52.3
	Erkek	53.4	51.8	49.6	43.9	44.7	44.4	46.3	46.5	49.9	55.3
Letonya	Kadın	38.5	38.7	42.0	44.2	45.1	49.3	49.8	50.1	49.4	49.5
	Erkek	41.6	45.0	48.7	51.3	55.2	55.0	53.9	56.5	54.7	54.3

Litvanya	Kadın	34.0	33.1	36.6	38.1	40.4	42.4	44.5	45.9	48.1	48.6
	Erkek	33.3	36.0	39.4	43.9	47.7	48.4	50.5	51.7	53.2	52.1
Lüksemburg	Kadın	41.1	40.0	40.6	39.8	42.6	46.7	46.1	45.7	47.3	49.2
	Erkek	45.9	44.7	45.0	43.9	44.2	50.2	47.2	47.7	49.0	51.7
Macaristan	Kadın	31.2	30.6	31.8	32.3	35.4	37.4	39.6	40.5	40.5	41.1
	Erkek	38.7	38.8	38.4	41.3	45.9	47.6	50.6	52.8	53.4	52.8
Malta	Kadın	52.2	53.2	53.7	57.4	59.2	57.5	59.0	62.1	67.1	66.2
	Erkek	60.2	61.8	61.8	63.0	61.7	62.7	65.2	66.1	68.9	69.5
Polonya	Kadın	38.4	37.1	36.9	36.7	38.9	39.8	41.8	42.7	44.3	44.7
	Erkek	49.1	49.3	49.1	48.6	49.7	49.9	53.3	55.0	55.9	56.7
Portekiz	Kadın	43.2	42.0	38.9	36.7	38.4	39.0	39.5	42.3	43.3	44.2
	Erkek	47.0	45.7	41.3	38.8	39.6	40.1	41.1	44.4	46.1	47.1
Romanya	Kadın	35.2	35.5	35.6	35.1	35.6	36.7	34.9	37.9	36.7	35.6
	Erkek	45.7	44.1	44.5	45.0	46.1	49.2	47.8	48.4	49.0	48.9
Slovakya	Kadın	32.8	30.8	31.4	32.0	32.5	34.8	35.6	36.9	37.9	36.3
	Erkek	42.9	43.7	44.4	43.8	46.1	49.5	52.4	52.9	53.5	53.3
Slovenya	Kadın	47.0	44.5	41.8	39.7	38.0	41.5	41.6	46.9	47.8	47.1
	Erkek	52.3	50.8	47.6	46.9	47.5	50.1	49.3	55.1	55.6	54.8
Yunanistan	Kadın	33.2	28.1	24.5	21.8	24.0	24.4	23.9	24.9	25.9	27.9
	Erkek	44.7	38.2	32.5	29.3	30.3	31.5	33.0	33.6	34.1	34.6
AB 28 Ülke	Kadın	44.5	44.1	43.4	43.1	43.6	44.4	45.2	46.2	46.7	47.3
	Erkek	50.5	50.2	49.2	48.6	49.1	49.9	51.0	51.9	52.7	53.2
Türkiye	Kadın	24.0	25.0	25.2	26.0	26.9	27.5	28.0	28.5	28.7	28.3
	Erkek	54.2	57.1	56.2	56.8	57.2	57.5	56.8	57.3	57.7	54.5

Kaynak: EUROSTAT, Youth Employment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Tablo 10'da genç istihdamının cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde 2019 yılı itibariyle ele alınan yirmi dokuz ülke içerisinde Hollanda dışında kalan tüm ülkelerde

kadın istihdamının erkek istihdam oranından düşük olduğu dikkat çekmektedir. AB ülkeleri içerisinde 2019 yılı itibariyle kadın istihdamın en az orana sahip olduğu ülkeler ise sırasıyla; %27,3 ile İtalya, %27,9 ile Yunanistan ve %35,6 ile Romanya olmuştur. Buna karşılık 2019 yılı kadın istihdamının en fazla olduğu AB ülkeleri ise sırasıyla; %72,4 ile Hollanda, %66,2 ile Malta ve %64,4 ile İngiltere olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin kadın istihdam oranları AB üyesi yirmi sekiz ülke ortalamasıyla karşılaştırıldığında düşük olduğu gözlemlenmiştir. Zira Türkiye'nin 2019 yılı itibariyle on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki kadınların istihdam oranı %28,3 iken AB ülkesi yirmi sekiz ülkenin ortalamasıysa, %47,3'tür. Nitekim Türkiye'nin kadın istihdam oranlarının AB ortalamasından düşük olmasında bir tarafta makro ekonomik veriler, diğer tarafta da sosyal ve kültürel dinamikler etkili olmaktadır.

Tablo 10'da AB ülkeleri ve Türkiye'de on beş-yirmi dokuz yaş aralığında yer alan erkeklerin istihdam oranlarıyla ilgili bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu çerçevede 2019 itibariyle on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki erkeklerin istihdamın en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla; %71,9 ile Hollanda, %69,5 ile Malta ve %69,5 Avusturya olmuştur. Buna karşılık 2019 yılı itibariyle 15-29 yaş aralığında erkek istihdamın en düşük olduğu ülkelere sırasıyla; %34,6 ile Yunanistan, %35,9 ile İtalya ve %40,1 ile İspanya'dır. Ayrıca Türkiye açısından 2010-2019 yılları arasında bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin sözü edilen yılların tamamında erkek istihdam oranının AB üyesi yirmi sekiz ülke ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür.

Öte yandan istihdam oranlarının eğitim kademelerine göre incelenmesi eğitim istihdam ilişkisinin olumlu veya olumsuz yönde gerçekleştiğine ulaşmaya yardımcı olmaktadır. Ayrıca tez çalışmasının yükseköğretim kademesinden mezun olan bireylerin işsizliğine odaklanması nedeniyle istihdam oranlarının eğitim kademesine göre dağılımının verilmesi çalışma açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede Tablo 11'de AB ülkeleri ve Türkiye'de genç istihdamının eğitim kademesine göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 11. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Genç (15-29) İstihdamın Eğitim Kademesine Göre Dağılımı

Ülke	Kademe/Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	İlköğretim	35.5	47.3	45.5	45.9	33.6	33.1	33.5	33.7	34.5	35.6
	Ortaöğretim	69.0	70.9	70.5	70.6	70.9	71.1	71.5	72.1	72.7	73.4

	Yükseköğretim	84.9	86.4	85.5	84.6	83.0	83.0	82.2	82.2	83.5	84.8
Avusturya	İlköğretim	39.5	41.1	40.4	38.1	39.0	39.0	37.3	35.8	38.0	37.7
	Ortaöğretim	74.4	74.9	74.8	74.7	69.4	69.4	70.1	70.3	70.8	72.7
	Yükseköğretim	80.2	80.4	82.6	80.2	75.5	74.5	76.3	77.6	76.6	76.2
Belçika	İlköğretim	18.5	19.1	18.8	16.8	16.7	15.2	16.3	15.8	17.5	17.8
	Ortaöğretim	47.3	47.8	47.0	46.8	44.3	45.5	45.9	46.5	48.1	51.4
	Yükseköğretim	76.0	75.0	71.9	68.8	71.4	71.2	69.0	69.3	71.5	72.7
Bulgaristan	İlköğretim	10.8	8.7	9.5	9.5	11.3	11.3	11.0	13.0	13.3	14.9
	Ortaöğretim	49.8	46.4	45.7	44.4	45.2	46.5	46.1	50.4	48.3	50.3
	Yükseköğretim	78.8	75.7	74.1	70.7	71.4	76.3	73.2	77.2	75.6	81.4
Çekya	İlköğretim	6.9	6.4	6.6	7.7	8.6	7.8	9.6	10.5	10.3	11.5
	Ortaöğretim	56.2	56.6	55.7	56.1	58.1	61.3	63.1	63.7	64.5	65.8
	Yükseköğretim	67.3	66.7	66.1	68.8	67.5	67.4	68.2	72.9	73.7	70.0
Danimarka	İlköğretim	48.0	46.0	43.2	41.0	41.4	42.7	44.1	43.2	43.7	43.9
	Ortaöğretim	71.3	70.4	68.8	68.9	68.9	69.6	68.6	69.5	71.4	72.4
	Yükseköğretim	77.3	78.8	76.7	77.1	76.1	77.4	76.3	77.3	78.6	79.4
Estonya	İlköğretim	14.3	20.3	19.0	20.4	22.7	23.5	24.8	26.8	28.2	22.6
	Ortaöğretim	48.8	54.5	56.5	56.9	59.6	65.0	65.7	70.4	69.0	70.0
	Yükseköğretim	74.1	75.0	75.6	75.1	76.6	82.5	75.5	80.9	85.1	82.5
Finlandiya	İlköğretim	24.6	24.8	25.6	25.0	24.9	23.5	23.3	24.8	25.7	26.1
	Ortaöğretim	64.9	66.7	66.4	65.5	64.5	64.4	65.2	65.5	67.4	68.9
	Yükseköğretim	81.6	82.7	83.3	82.6	79.8	79.0	80.2	82.4	83.9	83.7
Fransa	İlköğretim	21.4	20.8	20.0	18.3	16.2	15.0	14.4	14.9	14.7	14.8
	Ortaöğretim	52.1	51.3	49.5	48.0	46.9	48.1	47.9	48.2	48.9	47.9
	Yükseköğretim	71.3	70.9	69.7	71.1	70.7	71.3	73.0	74.1	74.2	74.5
Hırvatistan	İlköğretim	8.0	8.1	5.5	4.1	3.1	4.1	4.1	3.8	5.0	3.9
	Ortaöğretim	48.2	43.6	40.9	38.6	42.1	42.8	48.7	50.8	51.4	54.4

	Yükseköğretim	74.1	64.6	64.6	60.2	61.2	61.0	63.6	63.9	62.4	65.5
Hollanda	İlköğretim	54.8	55.0	54.2	52.4	50.6	52.7	53.4	55.1	57.3	58.5
	Ortaöğretim	74.6	74.6	74.0	72.8	71.8	73.3	73.6	73.7	75.1	76.5
	Yükseköğretim	85.2	85.1	84.8	84.7	83.7	84.6	83.9	84.2	84.4	84.8
İngiltere	İlköğretim	40.7	40.2	38.7	40.0	40.5	42.3	44.7	45.1	46.2	44.6
	Ortaöğretim	60.9	60.0	60.0	59.8	61.3	62.6	63.9	64.5	63.7	64.8
	Yükseköğretim	81.7	79.6	80.3	81.1	82.2	83.1	83.8	84.7	84.3	85.4
İrlanda	İlköğretim	18.9	16.2	15.1	16.2	12.5	13.5	16.2	12.9	12.7	13.8
	Ortaöğretim	55.4	52.3	51.3	53.1	53.9	55.2	60.2	58.3	60.5	61.1
	Yükseköğretim	77.0	76.8	77.5	77.7	77.3	79.4	81.3	83.3	83.1	84.6
İspanya	İlköğretim	34.9	32.7	27.7	26.2	26.4	26.8	28.0	28.8	29.4	29.2
	Ortaöğretim	41.3	37.2	32.8	30.5	30.3	30.3	30.5	32.1	33.5	34.4
	Yükseköğretim	64.2	61.5	58.6	56.2	58.9	61.3	61.8	65.9	67.1	66.7
İsveç	İlköğretim	22.2	22.8	23.1	23.4	24.2	25.4	25.6	27.3	28.2	27.5
	Ortaöğretim	65.8	68.3	67.6	68.7	69.0	70.2	71.8	72.8	73.3	72.7
	Yükseköğretim	74.7	75.9	74.1	74.7	75.6	76.9	77.5	78.2	78.0	77.2
İtalya	İlköğretim	21.1	20.1	19.3	16.7	15.4	15.1	15.3	15.0	15.0	15.1
	Ortaöğretim	43.5	42.5	40.6	37.0	36.6	37.0	38.5	39.1	39.9	41.4
	Yükseköğretim	48.2	48.9	48.0	44.1	41.7	43.1	45.8	46.9	48.0	48.6
Güney Kıbrıs	İlköğretim	27.0	24.0	19.5	16.3	16.9	13.1	17.5	15.6	15.3	16.4
	Ortaöğretim	55.3	52.4	49.3	45.0	46.5	46.0	43.0	48.4	54.2	55.9
	Yükseköğretim	76.5	74.0	70.2	65.5	67.8	70.4	71.6	72.1	74.3	79.4
Letonya	İlköğretim	15.7	16.1	17.4	18.3	18.0	21.2	19.5	19.8	16.6	16.2
	Ortaöğretim	47.7	49.9	51.1	54.1	59.0	60.9	59.0	64.4	63.4	62.9
	Yükseköğretim	76.3	78.8	80.9	80.4	79.7	81.3	84.0	82.3	86.0	88.4
Litvanya	İlköğretim	5.8	6.0	7.5	8.0	8.8	8.4	8.3	9.5	10.3	9.5
	Ortaöğretim	37.5	38.7	42.6	46.2	49.3	51.8	54.7	55.6	58.1	56.9

	Yükseköğretim	79.2	80.4	82.3	83.8	84.9	85.0	88.5	87.6	88.5	88.3
Lüksemburg	İlköğretim	20.0	20.4	20.4	20.4	18.5	29.0	21.5	20.2	22.1	22.9
	Ortaöğretim	54.0	49.1	48.6	50.5	51.0	54.6	54.6	56.6	57.9	56.3
	Yükseköğretim	77.4	76.9	76.4	68.5	74.3	77.7	77.4	75.1	75.6	79.3
Macaristan	İlköğretim	9.4	9.1	8.6	9.7	12.9	15.0	16.8	16.4	15.8	16.0
	Ortaöğretim	45.1	44.6	44.3	46.7	50.9	53.0	56.7	59.3	59.1	58.6
	Yükseköğretim	73.5	74.6	73.6	74.2	75.7	77.0	79.1	78.4	80.7	80.3
Malta	İlköğretim	52.2	50.2	49.2	48.5	48.3	48.9	53.0	52.3	59.7	58.9
	Ortaöğretim	51.5	53.8	55.4	58.6	58.8	56.3	57.0	59.4	59.5	61.5
	Yükseköğretim	79.0	84.1	82.0	86.5	85.8	86.4	86.4	89.1	90.5	88.5
Polonya	İlköğretim	9.2	8.9	8.9	8.5	8.4	8.6	8.7	9.8	9.3	10.2
	Ortaöğretim	53.1	51.9	51.7	51.5	53.9	54.6	58.5	60.4	62.6	63.6
	Yükseköğretim	75.7	74.6	72.2	71.9	73.7	75.5	78.0	79.8	81.2	82.5
Portekiz	İlköğretim	38.2	34.9	31.3	28.0	26.9	26.0	24.5	26.7	26.9	24.7
	Ortaöğretim	45.7	46.3	42.8	41.8	44.2	45.0	47.1	49.8	50.6	52.8
	Yükseköğretim	71.3	69.1	61.6	58.5	61.6	61.2	64.3	67.5	69.7	69.8
Romanya	İlköğretim	25.3	23.2	23.8	23.6	24.5	25.0	24.0	25.1	23.4	22.6
	Ortaöğretim	46.3	46.1	46.5	46.7	48.2	50.3	48.4	50.1	50.5	48.6
	Yükseköğretim	74.1	73.1	69.8	68.7	67.0	75.9	77.0	80.9	81.3	80.7
Slovakya	İlköğretim	3.5	4.0	3.8	4.8	6.1	6.5	6.2	8.4	7.6	6.4
	Ortaöğretim	51.0	50.8	50.9	50.3	52.3	56.1	59.6	62.3	64.3	62.1
	Yükseköğretim	62.6	57.3	57.4	57.6	58.1	61.1	62.8	62.0	61.6	65.1
Slovenya	İlköğretim	20.3	17.0	12.7	13.7	14.8	15.1	12.4	15.8	14.8	11.5
	Ortaöğretim	58.0	55.8	52.8	50.0	50.5	54.2	55.8	62.0	63.8	62.1
	Yükseköğretim	78.0	76.4	72.4	70.0	64.3	68.7	68.2	76.2	77.0	80.3
Yunanistan	İlköğretim	25.5	20.9	16.8	13.1	13.4	11.8	10.7	10.4	8.2	7.3
	Ortaöğretim	39.8	33.3	27.3	24.4	26.2	28.4	29.3	31.1	32.4	33.5

	Yükseköğretim	67.4	59.0	54.6	51.4	53.3	55.0	57.0	55.5	59.9	64.4
AB – 28 Ülke	İlköğretim	27.3	27.6	26.3	25.4	24.0	24.0	24.5	24.9	25.2	25.4
	Ortaöğretim	55.4	55.0	54.0	53.3	53.8	54.8	55.9	56.9	57.5	57.9
	Yükseköğretim	73.7	72.8	71.7	71.3	71.6	73.1	74.1	75.3	75.9	76.5
Türkiye	İlköğretim	34.2	35.9	35.1	35.3	36.6	36.1	36.0	36.9	36.8	35.0
	Ortaöğretim	40.8	42.7	42.1	43.3	43.0	43.9	43.0	42.4	42.5	39.4
	Yükseköğretim	63.2	64.7	64.7	65.3	63.7	64.6	63.0	63.0	63.3	61.6

Kaynak: EUROSTAT, Youth Employment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Literatürde eğitimin istihdamla ilişkisi birden fazla çalışmada ele alınmıştır. Zira eğitimin kademesi yükseldikçe istihdama erişimin basitleşeceğine dair vurgular yapılmıştır. Ancak özellikle 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmeler eğitim ile istihdam arasındaki ilişkiyi zayıflatmıştır. Nitekim ülkeler eğitim sistemlerini yaşanan dönüşümler çerçevesinde değiştirmek zorunda kalmıştır. Tablo 11.’de AB üyesi ülkelerde ve Türkiye’de istihdamın eğitim kademesine göre dağılımı gösterilmiştir. Bu çerçevede 2019 itibariyle yükseköğretim mezunlarının en fazla istihdam edildiği AB ülkeleri sırasıyla; %88,5 ile Malta, %88,4 ile Letonya ve %88,3 ile Litvanya olmuştur. Buna karşılık 2019 itibariyle yükseköğretim mezunlarının en az istihdam edildiği AB ülkeleri sırasıyla; %48,6 ile İtalya, %64,4 ile Yunanistan ve %65,1 ile Slovakya olduğu görülmüştür. Ayrıca Türkiye’nin yükseköğretim kademesindeki istihdam performansı 2010-2019 yılları arasında AB üyesi yirmi sekiz ülke ortalaması ile karşılaştırıldığında ise AB ortalamasından sözü edilen yılların tamamında düşük olduğu sonucuna varılmıştır. Nitekim 2019 yılı itibariyle Türkiye’de on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki yükseköğretim mezunu bireylerin istihdam oranı %61,6 iken AB üyesi yirmi sekiz ülkenin ortalamasıysa %76,5’tir.

1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler çerçevesinde işsizlik yapısal bir sorun haline gelmiştir. 1980’li ve 1990’lı yıllarda işsizlik; eğitim kademesi düşük bireyleri etkilerken, günümüzdeyse yükseköğretim kademesinden mezun olan bireyler arasında da yaygınlaşmıştır. Bu çerçevede özellikle eğitimlerini tamamlayarak ilk defa işgücü piyasalarına katılım gösterecek olan eğitilmiş gençlerin istihdama erişimi zorlaşmıştır (Zencirkıran ve Baştürk, 2019: 226).

Tablo 12.'de AB ülkeleri ve Türkiye'de 15-29 yaş aralığındaki bireylerdeki işsizliğin 2010 ile 2019 yılları arasındaki değişimi gösterilmektedir.

Tablo 12. Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Genç (15-29) Nüfusta İşsizlik Oranları

Ülke/Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	9.1	7.8	7.3	7.3	6.9	6.5	6.2	5.8	5.4	4.9
Avusturya	8.1	7.5	8.1	8.6	8.9	8.6	9.2	8.2	7.5	6.8
Belçika	16.1	13.6	14.6	16.5	16.4	15.6	14.3	13.5	10.9	9.8
Bulgaristan	16.6	19.1	20.8	21.8	17.7	14.4	12.2	9.9	8.3	6.9
Çekya	13.0	11.8	13.1	12.3	10.7	9.0	7.4	5.1	4.4	3.7
Danimarka	14.0	14.5	14.2	13.1	12.5	10.9	11.1	11.3	9.9	9.7
Estonya	24.6	17.7	15.4	13.8	11.5	8.9	10.0	8.1	7.4	7.4
Finlandiya	15.6	14.8	14.3	15.1	15.8	17.3	15.6	15.1	12.9	12.3
Fransa	16.8	16.7	17.7	18.5	18.9	18.9	18.4	16.9	16.4	15.3
Hırvatistan	23.5	28.3	31.2	34.1	32.3	29.8	24.6	21.8	17.6	13.2
Hollanda	8.5	7.9	9.3	10.9	10.5	9.4	8.6	7.1	5.6	5.4
İngiltere	14.8	15.8	15.7	15.1	12.4	10.7	9.3	8.4	8.0	7.6
İrlanda	22.9	24.9	24.4	21.5	19.6	16.7	13.9	11.5	10.6	9.6
İspanya	31.7	34.6	40.3	42.4	39.7	36.7	33.3	29.4	26.2	24.7
İsveç	18.4	16.7	17.4	17.2	16.7	14.9	13.6	12.9	12.3	13.8
İtalya	20.3	20.5	25.4	29.8	31.6	29.9	28.4	26.7	24.8	22.4
Güney Kıbrıs	11.9	14.8	20.4	27.5	26.2	24.5	21.8	18.8	14.7	11.3
Letonya	28.3	23.0	20.8	16.4	14.4	12.9	13.3	11.6	10.6	9.3
Litvanya	27.2	23.2	19.6	17.1	14.7	12.7	10.4	8.6	7.5	8.7
Lüksemburg	8.2	9.8	10.9	11.0	12.6	11.9	10.6	9.4	10.1	10.8
Macaristan	18.8	17.6	19.4	17.7	13.9	12.1	9.1	7.2	6.7	7.3
Malta	10.0	9.8	9.8	9.2	8.8	8.6	7.4	7.3	5.5	6.1
Polonya	16.8	17.5	18.4	18.9	16.5	14.2	11.8	9.4	7.6	6.6

Portekiz	18.0	22.2	27.8	28.9	25.4	22.8	20.8	16.7	14.1	12.6
Romanya	14.9	15.7	15.4	15.8	15.6	14.5	13.1	11.7	10.1	10.2
Slovakya	23.4	23.3	24.1	24.3	21.3	17.6	15.5	13.3	11.0	9.7
Slovenya	13.7	14.8	17.2	19.0	18.9	16.2	14.7	10.8	8.9	7.5
Yunanistan	24.4	34.8	43.7	48.7	45.0	41.3	38.4	35.6	32.3	28.9
AB – 28 Ülke	16.7	17.0	18.4	18.9	17.7	16.2	14.7	13.2	12.0	11.2
Türkiye	16.7	14.2	13.4	14.3	15.5	16.0	17.2	17.7	17.8	22.0

Kaynak: EUROSTAT, Youth Unemployment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Tablo 12.'de 2019 yılı itibariyle genç işsizliğinin en yüksek olduğu AB ülkeleri sırasıyla; %28,9 ile Yunanistan, %24,7 ile İspanya ve %22,4 ile İtalya olmuştur. Buna karşılık 2019 yılı itibariyle genç işsizliğin en az olduğu AB ülkeleri ise; %3,7 ile Çekya, %4,9 ile Almanya ve %5,4 ile Hollanda şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca Türkiye'de 2019 yılı itibariyle genç işsizliği %22,0 ile AB üyesi yirmi sekiz ülke ortalamasından yüksek olduğu görülmüştür.

AB üyesi ülkeler ve Türkiye'de genç işsizliğinin cinsiyete göre dağılımı Tablo 13.'de gösterilmektedir.

Tablo 13. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Genç (15-29) İşsizliğinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Ülke	Cinsiyet/ Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	Kadın	7.9	6.9	6.6	6.5	6.2	5.7	5.3	4.9	4.4	4.1
	Erkek	10.2	8.5	7.9	8.0	7.6	7.2	6.9	6.6	6.2	5.6
Avusturya	Kadın	8.2	7.7	8.1	8.6	8.4	7.8	7.8	7.0	7.2	6.4
	Erkek	8.1	7.4	8.1	8.6	9.3	9.4	10.4	9.2	7.7	7.1
Belçika	Kadın	15.8	13.4	14.4	15.7	14.8	13.9	13.2	12.7	10.7	8.7
	Erkek	16.3	13.8	14.9	17.3	17.8	17.2	15.3	14.2	11.0	10.8
Bulgaristan	Kadın	14.8	18.1	19.1	21.0	17.3	13.8	10.8	9.4	7.0	6.0
	Erkek	17.9	19.8	22.1	22.3	18.1	14.9	13.3	10.2	9.2	7.5
Çekya	Kadın	13.5	12.6	13.5	12.6	11.7	10.1	8.9	5.9	5.1	4.1

	Erkek	12.6	11.3	12.8	12.1	10.0	8.2	6.3	4.5	3.9	3.3
Danimarka	Kadın	12.1	13.7	13.4	12.8	11.9	10.7	10.9	11.2	9.3	9.7
	Erkek	15.8	15.2	14.8	13.4	13.1	11.2	11.3	11.4	10.4	9.8
Estonya	Kadın	22.7	17.1	15.0	14.3	9.9	9.2	8.6	7.8	7.8	9.0
	Erkek	26.1	18.1	15.7	13.4	12.9	8.6	11.1	8.3	7.0	6.2
Finlandiya	Kadın	14.2	13.9	13.7	13.7	14.5	16.2	14.8	14.8	12.9	11.4
	Erkek	16.8	15.6	15.0	16.4	17.1	18.4	16.4	15.4	13.0	13.2
Fransa	Kadın	16.6	17.1	17.2	18.3	18.0	18.0	18.0	16.3	15.8	14.2
	Erkek	16.9	16.4	18.1	18.7	19.7	19.7	18.8	17.4	16.9	16.2
Hırvatistan	Kadın	23.2	28.4	30.5	32.4	33.0	31.1	25.5	22.8	21.3	16.7
	Erkek	23.8	28.3	31.8	35.4	31.8	28.6	23.9	21.0	14.7	10.4
Hollanda	Kadın	8.3	7.7	9.4	10.5	10.7	9.3	8.3	7.2	5.2	4.8
	Erkek	8.8	8.1	9.3	11.3	10.4	9.4	8.9	7.0	6.0	6.0
İngiltere	Kadın	13.2	14.2	14.1	13.3	11.3	9.6	8.5	7.7	7.5	6.4
	Erkek	16.2	17.3	17.1	16.6	13.5	11.7	10.1	9.0	8.5	8.6
İrlanda	Kadın	16.9	18.8	18.8	18.1	16.8	13.6	11.5	10.2	9.6	8.1
	Erkek	28.6	30.7	29.8	24.7	22.3	19.5	16.2	12.7	11.4	10.9
İspanya	Kadın	30.0	33.0	38.3	41.1	39.1	36.1	33.8	29.4	26.2	25.4
	Erkek	33.3	36.0	42.1	43.7	40.2	37.3	32.9	29.5	26.2	24.1
İsveç	Kadın	17.9	16.5	16.5	16.6	15.6	14.5	12.6	12.3	11.8	14.0
	Erkek	18.9	16.9	18.2	17.8	17.6	15.3	14.5	13.4	12.8	13.7
İtalya	Kadın	21.8	22.7	26.9	31.4	33.2	31.4	30.6	28.6	26.6	23.9
	Erkek	19.2	18.9	24.2	28.5	30.4	28.8	26.9	25.3	23.5	21.2
Güney Kıbrıs	Kadın	11.4	13.7	19.5	25.7	24.6	24.4	22.8	18.7	13.3	11.5
	Erkek	12.5	15.9	21.3	29.4	27.8	24.6	20.7	18.8	16.2	11.0
Letonya	Kadın	26.4	22.4	21.4	16.3	14.8	11.6	11.6	11.4	9.8	8.2
	Erkek	29.9	23.6	20.3	16.5	14.0	14.0	14.7	11.7	11.2	10.2

Litvanya	Kadın	22.0	19.5	16.9	16.2	13.6	13.1	9.0	7.1	6.2	6.8
	Erkek	31.7	26.2	21.9	17.8	15.6	12.3	11.5	9.7	8.6	10.3
Lüksemburg	Kadın	7.7	11.2	11.9	9.5	10.3	12.3	10.9	7.8	10.2	9.5
	Erkek	8.7	8.5	10.0	12.3	14.7	11.4	10.4	10.9	10.1	11.9
Macaristan	Kadın	17.6	17.2	18.4	17.7	14.7	12.0	9.2	8.5	7.3	6.9
	Erkek	19.7	18.0	20.2	17.7	13.3	12.1	8.9	6.3	6.2	7.6
Malta	Kadın	8.1	8.8	10.3	7.4	6.9	8.0	7.0	6.5	4.3	5.3
	Erkek	11.5	10.5	9.4	10.8	10.5	9.0	7.7	8.0	6.5	6.8
Polonya	Kadın	17.7	19.4	20.9	21.0	17.6	13.8	11.9	9.5	8.0	7.2
	Erkek	16.2	16.0	16.5	17.4	15.8	14.5	11.7	9.3	7.3	6.0
Portekiz	Kadın	19.3	23.0	28.6	29.8	26.3	23.7	21.2	17.4	14.3	13.9
	Erkek	16.7	21.4	27.0	28.0	24.5	21.9	20.5	16.1	14.0	11.4
Romanya	Kadın	14.2	14.8	14.3	15.1	14.9	13.9	12.6	10.4	9.1	9.4
	Erkek	15.5	16.3	16.2	16.3	16.0	14.9	13.5	12.7	10.8	10.8
Slovakya	Kadın	21.2	22.5	24.9	23.0	20.3	18.6	17.9	14.6	11.3	9.7
	Erkek	24.9	23.7	23.5	25.2	21.9	16.9	13.9	12.4	10.9	9.6
Slovenya	Kadın	13.5	15.9	19.0	21.4	22.3	17.9	16.1	13.7	9.9	9.0
	Erkek	13.9	13.9	15.7	17.1	16.2	14.8	13.5	8.4	8.1	6.3
Yunanistan	Kadın	29.5	39.9	48.0	52.4	48.4	45.7	43.9	41.6	37.4	32.1
	Erkek	20.1	30.5	40.1	45.5	41.9	37.4	33.9	30.3	28.0	26.3
AB 28 Ülke	Kadın	16.1	16.7	18.0	18.5	17.3	15.7	14.5	13.0	11.8	10.8
	Erkek	17.3	17.3	18.7	19.3	18.0	16.6	14.9	13.3	12.2	11.4
Türkiye	Kadın	18.5	16.9	16.3	17.8	18.5	20.1	21.5	22.7	22.7	26.5
	Erkek	15.8	12.9	12.0	12.7	14.1	13.9	14.9	15.1	15.2	19.4

Kaynak: EUROSTAT, Youth Unemployment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Tablo 13.'deki genç işsizliğin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde 2019 yılı itibariyle çeşitli nedenlerle kadınlar ve erkeklerde işsizliğin farklı oranlarda olduğu

görülmektedir. Tablo 13.'de ele alınan yirmi sekiz AB ülkesi ve Türkiye çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında on iki ülkede on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki kadınların işsizlik oranları daha yüksekken, geriye kalan on sekiz ülkede ise on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki erkeklerin işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. On beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki kadınların işsizlik oranlarının düşük olmasındaysa kadınların işgücü piyasalarına katılım oranlarının düşük olması öne çıkmaktadır. Nitekim AB üyesi yirmi sekiz ülkenin işsizlik ortalaması kadınlarda, %10,8 iken erkeklerdeyse, %11,4 olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki bireylerin işsizlik oranları cinsiyet değişkenine göre değerlendirildiğinde, kadınların işsizlik oranları erkeklerinkinden yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de on beş-yirmi dokuz yaş aralığındaki kadınların işsizlik oranları AB üyesi yirmi ülke ortalamasından yaklaşık 2,5 kat yüksektir.

Öte yandan genç işsizliğin mezun olunan eğitim kademesine göre dağılımının incelenmesi gerek eğitim istihdam ilişkisinin anlaşılması gerekse belirlenecek olan istihdam politikaları açısından önem taşımaktadır. Tablo 14.'de AB üyesi ülkeleri ve Türkiye'de genç işsizliğin mezun olunan eğitim kademesine göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 14. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Genç (15-29) İşsizliğinin Eğitim Kademesine Göre Dağılımı

Ülke	Kademe/Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Almanya	İlköğretim	15.2	13.8	13.6	13.2	13.4	13.1	12.5	12.2	11.0	9.6
	Ortaöğretim	7.4	6.1	5.6	5.7	5.1	4.6	4.4	4.0	3.6	3.5
	Yükseköğretim	4.4	3.1	3.4	3.5	4.0	3.8	3.4	3.4	3.5	3.0
Avusturya	İlköğretim	13.4	13.0	14.4	14.1	15.3	14.8	17.6	17.4	14.8	13.3
	Ortaöğretim	6.6	5.9	6.5	7.0	7.8	7.9	8.5	7.1	6.3	5.7
	Yükseköğretim	5.4	4.9	4.0	7.1	6.2	5.7	5.1	4.2	4.9	4.6
Belçika	İlköğretim	32.2	28.0	28.3	32.9	32.4	33.4	29.0	28.2	22.2	21.9
	Ortaöğretim	15.6	12.6	14.7	15.1	17.0	15.4	14.2	12.9	11.1	9.1
	Yükseköğretim	8.0	7.2	7.4	10.3	8.6	8.6	8.1	8.3	6.2	5.8
	İlköğretim	35.3	43.0	44.3	44.0	37.4	31.6	29.7	24.8	20.2	16.8

Bulgaristan	Ortaöğretim	15.8	17.8	19.8	20.8	16.8	13.7	10.9	8.7	7.4	5.7
	Yükseköğretim	8.1	10.8	11.7	13.5	10.4	8.4	7.5	5.9	4.8	4.1
Çekya	İlköğretim	39.1	42.4	44.9	36.2	30.0	35.8	27.6	18.8	17.7	14.9
	Ortaöğretim	12.0	10.3	11.7	11.9	10.0	7.4	6.1	4.6	3.6	2.8
	Yükseköğretim	6.9	6.4	7.2	6.5	7.1	5.6	4.5	2.5	2.4	1.9
Danimarka	İlköğretim	17.7	18.8	18.8	17.9	16.5	14.3	13.7	15.4	12.8	13.1
	Ortaöğretim	11.2	11.8	11.1	10.3	9.8	9.0	9.0	8.6	7.4	7.2
	Yükseköğretim	11.0	10.5	11.2	9.5	10.8	9.3	10.2	10.3	9.8	9.4
Estonya	İlköğretim	43.6	28.2	31.1	20.5	19.6	18.6	19.4	14.3	13.0	17.1
	Ortaöğretim	26.9	18.2	15.0	14.4	11.2	8.6	9.4	8.5	8.1	6.1
	Yükseköğretim	7.3	9.8	6.8	9.2	7.6	3.8	5.3	3.4	-	5.0
Finlandiya	İlköğretim	28.8	29.0	27.5	28.8	28.7	31.0	29.3	29.1	25.2	25.9
	Ortaöğretim	13.2	12.3	12.6	13.1	14.1	15.5	14.0	13.5	11.7	10.5
	Yükseköğretim	7.6	6.1	4.9	6.7	7.6	9.4	8.3	6.7	5.8	5.7
Fransa	İlköğretim	31.7	31.4	32.2	33.9	35.3	35.7	36.7	34.1	33.4	31.8
	Ortaöğretim	16.1	16.5	17.8	19.3	19.8	19.6	19.7	18.5	17.5	16.5
	Yükseköğretim	9.2	8.7	9.5	10.4	11.0	11.5	10.2	8.7	9.3	8.6
Hırvatistan	İlköğretim	39.0	43.0	53.2	57.6	61.8	40.2	46.3	40.8	22.0	27.6
	Ortaöğretim	23.2	27.5	31.1	34.5	33.3	31.8	25.8	21.9	17.7	12.4
	Yükseköğretim	18.9	24.5	25.5	28.3	23.6	20.9	17.6	19.2	16.7	14.0
Hollanda	İlköğretim	13.5	12.6	14.7	16.9	16.9	15.5	14.3	11.8	9.6	8.9
	Ortaöğretim	6.8	6.1	7.7	9.4	9.0	7.8	7.1	6.0	4.4	4.4
	Yükseköğretim	4.3	4.1	4.8	5.6	5.3	4.5	4.3	3.6	3.1	3.1
İngiltere	İlköğretim	29.0	30.7	31.4	30.2	26.5	22.6	19.6	17.8	15.3	15.5
	Ortaöğretim	14.2	15.6	15.7	15.2	12.5	11.1	9.6	8.5	8.7	7.6
	Yükseköğretim	7.5	7.7	7.7	7.3	6.0	5.4	5.0	4.6	4.4	4.8
	İlköğretim	41.8	46.3	46.1	38.8	39.5	34.4	27.7	26.0	25.9	24.2

İrlanda	Ortaöğretim	25.2	27.5	28.0	24.9	22.8	19.6	16.0	13.6	11.9	10.4
	Yükseköğretim	12.7	13.1	11.8	11.4	11.4	9.2	7.9	6.3	6.0	5.5
İspanya	İlköğretim	41.7	43.9	50.8	52.4	49.9	47.8	43.4	39.9	36.4	34.3
	Ortaöğretim	28.2	32.2	38.4	41.0	38.2	35.9	32.7	29.5	26.6	25.0
	Yükseköğretim	20.4	23.4	27.6	30.3	28.1	24.5	22.8	19.0	16.8	16.7
İsveç	İlköğretim	35.7	34.5	35.3	36.5	36.3	34.4	32.8	30.8	29.5	33.3
	Ortaöğretim	15.7	13.9	14.4	14.2	13.5	11.7	10.2	9.3	8.4	9.2
	Yükseköğretim	8.8	7.5	8.5	8.6	8.2	7.2	6.5	6.4	6.1	6.3
İtalya	İlköğretim	23.9	24.7	30.2	36.2	38.2	37.1	36.3	36.3	34.2	32.4
	Ortaöğretim	18.9	19.4	24.4	28.2	30.2	28.3	26.9	24.9	23.3	20.4
	Yükseköğretim	18.8	17.1	20.6	24.4	26.8	24.4	22.4	20.2	18.3	16.8
Kıbrıs	İlköğretim	11.5	12.8	23.8	32.6	24.5	33.5	20.0	24.3	20.5	12.1
	Ortaöğretim	11.9	15.0	20.6	27.7	28.5	25.9	25.2	18.3	14.6	13.4
	Yükseköğretim	12.1	15.2	19.3	26.1	24.7	21.7	19.8	18.1	13.7	9.6
Letonya	İlköğretim	41.6	35.6	35.7	31.2	26.7	22.4	22.3	18.3	17.5	18.9
	Ortaöğretim	29.0	25.1	22.7	16.8	14.4	12.8	14.5	11.6	11.6	9.9
	Yükseköğretim	17.7	10.7	9.4	8.5	9.0	8.7	7.7	8.6	6.4	4.7
Litvanya	İlköğretim	51.9	45.7	35.6	36.7	35.2	28.8	24.2	20.1	16.8	17.6
	Ortaöğretim	32.6	27.7	23.1	19.3	17.2	14.2	12.6	9.9	8.5	10.7
	Yükseköğretim	13.8	12.3	11.4	10.0	7.5	7.9	5.2	4.9	4.5	4.8
Lüksemburg	İlköğretim	16.3	16.9	18.3	19.8	24.7	17.8	20.1	18.6	17.8	20.0
	Ortaöğretim	6.4	8.9	10.8	8.7	10.6	11.5	10.8	6.9	8.8	11.9
	Yükseköğretim	5.7	6.0	7.0	8.0	8.0	7.3	5.1	6.3	7.7	5.8
Macaristan	İlköğretim	39.0	36.2	39.5	38.1	29.5	27.7	20.7	17.6	19.7	19.9
	Ortaöğretim	17.3	17.0	19.4	17.3	12.9	10.7	8.0	6.1	5.3	5.8
	Yükseköğretim	10.9	9.3	9.9	8.2	7.3	5.5	4.1	4.1	2.8	4.2
	İlköğretim	16.3	16.0	17.9	18.0	17.5	17.6	14.4	14.8	11.0	12.3

Malta	Ortaöğretim	7.9	7.8	6.4	6.0	5.7	5.9	5.6	6.2	5.3	5.7
	Yükseköğretim	-	3.9	3.9	4.0	3.7	3.0	3.1	2.6	1.6	1.7
Polonya	İlköğretim	29.4	29.0	31.7	32.5	29.6	27.9	25.0	19.6	15.4	12.2
	Ortaöğretim	18.2	19.3	20.0	20.8	18.4	15.6	12.8	10.3	8.3	7.2
	Yükseköğretim	10.8	11.4	12.4	12.5	10.6	9.0	7.3	5.5	4.7	4.2
Portekiz	İlköğretim	20.1	26.2	30.8	32.8	29.5	26.1	25.5	20.5	16.8	17.2
	Ortaöğretim	17.1	19.8	26.6	27.5	24.8	22.5	20.0	16.5	14.3	11.5
	Yükseköğretim	14.4	18.1	24.3	24.7	20.8	19.5	17.6	13.4	11.5	11.2
Romanya	İlköğretim	14.5	16.2	14.8	14.5	15.7	16.0	14.4	13.2	12.1	14.2
	Ortaöğretim	16.0	16.8	16.5	16.9	15.5	15.0	14.1	12.9	10.9	10.6
	Yükseköğretim	12.6	12.1	13.2	14.6	15.7	11.3	8.8	6.7	5.5	5.0
Slovakya	İlköğretim	65.3	61.3	63.5	58.6	51.9	49.2	47.5	40.3	44.4	45.2
	Ortaöğretim	22.5	22.4	23.3	23.9	20.4	16.0	14.0	11.0	7.9	7.5
	Yükseköğretim	13.1	14.2	15.6	15.8	13.9	12.7	11.0	10.1	8.4	5.1
Slovenya	İlköğretim	19.9	23.6	29.2	28.2	27.5	21.6	22.3	17.7	13.8	16.8
	Ortaöğretim	12.7	13.7	15.6	18.7	17.5	16.0	13.3	10.3	8.5	6.8
	Yükseköğretim	13.5	13.8	17.1	16.4	18.6	14.5	15.4	9.5	8.4	6.7
Yunanistan	İlköğretim	23.9	34.5	43.7	51.9	46.1	45.9	43.7	38.7	41.0	41.1
	Ortaöğretim	24.3	34.7	46.1	51.1	47.5	41.7	39.0	35.2	32.3	29.6
	Yükseköğretim	24.9	35.1	40.3	43.5	40.6	38.6	35.5	35.2	30.1	25.1
AB – 28 Ülke	İlköğretim	26.5	27.2	29.6	30.5	29.1	27.4	25.3	23.4	21.2	20.2
	Ortaöğretim	15.1	15.4	16.7	17.4	16.3	14.8	13.5	12.1	11.0	10.1
	Yükseköğretim	10.8	11.1	12.2	12.8	12.0	10.8	9.6	8.5	7.9	7.5
Türkiye	İlköğretim	14.7	12.0	11.4	12.5	13.5	14.0	14.5	14.2	14.6	18.8
	Ortaöğretim	18.7	15.4	14.1	14.9	16.1	15.9	17.9	18.6	18.6	23.9
	Yükseköğretim	19.6	18.5	17.3	17.9	19.6	19.9	21.2	22.7	21.9	24.8

Kaynak: EUROSTAT, Youth Unemployment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

Tablo 14.'deki 2019 yılı itibariyle genç işsizliğinin eğitim kademesine göre dağılımı incelendiğinde Güney Kıbrıs hariç AB üyesi yirmi sekiz ülkenin yirmi yedisinde ilköğretim kademesinde işsizlik oranlarının diğer kademelerden daha yüksek olduğu görülmektedir. 2019 yılı itibariyle yükseköğretim kademesinde işsizliğin en yüksek olduğu AB üyesi ülkeler; %25,1 ile Yunanistan, %16,8 ile İtalya ve %16,7 İspanya şeklinde sıralanmıştır. 2019 yılı itibariyle %1,7 ile Malta, %1,9 ile Çekya ve %3,0 ile Almanya ise yükseköğretim kademesinde işsizliğin en düşük olduğu ülkeler arasında yer almıştır. Buna karşılık Türkiye'de on beş-yirmi dokuz yaş aralığında işsizliğin eğitim kademesine göre dağılımı incelendiğinde AB üyesi ülkelere farklı olarak işsizliğin, yükseköğretim kademesinden mezun olan bireyleri daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de 2019 yılı itibariyle on beş-yirmi dokuz yaş aralığında işsizlik, ilköğretim kademesinde %18,8 ve ortaöğretim kademesinde %23,9 iken %24,8 olmuştur. Nitekim 2019 yılı itibariyle Türkiye'de yükseköğretim kademesindeki işsizlik AB üyesi yirmi sekiz ülke ortalamasından yaklaşık 3,3 kat yüksektir.

Özetle ifade etmek gerekirse, Türkiye işgücü piyasalarında işsizliğin özellikle 1980'li yıllardan sonra yapısal bir sorun olarak var oluşuna ek olarak Türkiye'nin süreç içerisinde yaşadığı ekonomik krizler işsizlik oranlarını yükseltmiştir. Ancak özellikle 2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrası yüksek işsizlik oranları eğitilmiş bireyleri de etkilemiş ve özellikle eğitilmiş gençler işsizliği deneyimlemek zorunda kalmıştır. Eğitilmiş genç işsizliğinin yükselmesi, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümler ve eğitim kurumları ile işgücü piyasaları arasındaki bağlantının zayıflaması gibi çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Bu çerçevede tez çalışmasının bundan sonraki kısmında eğitilmiş genç işsizliğinin nedenlerine yer verilecektir.

3. EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLİĞİNİN NEDENLERİ

1970'li yıllardan günümüze kadar gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde işsizlik olgusu çözüm üretilmeye çalışılan sorunların başında gelmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde işsizliğin dağılımı incelendiğinde genç nüfusun işsizliği neredeyse bütün ülkelerde normal işsizliğin iki katı olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim işsizliğin yüksek seviyelere ulaşmasında genç işsizliğinin yüksek seviyelerde olması ve önlenememesi etkili olmuştur. Literatür içerisinde genç işsizliğinin nedenleri hem kişisel hem de yapısal nedenlerle açıklanmaktadır. Bazı araştırmacılar; işsizliğin nedenlerinin sadece kişisel nedenlerle açıklanmasını eleştirmiştir. Zira 1970'li yıllarda ekonomi

politikalarında, endüstri ilişkilerinde ve refah devletinde yaşanan dönüşümlerle istihdam ve işsizliğin biçim ve yapısında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çerçevede istihdam güvenceli bir biçimden çıkıp güvencesiz olurken, işsizlik ise yaygınlaşarak kalıcılaştırmıştır. İşgücü piyasalarında yaşanan bu değişim toplumun tamamını etkilemesine rağmen değişimden dezavantajlı gruplar arasında değerlendirilen gençler ilk defa çalışma yaşamına girecekleri için en fazla etkilenenler içerisinde yer almıştır. Ancak günümüzde birden fazla ülkede genç işsizliği istatistikileri içerisinde yükseköğretim mezunu genç bireylerin sayısı giderek artış göstermiştir. Eğitimli genç işsizliği konusu gerek literatür içerisinde gerekse ülke gündemlerinde öne çıkmıştır (Fend, 2006: 92; Çetin, 2004: 78-79).

Öte yandan çeşitli ülkelerdeki genel işsizlikle genç işsizliği olgusunda yaşanan gelişmeler paralellik göstermektedir. Nitekim ülkelerin genel işsizlik seviyesini belirleyen nedenler genç işsizliğinin nedenlerini de belirlemektedir (Yentürk ve Başlevent, 2012: 361).

3.1. EKONOMİK KRİZLER

Neo-liberalizmin ekonomik faaliyetler içerisinde kapsamı ağırlıklı olarak “*finansal faaliyetler*” üzerinedir. Finansal faaliyetler Birinci Dünya Savaşı başından 1970’li yıllara kadar devlet kontrolü altında olmuştur. 1980’li yıllardan itibaren ise, Neo-liberal politikaların uygulanması ve ekonomilerin tam serbestleşmesi kapsamında finans piyasaları da devlet kontrolünden çıkarılmıştır. Bu süreçte ABD ve İngiltere küresel finans merkezi konumuna gelmiştir. Finans piyasaları; diğer piyasalar gibi bir taraftan yüksek katma değer sağlarken, diğer taraftan da kriz yaratmıştır (Kazgan, 2016: 78-79). Neo-liberal ekonomi politikalarıyla ele alınması gereken bir diğer olgu ise; “*ekonomik krizlerde*” yaşanan artıştır. Neo-liberal politikaların hâkim olduğu birden fazla ülkede 1990’lı yıllardan bu yana belirli aralıklarla ekonomik krizlerin yaşanması, istihdamı geriletirken işsizliği yükseltmiştir (Mütevellioglu ve Işık, 2009: 162-163; Kazgan, 2016: 47; Şenses, 2017: 281-282).

Ayrıca Neo-liberalizmle piyasalara müdahalenin olmaması 2000’li yıllarda ABD ekonomisinde finansal piyasaların tamamen kuralsızlaştırılmasına neden olmuştur. Kuralsızlaştırmayla faiz oranlarının çok düşük oranlarda olması ve bireylerin krediye ulaşılabilirliğinin kolaylaşması; ülke içerisinde konut talebini artırarak bu sektörde bir balon yaratmıştır. Konut sektöründe yaşanan bu gelişme ise, alınan krediler üzerinden

yeni finansal araçlar oluşmasına ve spekülâtif gelirin artışıını sağlamıştır. 2007 yılında faiz oranlarının yükselmesiyle düşük gelir grubundaki bireylerin kredileri ödeyememesi, bu sektördeki balonun patlamasına ve devamında finansal piyasaları da kapsayan bir krizi başlatmıştır. Finans piyasalarında gerçekleşen bu kriz bağlantılı olarak diğer sektörleri de etkilemiştir. Böylece 2007 yılında ABD ekonomisinde başlayan finansal kriz 2008 yılında dünya geneline yayılarak “küresel krize” dönüşmüştür. Yaşanan bu kriz karşısında başta ABD ekonomisi olmak üzere birçok ülke, Neo-liberal düşüncenin iddia ettiği gibi piyasa dinamikleriyle değil, devlet desteğiyle çıkmıştır. Bu durum ise, Neo-liberal politikaların kendi içerisindeki çelişkinin ortaya koymaktadır (Tunç Deveci, 2018: 368). Ayrıca Kazgan (2016: 79) Neo-liberal dönemde gerçekleşen krizlerin kaynağının finansal krizler olduğunu belirtmektedir. Finansal kriz dönemlerinde, işgücü piyasalarında işsizlik yükselişe geçmektedir.

Kiraz ve Kurul (2018: 271-272) yirminci yüzyılda refah devletinin kurumsallaştığı dönemde ortaya çıkan çalışma hakkının, Neo-liberal politikalarla “*adeta buharlaştığını ve işsizliğin gündelik yaşamın bir olgusu*” olduğunu belirtmektedirler. Toplum içerisinde yer alan bireylerin çalışma iradesinde olmasına rağmen kendisinden kaynaklanmayan nedenlerle işsiz kalması çeşitli olumsuz sonuçları doğurmaktadır. Ancak yazarların bu noktada dikkat çektiği konu ise; eğitilmiş genç bireylerin de işsizlik olgusu ile karşılaşmakta olduğudur. Bu çerçevede yazarlara göre işsizlik veya eğitilmiş genç işsizliği; kapitalizmin yeni işleyiş biçimi olan Neo-liberal politikaların bir parçası haline gelmiştir. Neo-liberal politikaların bir parçası haline gelen işsizlik veya eğitilmiş genç işsizliği ekonomik kriz dönemlerinde¹³ yükselişe geçmektedir.

O’Higgins (1997: 27) ekonomik kriz dönemlerinde toplam talepte gerileme yaşanacağını ve bu gerilemenin kaçınılmaz olarak işgücü talebini düşürerek işsizlik oranlarını arttıracaklarını iddia etmiştir. Yazara göre ekonomik kriz dönemlerinde artış gösteren işsizlikten en çok genç bireyler etkilenmektedir. O’Higgins’e göre genç işsizlik oranlarının artış göstermesinde ise, iki farklı neden rol oynamaktadır. O’Higgins; ekonomik kriz nedeniyle işletmelerin ilk olarak işe alım süreçlerini durduğunu, ardından

¹³ Günümüzde ekonomik krizler sadece başladığı ülkeyi değil küresel bir boyut kazanarak bütün ülkeleri etkisi altına almakta ve küresel bir krize dönüşmektedir. 2008 yılında ABD’de başlayan finansal kriz süreç içerisinde küresel bir boyut kazanarak bütün ülkelerde makro ekonomik olumsuzluklar yaratmıştır. 2008 krizi sonrası küresel düzeyde işsizlik oranları yükselmiştir (Gençler, 2011: 3).

da işçi çıkarımı yapacaklarını ileri sürmüştür. Bu gelişmeler ise; genç bireyleri olumsuz etkilemekte ve genç işsizliğini arttırmaktadır. Bir taraftan işletmelerin işe alım süreçlerinin durdurması nedeniyle eğitimlerini tamamlayarak ilk defa işgücü piyasasına katılım sağlayacak gençler işsizlikle karşılaşmaktadır. Diğer taraftan da işçi çıkarımlarında genç işçi çıkarımının işgücü maliyetleri açısından yetişkin işçilere göre daha düşük olması genç işsizliğinin yükselmesindeki bir diğer olumsuz gelişmedir. O'Higgins tarafından iddia edilen bu görüş Martin (2009: 5) tarafından da desteklenmiştir. Nitekim Martin, ekonomik kriz dönemlerinde genç işgücünün yetişkin işgücüne karşın güçsüz olduğunu belirterek genç bireylerin işten çıkarılmasının daha kolay olduğunu ve iş bulmalarının ise daha zor olduğunu aktarmıştır.

Türkiye'de 1994 yılında yaşanan ekonomik krizle artış gösteren işsizlik olgusu eğitim düzeyi yüksek bireyleri etkilemiş ve eğitilmiş genç işsizliği olgusu Türkiye gündeminde de tartışılmaya başlanmıştır. Ancak Türkiye'de eğitilmiş genç işsizliğinin yükseliş göstermesi ve tartışmaların odak noktasında yer almasında 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz etkili olmuştur. Zira 2001 ekonomik krizi sonrasında özellikle bankacılık sektörü içerisinde çalışan bireylerin işten çıkartılması eğitilmiş genç işsizliğini arttırmıştır. Ancak eğitilmiş genç işsizliğinin Türkiye işgücü piyasalarında çözülemeyen bir sorun haline gelmesinde ise; 2008 yılında yaşanan küresel kriz rol oynamıştır (Bora, 2017a: 51).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizler sonrasında makro ekonomik veriler incelendiğinde dikkat çeken konu ise; ekonomik olarak büyüme gerçekleşse de gerçekleşen bu büyümenin istihdam oranlarını etkilememesi olmuştur. Literatürde bu gelişme "*istihdam yaratmayan büyüme*" şeklinde tanımlanmaktadır. 2008 yılında gerçekleşen küresel kriz sonrası gelişmekte olan ülkelerde ekonomik olarak büyüme sağlanmasına karşın istihdam oranlarında bir artış yaşanmamıştır. Neo-liberal yaklaşımlar tarafından sıklıkla dile getirilen "*ücretlerdeki gerilemenin, istihdamı arttıracacağı*" iddiası da küresel düzeyde ücretlerde gerileme yaşanmasına rağmen istihdamı arttırmadığı görülmüştür. Ayrıca küresel kriz; güvenceli istihdam biçimlerinden kopan bireylerin güvencesiz istihdam biçimlerine yönelmesine dolayısıyla da sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası güvencesinden "*dışlanmasında ve yoksullaşmasında*" rol oynamaktadır (Yeldan, 2009: 147; Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 174; BSB, 2011: 31-32; Can ve Karataş, 2014: 17).

Özetle ifade etmek gerekirse; benimsenen ekonomik politikaların genelde işsizliği özelde eğitilmiş genç işsizliğini arttırdığı veya azalttığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Nitekim 1970’li yıllarda ekonomi politikalarında yaşanan dönüşümle birlikte kabul gören Neo-liberal politikaların eğitilmiş genç işsizliğine doğrudan neden olduğu bazı çalışmalarda kabul edilmemektedir. Ancak Kazgan’a göre (2016: 152); özellikle gelişmekte olan ülkelerde “*serbest ithalat rejimiyle, sermaye girişlerinin yükseldiği yerli para değeri rekabet gücünü kırmaktadır. Dış rekabet bu yoldan iç üretimi baskılayan bir etki yaratmakta ve istihdamı daraltmaktadır.*” Bu çerçevede yazar, dış dengesini müdahaleci ve korumalı bir ekonomi politikaları çerçevesinde şekillendiren ülkelerin istihdam seviyelerinin yükseleceğini iddia etmiştir.

Bir benzer görüş de Kayahan Karakul (2012: 113) tarafından ortaya konulmuştur. Yazara göre 1970’li yıllarda Neo-liberal politikalara geçiş ile birlikte bir taraftan refah devletinin tahribata uğraması, diğer taraftan tam istihdam politikalarının terk edilmesi işçi sınıfı açısından birden fazla sorunu beraberinde getirmiştir. Nitekim Neo-liberal politikalara geçişle genelde işsizlik özelde ise eğitilmiş genç işsizlik oranlarında artış yaşanmıştır.

3.2. İŞGÜCÜ PİYASALARININ ESNEKLEŞTİRİLMESİ

1970’li yıllarda Fordist üretim biçiminden Post-Fordist üretim biçimine geçiş ve Neo-liberal ekonomi politikalarına geçişle birlikte öne çıkan esneklik uygulamaları işgücü piyasalarında yapısal bir dönüşüme neden olmuştur. İşgücü piyasalarında yaşanan bu dönüşüm, esnekleştirme çerçevesinde literatürde tartışılmaktadır. Esneklik uygulamaları işgücü piyasalarının aktörleri arasında yer alan işverenler ve işçiler açısından farklı anlamlara gelmektedir. İşverenler açısından esneklik; “*sosyal ve ekonomik koşullara ayak uydurabilme*”, işçiler açısından ise; “*korunmasız, denetimsiz ve güvencesiz bir istihdam biçimi*” şeklinde tanımlanmaktadır. Esneklik; işgücü piyasalarında “*sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, zaman esnekliği ve ücret esnekliği*” şeklinde uygulanmaktadır. Nitekim çeşitli ülkelerde işgücü piyasalarını düzenleyen normlarda değişiklik yapılarak işgücü piyasaları esnek bir biçime kavuşturulmuştur. Böylece işletmeler üretim maliyetlerini en aza indirebilmek için fonksiyonel, sayısal, zaman ve ücret gibi esneklik uygulamalarını etkin bir biçimde kullanmaktadırlar. İşletmeler esnekliğin önemini sıklıkla belirterek, diğer işletmelerle rekabet edilebilmesinde esnekliğin önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu çerçevede

esneklik uygulamalarıyla günümüz işgücü piyasalarında istihdam güvenceli bir biçimden çıkarak güvencesiz bir biçim kazanmaktadır (Sarıöz Gökten, 2018: 29; Kayhan Kuzgun, 2007: 842; Başköy ve Kılıçaslan, 2017: 1515; Baştaymaz, 2016: 288).

Neo-liberal yaklaşıma göre; işgücü piyasalarında emeğini arz eden bireylerin esnek olmayışı ve piyasaların esnek olmayan düzenlemeleri barındırması işsizliğin nedeni olarak değerlendirilmektedir. 1970'lerden günümüze kadar geçen süreçte Neo-liberal politikaların kabul gördüğü tüm ülkelerde işgücü piyasalarını düzenleyen normların revize edilerek esneklik uygulamalarının önünün açıldığı gözlemlenmiştir. Bu çerçevede çeşitli ülkelerde; “*çalışma saatleri, çalışma haftaları, yıllık ücretli izinler, sözleşmenin feshine dair düzenlemeler, kıdem ve emeklilik düzenlemeleri, çalışma koşulları, işsizlik ödeneği, işçi sağlığı ve güvenliği*” gibi konularda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (Yücesan Özdemir ve Özdemir, 2008: 92). Bir diğer ifadeyle Neo-liberal yaklaşım; yirminci yüzyılın sonlarına doğru yapısal bir sorun haline gelen işsizliğin nedenini makro ekonomik gelişmelerle değil işgücü piyasalarının esnek olmayışı ile ilişkilendirmiştir (Başköy ve Kılıçaslan, 2017: 1511).

Neo-liberalizmi benimsemeyen yaklaşımlar ise; esneklik olgusuna karşı çıkmaktadırlar. Neo-liberalizmi benimsemeyenler, işgücü piyasalarının katı düzenlemelerden arındırılması çerçevesinde gerçekleşecek olan esnekleşmenin var olan sosyal adaletsizliği derinleştireceğini iddia etmektedirler. Bu yaklaşımı savunanlar tarihsel süreç içerisinde iş mevzuatının oluşumunu ve gelişimini sağlayan mevcut unsurların günümüzde de geçerliliğini koruduğunu belirtmektedirler. Zira bu yaklaşım çerçevesinde günümüzde de işçilerin, işverenler karşısında güçsüz durumda oldukları belirtilmiş ve işgücü piyasalarının katı normlarla güvence altına alınması gerektiği ifade edilmiştir (Tunçcan Oğan, 2004: 123-124).

Esneklik uygulamalarının istihdamı artırdığı veya azalttığı konusunda kesin bir görüş belirtmek yanlış olacaktır. Bu konuda literatürde fikir birliğine ulaşılamamaktadır. Bir taraf işgücü piyasalarının esnekleştiği ölçüde işsizliğin ortadan kalkacağını iddia ederken, diğer taraf da esneklik uygulamalarının istihdam üzerinde artış ve azalış meydana getirmediğini savunmaktadır (Başköy ve Kılıçaslan, 2017: 1517). Ancak Neo-liberal görüşü savunanlar işgücü piyasalarında esneklik uygulamalarının gerçekleştirilmesinde “*belirli süreli ve kısmi süreli*” gibi istihdam biçimlerini öne çıkararak işsizliğin önleneyeceğini savunmaktadırlar. Sözü edilen çalışma biçimleri, 1980’li

yıllardan itibaren işgücü piyasalarında gözlemlenmesine karşın özellikle ekonomik durgunlukların yaşandığı 1990'lı yıllardan itibaren artış göstermektedir. Tez çalışmasının üst kısımlarında belirtildiği gibi sözü edilen istihdam biçimleri istihdamı güvenceli bir yapıdan çıkararak güvencesizleştirmektedir. Ayrıca literatür içerisinde de sözü edilen yaklaşımın işsizliği tamamen ortadan kaldırmadığı birden fazla çalışmada ifade edilmiştir (Tunçcan Ongan, 2004: 125-126).

Öte yandan birçok ülkede istihdamın sektörel dağılımında hizmet sektörü sanayi sektörünün önüne geçmiş ve bu doğrultuda işgücü içerisinde eğitilmiş bireylerin sayısı artış göstermiştir. Ancak işgücü içerisinde sayısal olarak artış gösteren eğitilmiş işgücünün yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlerle *“yüksek ücret, iş güvencesi, işverenle kurulan yakın ilişkiler, özerklik, saygınlık”* gibi refah devletinin kurumsallaştığı dönemde elde ettikleri hakları aşınmak durumunda kalmıştır. Bu çerçevede eğitilmiş bireylerin çalışma koşulları süreç içerisinde çeşitli nedenlerle giderek kötüleşmiş ve başta iş güvencesi olmak üzere çeşitli güvencelerini kaybetmişlerdir (Erdayı, 2012: 68).

İşgücü piyasalarında yaşanan esnekleşmenin getirdiği güvencesizleşme eğitilmiş gençler açısından birden fazla olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Bora'ya göre (2017a: 53); yükseköğretim kademesinden mezun olarak işgücü piyasasına giriş yapacak olan genç bireylerin ilk beklentisi iş güvencesi olmaktadır. Ancak yirminci yüzyılın sonlarından günümüze dek geçen süreçte işgücü piyasalarının esnekleşerek güvencesizliği oluşturması yükseköğretim mezunu bireylerin iş bulmasını zorlaştırmakta veya işsizlik süresini uzatmaktadır.

Neo-liberal yaklaşımı savunanlar esnekliğin özgürlük getirdiğini savunmaktadır. Sennett (2017: 10) ise; esnekliğin özgürlük getirmediğini aksine düzensizlik yaratarak belirsizliği ve güvencesizliği oluşturduğunu belirtmiştir. Sennett'in ifadesiyle *“günümüzde esneklik kapitalizmin üzerindeki laneti silmenin bir başka yolu olarak kullanılmaktadır.”* Bu çerçevede Sennett (2017: 21) günümüzde eğitilmiş bireyler için iş güvencesinin ortadan kalktığını ve yaşamları boyunca en az on defa iş değiştirmek zorunda kalarak sıklıkla işsizlik olgusu ile karşılaşacaklarını ifade etmiştir. Benzer bir görüşü Türkiye işgücü piyasaları açısından yapan Özügürlü'ye göre (2010); *“günümüz Türkiye'sinde sık iş değiştirmekle, iş değişikliği sırasında makul sürelerle işsiz kalmak, işçi sınıfının sıradanlaşmış yaşam biçimi”* haline gelmiştir. Yaşanan ekonomik, sosyal ve

siyasal gelişmeler çerçevesinde Özüğurlu; günümüzde “işsizliği istihdamın bir an’ı” olarak değerlendirmiştir.

Avrupa işgücü piyasalarında yaşanan dönüşümlerle işçi sınıfının hem çalışma hem de yaşam koşulları üzerinde önemli değişiklikler meydana geldiği gözlemlenmiştir. Sözü edilen değişikliklerse literatürde ve siyasal çevrelerin sıklıkla kullandığı “güvenceli esneklik (*flexicurity*)” kavramı çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kavram ilk olarak Hollanda’da 1999 yılında yapılan düzenlemeyle kabul edilmiş ve süreç içerisinde İskandinav ülkelerinin istihdam stratejisi olarak benimsenmiştir. Ancak kavramın sosyal politika, işgücü piyasaları ve refah devleti literatürleri içerisinde tartışmaların odak noktasını oluşturması ise; AB tarafından 2006 yılında “*Yirmi Birinci Yüzyılın Zorlayıcı Koşullarına Karşı Daha Modern Bir İş Hukuku*” ismini taşıyan çalışmanın hazırlanmasıyla olmuştur. Bu çerçevede güvenceli esneklik kavramı; esneklik ve güvenlik kavramlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. AB güvenceli esneklik kavramıyla; işgücü piyasasının aktörleri arasında yer alan işçiler ve işverenler arasında bir denge kurmayı amaçlamıştır. Esneklik ve güvence kavramlarının birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olduğunu ve birbirlerini destekleyen unsurlar barındırdığını belirten AB; bir taraftan işgücü piyasalarında esneklik uygulamalarının, diğer taraftan da istihdam güvencesinin oluşturulması ve sosyal korumanın genişletilerek üye ülkelerde güvenceli esneklik kavramının benimsenmesinin gerekliliğini sıklıkla vurgulamıştır (Ulukan, 2014: 68; Kayhan Kuzgun, 2012: 35).

AB küreselleşme sürecinin istihdam açısından olumlu sonuçlar meydana getirdiğini ve olumlu sonuçların alınmasını ise; işgücü piyasalarında yer alan aktörlerin hızlı kararlar alabilmesine bağlamıştır. AB’ye göre hızlı karar alabilmek ise; işgücü piyasalarının güvenceli esneklik uygulamalarıyla şekillendirilmekten geçmektedir. AB tarafından “*esnek ve güvenli iş sözleşmeleri, yaşam boyu öğrenme, aktif işgücü piyasası politikaları ve modern sosyal güvenlik sistemleri*” güvenceli esnekliğin önemli bileşenleri olarak gösterilmiştir. Zira AB güvenceli esneklikle; “*güvencesiz işleri azaltmayı, yaşam boyu eğitim ile bilgi ve beceriyi arttırmayı, işgücü piyasalarına gençler, yaşlılar, kadınlar ve göçmenlerin katılımını arttırmayı, çalışanlar açısından iş güvencesinden ziyade istihdam güvencesi sağlamayı, küçük ve orta ölçekli işletmeler açısından değişikliklere uyum sağlayabilmeyi, ekonomik krizlere karşı uyum sağlayarak refahın dağılımını toplumun tüm üyelerine yayabilmeyi*” hedeflemiştir. (EC, 2007: 8-12). AB; ülkelerin

işgücü piyasalarında güvenceli esnekliğin yaygınlaşması için AİS içerisinde sıklıkla kavramın önemine değinmiştir. Nitekim Türkiye’de UİS içerisinde güvenceli esnekliğe yer vermiş ve işgücü piyasalarının katı düzenlemelerden arındırılarak istihdamın artacağı vurgusunu yapmıştır (Ulukan, 2014: 72-80).

Güvenceli esneklik; “*iş güvencesinden ziyade istihdam güvencesi*” unsuru çerçevesinde şekillenmiştir. Çeşitli hukuksal düzenlemelerle işverenlere üretim ve talep miktarına göre işçi sayısını belirleme esnekliği tanınmıştır. Gerek bölgesel kuruluşlar gerekse ülkeler; istihdam stratejileri içerisinde çeşitli güvenceli esneklik uygulamalarına yer vererek istihdamın artırılarak işsizliğin önleneceği ve güvencesizliğin ortadan kaldırılacağını hedeflemişlerdir. Ancak aradan geçen süreçte güvenceli esneklik uygulamalarıyla ülkelerin işgücü piyasalarının giderek daha esnekleştiği, buna karşılık güvencenin sağlanamadığı gözlemlenmiştir. Günümüzde AB ülkeleri içerisindeki işsiz bireylerin büyük bir kısmı esnek iş sözleşmeleriyle istihdam edilmiş ve sonrasında iş bulamayan bireylerden oluşmaktadır. Bu çerçevede güvenceli esneklik uygulamalarının İskandinav ülkeleri dışında işçi sınıfı açısından güvencesizliği ortadan kaldırmadığı aksine derinleştirdiği görülmüştür. İskandinav ülkelerinde güvencenin sağlanmasında ise; yirminci yüzyılda gelişme gösteren refah devleti uygulamalarını günümüzde de devam ettirmesi olmuştur. Ayrıca güvenceli esneklik uygulamalarıyla geçici işlerin artış göstermesi bireyleri sürekli olarak işsizlik riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. İşgücü piyasalarında güvencesizliğin bir norm haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus ise güvencesizliğin sadece çalışma yaşamı çerçevesinde değerlendirilmemesi gerektiğidir. Zira bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi ve yeniden üretim süreçlerine katılması çalışma ile gerçekleşmektedir. Bireyin işgücü piyasalarında karşılaştığı güvencesizlik yaşama tutunabilmesini zorlaştırmakta, geleceğini belirsizleştirmektedir (Ulukan, 2014: 79; Bora ve Erdoğan 2017: 23).

Standing (2017: 117); güvencesizlikten etkilenenler arasında günümüz gençliğinin olduğunu ifade etmiştir. Standing günümüz gençliğinin sürekli olarak geçici işlerde çalışmakta olduğunu ve çeşitli esneklik uygulamaları ile düşük ücretlere çalışmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bora ve Erdoğan (2017: 25-26) ise; işgücü piyasalarından yaşanan tüm bu gelişmelerin eğitilmiş genç bireyler içinde geçerli olduğunu aktarmışlardır. Yazarlar güvencesizleşme ile eğitilmiş genç bireylerin sürekli

olarak iş değiştirmek zorunda olduklarını bunun sonucunda “*tatminsizlik ve değersizlik*” duygusu ile karşılaştıklarını vurgulamışlardır.

Öte yandan Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana belli aralıklarda yaşanan ekonomik krizler (1994, 1998-99, 2001,2008 son olarak 2018) ile istihdam oranlarında gerileme yaşanırken işsizlik oranlarında da artış yaşanmıştır. Yaşanan son kriz sonrası sanayi üretiminde yaşanan daralma işsizliğin artış göstermesinde büyük rol oynamıştır. Ayrıca bu süreçte işverenler ve işverenler örgütleri tarafından esneklik uygulamalarının genişletilmesi önerisi sunulmuştur. Sözü edilen önerilerin sonuçlanması ile işçi sınıfı açısından güvencesizleşme derinleşmiştir. Zira yaşanan son kriz sonrası Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) tarafından “*işsizlikle etkin mücadele için esnek çalışma şart*” sloganı ile yapılan açıklama ile işgücü piyasalarının daha da esnekleştirilmesi önerilmiştir. Bu çerçevede Türkiye işgücü piyasalarında esneklik uygulamaları süreç içerisinde yaşanan ekonomik krizler ile gündeme geldiği söylenmektedir. Nitekim 2000’li yılların başından bu yana yapılan çeşitli düzenlemelerle de Türkiye işgücü piyasaları esnekleştirilmiştir. Kutlu’nun (2012: 69) ifadesiyle esneklik; “*kriz dönemlerinin ardından sermayenin topluma ve işgücü piyasalarına yönelik verdiği bir tepki biçimi, hareket ve bunların yanında ideoloji ve fikir olarak kök salmış*” bulunmaktadır (Kutlu, 2012: 69; DİSK-AR, 2019; TİSK, 2019).

Esneklik uygulamaları ile güvencesizliğin inşa edilmesi geniş toplum kesimlerini on dokuzuncu yüzyıl vahşi kapitalizmiyle tekrar karşı karşıya bırakmıştır. İşgücü piyasalarının esnekleştirilmesi sadece işsizliği arttırmakla kalmamış aynı zamanda çalışma koşullarını da baştan sona değiştirmiştir. Bu çerçevede “*güvenceli ve istikrarlı bir çalışma hayatı yirminci yüzyılın güzel anıları arasında kalmış*” ve güvencesizlikten sadece eğitimsiz bireyler değil eğitimli bireyler de etkilenmiştir. Türkiye’de de özellikle 2010’lu yıllardan sonra eğitimli genç bireyler işsizlik olgusuyla karşılaşmaktadır (Bora, 2017b: 304).

Özetle ifade etmek gerekirse eğitimli genç işsizliğinin nedenleri arasında işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi yer almaktadır. Neo-liberal yaklaşımı savunanlar, serbest piyasa mantığına göre işgücü piyasalarının esnek olmayan düzenlemeler içermesini işsizliği arttıracığını iddia etmişlerdir. Ancak gerek literatür içerisinde birden fazla çalışmada esneklikle istihdam arasında herhangi bir ilişki ortaya konulamamış gerekse hukuksal düzenlemelerle esnek işgücü piyasalarına sahip Avrupa ülkelerinde günümüzde

de işsizliğin oluşu Neo-liberal görüşlerin bu konuda makro ekonomik gelişmeleri ve diğer nedenleri göz ardı ettiği anlamına gelmektedir (Tunçcan Ongan, 2004: 138-139).

3.3. NEO-LİBERAL EĞİTİM POLİTİKALARI

Fordist üretim biçiminin ve Keynesyen ekonomi politikalarının geçerli olduğu süreçte “*eğitim ve istihdam*” ilişkisi birden fazla ülkede kabul görmüştür. Yine aynı süreçte refah devletinin kurumsallık kazanmasıyla eğitim kurumlarının maliyetleri ulus devletler tarafından karşılanmıştır. Bu çerçevede üretim biçimi olarak Fordizmin benimsendiği yıllarda eğitim kurumları; bir taraftan işgücü piyasalarının talebine yönelik işgücü, diğer taraftan da ulus devlet için “*makbul yurttaş*” yetiştirme görevini yerine getirmiştir.¹⁴ Nitekim bu ilişki 1970’li yıllara kadar devam etmiş ve eğitim kurumları piyasa güçlerine bırakılmaksızın ulus devletler tarafından finanse edilmiştir. Ancak bu ilişki Neo-liberal politikaların öne çıkmasıyla sona ermeye başlamıştır (Kurul, 2011: 137). Neo-liberal ekonomik politikalar kabul gördüğü günden bu yana toplumsal yaşamın tüm alanlarını ve kurumlarını hâkimiyetine almıştır. Süreç içerisinde eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sosyal ve ekonomik hakların da piyasa güçlerine bırakılmasına yönelik birden fazla düzenleme yapılmıştır. 1970’li yıllardan bu yana küresel düzeyde özel eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik şirketlerinin sayısında artış yaşanmıştır. Bu çerçevede özellikle özel eğitim kurumlarının sayısında yaşanan artış eğitim açısından birden fazla tartışmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle eğitimin piyasa güçlerine bırakılmasıyla eğitimin gerek biçimi gerekse içeriği piyasa modellerine göre şekillenmeye başlamıştır (Levidow, 2014: 268).

Günümüz küresel kapitalizmin ideolojisi olan Neo-liberal yaklaşım çerçevesinde eğitim; “*meta ilişkisi*” içerisinde şekillenmektedir. İngiltere’de 2009 yılında yükseköğretim kurumlarının sorumluluğunun eğitim bakanlığından alınarak ticaret bakanlığına devredilmesi günümüzde eğitimin bir meta olarak değerlendirilmesini destekleyen gelişmeler arasında gösterilmektedir. Ayrıca uluslararası sermaye kuruluşları birden fazla ülkede eğitim kurumlarının özelleştirilmesini tavsiye etmiştir. Bu süreçte

¹⁴ Eğitim kurumlarının işgücü piyasalarının istekleri doğrultusunda düzenlemesi eğitimciler tarafından ağır eleştirilere tutulmuştur. Zira eğitimciler; “*eğitimin maliyetler ve yararlar sorunundan daha kapsamlı ve daha derin anlamlar taşıdığı ve ekonomik hesapların dışında tutulması gerektiğini savunsalar da tarihsel ve toplumsal koşullar insanı ve ona nitelik kazandıran eğitim sürecini kapitalist birikimin gereklerine uydurmuştur.*” Nitekim eğitimcilerin eleştirilerinin odak noktası ise; eğitim politikalarının kapitalist sistem çerçevesinde belirlenmesi olmuştur (Kurul, 2011: 138).

devletler tarafından eğitim kurumları tamamıyla özelleştirilmese de özel eğitim kurumlarının sayısı her geçen yıl artmıştır. Zira Türkiye’de de özel eğitim kurumları 1980’li yıllarda piyasa içerisindeki yerini almaya başlamış ve 2000’li yıllardan sonra sayılarında artış gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Neo-liberal ekonomi politikalarıyla birlikte eğitim kurumları, piyasaların istekleri doğrultusunda bir dönüşüm geçirerek geleceğin çalışanlarını yetiştirmektedir (Ömür, 2016: 432; Standing, 2017: 121-122).

Gerek üretim biçiminin Fordizmden Post-Fordizme geçişi gerekse Neo-liberal ekonomi politikalarının toplumsal yaşamın tüm alanlarını hâkimiyeti altına almasıyla “*eğitime ve insan sermayesine yapılan yatırımın anlayışı ve niteliği*” değişmek zorunda kalmıştır. Nitekim üretim biçiminin Fordist olduğu dönemde ulus devletler için var olan bireyler, Post-Fordizme geçişle birlikte piyasa için var olmaya başlamışlardır. Bu çerçevede bireyler işgücü piyasalarına katılım gösterebilmek için sürekli olarak kendilerini yenilemek, var olan bilgilerinin üzerine yenilerini ekleme çabasına girişmişlerdir (Ömür, 2016: 442). Zira bu gelişmede Neo-liberal yaklaşım tarafından “*piyasaların adil ve hakkaniyetli olduğunu, bu doğrultuda kaynakların toplumun her bireyine eşit dağıtılacağını ve çalışmak isteyen her bireyin istihdama erişebileceği*” şeklindeki görüşler sıklıkla dile getirilmiştir. Neo-liberal yaklaşım savunucuları; eğitime yapılan yatırımların bireylere bilgi ve beceri olarak döneceğini savunmaktadır. Ayrıca yine aynı yaklaşım; bireylerin piyasa içerisinde yer alan diğer bireylerle rekabet edebilmesinin yolunun eğitimden geçtiğini iddia etmektedir (Apple, 2004: 105). Bir diğer ifadeyle Neo-liberal yaklaşım tarafından; iyi işlere ve yüksek ücretlere ulaşmanın yolu eğitim ve diploma olduğu sıklıkla ifade edilmiştir. Bu gelişme ise, geniş toplum kesimlerinin eğitime olan talebinin artmasına neden olmuştur. Eğitime olan talep artışı ve eğitimde yaşanan piyasalaşmayla gerek yükseköğretim öncesi kademelerde gerekse yükseköğretim kademesinde hizmet veren özel eğitim kurumlarının sayısı her geçen yıl artış göstermiştir. (Kurul, 2011: 157).

Bir taraftan Neo-liberal ekonomi politikalarının kabul gördüğü günümüzde işsizliğin yaygınlaşması ve kalıcılaşması, diğer taraftan da endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşümle birlikte istihdamın güvencesizleşmesi eğitilmiş genç bireylerin güvenceli istihdama erişimini zorlaştırmıştır. Ayrıca yine bu süreçte istihdamın giderek kısıtlanması eğitilmiş genç bireyleri niteliklerini artırmak amacıyla lisansüstü eğitime, yabancı dil ve bilgisayar kurslarına yöneltmiştir (Çoban, 2016: 331).

Standing (2017: 124)'e göre bireylerin niteliklerini arttırmak için yeni girişimlere yönelmesinde iyi ve yüksek ücretli işlerin azalması etkili olmuştur. Standing; günümüzün eğitim kurumlarını “*gün geçtikçe değeri düşen diploma ve yeterlilik belgeleri*” satışı yapan kurumlara dönüştüğünü iddia etmektedir. Yazar bireylerin borç içerisinde olsa dahi, iyi işler ve yüksek ücretlere kavuşabilmek adına bir sonraki diplomayı alabilmek için eğitim kurumlarına ödeme yaptıklarını belirtmiştir. Bu çerçevede birden fazla ülkede yükseköğretim kademesinden mezun olarak ilk defa işgücü piyasalarına giriş yapacak olan eğitilmiş gençlerin sahip olduğu diploma sayısı yaşanan gelişmeler çerçevesinde yükselmiştir. Böylece Türkiye gibi gelişmekte olan birden fazla ülkede diploma enflasyonu meydana gelmiştir. Zira diploma enflasyonunun oluşmasında bir tarafta ülkelerin makro ekonomik gelişmişlik düzeyi ve demografik verileri diğer tarafta da Neo-liberal eğitim politikaları etkili olmuştur. Ancak özellikle ülkelerin makro ekonomik gelişmişlik düzeyi işgücü piyasalarında yeni istihdam alanlarının açılmasına olanak sağlamadığı için eğitilmiş bireyler açısından rekabeti yükseltmiştir. Diploma enflasyonu ise; bir taraftan istihdama erişimi zorlaştırarak eğitilmiş genç işsizliğine, diğer taraftan da bireylerin sermaye karşısında güçsüz duruma düşmesine ve kaçınılmaz olarak daha düşük ücretler ile kötü çalışma koşullarını kabul etmesine neden olmaktadır (Yalçıntaş ve Akkaya, 2019: 794-795).

Özetlemek gerekirse Keynesyen ekonomi politikalarının kabul gördüğü süreçte ulus devletler tarafından finanse edilen eğitim, Neo-liberal politikaların kabul görmesiyle meta haline dönüşmüştür. Yine aynı süreçte bireylerin iyi işler ve yüksek ücretlere ulaşabilmesinin yolunun eğitim olarak gösterilmesi eğitime olan talebi arttırmıştır. Eğitime artan talep ile birlikte eğitimin her kademesinde faaliyet gösteren özel eğitim kurumlarının sayısı yükselmiştir. Böylece birden fazla ülkede diploma enflasyonu oluşmuş ve eğitim ile istihdam arasındaki ilişki zayıflamıştır. Gelişmekte olan ülkeler arasında değerlendirilen Türkiye açısından da diploma enflasyonunun gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim tez çalışmasının üst kısımlarında ele alındığı gibi yükseköğretimdeki kayıtlı öğrenci sayısı her geçen yıl artış göstermektedir. Bu çerçevede Neo-liberal ekonomi politikalarının toplumsal kurumlar içerisinde yer alan eğitim kurumunu da etkisi altına alması eğitilmiş genç işsizliğinin artış göstermesinde etkili olmuştur (Kayahan Karakul, 2012: 44).

Tez çalışmasının bundan sonraki kısmında eğitim ile istihdam arasında ilişki kurulamaması konusu çerçevesinde eğitilmiş genç işsizliği olgusu değerlendirilecektir.

3.4. EĞİTİM İLE İSTİHDAM ARASINDA İLİŞKİ KURULAMAMASI

Eğitim kurumları; bireyleri bilgi ve beceriyle donatarak çalışma yaşamına hazırlamaktadır. Bir diğer ifadeyle eğitim kurumları bireylere gerekli teorik ve pratik becerileri kazandırarak, bireylerin işgücü piyasaları içerisine katılım göstermesini sağlamaktadır. Nitekim literatürde içerisinde çeşitli yazarlar tarafından eğitimin açık işlevleri arasında “*ekonomik beklentilere uygun bireyler yetiştirmek*” şeklinde değerlendirme yapılmaktadır (Topses, 2014: 4; Fidan ve Erdem, 1990: 71; Gökçe, 2003: 99).

1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal, siyasi ve teknolojik gelişmeler endüstri ilişkileri açısından dönüşüm sürecini başlatmıştır. Endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşüm çerçevesinde istihdamın hem biçimi hem de sektörel dağılımı değişiklik göstermiştir. İstihdam bir taraftan güvenceli bir biçimden çıkıp güvencesizleşmiş, diğer taraftan da istihdamın sektörel dağılımında sanayi sektöründen hizmetler sektörüne doğru bir geçiş yaşanmıştır. Hizmet sektörünün ekonomi içerisindeki seviyesinin yükselmesiyle; işletmelerin işe alım süreçlerinde yüksek niteliklere sahip bireyleri tercih etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu çerçevede ülkelerin eğitim politikalarını endüstri ilişkilerinde yaşanan dönüşüme göre şekillendirmesi işgücü piyasalarında karşılaşılabilecek sorunların azaltılmasında büyük rol oynayacaktır (İçli, 2001: 67-68). Ancak günümüzde birden fazla ülkede işgücü piyasalarının talep ettiği niteliklerle ülkelerin eğitim sistemlerinin arz ettiği nitelikler arasında uyumsuzluk bulunmaktadır. Sözü edilen uyumsuzluk gerek ülkeler gerekse bireyler açısından birden fazla sorunu beraberinde getirmektedir. Nitekim bu sorunlardan en önemlisi de işsizlik olarak değerlendirilmektedir (Bedir, 2013: 39).

Biçerli’ye göre (2011: 124-125); Türkiye’de işgücü piyasalarıyla yükseköğretim kurumları arasında uyumsuzluk bulunmaktadır. Yazar işgücü piyasaları ve yükseköğretim kurumları arasında uyumsuzluğun ortaya çıkmasında iki farklı nedenin rol oynadığını belirtmektedir. Bu çerçevede Biçerli uyumsuzluğun ilk nedeni olarak Türkiye’de yükseköğretim kurumlarının işgücü piyasalarının talep ettiği sayının üzerinde mezun verdiğini öne sürmektedir. Ardından Biçerli, Türkiye’deki bazı yükseköğretim kurumlarının öğrencilere verdiği eğitimin niteliğiyle işgücü piyasalarının aradığı niteliğin

farklılaşmasını ise ikinci neden olarak göstermektedir. Bu çerçevede işgücü piyasalarıyla yükseköğretim kurumları arasındaki uyumsuzluğun bulunması eğitilmiş genç işsizliğine neden olmaktadır.

Öte yandan 1970’li yıllardan günümüze dek çeşitli gerekçelerle eğitime katılım artış göstermektedir. Eğitime katılımın artış göstermesinin sonucu olarak toplam nüfus içerisinde eğitilmiş bireylerin sayısı yükselmektedir. Bu gelişmeyi işgücü piyasaları açısından değerlendirdiğimizde işgücü arzının aşırı eğitilmiş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak işgücü talebinin işgücü arzının eğitim düzeyindeki artışı karşılayamadığı durumlarda bir başka sorun oluşmaktadır. Nitekim eğitilmiş bireyler eğitim kurumları içerisinde kazandıkları bilgi ve beceriyi kullanmadığı işlerde çalışmak zorunda kalmakta ve yaptıkları işe göre aşırı eğitilmiş duruma düşmektedir. Bu çerçevede aşırı eğitilmişlik; “*hâlihazırda sahip olduğu iş için gerekli olan eğitimsel niteliklerin üzerinde niteliklere sahip olan bireylerin durumu*” şeklinde tanımlanmaktadır (Kurnaz, 2013: 61).

Özetle ifade etmek gerekirse bireylerin eğitimin ilk kademesinden son kademesine kadar eğitim içerisinde geçirdikleri sürelerde kazandıkları bilgi ve becerinin işgücü talebinden farklılık taşıması çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Nitekim Türkiye’de yükseköğretim kademesinden mezun olan bireyler ya işsizlik olgusu karşılaşmakta ya da eğitimsel niteliklerin altındaki işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır. Bu çerçevede eğitim ile istihdam arasında ilişki kurulamaması eğitilmiş genç işsizliğine neden olmaktadır (Aksoy, 1999: 134-135).

3.5. AİLE DESTEĞİ

Esping Andersen ([1999] 2013: 38)’e göre sosyal sorunları kontrol ederek finanse eden “*refah devleti, piyasa ve aile*” şeklinde üç kaynak bulunmaktadır. Yazara göre sosyal sorunların önlenmesinde bu üç kaynağın aldığı roller ülkelerin refah rejimlerini oluşturmaktadır. Nitekim ailenin kararları ve davranışları da gerek refah devletini gerekse işgücü piyasalarını hem etkilemekte hem de etkilenmektedir. Bu etkileşimler çerçevesinde Esping Andersen üç farklı refah rejimi sınıflandırması¹⁵ yapmıştır. Esping Andersen tarafından oluşturulan refah rejimleri; “*liberal refah rejimi (ABD, İngiltere), muhafazakâr veya kıta Avrupası refah rejimi (Fransa, Almanya, Belçika) ve sosyal*

¹⁵ Esping Andersen tarafından sınıflandırılan refah rejimleri hakkında detaylı bilgi için bakınız. Esping Andersen, [1999] 2013; Özdemir, 2007; Metin ve Özyayın, 2016.

demokrat veya İskandinav refah rejimi (İsveç, Danimarka)” şeklinde sıralanmıştır (Özdemir, 2007: 131).

Esping Andersen tarafından ortaya atılan refah rejimleri sınıflandırması süreç içerisinde çeşitli olumlu ve olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıca bazı araştırmacılar bu sınıflandırmaya ek olarak yeni girişimlerde bulunarak yeni refah rejimi sınıflandırmalarında bulunmuşlardır. Bu çerçevede değerlendirilen sınıflamalardan birisi de “*Güney Avrupa refah rejimi (İspanya, Yunanistan, Portekiz ve İtalya)*” olarak literatür içerisinde tartışılmaya başlanmıştır (Özdemir, 2007: 150).

Güney Avrupa refah rejimine sahip ülkelerde bir taraftan “*kadın istihdam oranlarının düşüklüğü ve kendi hesabına çalışan bireylerin sayısının yüksek oluşu*”, diğer taraftan da bireylerin karşılaştığı sosyal sorunlarının çözümünde “*ailenin üstlendiği rolün yüksek oluşu*” sözü edilen refah rejimin öne çıkan özellikleri arasında değerlendirilmektedir (Mingione, 2013: 272).

Esping Andersen tarafından geliştirilen üç farklı rejimde de ailenin Güney Avrupa rejimindeki kadar güçlü olmadığı çeşitli veriler aracılığıyla görülmektedir. Güney Avrupa refah rejiminde ailenin güçlü olmasının nedeniyse; günümüzde de geleneksel aile yapılarının geçerliliğini koruması olmuştur (Klienman, 2013: 180).

Buğra ve Keyder (2006: 212); Türkiye’nin de Güney Avrupa refah rejimine benzer özellikler taşıdıklarını belirtmişlerdir. Yazarların Türkiye’yi Güney Avrupa rejimine benzetmelerinde ise; “*sosyal güvenlik sisteminin özellikleriyle işgücü piyasalarında kayıt dışı istihdam ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygın oluşu*” büyük rol oynamaktadır. Ayrıca bireylerin sosyal sorunlarla karşı karşıya kaldıklarında ailenin sorunların çözümünde üstlendiği rolün Güney Avrupa ülkeleriyle benzerlik taşıması, Türkiye’nin Güney Avrupa refah rejimi içerisinde değerlendirilmesinde etkili olmaktadır.¹⁶

Eğitimli genç işsizliği açısından aile desteği değerlendirildiğinde ise; işsizlik süresince ailenin sosyal ve ekonomik koruma sağladığı iddia edilmektedir. Zira eğitimli genç işsiz bireyler aileyi sosyal ve ekonomik dayanışmanın sağlandığı kurum olarak

¹⁶ Ayrıca Metin ve Özaydın (2016: 228) ise; Türkiye’nin refah rejiminin “*hibrit*” bir model olduğunu ifade etmektedir. Yazarların Türkiye’nin refah rejimini hibrit bir model olarak değerlendirmesinde; Türkiye’nin kendi refah dinamikleri rol oynamaktadır. Yazarlara göre Türkiye; bir taraftan “*liberal ve muhafazakâr refah rejimine*” diğer taraftan da “*Güney Avrupa refah rejimine*” özgü özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.

değerlendirmekte ve işsizliğin sosyal ve ekonomik olumsuz sonuçlarını aile desteği ile atlatmaya çalışmaktadırlar (Erikli, 2019: 32-33). Güney Avrupa ülkelerinde çok sayıda eğitilmiş genç bireyler uzun dönemli işsizlikle karşı karşıya kaldıklarında devletten herhangi bir refah desteği almamalarına rağmen aile desteğiyle yaşamlarını devam ettirmektedirler. Bir diğer ifadeyle; eğitimlerini tamamlayarak ilk defa işgücü piyasası içerisinde istihdama katılmak istediği halde çeşitli nedenlerle istihdama katılmayan eğitilmiş gençler ailenin sağladığı destek nedeniyle yoksulluk veya sosyal dışlanmayla karşılaşmamaktadır. Ancak bu noktada sosyal dışlanmanın çok boyutlu bir kavram olması sözü edilen gelişmeyi muğlak bir duruma getirmektedir. Zira aile desteği alan eğitilmiş genç işsiz sosyal dışlanmanın ekonomik boyutu ile karşılaşmazken sosyal veya kültürel boyutu ile karşılaşabilmektedir (Mingione, 2013: 273).

Türkiye’de eğitilmiş genç işsizliği açısından aile desteğini değerlendiren Bora (2017c: 200) ailenin, “*sosyal güvenlik mekanizması*” olarak varlığını devam ettirdiğini ileri sürmektedir. Ailenin bu desteğiyle; eğitilmiş genç bireylerin işsizlik sürecinde karşılaştığı sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde rol oynamaktadır. Nitekim Türkiye’de de eğitilmiş gençlere işsizlik sürecinde aileleri tarafından sağlanan destek yoksulluk ve sosyal dışlanmanın boyutlarını azaltmaktadır.

Öte yandan eğitilmiş genç bireylere işsizlik süresince aile tarafından sağlanan sosyal ve ekonomik destek; işsizliğin süresini belirlemektedir. Zira aile desteğinin uzun süre devam etmesi genç bireylerin iş konusunda daha seçici olmalarına ve istihdama katılmamalarına neden olmaktadır (Aksoy, 1999: 131).

Özetle ifade etmek gerekirse; eğitilmiş genç işsizliğinin gerçekleşmesinde birden fazla neden rol oynamaktadır. Bu nedenlerden biri de aile desteğidir. Eğitilmiş genç bireylerin ailelerinden aldıkları sosyal ve ekonomik destek işsiz kalma süresini uzatmaktadır. Nitekim aile desteği sürdüğü sürece eğitilmiş genç bireyler iş arama sürecinde daha seçici olmayı göze almakta ve işsiz kalmaya devam etmektedirler (Martin, 2009: 5).

3.6. DENEYİM EKSİKLİĞİ

İşgücü piyasalarına ilk defa giriş yapacak olan genç bireylerin bu durumu kendilerini yetişkin bireylere göre daha dezavantajlı yapmaktadır. Nitekim gerek örgün eğitim kurumları içerisinde gerekse yaygın eğitim süreci içerisinde edindikleri bilgileri istihdama katılmalarında yeterli olmamaktadır. Zira bu gelişme de deneyim eksikliği

büyük rol oynamaktadır. Bireylerin eğitimin üst kademesinden mezun olmaları işverenler tarafından tercih nedeni olmasına rağmen deneyim eksiklikleri olduğu için eğitilmiş genç bireylerin istihdama katılabilme süresini uzatmaktadır. Bir diğer ifade ile; bireyler yükseköğretim mezunu da olsa deneyim eksiklikleri olduğu için çalışmalarını zorlaştırmakta ve işsizlik süresi uzamaktadır (Murat ve Şahin, 2011: 57).

Öte yandan Bartram vd. (1995: 340) tarafından küçük ve orta ölçekli işletmelerin işe alım süreçlerinde genç işgücünün seçiminin işletmeler açısından bazı ek maliyetleri beraberinde getirdiği ifade edilmiştir. İşletmelerin işe alım tercihlerinde genç bireyler yerine yetişkin işgücünü tercih etmesinde ise; işe alım maliyetlerinin düşük olması öne çıkmaktadır. Genç bireylerin deneyim sahibi olmaması işletmeler açısından yeni işçilik maliyetleri ortaya çıkarmaktadır. Deneyim kazanması ve işletmeye uyum sağlayabilmesi için genç bireyler işletmeler tarafından çeşitli oryantasyon eğitimlerine tutulmaktadır. Ayrıca işletmeler genç bireyleri tercih etmek istese de deneyimlerinin olmaması istihdam edileceği iş için gerekli şartları taşıyıp taşımadığı noktasında belirsizlik oluşturmaktadır. Belirsizliğin ortadan kaldırılmasında çeşitli testlere başvurulmak zorunda kalınması nedeniyle yeni ek maliyetlerin bulunması da gençlerin tercih edilmemesi sonucunu doğurmaktadır. Bu çerçevede deneyim eksikliği genç bireyler açısından bir dezavantaj oluşturmakta ve eğitim kademesine bakılmaksızın genç işsizliğine neden olmaktadır. Zira küçük ve orta ölçekli işletmelerin Türkiye işgücü piyasalarında yaygın oluşu genç bireylerin istihdama katılımını zorlaştırmaktadır.

Eğitilmiş genç bireyler açısından deneyim eksikliği ile ilgili bir çalışma da Çoban (2016: 338) tarafından yapılmıştır. Yazar yaptığı çalışmada Türkiye işgücü piyasalarında faaliyet gösteren işletmelere ait beş yüz farklı iş ilânını günümüzde iş arama kanalları arasında öne çıkan kariyer siteleri aracılığıyla incelemiştir. Çalışma çerçevesinde dikkat çeken konu ise; incelenen beş yüz farklı iş ilanında sadece otuz iki tanesinde deneyimsiz bireylerin başvurabileceği olmuştur. İş ilanlarının geri kalanlarında ise; “*tercihen deneyimli kişilerin*” tercih edileceği belirtilmiştir. Yükseköğretim kademesinden mezun olarak ilk defa çalışma yaşamına girecek adaylar açısından deneyim eksikliği önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu çerçevede deneyim eksikliği; eğitilmiş genç işsizliğinin bir diğer nedeni olarak değerlendirilmektedir.

3.7. ÇALIŞMA YAŞAMINA YÖNELİK BEKLENTİLERDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Ülkelerin işgücü piyasaları çeşitli değişkenlere dağılım göstermektedir. Bu değişkenler ise çalışma yaşamına yönelik beklentilerin farklılaşmasına neden olmaktadır. Nitekim sözü edilen değişkenlerden birisi kuşak kavramıdır. Zira farklı kuşakların çalışma yaşamına yönelik beklentilerinden tüketim kültürlerine, siyasi katılımlarından boş zaman kullanım algılarına kadar birden fazla konuda beklentileri farklılık göstermektedir. Farklı kuşakların çalışma yaşamına yönelik beklentilerinin açıklanmasından önce kuşak kavramının tanımlanmasının verilmesi konunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre kuşak; *“yaklaşık yirmi beş-otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler topluluğu”* şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca yine aynı kaynakta yer alan bir diğer tanıma göre kuşak; *“yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları ve kaderleri paylaşan ve benzer ödevleri yerine getirmekle yükümlü olan bireyler topluluğu”* olarak tanımlanmıştır (TDK, 2019). Bu çerçevede bireylerin aynı kuşak içerisinde değerlendirilmesinde aynı yıllarda doğmuş olmalarından ziyade dönemin sosyal, siyasal, ekonomik, teknolojik ve kültürel gelişmeleri etkili olmaktadır (Newman, 2013: 217’den aktaran: İlhan, 2019: 9).

Öte yandan literatür içerisinde kuşakların sınıflandırılması ile ilgili birden fazla çalışma bulunduğu için kavram süreç içerisinde disiplinlerarası bir boyut kazanmıştır. Bu durum ise; kuşakların sınıflandırılmasının farklı şekillerde ele alınmasına neden olmuştur. Zira kuşak kavramıyla ilgili yapılan çalışmalarda tartışmaların odak noktasını kuşakların sınıflandırması oluşturmaktadır. Türkiye’nin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği sosyal, ekonomik, siyasi, teknolojik ve kültürel değişimler çerçevesinde kuşak sınıflandırması farklılık gösterse de genel kabul gören görüşe göre; *“1923-1945 arası doğanlar; geleneksel kuşak, 1946-1959 arası doğanlar; bebek patlaması kuşağı, 1960-1980 arası doğanlar; X kuşağı, 1981-2000 arası doğanlar; Y kuşağı ve 2000 sonrası doğanlar ise; Z kuşağı”* şeklinde sıralanmaktadır (Kayacan, 2016: 81).

Günümüz işgücü piyasaları içerisinde yer alan gençleri *“Y ve Z kuşağına”* ait bireyler oluşturmaktadır. Ancak bu kitlenin büyük bir bölümü Y kuşağına ait bireylerdir. Y kuşağının özellikleriyse; teknoloji ve internet ile yakın ilişki içerisinde olan, eğitime ve öğrenmeye açık, esnek çalışabilen, sabırsız, kurumsal işletmelere değer veren, çalışma

yaşamında ekonomik getirilere önem veren ve bu doğrultuda sık iş değiştirmeyi göze alabilen, çalışma yaşamında çalıştığı işletmelerde karar alma organlarına katılmayı seven ve çalışacağı işletmeler tarafından kendisine değer verilmeyi bekleyen bireyler şeklinde sıralanmaktadır (Yüksekbilgili, 2013: 346-347).

Taşlıyan vd. (2014: 23) tarafından yapılan bir çalışmada; Y kuşağına ait bireylerin ücret olgusuna bakışı kendilerinden önceki kuşaklara göre farklılık taşıdığı tespit edilmiştir. Yazarların araştırmasına göre; Y kuşağının yüksek ücret beklentisi içerisinde olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Göktaş (2017: 387-388) tarafından yapılan çalışmada ise farklı kuşakların kariyer yaklaşımlarının farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Göktaş çalışmasında Y kuşağının X kuşağına göre klasik kariyer yaklaşımlarını benimsemeyerek sıklıkla çalıştığı işletmeleri değiştirdiğini belirtmiştir. Bu çerçevede günümüzde çalışma yaşamı içerisinde yer alan bebek patlama, X, Y ve yeni yeni çalışma yaşamına katılım gösteren Z kuşaklarının çalışma yaşamına yönelik beklentilerinin farklılık gösterdiğine dair birden fazla çalışma bulunmaktadır.¹⁷ Y kuşağının kariyer yaklaşımlarının kendisinden önceki kuşaklardan farklılaşmasında kaçınılmaz olarak küreselleşme süreci, ekonomik, sosyal, siyasal ve belki de en fazla teknolojik gelişmeler etkili olmuştur. Ayrıca sözü edilen Y kuşağı teknoloji ile yakın ilişki içerisinde ve teknolojiyi yaşamın her alanında kullanmak istemektedir. Y kuşağını diğer kuşaklardan ayıran bir diğer özellik ise; çalışma sürelerinin uzun olmamasını istemekte ve iş ile yaşam dengesinin kurmayı hedefleyerek bu doğrultuda kariyer planlarını belirlemektedir. Y kuşağının tüm bu özellikleri değerlendirildiğinde bireyler istedikleri şartları taşıyan işletmeleri bulana kadar işsiz kalmayı tercih etmektedir. Bu çerçevede bireylerin çalışma yaşamına yönelik beklentilerin değişim göstermesi eğitimli genç işsizliğinin bir diğer nedeni olarak değerlendirilmektedir (Wan ve Hobart, 2008: 4).

4. SOSYAL DIŞLANMANIN İŞSİZLİK VE EĞİTİM İLE İLİŞKİSİ

Literatür içerisinde birden fazla çalışmada sosyal dışlanma olgusu açıklanırken sosyal dışlanmanın işgücü piyasaları ile ilişkisi üzerine odaklanılarak kavram açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede bir taraftan “*istihdama katılıp/katılmamak*”,

¹⁷ X ve Y kuşaklarının çalışma yaşamına yönelik beklentilerine ilişkin bir diğer çalışmaysa Çetin Aydın ve Başol (2014) tarafından yapılmıştır. Yazarlar yaptığı çalışmada işin anlamının ve iş tatmini açısından işe yüklenen anlamın farklılaşmasında kuşakların etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

diğer taraftan da “*istihdama katılma biçimi (güvenceli/güvencesiz)*” sosyal dışlanmanın boyutlarının belirlenmesinde önem taşımaktadır (Sapançalı, 2005a: 142).

Öte yandan sosyal dışlanmanın gerekçeleri arasında eğitimsizlik gösterilmektedir. Nitekim eğitimle bireylerin sosyal dışlanmanın çeşitli boyutları ile karşılaşmayacağı varsayılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken ise eğitimle bireylerin içerilmesi ise; eğitim ile istihdam arasındaki uyum çerçevesinde gerçekleşmektedir (Biçerli, 2016: 130). Bu çerçevede ilk olarak sosyal dışlanma ile işsizlik arasındaki ilişki, ikinci olarak ise; sosyal dışlanma ile eğitim arasındaki ilişki ele alınacaktır.

4.1. SOSYAL DIŞLANMANIN İŞSİZLİK İLE İLİŞKİSİ

Sosyal dışlanmanın işgücü piyasaları ile ilişkisini; ilk olarak işsiz bireyler, ikinci olarak ise; işgücü piyasası içerisinde güvencesiz istihdam içerisinde olan bireyler oluşturmaktadır. Nitekim 1970’li yıllardan sonra sadece gelişmekte veya gelişmemiş ülkelerde değil gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir sorun hale gelen işsizlik olgusu; ekonomik, sosyal ve psikolojik sonuçlarıyla toplumun geniş kesimlerini etkilemektedir. Sosyal dışlanmanın en önemli boyutunun işsizlik olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Ancak üretim süreçlerinden dışlanmasıyla başlayan sosyal dışlanma; süreç içerisinde birden fazla boyut kazanmaktadır. Bir diğer ifadeyle; işsizlik bireyin farklı boyutlarda dışlanma sürecini yaşamasına neden olan bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Zira birey işsizlik nedeniyle gelirden yoksun duruma düşmesi nedeniyle tüketimden de dışlanmaktadır. Bu çerçevede işsizlikle sosyal dışlanma arasındaki ilişkiyi farklı boyutlarda ele almak mümkündür (Sapançalı, 2005a: 142).

İlk olarak; bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesinde istihdamın önemli bir yeri bulunmaktadır. Zira istihdam aracılığıyla kazanılan ücret bireyin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu bağımlı bireylerin geçim kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede istihdam ve istihdam sonucunda kazanılan ücretin düzeyi bireyin ve ailesinin sosyal hayata katılım düzeylerini belirlemektedir. Ayrıca istihdamın birey ile ilişkisi sadece ücret üzerinden değerlendirilmemektedir. Zira istihdam içerisinde olan birey; bir taraftan ücret geliri elde ederken, diğer taraftan da sosyal haklar ve olanaklara kavuşmaktadır. Nitekim istihdam içerisinde olmak bireye ve ailesine; “*sağlık, eğitim, güvenlik, barınma vb.*” alanlarda çeşitli olanaklar sağlamaktadır. Ancak bireylerin işsiz kaldığı süreçlerde kendisi ve ailesi bu olanaklara erişemeyerek ve sosyal dışlanmanın farklı boyutları ile karşılaşmaktadır (Doğan, 2015: 145).

İkinci olarak; özellikle uzun süre işsiz kalan bireyler işgücü piyasasının dışında kaldığı için niteliklerini, kendine güvenini ve sezgilerini kaybetmektedirler. Bu gelişme ise; bireyin gelecekte tamamıyla işgücü piyasasından dışlanma olasılığının artmasına neden olmaktadır. Nitekim bireylerin eğitim kurumları aracılığıyla kazandığı bilgi ve teorik bilgiler işsizlik süresince kullanılmadığı için unutulmaktadır (Sapançalı, 2005a: 146).

Üçüncü olarak ise; işsizlik sadece gelir yoksunluğuna neden olan bir olgu olarak değerlendirilmemektedir. Zira birey işsiz kaldığı zaman sadece geliri değil istihdam ile katılım gösterdiği sosyal çevreyi de kaybetmektedir. Bu çerçevede istihdam; sosyal bütünleşmenin sağlanmasında büyük öneme sahiptir (Yepez Del Castillo, 1995: 619). Bir diğer ifade ile; istihdam bireyin yaşamını şekillendirerek bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayarak sosyal dışlanmayı önlemektedir. Ancak günümüzde çeşitli nedenlerle istihdama katılmayan bireyler sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim sosyal dışlanma riski taşıyan gruplar; *“eğitimlerini tamamlayan ilk defa iş arayan ancak işgücü eğitilmiş genç bireyler, farklı etnik azınlıklara üye niteliksiz işgücü ve esneklik uygulamaları ile yeniden iş bulma olasılıkları düşük olan çok geniş bir grup”* şeklinde sıralanmaktadır (Sapançalı, 2005a: 143).

Günümüzde işgücü piyasalarını etkileyen gelişmeler çerçevesinde eğitilmiş genç işsizliğinin artış göstermesi eğitilmiş genç bireylerin sosyal dışlanmayı farklı boyutlarda deneyimlemesine neden olmaktadır. Gençlik ve sosyal dışlanma ile ilgili yapılan araştırmalarda sıklıkla tartışılan konuların başında; *“özerklik ve ekonomik bağımsızlık”* konuları gelmektedir. Bu çerçevede özerklik ile ilgili tartışmalarda özellikle aile evinden ayrılma ve kendine ait bir yaşam kurma temel ölçüt olarak değerlendirilirken, ekonomik bağımsızlık ile ilgili tartışmalarda ise; eğitim ve işgücü piyasasına katılım iki temel ölçüt olarak tartışmaların odağını belirlemektedir. Genç bireylerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmesinde eğitimden işgücü piyasasına geçiş önemli bir işleve sahiptir. Nitekim birey, yaşamında eğitim kurumundan dışlanmasa da işgücü piyasalarına katılım gösterememekte veya güvencesiz bir şekilde katılım gösterdiğinde sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarını deneyimlemektedir. Bu durumsa, sosyal dışlanmayı doğrudan işgücü piyasalarıyla ilişkilendirmektedir (Yurttagüler, 2012: 387).

4.2. SOSYAL DIŞLANMA-EĞİTİM İLİŞKİSİ

“Eşitsizliğe uğramış, çeşitli risklere karşı savunmasız ve korunmasız” bireyler sosyal dışlanma ile karşılaşma olasılığı yüksek bireyler arasında yer almaktadır. Bireylerin yaşamış oldukları sosyal dışlanma ile mücadele noktasında sosyal içerme politikaları ülkeler ve farklı bölgesel ve uluslararası kuruluşlar tarafından ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede sosyal içerme; *sosyal dışlanmanın karşıtı olarak dezavantajlı grupları toplumsal hayata dahil etmeyi (içermeyi) amaçlayan bir kavram* şeklinde tanımlanmaktadır (Biçerli, 2016: 32).

Sosyal içerme politikalarından bir tanesi de eğitim politikaları olarak değerlendirilmektedir. Zira eğitim; çocukluk döneminden başlayarak bireyin gelişimi üzerinde büyük önem taşıyarak bireyin yaşamını şekillendirmektedir. Ayrıca eğitim süreci toplumsal bütünleşmeyi sağlayan dinamik bir süreci içermektedir. Bu çerçevede bireyler sağlıklı bir eğitim süreci yaşamadıklarında, sosyal dışlanmanın çeşitli boyutları ile karşılaşacağı varsayılmaktadır (Kavi ve Koçak, 2010: 570).

Bir diğer ifade ile; eğitimin ekonomik kalkınmada ve sosyal dışlanmanın önlenmesinde temel bir unsur olabilmesi için ülkedeki bireylere mümkün olduğunca eşit bir eğitim verilmesi gerekmektedir. Nitekim eğitim fırsatlarının nispeten daha adil bir şekilde dağıtıldığı ülkelerde sosyal uyum seviyesinin daha yüksek olduğu gözlemlenmekte ve sosyal dışlanma ile karşılaşma olasılığı azalmaktadır (Biçerli, 2016: 130-131).

Öte yandan sosyal dışlanmanın önlenmesi bir diğer ifade ile sosyal içermenin sağlanmasında eğitimin rolü tartışılmaktadır. Bu çerçevede eğitimin her zaman temel hizmetlere erişimi sağladığı konusunda kesin bir yargı bulunmamaktadır. Ancak genel kabul gören görüş sosyal dışlanmanın önlenmesinde insan sermayesinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Bu çerçevede eğitim ve okul, bireye bilgi ve nitelik kazandırmakta ve üretkenliği arttırmaktadır. Üretkenlik ise; işgücü piyasasına katılım konusunda önem taşımaktadır (Sapançalı, 2005a: 236-237).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLERİN SOSYAL DIŞLANMA DENEYİMLERİ: BURSA ÖRNEĞİ

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Eğitimli genç işsizlerin, işsizlik nedeniyle karşı karşıya kaldıkları sosyal dışlanma deneyimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu tez çalışması iki aşamadan oluşmuştur. Çalışmanın ilk aşamasında literatür çalışması yer alırken, ikinci aşamasında ise alan çalışması yer almıştır. Literatür çalışması da iki farklı bölümde ele alınmıştır. İlk bölümde sosyal dışlanmanın kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. İkinci bölümünde ise, eğitimli genç işsizliğin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Araştırmanın alan çalışmasında ise; çeşitli yöntemlerle Bursa’da yaşayan katılımcılara ulaşılarak, veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasıyla birlikte veriler analiz edilerek çeşitli kategorilere ayrılıp veriler belirli bir çerçevede sunulmuştur.

Tez çalışmasının bu bölümünde sırasıyla; araştırmanın amacına, yöntemine, veri toplama tekniğine, veri toplama sürecine, evren ve örnekleme, varsayımlarına, sınırlılıklarına ve bulgularına yer verilecektir.

1.1. ARAŞTIRMANIN AMACI

1980’li yıllardan sonra sosyal dışlanmanın işgücü piyasalarıyla ilişkilendirilme süreci başlamıştır. Zira sözü edilen zamanda işsizliğin yapısal bir sorun hale gelmesi, sosyal dışlanmanın işgücü piyasalarıyla ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Ayrıca işsizliğin yapısal bir sorun hale gelmesindeki nedenlerle sosyal dışlanmanın nedenleri arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Bu durum ise; sosyal dışlanmanın doğrudan işgücü piyasaları ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Sapancalı’nın (2005a: 142) da belirttiği gibi *“sosyal dışlanmaya ilişkin birden fazla çalışmada sosyal dışlanma doğrudan işgücü piyasasıyla ilişkilendirilmiştir. İşgücü piyasasında istihdama katılıp/katılmamak ya da istihdama katılma biçimi(güvenceli/güvencesiz) sosyal dışlanmayı ve boyutlarını belirlemektedir.”* Bu çerçevede istihdama erişimin giderek zorlaştığı günümüzde eğitimli gençler çeşitli nedenlerle işsizliği deneyimlemektedir. Bu araştırma ile; eğitimli genç işsizlerin işsizlik sürecini nasıl deneyimlediklerini ve istihdamdan dışlanma nedeniyle sosyal dışlanmanın hangi boyutlarıyla karşılaşmış oldukları eğer karşılaşıyorlarsa bu süreci nasıl deneyimlediklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bir diğer ifadeyle;

tez çalışmasıyla, eğitimli genç işsizlerin sosyal dışlanma deneyim ve tecrübelerine ulaşılacak hedeflenmiştir.

Belirlenen amaç çerçevesinde “yirmi bir–otuz iki” yaş aralığındaki yükseköğretim kademesinden mezun olan gençlerin işsizlik sürecinde karşılaştıkları ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar sosyal dışlanmayla ilişkilendirilerek, sosyal dışlanmanın boyutlarının belirlenmesi ve bireylerin bu süreçleri nasıl deneyimlediklerine ve tecrübelerine ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmanın katılımcılarının yirmi bir-otuz iki yaş aralığındaki bireylerden tercih edilmesinde ise; günümüzde eğitimde geçen sürenin uzaması çerçevesinde işgücü piyasalarına geçişin ötelenmesi etkili olmuştur.

İşsizlikle sosyal dışlanma arasında nasıl bir ilişki olduğu ve eğitimli genç işsizlerin bu ilişkiyi nasıl deneyimledikleri araştırmanın cevap aradığı soruların başında gelmektedir. Araştırma çerçevesinde; *“eğitimli genç işsizlerin demografik bilgileri, işsizlik süreleri, iş arama yöntemi olarak hangi kanalları kullandıkları ve bu süreçte herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları, işsizliğin eğitimli gençler açısından ne anlam ifade ettiği, işsizlik sürecinde ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları ve eğer karşılaşıyorlarsa sorunun çözümü için nasıl bir yol izledikleri, işsizlik sürecinde aile desteğinin boyutları ve eğitimli genç sosyal dışlanmanın ekonomik, sosyal, ve siyasal boyutlarıyla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları eğer karşılaşıyorlarsa bu süreci nasıl deneyimledikleri”* cevap aranan diğer sorular olarak sıralanmaktadır.

1.2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Literatürde sosyal dışlanmayla ilgili yapılan araştırmalarda gerek nicel gerekse nitel yöntemlerin benimsenerek araştırmaların yapıldığı görülmüştür. Ancak yapılacak olan araştırmalarda nitel yöntemin benimsenmesi, yapılan araştırmaya hem geniş bir çerçeve katmakta hem de araştırmacıya avantaj sağlamaktadır. Nitel yöntemin araştırmacıya avantaj sağlanmasında ise; sosyal dışlanmanın üzerinde barındırdığı unsurlar (çok boyutlu ve dinamizmi) etkili olmaktadır. Zira nitel yöntemle yapılan araştırmalar da sonuçtan ziyade süreci araştıran bir yöntemdir (Clert vd., 2001: 4).

Bu tez çalışmasında araştırma süreci; *“nitel yöntemle”* yürütülmüştür. Bir diğer ifadeyle; eğitimli genç işsizlerin işsizlik süresince yaşadıkları sorunlar, tecrübeler, deneyimler, formel/enformel ilişkiler ve sosyal dışlanma süreçleri *“nitel araştırma yöntemi”* benimsenerek araştırılmıştır.

Nitel araştırmayı Creswell (2013: 44) şu şekilde tanımlamaktadır: “Varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa atfettikleri anlamlara değinen ve araştırma problemlerinin incelenmesini içeren yorumlayıcı/kuramsal çerçevelerin kullanımı ile başlamaktadır. Bu problemi araştırmak için nitel araştırmacılar; araştırmada, çalışmadaki insan ve yerlere duyarlı olan doğal ortamdaki veri koleksiyonlarını hem tümevarım hem de tümdengelimli, örüntü ve temalar kuran veri analizlerini içeren nitel bir yaklaşımın kullanmaktadır. Nitekim nitel araştırma; katılımcıların seslerini, araştırmacının derin düşünmelerini, problemin kompleks bir açıklama veya yorumlamasını ve literatüre katkısını veya değişim çağrısını içeren araştırmadır.” Bu çerçevede nitel araştırmalar; karmaşık bir konuya ayrıntılı bir bakış açısı veya ayrıntılı bir anlayış getirmek için tercih edilen bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Creswell, 2013: 48; Patton, 2014: 11).

Nitel araştırmalar; araştırılan konunun taşıdığı dinamikler ve cevap aranan sorular çerçevesinde belirli “yaklaşımlarla (desenlerle)” gerçekleştirilmektedir. Bu tez çalışması ise; nitel araştırma yaklaşımları arasında bulunan “fenomenolojik yaklaşımla (desenle)” gerçekleştirilmiştir.

Fenomenolojik yaklaşım “Edmund Husserl” tarafından geliştirilmiş felsefi bir teoridir (Slattery, 2014: 231). 1913 yılında yayınlandığı eserde Husserl, fenomenolojiyle neyin nasıl araştırılması gerektiğini açıklamıştır. Bu erevede Husserl’e göre fenomenolojik araştırma; “insanların olayları nasıl betimlediği ve duyuvarı yoluyla onları nasıl deneyimlediklerini” araştırmaktadır. Nitekim Husserl deneyimlerin bir taraftan betimlenirken, diğer taraftan da açıklanarak yorumlanması gerektiğini belirtmiştir (Husserl, 1913’den aktaran Patton, 2014: 105-106).

Yıldırım ve şimşek (2016: 69) fenomenolojik yaklaşımı şu şekilde açıklamaktadır: “Fenomenolojik yaklaşım; farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız fenomenlere (olgulara) odaklanmaktadır. Zira sözü edilen fenomenler (olgular); yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu olgular günlük yaşantımızda çeşitli biçimlerde insanların karşısına çıkmakla birlikte, araştırmacının sözü edilen olguları tam olarak anladığı anlamına gelmemektedir. Tümüyle yabancı olmayan aynı zamanda kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için fenomenolojik yaklaşım uygun bir araştırma zemini

yaratmaktadır.” Bir diğerk ifadeyle fenomenoloji; *“insanların dünyaya ilişkin yaşanılan deneyimlerini nasıl algıladıklarına ve onlara nasıl tepkiler verdiğine odaklanan”* bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Layder, 2013: 124). Patton (2014: 104) ise; *“insanların fenomeni nasıl algıladıkları, nasıl betimledikleri, hakkında ne hissettikleri, nasıl yargıladıkları, nasıl anımsadıkları, nasıl anlamdırdıkları ve diğerleri ile onun hakkında ne konuştuklarına odaklanan”* nitel araştırma yaklaşımının fenomenolojik yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Nitekim fenomenolojik yaklaşım; *“neyin nasıl deneyimlendiğini bütünüleştiren bireylerin deneyimlerinin özüniün tartışıldığı betimleyici bir araştırma”* şeklinde ele alınmaktadır (Creswell, 2013: 79).

Fenomenolojik araştırmalar kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymamaktadır. Nitel araştırmaların doğasında kesin veya genellenebilir sonuçlara ulaşmaktan ziyade var olan fenomeni daha iyi tanımaya, anlamaya ve yaşantıları ortaya çıkarak literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir (Yıldırım ve şimşek, 2016: 72).

Öte yandan fenomenolojik araştırmalar fenomenin tanımlanmasıyla başlamaktadır. Bir diğerk ifadeyle *“insan deneyiminin nesnesi”* araştırmacı tarafından açıklanmaktadır. Sözü edilen bu insan deneyimine; *“uykusuzluk, dışlanmışlık, öfke ve keder”* gibi olgular örnek gösterilmektedir. Ardından araştırmacı, çeşitli yöntemleri kullanarak fenomenle ilgili deneyimlere sahip bireylerden veri toplama sürecine başlamaktadır. Araştırmacı; araştırma çerçevesinde veri topladığı katılımcılarının verilerini analiz ederek, katılımcı deneyimlerini bütüncül bir betimlemeyle ortaya koymayı hedeflemektedir. Sözü edilen bu betimleme katılımcıların, *“neyi nasıl deneyimlediklerini”* ortaya koymaktadır (Moustakas, 1994’ten aktaran Creswell, 2013: 77). Nitekim fenomenolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacı; *“insan bilincinin ve insanların, içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimine”* ulaşma amacı taşımaktadır. Araştırmacı var olan sosyal dünyadan hem kendini çekmekte hem de önyargılarını geride bırakarak araştırmaya nesnellik kazandırırken, aynı zamanda dünyayı diğer insanların gözlemlediği, deneyimlediği gibi anlayabilmek için kendi bilincini ve sezgilerini araştırma süresince kullanmaktadır. Bir diğerk ifadeyle araştırmacı; *“toplumdaki insanların nasıl davrandıkları, hissettikleri ve gördüklerini anlamaya bir yabancı, dışarıdan bir yabancı gibi -ayrıca, onların dünyasına tamamen katılabilecek durumda-davranarak”* araştırmayı gerçekleşmektedir (Slattery, 2014: 232-234).

Bu tez çalışmasının fenomeni ise; “*sosyal dışlanmadır*”. Literatür içerisinde bireylerin sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmasında işsizliğin büyük öneme sahip olduğu çeşitli yazarlar tarafından vurgulanmıştır (Sapançalı, 2005a; Çakır, 2002; Şahin, 2010; Doğan, 2014). Zira işsizlik sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlar meydana getiren bir olgudur. Ayrıca sosyal dışlanma işsizliğin hem nedeni hem de sonucu olabilmektedir. Bireyler bir taraftan çeşitli nedenlerle işgücü piyasalarından veya güvenceli işlerden dışlanırken, diğer taraftan da işsiz olduğu için sosyal dışlanmanın diğer boyutlarıyla karşılaşmaktadır. Bu çerçevede eğitilmiş genç işsizlerin; bir taraftan işsizliği nasıl algıladıkları, betimledikleri, yargıladıkları, anlamlandırdıkları, hissettikleri, anımsadıkları ve diğer insanlarla işsizlik hakkında ne konuştukları, diğer taraftan da karşılaştıkları sosyal dışlanmanın ekonomik, sosyal ve siyasal boyutlarının hangileriyle karşılaştıkları ve karşılaşılan boyutu nasıl deneyimledikleri fenomenolojik bir yaklaşım çerçevesinde araştırılmıştır.

1.3. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA TEKNİĞİ

Nitel araştırmalarda veri toplama tekniği genel olarak dört farklı gruba ayrılarak “*gözlem, görüşme, odak grup görüşmesi ve doküman analizi*” şeklinde sıralanmaktadır. Bu tez çalışmasında görüşme tekniği kullanılarak veri toplama süreci gerçekleştirilmiştir. Görüşme; “*insanların geçmiş, şimdi ya da gelecekle ilgili tutum ve davranışları ile ilgili bilgi almak amacıyla yapılan karşılıklı soru cevap şeklindeki konuşma*” şeklinde tanımlanmıştır (Güler vd., 2015: 103).

Görüşme araştırma çerçevesinde cevap aranan sorulara cevap verilmesini sağlamaktadır. Araştırmacı; görüşmeyle belirlenen konu çerçevesinde derinlemesine bilgiye ulaşmaktadır (Büyüköztürk vd., 2013: 150). Yıldırım ve Şimşek’e (2016: 134) göre görüşme aracılığıyla araştırmacı; araştırdığı konu çerçevesinde derinlemesine bilgiye ulaşarak, geniş bir veri setini elde etmektedir. Benzer bir görüş belirten Punch’a (2014: 165-166) göre görüşme; “*insanların gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine*” ulaşmanın en iyi yolu olarak değerlendirilmektedir.

Creswell (2013: 79) fenomenolojik araştırmalarda fenomeni deneyimleyen bireylerle gerçekleştirilen görüşmelerin verilere ulaşmada öne çıkan bir teknik olduğunu ifade etmiştir. Benzer bir görüş Yıldırım ve Şimşek (2016: 71) tarafından da belirtilmiştir. Yazarlar fenomenolojik araştırmalarda başlıca veri toplama tekniğinin görüşme olduğunu

vurgulamıştır. Yazarlar araştırmacının görüşme gerçekleştirilen katılımcıyla güven ilişkisini sağladığı ölçüde katılımcının kendisinin bile farkında olmadığı, ancak görüşmeyle birlikte daha önce yaşadıkları ve üzerinde düşünmedikleri deneyimlerin ortaya çıkacağını açıklamışlardır. Nitekim, insanların fenomen hakkındaki deneyimleri, tecrübeleri ve düşünceleri insanlar için bir önem taşıyorsa araştırmacı katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirmek zorundadır. Bu çerçevede araştırmacı katılımcılarla görüşmeler yaparak veri toplama sürecini gerçekleştirmek zorundadır (Güler vd., 2015: 234).

Öte yandan literatür içerisinde görüşme; “*yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış*” olmak üzere üç farklı gruba ayrılmıştır. Bu tez çalışmasında verilere ulaşabilmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilerek katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede yarı yapılandırılmış görüşme; araştırmacının belirli bir bilgiye sahip olduğu ve bu çerçevede sorular hazırlayarak katılımcılara yönelttiği iletişim süreci şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca katılımcıların sorulara verdiği cevaplar çerçevesinde araştırmacı, katılımcıya yeni sorular yönelterek ele alınan konunun farklı boyutlarının ortaya çıkmasını sağlayarak geniş bir veriye ulaşmaktadır (Altunışık vd., 2001: 95-96).

Katılımcıların, bir taraftan işsizlik deneyimleri, diğer taraftan da işsizliğin bir sonucu olarak karşı karşıya kaldıkları ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar çerçevesinde sosyal dışlanma deneyimleri ve tecrübeleri gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir.

Araştırma çerçevesinde oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formuna tez çalışmasının sonunda yer alan EK-1 bölümünde yer verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu literatür içerisindeki sosyal dışlanma ve işsizlik konuları ile yapılan çeşitli araştırmaların incelenmesi sonucunda araştırmacı ve tez danışmanı tarafından oluşturulmuştur.

1.4. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Gerek nicel gerekse nitel yöntemlerin benimsendiği çalışmalarda veri toplama süreci önemli bir şekilde takip edilmesi gereken çeşitli safhaları barındırmaktadır. Fenomenolojik yaklaşımla gerçekleştirilen bu tez çalışmasında, araştırmanın amacına uygun olarak konu çerçevesinde yerli ve yabancı kaynaklara ulaşılarak tez çalışmasının teorik kısmı oluşturulmuştur. Ardından da verilerin toplanacağı insan grubunun

belirlenmesiyle başlayan süreç, alana girilerek amaca uygun örneklemin tespiti, verilerin toplanması ve depolanmasıyla devam etmiştir (Güler vd., 2015: 241).

Creswell'e (2013: 79) göre; fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği araştırmaların en önemli aşamasını fenomeni deneyimleyen bireylerle gerçekleştirilen görüşmeler oluşturmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak, tez çalışmasının araştırma kısmının gerçekleştirilmesi için etik kurul izni için gerekli başvurular araştırmacının bağlı bulunduğu üniversite etik kuruluna yapılmıştır. Başvuru sonrasında üniversite etik kurulundan araştırma çerçevesinde katılımcılara sorulacak soruların araştırma etiğine uygun olduğuna dair iznin olumlu sonuçlanmasıyla, araştırma için yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Üniversite etik kurul tarafından verilen onay tutanağına tez çalışmasının sonunda yer alan EK-2 bölümünde yer verilmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler 2020 yılının şubat ve mart ayları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler öncesinde katılımcılara; çalışmanın amacı, çalışma içerisinde ve ilerleyen süreçlerde kişisel bilgilere ilişkin gizliliğin sağlanacağı, çalışmadan kendi istekleriyle çekilme haklarının bulunduğu ve görüşme formundaki sorulara ilişkin genel bir çerçeve araştırmacı tarafından aktarılmıştır.

Katılımcılarla görüşmeler, Bursa ili içerisinde yer alan kafelerde, alışveriş merkezlerinde, Bursa Uludağ Üniversitesi kampüsünde yer alan kantinlerde ve çeşitli parklarda gerçekleştirilmiştir. Görüşme yerlerinin tercihi ve görüşme zamanı katılımcının isteğine bırakılmıştır. Katılımcının görüşme yerlerinin ve görüşme zamanının katılımcı tarafından belirlenmesi, kendisini rahat ve güvende hissetmesini sağlayacak oluşu etkili olmuştur. Zira katılımcının kendisini rahat ve güvende hissetmesiyle fenomene ilişkin deneyimlerinin, tecrübelerinin ve duygularının tamamına ulaşılma hedeflenmiştir.

Veri toplama sürecinde katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler sırasında Yıldırım ve Şimşek (2016: 153)'in de belirttiği iki yöntem olan “*ses kaydı ve not alma*” yöntemleri tercih edilerek katılımcı verileri kayıt altına alınmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler sırasında bazı katılımcılar ses kaydına izin vermemiştir. Bazı katılımcıların ilerleyen zamanlarda devlet kurumlarına atanma noktasında çeşitli mülakatlara girecek olmaları ses kaydına izin vermemelerinde öne çıkan bir neden olmuştur. Katılımcılara çalışma içerisinde herhangi bir kimlik bilgisine yer verilmeyeceği tekrar hatırlatılmış ve bazı katılımcılar izin verirken bazıları ise, ses kaydını kabul

etmemiştir. Bu nedenle ses kaydına izin vermeyen katılımcıların verileri araştırmacı tarafından elle tutulan notlardan oluşmaktadır.

Ayrıca bazı katılımcılar görüşme esnasında kendisine yöneltilen sorulara cevap vermesinin yanı sıra yarı yapılandırılmış görüşme formunun kendilerine e-mail yolu ile iletilmesini ve formu yeniden doldurmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu çerçevede yarı yapılandırılmış görüşme formu katılımcılara e-mail aracılığıyla iletilmiş ve katılımcıların kendilerinin yalnız başına doldurmak istedikleri kısımlar katılımcının kendisi tarafından doldurularak araştırmacıya tekrar ulaştırılmıştır. Araştırma çerçevesinde elde edilen verilere; bir taraftan yarı yapılandırılmış görüşmeler esnasında alınan ses kayıtlarıyla, diğer taraftan da görüşme esnasında alınan notlar aracılığıyla ve sonrasında katılımcılar tarafından doldurularak gönderilen e-mail dönüşleriyle ulaşılmıştır.

Katılımcılarla gerçekteşirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler on beş dakika ile yetmiş beş dakika arasında değişiklik göstermiştir. Katılımcılarla gerçekteşirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler sonrasında görüşmeye ilişkin unutulmaması gereken notlar araştırmacı tarafından hemen yazıya dökülmüştür. Araştırma çerçevesinde yirmi altı katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekteşirilerek veri toplama süreci tamamlanmıştır.

Öte yandan araştırma verilerinin analizi de araştırma sürecinin sona ermesinin ardından araştırmacı tarafından ses kayıtlarının deşifre edilmesiyle -ses kayıtlarının yazıya aktarılması- başlamıştır. Verilerinin analiziyle “*görüşme verileri ile araştırma konusunu kaynaştırmak*” amaçlanmıştır (Büyüköztürk vd., 2013: 163).

Katılımcılar ile gerçekteşirilen görüşmeler çerçevesinde elde edilen tüm veriler yazıya aktarılmış ve toplamda doksan bir sayfalık veri seti elde edilmiştir. Elde edilen ve yazıya aktarılan veriler sayısız kez araştırmacı tarafından okunarak, çeşitli notlar alınmış, kategorilere ayrılmış ve verilerin araştırmanın fenomeniyle ilişkisine dair bir çerçeve çizilmiştir. Son aşama olarak ise; elde edilen ve kategorilere ayrılan veriler tez çalışmasının ilerleyen sayfalarında yer alan araştırmanın bulguları başlığı altında ele alınmıştır.

1.5. ARAşTIRMA EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Literatür içerisinde evren; “*bilimsel araştırmalarda araştırmacının gerçekte ilgilendiği ve hakkında bir şeyler öğrenmek istediği geniş insan topluluklarına, gruplara yığınlara ve olaylara işaret eden kavram*” olarak ifade edilmiştir. Evren kavramı, “*bir*

ktaya, bir kente, bir üniversiteye, bir bölgeye ve bir kuruma” işaret etmektedir. Örneğin Ankara Üniversitesi’ndeki öğrencilerin sosyal medyaya ilişkin görüşlerini ve sosyal medya kullanımlarını araştıran bir araştırmacının evrenini Ankara Üniversitesi’nin bütün öğrencileri oluşturmaktadır (Güler vd., 2015: 87-88).

Bilimsel araştırmalarda evrenin belirlenmesi, geleneksel bilim anlayışı çerçevesinde genellemeler yapabilmesine ve aynı zamanda araştırmacının karşılaşacağı sorunları çözmeye yardımcı olmaktadır. Ancak sorunlarının tamamının ortadan kalktığını söylemek yanlış olacaktır. Araştırmacı, veri toplama süreci içerisinde evrenin tamamına ulaşamayacaktır. Araştırma evreni araştırmacının ulaşamayacağı kadar büyük bir kütleye sahiptir. Bu sorunun ortadan kaldırılması noktasında araştırmacılar bütün evren üzerinde çeşitli yöntemlerle veri toplamak yerine belirli bir grup üzerinde çalışma yapma yolunu tercih etmişlerdir. Sözü edilen belirli bir grup literatür içerisinde “*örneklem*” olarak değerlendirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 113). Bu çerçevede örneklem; “*araştırmacının ilgilendiği, hakkında fikir sahip olmak istediği evrenden aldığı ve o evreni temsil ettiğini inanılan grup*” şeklinde tanımlanmıştır (Güler vd., 2015: 87).

Bir diğer ifadeyle örneklem; bir araştırma için evreni temsil edebilecek şekilde evren içerisinde belirli sayıda seçilen grup olarak ele alınmıştır. Örneklem belirlenmesinin amacı; araştırmacıya evrenin tamamını tek tek araştırmasına gerek kalmaksızın çalışma yapılan gruplar, bireyler ve olgular hakkında veri toplamasını sağlamaktadır (Altunışık vd., 2001: 67).

Araştırma çerçevesinde veri toplamak amacıyla örneklem grubuna ulaşılmasında çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bu çerçevede örnekleme yöntemi; “*olasılıklı örnekleme ve olasılıklı olmayan örnekleme*” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Nitel yöntemin benimsendiği araştırmalarda genellikle olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi kullanılmakta ve araştırma o çerçevede yürütülmektedir (Güler vd., 2015: 90).

Patton’a (2014: 46) göre; olasılıklı örnekleme yönteminin mantığı ve gücü “*amacından*” ortaya çıkarken, olasılıklı olmayan örnekleme yönteminin mantığı ve gücü ise “*derinlemesine anlam üzerine yaptığı vurgudan*” gelmektedir. Nitekim olasılıklı örnekleme evrene ilişkin genellenebilir bulgulara ulaşma olanağı sağlarken, olasılıklı olmayan örnekleme ise araştırma yapılan konu hakkında derinlemesine bilgi sahibi olunmasının önünü açmaktadır.

Fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği araştırmalarda çoğunlukla olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi tercih edilmektedir. Güler vd. (2015: 95) olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinin benimsendiği nitel araştırmalarda “*amaca yönelik ve kartopu örnekleme*” türüyle araştırma süreci yürütölmekte olduğunu belirtmektedirler.

Bu tez çalışmasında “*amaca yönelik örnekleme ve kartopu örnekleme*” türüyle katılımcılara ulaşılmıştır. Bu çerçevede amaca yönelik örnekleme türü; araştırma çerçevesinde cevap aranan sorulara ilişkin deneyimleri ve tecrübeleri olan katılımcılara ulaşılmayı zorunlu kılmaktadır. Amaca yönelik örnekleme belirleme türünün benimsendiği araştırmalarda katılımcılar herhangi bir olasılığa göre seçilmemekte ve araştırmacının önceden belirlediği ölçütlere göre belirlenmektedir. Kartopu örnekleme türüyse, araştırmanın amacına yönelik örnekleme grubuna dahil olan katılımcılar aracılığıyla örnekleme grubuna yeni katılımcıların eklendiği bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 77; Altunışık vd., 2001: 73-74).

Öte yandan fenomenolojik araştırmalarda örnekleme büyüklüğü ise, araştırmanın boyutlarına göre değişiklik göstermektedir. Fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği araştırmalarda örnekleme grubunun sayısının fazla olması fazla veri anlamına gelmemektedir. Araştırma yapılan fenomenin boyutlarının tamamına ulaşılması hedeflenmesi örnekleme grubunun sayısı belirlenmesinde etkili olmaktadır (Baş ve Akturan, 2008: 90).

Creswell’e (2013: 78) göre fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği araştırmalarda örnekleme büyüklüğü; “*üç-dört ile on-on beş kişi arasında fenomeni deneyimleyen katılımcılardan*” oluşmaktadır. Ayrıca Güler vd. (2015: 243) araştırmanın amacına göre örnekleme grubunun alt sınırının beşten az olmamak kaydıyla üst sınırının elliye kadar artırılabilceğini belirtmişlerdir.

Fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği bu tez çalışmasında olasılıklı olmayan örnekleme yöntemi tercih edilerek fenomeni deneyimleyen ve tecrübe eden bireylere ulaşılması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde tez çalışmasının evrenini “*Bursa ilinde yaşayan yirmi bir-otuz iki yaş aralığındaki eğitimli genç işsizler*” oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleme de sözü edilen evren grubundan olasılıklı olmayan örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Katılımcılara ulaşma noktasında ise, “*iş dünyasındaki kişilerin diğer kişilerle iletişim kurmasını ve bilgi alışverişi yapmasını amaçlayan profesyonel sosyal paylaşım platformu olan LinkedIn*” uygulamasından yararlanılmıştır.

Eğitimlerini tamamlayarak işgücü piyasalarına katılım göstermek isteyen gençler LinkedIn uygulaması üzerinden aktif olarak iş aramakta ve sözü edilen uygulamayı iş arama kanalı olarak kullanmaktadır. LinkedIn üzerinden ulaşılan katılımcıların tez çalışmasının amacına yönelik yeni bireyleri önermesiyle örneklem grubuna kartopu örneklem türüyle yeni katılımcılar eklenmiştir.

Tez çalışmasının örneklem büyüklüğü ise, yirmi altıdır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde araştırmanın fenomeni olan sosyal dışlanmanın tüm boyutlarına ulaşılabilene kadar yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitekim fenomenin tüm boyutlarına ulaşıldığı noktada yarı yapılandırılmış görüşmeler sona erdirilmiştir. Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilen katılımcılara ilişkin açıklayıcı bilgilere tez çalışmasının ilerleyen sayfalarında değinilecektir.

1.6. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI VE SINIRLILIKLARI

Araştırmanın ilk varsayımını, eğitilmiş genç işsizlerin sosyal dışlanmanın çeşitli - ekonomik, sosyal, siyasal ve mekânsal- boyutlarıyla karşı karşıya kaldığı olgusu oluşturmaktadır. İstihdama katılmanın/katılmamanın veya istihdama katılma biçiminin (güvenceli/güvencesiz istihdam) sosyal bütünleşme sürecinde aktif rol oynadığı araştırmanın ikinci varsayımı olarak kabul edilmektedir. Üçüncü olarak ise, katılımcılarla bir diğer ifadeyle eğitilmiş genç işsizlerle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler çerçevesinde araştırma çerçevesinde hazırlanan soruları objektiflikle ve içtenlikle cevapladıkları varsayılmıştır.

Öte yandan araştırmanın ilk sınırlılığı, araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştiren eğitilmiş gençlerin işsizlik sürecindeki deneyimleri ve tecrübeleriyle sınırlıdır. Bir diğer ifadeyle araştırma, araştırmaya katılım gösteren yirmi altı birey ve yirmi altı bireyin sorulara verdikleri cevaplarla sınırlı tutulmuştur. Ardından araştırma çerçevesinde katılımcılara sorulmak üzere hazırlanan soru formu ve katılımcıların sorulara verdiği cevaplar araştırmanın ikinci sınırlılığı arasında yer almaktadır. Zira bazı katılımcıların ses kaydına izin vermemesi ve yarı yapılandırılmış görüşme esnasında araştırmacı tarafından tutulan notlarla veriler elde edilmesi sözü edilen üçüncü sınırlılığı oluşturmaktadır. Araştırma çerçevesinde belirlenen araştırma amaçları ve belirlenen araştırma süresiyle araştırmanın dördüncü sınırlılığı arasında

bulunmaktadır. Son sınırlılık ise; araştırmanın finansal kaynağıyla ilgilidir. Araştırma, araştırmacının kendi maddi imkanlarıyla sınırlıdır.

2. KATILIMCILARIN SOSYAL VE DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Tez çalışmasının fenomeni olan sosyal dışlanma olgusu çerçevesinde verilere ulaşabilmek için yirmi altı eğitimli genç işsiz ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara ilişkin sosyal ve demografik bilgiler Tablo 15.'de gösterilmektedir.

Tablo 15. Katılımcılara İlişkin Sosyal ve Demografik Bilgiler

Katılımcı Kodu	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Mezun Olduğu Program	Mezun Olunan Bölüm	İşsizlik Süresi
K1	27	Erkek	Evli	Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	4 Ay
K2	28	Kadın	Bekar	Lisans	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	12 Ay
K3	25	Erkek	Bekar	Lisans	Bilgisayar Mühendisliği	12 Ay
K4	24	Kadın	Bekar	Lisans	Peyzaj Mimarlığı	24 Ay
K5	25	Erkek	Bekar	Lisans	Makine Mühendisliği	18 Ay
K6	23	Kadın	Bekar	Lisans	Uluslararası İlişkiler	8 Ay
K7	25	Kadın	Bekar	Lisans	Otomotiv Mühendisliği	14 Ay
K8	25	Kadın	Bekar	Önlisans	İç Mekân Tasarımı	7 Ay
K9	28	Erkek	Bekar	Lisans	İşletme	15 Ay

K10	25	Kadın	Bekar	Lisans	Çevre Mühendisliği	24 Ay
K11	29	Erkek	Bekar	Yüksek Lisans	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	16 Ay
K12	25	Kadın	Bekar	Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	19 Ay
K13	24	Kadın	Bekar	Lisans	Tekstil Mühendisliği	14 Ay
K14	26	Erkek	Bekar	Lisans	Sınıf Öğretmenliği	15 Ay
K15	22	Kadın	Bekar	Lisans	Makine Mühendisliği	1 Ay
K16	26	Kadın	Bekar	Lisans	Şehir ve Bölge Planlama	20 Ay
K17	24	Erkek	Bekar	Lisans	Türkçe Öğretmenliği	8 Ay
K18	26	Erkek	Bekar	Lisans	İnşaat Mühendisliği	9 Ay
K19	26	Kadın	Bekar	Lisans	Felsefe	8 Ay
K20	27	Erkek	Bekar	Lisans	İktisat	19 Ay
K21	26	Kadın	Bekar	Önlisans	Sağlık Kurumları İşletmeciliği	36 Ay
K22	25	Kadın	Bekar	Lisans	Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik	9 Ay
K23	28	Erkek	Evli	Lisans	Otomotiv Mühendisliği	12 Ay
K24	27	Kadın	Bekar	Lisans	İngilizce Öğretmenliği	8 Ay

K25	24	Erkek	Bekar	Lisans	Sosyoloji	14 Ay
K26	27	Erkek	Bekar	Lisans	Tarih	20 Ay

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcılar yaş dağılımına göre ele alındığında, yaş aralığı yirmi iki-yirmi dokuz arasındadır. Yirmi iki yaşında; bir, yirmi üç yaşında; bir, yirmi dört yaşında; dört, yirmi beş yaşında; yedi, yirmi altı yaşında; beş, yirmi yedi yaşında; dört, yirmi sekiz yaşında; üç ve yirmi dokuz yaşında bir katılımcı ile veri toplama süreci yürütülmüştür. Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen, on dört kadın katılımcı ve on iki erkek katılımcının oluşturduğu toplam yirmi altı katılımcıdan araştırmanın fenomeni -sosyal dışlanma- hakkında veriler elde edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların medeni durumu incelendiğinde; yirmi dört katılımcının bekar, iki katılımcının ise evli olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların yükseköğretim programlarından mezuniyet dağılımı ele alındığında ise; iki katılımcı önlisans programlarından, yirmi üç katılımcı lisans programlarından ve bir katılımcı da yüksek lisans programından mezun olmuştur. Katılımcıların mezun oldukları bölümler incelediğinde ise; yirmi üç farklı bölümün olduğu görülmüştür. Örneklem grubunun belirlenmesinde bu amaç benimsenmiş ve katılımcıların tercih edilmesinde farklı yükseköğretim bölümlerinden mezun olmasına dikkat edilmiştir. Zira farklı bölümlerden mezun olan bireylerin işgücü piyasalarına katılım gösterme süreçlerinin belirlenmesi farklılığın nedeni arasında yer almıştır.

Katılımcıların işsizlik süresi incelendiğinde; en kısa işsizlik süresi bir ay iken en uzun işsizlik süresi ise, otuz altı ay olmuştur. Katılımcıların işsizlik süresinin ortalaması ise, 14,07 ay olarak hesaplanmıştır. İşsizlik süresinin kısalığı veya uzunluğu sosyal dışlanma deneyiminin boyutlarının ortaya çıkmasında önem taşımaktadır. Zira işsizliğin kısa süreli oluşu, sosyal dışlanmanın tüm boyutlarıyla ortaya çıkmasını engellemektedir. Ancak işsizlik süresi uzadıkça sosyal dışlanmanın boyutları genişlemekte ve bireyler sözü edilen boyutları deneyimlemesi derinleşmektedir.

Öte yandan sosyal dışlanmanın nedenleri ve boyutları birbiriyle çakışmaktadır. Bir diğer ifadeyle, işsizlik sosyal dışlanmanın hem nedeni hem de boyutu olabilmektedir. Bu çerçevede özellikle bireylerin işsizlikle karşı karşıya kaldığı durumlarda işgücü

piyasalarından dışlanmayla başlayan süreç toplumsal yaşamın diğer alanlarında da devam etmektedir. Ancak güney Avrupa refah rejimi özelliği taşıyan ülkelerde gençler, işsiz olmalarına karşın ailelerinden destek aldıkları için sosyal dışlanmayla karşılaşmamaktadır (Mingione, 2013: 273).¹⁸

Katılımcıların ailelerinden aldığı ekonomik ve sosyal desteğe ilişkin bilgilere yer verilmesi konunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Nitekim araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcılara ait açıklayıcı bilgilere ve aile desteğinin boyutlarına ilişkin veriler, sosyal dışlanma fenomeninin boyutlarının belirlenmesinde ve kategorilere ayrılmasında yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede Tablo 16.'da katılımcılara ilişkin açıklayıcı bilgiler gösterilmektedir.

Tablo 16. Katılımcılara İlişkin Açıklayıcı Bilgiler

Katılımcı Kodu	Açıklayıcı Bilgiler
K1	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra farklı işlerde çalışan katılımcı, çeşitli gerekçelerle işini kaybetmiştir. Dört aylık işsizlik deneyimi olan katılımcının bu süreçteki ekonomik desteğini eşi sağlamaktadır. Anne ve babasından herhangi bir destek almamaktadır. Katılımcı evli olduğu için konut ve konuta ilişkin giderler eşi tarafından karşılanmaktadır.
K2	2018 yılının sonlarına doğru işten çıkarılan katılımcının on iki aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının işten çıkarılması nedeniyle aldığı kıdem ve ihbar tazminatının yanı sıra işsizlik sigortasından yararlanması sonucunda oluşturduğu birikimle yaşamını devam ettirmektedir. Ancak sözünü ettiği birikimin sonlarına geldiğini belirten katılımcı bundan sonra aile desteği alacağını belirtmiştir. Emekli olan anne ve babasıyla birlikte yaşadığı için kira, faturalar, gıda gibi harcamaları kendisi yapmamaktadır.
K3	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının on iki aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini çalışan anne ve babası sağlamaktadır. Katılımcı anne ve babasıyla yaşamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K4	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının yirmi dört aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini emekli annesi ve çalışan babası

¹⁸ Aile desteği alan genç işsizlerin sosyal dışlanmayla karşılaşmadıklarını söylemek yanlış olacaktır. Bir diğer ifadeyle, aile desteği alan genç işsizler, barınma imkanlarından dışlanmadığı için mal ve hizmet piyasalarından, refah devleti hizmetlerinden veya siyasal olarak dışlanmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim ailelerinden ekonomik destek alan eğitilmiş genç işsizler, yaşam içerisinde sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarıyla karşılaşmaktadır. Zira sosyal dışlanma çok boyutlu ve dinamik süreçleri ifade bir kavramdır. Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen eğitilmiş genç işsizler de aile desteği almasına karşın sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarını deneyimlemektedirler.

	sağlamakta ve katılımcı ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K5	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının yirmi dört aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini, dedesi sağlamaktadır. Üniversite yıllarından arkadaşıyla birlikte yaşayan katılımcı, kira ve fatura gibi ödemeleri yapmamaktadır.
K6	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının yirmi dört aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini ailesi sağlamaktadır. Ekonomik harcamalarını kredi kartı aracılığıyla yapan katılımcının kart borcuysa emekli olan anne ve babası tarafından ödenmektedir. Katılımcı üniversiteden arkadaşıyla birlikte yaşamaktadır. İşsiz olduğu süreçte kirayı ödeyemediği zamanların olduğunu ve ev arkadaşından destek aldığını belirtmiştir.
K7	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının on beş aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcı üniversite eğitimini tamamladıktan sonra ailesinin yaşadığı kente dönmek istememiştir. Bursa'da kalma nedenini iş olanaklarının daha fazla olmasıyla açıklamıştır. Katılımcının ekonomik desteğini çalışan anne ve babası sağlamaktadır. Kendi başına yaşamakta ve yaşadığı konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K8	Üniversite eğitimini dört yıl önce tamamlayan katılımcı bu süreçte on sekiz ay çalışmıştır. Geriye kalan süreci işsiz olarak tamamlayan katılımcının son yedi ayı işsizliği deneyimleyerek geçmiştir. Çalışan babasının ekonomik desteğiyle yaşamını sürdürmekte ve ailesiyle yaşamaktadır. Bu çerçevede ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından sağlanmaktadır.
K9	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra çalışmaya başlayan katılımcı, 2018 yılının sonuna doğru işten çıkarılmıştır. On beş ay işsizlik deneyimi olan katılımcının ekonomik desteği ablası tarafından sağlanmaktadır. Kendi başına kirada yaşayan katılımcının konuta ilişkin giderler ablası tarafından karşılanmaktadır.
K10	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra iş aramaya başlayan katılımcı yirmi dört aydır işsizliği deneyimlemektedir. Aktif olarak iş aradığı bu süreçte yüksek lisans programına başlayan katılımcı yüksek lisans bursu ve çalışan anne- babasının ekonomik destekleriyle yaşamını devam ettirmektedir. Ailesiyle yaşadığı için konut ve fatura giderleri ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K11	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli güvencesiz işlerde çalışan katılımcı son on altı aydır işsizliği deneyimlemektedir. Bu süreçte ekonomik desteği annesi, ablası ve abisi tarafından sağlanmaktadır. Yalnız başına yaşamakta ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından sağlanmaktadır.
K12	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra aktif olarak iş arayan katılımcının on dokuz aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteği erkek kardeşi ve ablası tarafından sağlanmaktadır. Ailesiyle birlikte yaşayan katılımcının konuta ilişkin giderleri emekli olan annesi tarafından karşılanmaktadır.
K13	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının on iki aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Mezun olduğu bölümün iş olanaklarının Bursa'da fazla olduğunu düşündüğü için ailesinin yanına dönmeyen katılımcının ekonomik desteği çalışan anne ve babası tarafından sağlanmaktadır. Üniversite yıllarından arkadaşıyla aynı konutu paylaşmaktadır. Konuta ilişkin giderler

	ailesi tarafından sağlanmaktadır. Nitekim konutun giderlerini arkadaşıyla birlikte ödemektedir. Ancak süreç içerisinde konut ve konuta ilişkin giderleri karşılayamadığını belirtmiştir.
K14	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının süreç içerisinde çeşit iş deneyimleri bulunmaktadır. Ancak güvenceli bir şekilde istihdam edilmediği için yaklaşık on beş ay önce işten çıkarılmıştır. Bu çerçevede katılımcının on beş aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Bu süreçte katılımcının ekonomik desteğini çalışan anne ve babası sağlamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K15	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının bir aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının işsizlikle karşılaştığı bu süreçte ekonomik desteğini emekli olan annesi sağlamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K16	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının yirmi aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. İşsizlikle karşı karşıya olduğu yirmi ay içerisinde kısa sürelerle güvencesiz işlerde çalışan katılımcının ekonomik desteği çalışan babası tarafından sağlanmaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K17	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının sekiz aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcı bu süreçte çeşitli güvencesiz işlerde çalışarak ve ailesinden aldığı ekonomik destekle yaşamını sürdürmektedir. İki arkadaşıyla birlikte yaşayan katılımcının konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından sağlanmaktadır.
K18	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının dokuz aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini çalışan babası sağlamakta ve ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K19	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra bir süre çalışan katılımcının işten çıkarılmasıyla işsizlik deneyimi başlamıştır. Aktif olarak iş arayan katılımcının sekiz aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini çalışan anne ve babası sağlamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K20	Üniversite eğitimini tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının yirmi aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcı işsizlik sürecinde kısa süreli ve geçici işlerde çalışmıştır. Katılımcının emekli olan anne ve babasının ekonomik desteğiyle yaşamını sürdürmektedir. Katılımcı yalnız başına yaşamaktadır. Katılımcı, konut ve konuta ilişkin giderlerini ailesinin sağladığı destekten karşılamaktadır.
K21	Üniversite eğitimini tamamladıktan sonra bir yıl çalışan katılımcının işten çıkarılmasıyla birlikte otuz altı aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini emekli olan babası sağlamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.

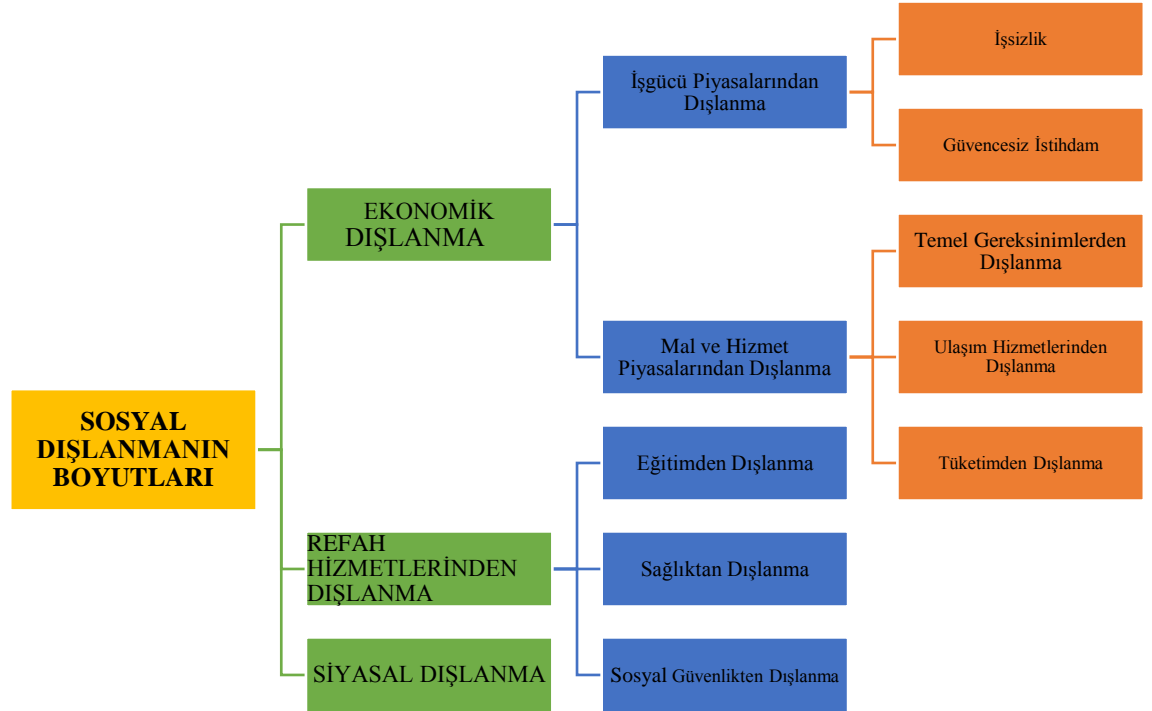
K22	Üniversite eğitiminin son aylarına doğru iş aramaya başlayan katılımcının dokuz aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcı ailesinden ekonomik destek almamaktadır. Katılımcının önceden ekonomik birikimi bulunmaktadır. Nitekim katılımcı yaşamını sözü edilen birikim ve kredi kartlarıyla devam ettirmektedir. Katılımcı üniversitedeki ev arkadaşıyla yaşamakta ve konut ile konuta ilişkin giderler ikisi tarafından ödenmektedir.
K23	Üniversite eğitimi tamamladıktan sonra çeşitli kısa süreli ve geçici işlerde çalışan katılımcının on iki aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini eşi, annesi ve babası sağlamaktadır. Katılımcının konut ve konuta ilişkin diğer giderleri eşi, annesi ve babası tarafından sağlanmaktadır.
K24	Üniversite eğitimi tamamladıktan sonra çeşitli güvencesiz işlerde çalışan katılımcının sekiz aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini çalışan anne ve babası sağlamaktadır. Katılımcı ailesiyle birlikte yaşadığı için konut ve konuta ilişkin giderler ailesi tarafından karşılanmaktadır.
K25	Üniversite eğitimi tamamladıktan aktif olarak iş aramaya başlayan katılımcının on dört aylık işsizlik deneyimi bulunmaktadır. Katılımcının ekonomik desteğini çalışan anne ve babası sağlamaktadır. Ailesiyle yaşadığı sorunlar nedeniyle ailesinin yanında yaşamayan katılımcı üniversite, yıllarından bir arkadaşıyla yaşamaktadır. Katılımcının konut ve konuta ilişkin diğer giderleri annesi ve babası tarafından karşılanmaktadır.
K26	Üniversite eğitimi tamamladıktan sonra iki yıl boyunca çeşitli işlerde çalışan katılımcının işten çıkarılmasıyla işsizlik deneyimi başlamıştır. Yirmi aylık işsizlik deneyimi olan katılımcının ekonomik desteği çalışan anne ve babası tarafından sağlanmaktadır. Katılımcı işten çıkarılmadan önce yalnız yaşarken, konut ve konuta ilişkin giderleri karşılayamadığı için kuzeniyle birlikte yaşamaya başlamıştır. Nitekim sözü edilen konut giderlerin bir kısmı ailesi tarafından karşılanmaktadır.

Tablo 15. ve Tablo 16.'da araştırma çerçevesinde görüşme gerçekleştirilen katılımcılara ilişkin açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Katılımcıların, yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, mezun oldukları bölümleri, işsizlik süreleri ve aile bilgilerine ilişkin açıklamalar araştırma yapılan fenomenin -sosyal dışlanma- kategorilere ayrılmasında önem taşımaktadır. Zira sosyal dışlanma, çeşitli -ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel- anlamlar ve boyutları üzerinde barındıran karmaşık bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede sosyal dışlanmanın sözü edilen karmaşıklığı boyutlarını ve nedenlerini çakıştırmaktadır (Sapançalı, 2005a: 23). Tez çalışmasının örneklemini eğitilmiş genç işsizler oluşturmaktadır. Eğitilmiş gençler, işgücü piyasalarından dışlanmayla birlikte sosyal dışlanmanın üzerinde barındırdığı unsurlar çerçevesinde sosyal dışlanmanın diğer boyutlarını da deneyimlemektedir.

3. BULGULAR: EĞİTİMLİ GENÇ İŞSİZLERİN SOSYAL DIŞLANMA DENEYİMLERİ

Sosyal dışlanmanın üzerinde barındırdığı unsurlar, kavramın bir taraftan hem nedenlerini hem de boyutlarını genişletirken, diğer taraftan da herhangi bir nedeni aynı zamanda herhangi bir boyutunu oluşturmaktadır. Nitekim çeşitli nedenlerle bireyler yaşam içerisinde; “işgücü piyasalarından, mal ve hizmet piyasalarından, refah devleti hizmetlerinden ve siyasal kurumlardan” dışlanmakta ve sözü edilen alanlara tam olarak katılım gösterememektedir (Sapancalı, 2005a: 127). Bir diğer ifadeyle dinamik bir süreci ifade eden sosyal dışlanma; ekonomik, sosyal ve siyasal boyutları üzerinde barındırmaktadır. Ayrıca birbirlerinden farklı gibi görünen, algılanan, tecrübe edilen ve deneyimlenen boyutlar arasında ilişki mevcuttur. Bu çerçevede işgücü piyasalarından dışlanan birey, gelir yoksunluğu nedeniyle toplumsal yaşamın diğer alanlarında sosyal dışlanmayla karşılaşmaktadır (Beall ve Piron, 2005: 9).

Şekil 1. Sosyal Dışlanmanın Boyutları

Şekil 1. ile araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların yaşam içerisindeki deneyimledikleri sosyal dışlanmanın boyutları gösterilmektedir. Nitekim eğitimli genç işsizler sosyal dışlanmayı; ekonomik alanda, refah hizmetlerinde ve siyasal alanda deneyimlemektedir. Bu çerçevede ilk olarak

ekonomik dışlanma ardından da refah hizmetlerinden dışlanma son olarak ise, siyasal alandan dışlanmaya ilişkin katılımcı verileri aktarılacaktır.

3.1. EKONOMİK DIŞLANMA

Literatür içerisinde sosyal dışlanmanın ekonomik boyutu kategorilere ayrılarak incelenmektedir. Literatür içerisinde ele alınan çalışmalarda (Çakır, 2002; Sapançalı, 2005a; Şahin, 2010) ekonomik dışlanmanın iki boyutunun olduğu belirtilmektedir. İlk olarak “işgücü piyasalarından dışlanma ardından da mal ve hizmet piyasalarından dışlanma” ekonomik dışlanmanın çeşitleri arasında yer almaktadır. Bu tez çalışmasında da sosyal dışlanmanın ekonomik boyutu iki kategoriye ayrılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak işgücü piyasalarından dışlanma, ikinci olarak ise mal ve hizmet piyasalarından dışlanma konusu çerçevesinde katılımcı deneyimleri doğrudan aktarılmış ve yorumlanmıştır.

3.1.1. İşgücü Piyasalarından Dışlanma

Çalışmanın bundan sonraki kısmında yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanma deneyimlerine yer verilecektir. Bu çerçevede katılımcıların ilk olarak işsizlik ardından da güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübeleriyle araştırmanın fenomenine ilişkin bir çerçeve çizilecektir. Bir diğer ifadeyle, katılımcıların istihdam ve güvenceli istihdamdan dışlanma deneyimleri işsizlik ve güvencesiz istihdam başlıkları altında değerlendirilecektir.

3.1.1.1. İşsizlik

Araştırma çerçevesinde katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde işsizlik deneyim ve tecrübeleri hakkında çeşitli veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler kategorilere ayrılmıştır. Bu çerçevede “işsizliğin nedenleri, gelir yoksunluğu, toplumsal bütünleşme süreçleri, çalışmanın günümüzdeki taşıdığı anlamın yaşamlarını nasıl şekillendirdiği, işsizliğin psikolojik etlileri, gelecek beklentileri ve işsizliğin özgürlükle ilişkisi gibi çeşitli dinamikler” ile sosyal dışlanma ilişkilendirilmiştir. Bir diğer ifadeyle katılımcıların işsizlik deneyim ve tecrübeleri fenomenle ilişkilendirilerek doğrudan aktarılmıştır. Nitekim özellikle işgücü piyasalarından dışlanmayla başlayan süreç, zamanla sosyal dışlanmanın var olan boyutlarını derinleşmekte ve bireyin yaşamını etkilemektedir.

3.1.1.1.1. İstihdamdan Dışlanmanın Nedenleri

Eğitilmiş genç işsizler, istihdama katılım gösterememelerini çeşitli nedenlerle açıklamaktadır. Katılımcıların işsizlik nedenleri; “ilk defa işgücü piyasalarına girecekleri için genç ve deneyimsiz olmaları, yaşanan ekonomik gelişmeler çerçevesinde gerçekleşen krizler, çeşitli ayrımcılıklarla -iş tecrübelerinin olmaması, genç olmaları, kadın olmaları-karşılaşmaları” şeklinde sıralanmaktadır. Sözü edilen nedenler sosyal dışlanma sürecinin başlangıcında önem taşımaktadır. Zira sosyal dışlanma olgusu yukarıda da ifade edildiği gibi istihdamdan dışlanmayla başlamaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların iş aradıkları süreçteki deneyim ve tecrübeleri aşağıda gösterilmektedir:

Aktif olarak iş arıyorum. Aynı zamanda mesleğim dışında yapabileceğim işler arıyorum. Genç olmam ve tecrübesiz olmam nedeniyle ayrımcılık ile karşılaştım. Bir de bizim alanda çok mezunun olması işverenlerin biri gider biri gelir demesi iş bulmayı zorlaştırıyor (K4).

Mezun olduktan sonra iş aramaya başladım. Bulamadım Askere gittim geldim. Geleli yaklaşık bir buçuk yıl oldu. Tecrübem yok. O nedenle kimse benimle çalışmak istemiyor. Makine mühendisliği bitirdim. Ama çalışmıyorum çok istesem de çalışmıyorum. En son bir tane asansör bakım şirketi mülakata çağırdı. Gittim görüştüm. Benimle beraber on kişi vardı. Hepimizi doldurdular bir odaya. Sekiz kişi yeni mezun. Diğer iki kişinin iki-üç sene tecrübeleri varmış. Onlarla devam ettiler bizi çıkardılar. Deneyim eksikliği işe alınmamanın nedeni. Gençim çalışmak için kanım kaynıyor. Ancak gençim ve tecrübem yok diye işe almadılar (K5).

Kariyer.net ve LinkedIn üzerinden iş aradım. Özellikle Kariyer.net üzerinden yaptığım başvurularda geri dönüş olmuyor. Firmalar tecrübeli aradıkları için yeni mezun gençlerin özgeçmişlerine bakmıyor bile (K10).

2018 yılı temmuz ayında mezun olduktan sonra iş aramaya başladım. Staj falan yaptığım için kolay iş bulacağımı düşündüm. Ancak aradan geçen on dört-on beş ayda iş bulamadım. Bursa'da tekstil sektörü gelişmiş. O yüzden bulacağımı düşündüm. Kariyer.net üzerinden sayısız firmaya iş başvurusunda bulundum. Yetmedi gidip Demirtaş Organize Sanayi Bölgesi'nde bir sürü tekstil fabrikasına elden özgeçmişimi dağıttım. Bazıları aradı görüşmek istedi. Gittim, görüştüm hepsiyle ama olmadı. Geneli tecrübesiz buluyor. Yeni mezun olmam işe kabul edilmemi zorlaştırıyor. Aslında staj yaptığım için işe dair bilgilerim fazlasıyla mevcut ama genç ve tecrübesiz oluşum işe alınmamda en büyük engeli oluşturuyor. Bu durumu ayrımcılık olarak değerlendirebiliriz (K13).

Okul bitmeden daha doğrusu mezuniyetime yakın başladım. Mezun olduğumdan beri iş arıyorum. Özel kurumlara özgeçmiş bıraktım. Onun dışında mesleğim dışındaki kasıyerlik gibi işlere de “kariyer.net ve yenibiriş.com” üzerinden başvurudum. İş aradığım bu süreçte ayrımcılıkla karşılaştım. Tecrübeli aradıkları için işlere yerleşemiyordum (K22).

Mezun olduktan sonra iş aramaya başladım. İlk olarak İstanbul'da araştırma şirketlerinde iş aramaya başladım. Ancak bir şekilde bulamadım daha doğrusu tecrübesiz olmam nedeniyle hiçbir işe kabul edilmedim. Tecrübesiz olmak, iş bulmayı çok zorlaştırıyor. Üniversite insana tecrübe katmasa da akademik olarak donanım katıyor. Tecrübesiz oluşumun sıkıntılarını çekiyorum (K25).

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen bazı katılımcılar aktif olarak iş aradıkları bu süreçte bir taraftan iş deneyimlerinin olmayışı, diğer taraftan da genç olmaları nedeniyle işe alım süreçlerinde ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. İşgücü piyasalarında karşılaştıkları ayrımcılık olgusu katılımcıları istihdamın dışında bırakmıştır. Ayrıca K4 yükseköğretim kademesinden mezun olan birey sayısının her geçen yılda artış göstermesiyle işgücü piyasalarında istihdama ulaşmanın zorlaştığına vurgu yapmıştır. K4'ün ifadeleri, tez çalışmasının ikinci bölümünde değinilen Neo-liberal eğitim politikalarını katılımcıların nasıl deneyimlediğine dair bir çerçeve çizmiştir. Nitekim Neo-liberal eğitim politikaları eğitilmiş genç işsizliğin artışı göstermesinin nedenleri arasında yer almaktadır.

K15 ve K16 işgücü piyasalarına katılım göstermede enformel dayanışma mekanizmalarının önemini ifade etmişlerdir. Aktif olarak iş arayan katılımcılardan K15 “bütün şirketlerin tanıdık vasıtasıyla işe aldığını ve işe alma sürecinde referansın şirketten birisi olmasının işe girmede etkili olduğunu” belirtmiştir. K16 ise, işsiz olmasının nedenini tecrübesiz olmasından ziyade referansının olmamasına bağlamıştır. K16'ya göre “bir işe girmeniz için aslında neyi bildiğiniz değil, kimi tanıdığınız ve referansınızın sözü dinlenir biri olması yeterli” olmaktadır. K23 ise; “başvuru yaptığım pozisyonda CEO'nun yakını ile kaldığımız son iki kişide CEO'nun yakını tercih edildi” şeklindeki ifadeleriyle işe yerleşmede enformel dayanışma mekanizmalarının önemini vurgulamıştır.

Araştırma çerçevesinde görüşme gerçekleştirilen bazı katılımcılar işgücü piyasalarına giriş sürecinde cinsiyete dayalı ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Cinsiyete dayalı ayrımcılık olgusunun istihdama erişimi zorlaştırması, katılımcıların işsizliğin olumsuz sonuçlarıyla karşılaşmasına neden olmaktadır. Katılımcıların işgücü piyasalarına girişte cinsiyete dayalı ayrımcılık olgusuna ilişkin deneyim ve tecrübelerine aşağıda yer verilmektedir:

İş aradığım bu süreçte ayrımcılıkla karşılaştım. Çoğu yer üretim olsun, satış olsun kadın mühendis çalıştırmadıklarını söylediler. Çünkü vardiyalı olduğu için kadın mühendis istemiyorlar. Ama asıl genç ve tecrübesiz oluşum en büyük

sıkıntıyı oluşturuyor. Mesela bir insan kaynakları fuarına katıldım. Çok iyi bir özgeçmişim olduğunu söylediler, ama deneyimsiz olduğum için işe almıyorlar. Bir yerde işe başlamadan da deneyim kazamam. Böyle olunca aldığım eğitimin iş bulmada çok etkili olmadığını düşünmeye başlıyorum (K7).

Ayrımcılık şöyle var. Kolejler öğretmen olarak kadın çalıştırmak istiyor. O nedenle başlayamadım (K17).

2015 yılında mezun oldum. 2016 yılında bir yıl kadar çalıştım. Sonra işsiz kaldım. O günden bu yana iş bulamadım. Kariyer.net, LinkedIn, İŞKUR ve çevre ile kurduğum bağlantılar aracılığıyla iş arıyorum. Bu iş arama sürecinde ayrımcılıkla karşılaştım. Kadın olmam nedeniyle bazı ayrımcılıklarla karşılaştım. Bazı meslekler var kadının çalışması kabul edilmiyor (K21).

K7, K17 ve K21'in cinsiyetleri yüzünden istihdamdan dışlanmaları sosyal dışlanma olgusunun boyutlarını arttırmakta ve derinleştirmektedir. K7 ve K21 kadın olmaları, K17 ise erkek olması nedeniyle istihdamdan dışlandığını ifade etmiştir. Bu çerçevede dışlanmanın temelinde bazı mesleklerin cinsiyetle anılması etkili olmuştur. Zira bir taraftan mühendis olan K7 mühendislik mesleğinin erkeklere özgü bir meslek olarak algılandığı için istihdama erişemediğini vurgularken, diğer taraftan da K17 ise, özel okulların öğretmen istihdamında ilk tercihlerinin kadınlar olduğunu belirterek işsiz oluşunu ayrımcılıkla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca K7 istihdama erişme noktasında iş deneyimine vurgu yapmakta ve aldığı eğitimi sorgulamaya başladığını belirtmiştir. Nitekim araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen bazı katılımcılar eğitimlerini tamamladıkları bölümlerin dışında işlerde çalışmak istedikleri halde istihdam edilmediklerini belirtmişlerdir. Eğitim ile istihdam arasında bağlantı kurulamaması, bir diğer ifadeyle bireylerin yükseköğretim kurumlarında kazandıkları teorik ve pratik bilgilerin işgücü piyasası talebinden farklı olması eğitilmiş gençlerin istihdamdan dışlanmasına neden olmaktadır.

Eğitilmiş gençler, herhangi bir eğitim ve tecrübe gerektirmeyen işlerde çalışmak istemelerine karşın istihdamın dışında kalmaktadır. Eğitilmiş genç bireylerin sözünü ettikleri işlerde işe başlaması ve süreç içerisinde eğitimlerini tamamladıkları alana ilişkin iş buldukları zaman işi bırakmaları, işverenlerin eğitilmiş bireyleri işe alım sürecinde tercih etmemesine neden olmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların eğitim ve istihdam ilişkisine ait deneyim ve tecrübeleri aşağıda aktarılmaktadır:

İŞKUR, sosyal medya, yakın akrabalar ve arkadaşlar vasıtasıyla iş arıyorum. Ayrımcılık belki de eğitim seviyemin yüksek olmasından kaynaklı oluyor. Bazı işyerlerinde üniversite mezuniyetim sorun oluşturmakta. Daha düşük kalitede

eleman arıyorlar. Bunun sebebi ileri zamanda işi bırakıp başka iş tercih edecek olmam (K11).

Üniversite mezunu olduğum için mobilya satış elamanı ya da ayakkabı satış mağazasına alınmama nedenim herhangi başka iyi bir iş teklifinde işten çıkmayı düşünecek olmam ve işi öğretme sürecinin işverene zaman kaybı olacağı sebep gösterilerek kabul edilmemiştım (K12).

Sadece mühendislik değil, alışveriş merkezlerinde satış pozisyonları için başvuruyorum. Sıradan çok basit işler yaşamımı sürdürmek için başvuruyorum. İşe kabul etmiyorlar hemen bırakacağımı düşünüyorlar çünkü (K18).

Felsefe mezunuyum Türkiye’de felsefe mezunu daha çok öğretmen olarak çalışır. Bende öyle iş aradım. Ancak sadece öğretmen olarak iş bulamayacağımı anladım. Bu yüzden başka işlere yöneldim ama inanın özellikle hizmet sektöründe üniversite mezununu çalıştırmak istemiyorlar. Örneğin Türk Telekom’a başvurduğum ama olmadı. Sen hemen işten çıkarsın dediler ve kabul etmediler. Yüksek eğitilmiş olmamdan dolayı (K19).

Katılımcıların işgücü piyasasında talep ettikleri işe göre aşırı eğitilmiş olmaları, istihdama erişememelerine neden olmuştur. Eğitim kurumlarının bireye kazandırdığı bilgi ve becerilerin işgücü piyasalarının taleplerinden farklı olması bireyleri ya işsiz bırakmakta ya da işgücü piyasalarında uyumsuz eşleşme gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede yukarıda deneyimleri aktarılan katılımcıların da istihdamdan dışlandıkları görülmüştür.

Öte yandan ekonomik kriz dönemlerinde genç işçilerin yetişkin işçilere göre işlerini kaybetme noktasında daha dezavantajlı durumda bulunmaktadır. Bu durum ise, eğitilmiş genç işsizliğin yetişkinlerinin işsizliğine göre daha yüksek seviyelerde olmasına neden olmaktadır. Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların bazıları da yaşanan ekonomik krizler nedeniyle işsiz kalmışlardır. Daha önce iş deneyimleri olan K2 ve K9 yaşanan ekonomik gelişmeler çerçevesinde işten çıkarılmıştır. “2018 yılı Ekim ayına kadar bankada çalıştım. Ama sonunda bir kriz çıktı, bizi çıkardılar. Asgari ücret alıyordum zaten. Şimdi uzun süredir iş arıyorum.” K9 işsiz kalmasının nedeni bu şekilde açıklarken K2 ise şu şekilde ifade etmiştir: “2018 sonu gibi işten çıkarıldım. İçinde bulunduğumuz piyasa koşullarından işsiz kaldım. Çalıştığım firma elektrik firmasıydı. Dolar üzerinden çalışan bir firmaydı. Dolar yükselmesiyle birlikte işten çıkarma başladı.” Bu çerçevede yaşanan ekonomik krizler, eğitilmiş genç bireylerin istihdamın dışlanmasına neden olmaktadır.

Katılımcılara göre istihdamın dışında kalmalarının nedenleri; “genç ve iş deneyimlerinin olmayışı, enformel dayanışma mekanizmalarının işe yerleşmede yetersiz

oluşu, cinsiyete dayalı ayrımcılık olgusu, işgücü piyasalarındaki uyumsuz eşleşme olgusu ve ekonomik krizler” şeklinde sıralanmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sözü edilen nedenlerden dolayı istihdamdan dışlanan katılımcıların deneyimleri yaşam içerisindeki karşılaştıkları diğer sorunlar sosyal dışlanmayla ilişkilendirilerek sosyal dışlanma deneyimleri ortaya konulacaktır.

3.1.1.1.2. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Gelir Yoksunluğu

Sen (2000: 18) işsizliği deneyimleyen bireyin karşı karşıya kaldığı sorunları sosyal dışlanma olgusuyla ilişkilendirmektedir. Yazar; işgücü piyasalarında istihdam içerisinde olmanın bireye en başta gelir sağladığını ve çeşitli sorunlara da set çektiğini, buna karşılık işsizliğin ise, bireyleri hem gelirden yoksun duruma düşürdüğünü hem de çeşitli ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya bıraktığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede işgücü piyasalarından dışlanarak gelir yoksunluğu yaşayan birey süreç içerisinde işsizlik deneyiminin getirdiği olumsuz ekonomik, sosyal ve psikolojik sonuçlar nedeniyle sosyal dışlanmanın diğer boyutlarıyla karşılaşmaktadır.

Katılımcılar, işgücü piyasalarından dışlandıkları için gelirden yoksun duruma düştüklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların sosyal dışlanma süreci, ilk olarak istihdamdan dışlanmayla başlamakta ve yaşamın diğer alanlarında da karşılaşılan bir olgudur. Bu çerçevede katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanmaları nedeniyle gelir yoksunluğunu nasıl deneyimledikleri aşağıda aktarılmaktadır:

Ekonomik sıkıntılar yaşıyorum. Orada aldığım maaş yadsınamaz bir maaştı. Eşimle birlikte aldığımız maaş aniden çiftten teke düştü. Ona göre planlar yapınca yani ona göre borca girildi, ona göre ev tutuldu. O yüzden ciddi ekonomik sıkıntılar yaşıyorum(K1).

İşsizlik demek parasızlık demek. Cebinde paran yoksa yaşamak çok zor. Geçenlerde yoldan geçiyorum. Bir şey yapmak istememe rağmen yapamıyorum (K5).

Bütçem ciddi derecede sıkılıyor işsizlikle. Öğrenciyken burs falan vardı. Sonrasında tamamen kısıldı ve çok az bir miktar ile geçinmeye çalışmak çok sıkıntılı bir durum. O yüzden sıkılıyorum (K7).

İşsizlik benim için birinci olarak maddi kaynak. Sonuçta iş bulmamız lazım ki belli bir gelirimiz olsun. Belli bir yaşa gelmiş insanız. İnsan ailesinin eline bakmak istemiyor. Böyle olunca da işsizken maddi sıkıntılar yaşıyorum. İşsizlik yaşam standartlarımı aşağı çekiyor (K10).

Maddi açıdan, üniversite mezunu bir işsiz olarak buna artı olarak da aile durumum iyi olmadığı için temel ihtiyaçlarımda bile kısıtlamaya giderek ya da hiç karşılamadan yaşamaya çalışıyorum (K12).

İşsizlik psikolojik sorunlardan sonra ekonomik yönden vuruyor beni. Her şeyi hesap eder hale geldim. Öğrenciyken böyle değildim. Mezun olur olmaz kriz çıktı. Krizin de etkisiyle her şey çok pahalandı dolayısıyla bir şeyi alırken kırk kez düşünüyorum. Kendime bir şey aldığım da pek söylenemez aslında. Aldığım şeyler hep zorunlu şeyler yani mutfak için gerekli şeyler. Onları bile alırken kılı kırk yarıyorum. Yarın nasıl yaşarız, nasıl yetiştirebiliriz ki! Hesap ortada çünkü. Ekonomik olarak tek gelir ailemden gelen para olduğu için bir şey yapamıyorum. Sıkışmışlık hali var sürekli. Bu sıkışmışlık da işsizlikten kaynaklı, yıllardır aileye yük olmaktan kaynaklı. Ekonomik özgürlüğün olmayışı insanı hep köşeye sıkıştırıyor (K13).

İşsizlik benim için birçok anlam taşıyor. Ancak işsizlik başlı başına ekonomik bir sorun. Ekonomik sıkıntılar her şey yaptırır insana. Öğrencilik dönemim ekonomik sıkıntılarla geçmiş zaten. Sonrasında ücretli olarak (ücretli öğretmenlik) çalıştığım dönemde üç beş kuruş para kazandım ama sonrasında işsiz kalınca ekonomik sıkıntılar tekrar başladı (K17).

İşsizlik ile ister istemez aile desteği olsa dahi ekonomik sıkıntılar yaşıyor insan. Ekonomik sıkıntılar yaşıyorum. Kadınım yani kişisel bakım ihtiyaçlarım oluyor. En basitinden bir saç boyatma lüks geliyor insana. Ailemle yaşıyorum, o yüzden çok büyük ekonomik sıkıntılarım yok. Ancak kendi ekonomik gücüm olmadığı için sadece ailemin sağladığı destek ölçüsünde varım. Ailem destek sağlamasa yokum aslında (K19).

İşsizlik yüzde bilmem kaç diyorlar. Unutulan bir şey var. O sözü edilen yüzde bir, insan. Bunu unutmamak gerekli. Geçen deprem oldu mesela bilmem kaç kişi öldü dendi. Biz üzüldük, bir iki gün sonrası yok. İşsizlik de böyle ben on dokuz-yirmi aydır işsizim. İşsizken hep enkaz altında insan. Çünkü işsizlik başlı başına gelirsizlik demek. Gelir olmazsa ekonomik sıkıntı kaçınılmaz oluyor. Babam da zora girmiş, annemin maaştan iki yüz elli lira eksik gönderdi ne yapacağımı şaşırtdım. Asgari ücret iki bin üç yüz lira benim ara sıra az çok kazandığım işten kazandığım para ve annemin maaşı iki bin yapmıyor. Bu nedenle iki bin lira ile hayatta kalmak büyük mucize. Sıkıntısız günüm yok. Hep yeni bir iş kovalıyorum. Olmuyor. Bir kafede çalışıyorum, ihtiyaç olursa. Adam akıllı bir işim, düzenli gelirim olmasını isterim. İşsizlik düzensizlik demek aslında. Ailemin desteği olmasa çok zor günler beni bekler aslında (K20).

İşsiz olduğum süreçte ekonomik çöküşlerim çok oldu. Şöyle söyleyeyim, sigara kullanan bir insandım. Sigara içmek için, annemden babamdan para almak zorunda kaldım. Normalde annemle babam dışında başkalarından para istemezken, ablamdan ve halamdan para isteyen birisine dönüştüm. Sigara bağımlılığım vardı çünkü. Bu bağımlılığı da ekonomik gücüm getirmişti. Ekonomik gücüm gidince bağımlılığım ile birlikte daha kötü bir hale düştüm. Sonrasında sigarayı bıraktım rahatladım ama ekonomik problemim ortadan kalkmadı. İşsizim ve babam emekli olmasa hastaneye gitme gücüm bile olmayacak (K21).

İşsizlik sürecinde kaçınılmaz olarak ekonomik sıkıntılar yaşıyorum. Gününü iki-üç lirayla bitiriyorum. Biriktirmiş olduğum bir para vardı şu an tam olarak sonundayım. Beslenme düzeyini düşürerek ve sosyal aktivitelere katılmayarak hayatımı idame ettirmeye çalışıyorum. Sadece karnımı doyuracak besinler için para harcıyorum. Onun dışında hiçbir şey yok. Maddi olarak muhtaç hissediyorum (K22).

Yirmi yedi yaşındayım bir sürü sorun var çözmem gereken, çözemiyorum. Nasıl çözeyim ki gelirim yok çünkü. Çok basit olacak belki ama geçen ailemin yani annem ve babamın ikisi de bana para bırakmayı unuttu dışarı çıkacaktım, çıkamadım. Evde onların gelmesini bekledim. Hep birine muhtaç yaşıyorsun çocuk muyum ben diyorum kendi kendime. Ailem ile yaşamamam diyorum kendi kendime. Yani kendi sıkıntılarımı ne yapacağını bilmiyorum. Aile ile yaşamamanın ekonomik sıkıntıları açmamdaki en büyük kurtarıcı ama bu durumda nereye kadar böyle gider bilmiyorum. İnsan sonuçta kendi ailesi de olsa çekiniyor iki kardeşiz onun hakkını yer gibi hissediyorum (K24).

Ekonomik sıkıntılar benim peşimi hiç bırakmadı. Sokağa çıkalım herkesin ekonomik sıkıntısı vardır. Öğrenci iken mezun ol sıkıntılar bitecek diye hep söylerler, ama ben işe girdim asgari ücret alıyordum. Ben öğrenciyken de ailem ve KYK kredisi ile asgari ücrete yakın param oluyordu. İşsiz kalınca ekonomik sıkıntılar arttı. Yoksulluk ile iç içe yaşıyorum her gün cüzdanı açıp hesap yapıyorum gelen belli ama giden belli değil. O yüzden hesap ile geçiyor günlerim. Nereden sıksam da para biraz arsa diye bakıyorum. Aslında sıkıldıkça patlıyor. Her şey çok pahalı marketin pazardan hali ortada (K26).

İstihdamdan dışlanması nedeniyle gelir yoksunluğu yaşayan katılımcıların temel ihtiyaçlara ulaşmada zorluk çektiği ve işsizlik süresinin uzamasıyla yaşam standartlarının aşağı düştüğü görülmektedir. Katılımcılar, 2018 yılının ortalarına doğru ekonomik kriz yaşandığını ve krizin etkisiyle mal ve hizmet fiyatlarının yükselttiğini ifade etmişlerdir. Eğitimli genç işsizler tarafından temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında enformel dayanışma mekanizmalarından alınan gelir desteğini ise, psikolojik olarak tahribat yarattığı vurgulanmaktadır. Zira katılımcılar kendilerini daima birilerine muhtaç olarak hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu çerçevede K6 sözü edilen durumu; “*bu süreç benim için çok sancılıydı. Çünkü ev kiram, faturalarım gibi birçok giderim vardı. Elbette bu giderleri karşılamakta ailemden yardım istiyordum. Bir yerden sonra aldığım bu yardımlar beni oldukça depresif bir ruh haline soktu. Bunun sebebi de kendime yetemiyor oluşumdu*” şeklinde özetlemiştir. Öğrencilik yıllarında karşılaştıkları gelir yoksunluğunun işsizlikle derinleştiğini belirten katılımcılara göre işsizlik, “*ekonomik özgürlüğün olmaması nedeniyle insanı köşeye sıkıştıran*” bir olgu şeklinde tanımlanmıştır. K20’de işsizliği “*enkaz altında kalmak ve düzensizlik*” olarak açıklamıştır. Bu çerçevede istihdamdan dışlanma katılımcılar açısından gelir yoksunluğunu beraberinde getirerek yukarıda doğrudan aktarılan sorunları deneyimlerine neden olmuştur.

Öte yandan K2 ise süreci şu şekilde özetlemiştir: “*İşsizlik en başta gelir kaybı. Ben bu süreçte bir sıkıntı yaşamadım. Çünkü işsizlikten sonrasında devletten aldığım işsizlik ödemesinden dolayı yaşamadım. Aynı zamanda ihbar ve kıdem tazminatımın olması bir problem yaşamadım. Elbette bunda benim bekar olmam ve ailem ile yaşamam*

gibi faktörleri var.” Benzer bir deneyimi olan K9 ise; işsiz kaldığı ilk süreçte işsizlik sigortası yardımı aldığını ancak sonrasında aile desteğiyle yaşamını devam ettirdiğini belirtmiştir. K9 gelir yoksunluğu deneyimini şöyle ifade etmiştir: *“İşsizlik sigortası aldım bu bankadan çıktıktan sonra. O da bitti. Geri ablama istedim, destek oldu. O olmasa nasıl olurdu bilmiyorum. Aile gerçekten bu konuda önemli bir dayanak.”* Ayrıca istihdamdan dışlanmanın gelir yoksunluğunun yanı sıra geleceğe karşı güvencesizlik de meydana getirdiğini belirten K11 süreci şu ifadelerle açıklamıştır: *“Onun dışında geleceğe karşı güvencesizlik oluyor ve yapmak istediklerimi yapamıyorum. Yani ailemden (anne, abla ve abi) sürekli destek alıyorum. Harcamalarıma kısıtlama getiriyorum.”* Bu çerçevede K11 işsizliği *“ekonomik olarak sıkıntılı bir dönem”* olarak değerlendirmiştir. Gerek aile desteği gerekse refah devleti hizmetlerinden olan işsizlik sigortası yardımı katılımcıların gelir yoksunluğunu aşmasında büyük önem taşımaktadır. Ancak bir taraftan aile desteğinin beraberinde başka sorunlar getirdiği katılımcılar tarafından vurgulanırken, diğer taraftan da refah devletinin geçirdiği dönüşüm çerçevesinde işsizlik ödeneklerine ulaşmanın zorlaşması sosyal dışlanmanın boyutlarını derinleştirmektedir. Zira aile desteği alan katılımcılar istihdamdan dışlanmanın *“düzensizlik”* hali olduğunu ve sürekli olarak birilerine muhtaç hissettirdiğini vurgulamıştır.

3.1.1.1.3. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Toplumsal Bütünleşme

Yepez Del Castillo (1994: 619) 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik gelişmelerle işsizliğin yapısal bir sorun haline geldiğini ifade etmiştir. Yazar işsizliğin boyutlarının artmasının yanı sıra özellikle gençler arasında toplumsal kırılganlıklara neden olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, istihdamın sadece gelirden yoksun bırakan bir olgu olmadığını aynı zamanda sosyal bütünleşmenin odak noktasını oluşturduğunu ifade etmektedir. Yepez Del Castillo, bireylerin işgücü piyasalarında istihdam içerisinde yer alarak toplumsal yaşamın diğer alanlarına da katılım gösterdiğini ve toplumla bütünleşeceğini vurgulamaktadır. Buna karşılık işsizlik ise bireyi, bir taraftan gelirden yoksun bırakırken, diğer taraftan da toplumla bütünleşmesinin önüne set çekerek sosyal dışlanma sürecinin ortaya çıkış sürecini hızlandırmaktadır (Sapancalı, 2005a: 143).

Çalışmanın modern toplumlarda taşıdığı anlamlar da sözü edilen gelişmede etkili olmaktadır. Zira çalışma, bireyin yaşamını geniş bir boyutta etkilemekte ve şekillendirmektedir. Bu çerçevede istihdam; bireylerin, yaşam standartlarını, aile

ilişkilerini, mülkiyet ilişkilerini, sosyal yaşamını ve günlük yaşam pratiklerini belirlemektedir (Bauman, 1999: 31).

İşsizlikle karşı karşıya kalan bireyin ailesiyle ve sosyal çevresiyle ilişkileri değişim göstermektedir. Sözü edilen ilişki değişimiyle sosyal dışlanma arasında yakın ilişki bulunmaktadır (Sen, 2000: 21). Bu çerçevede işgücü piyasalarından dışlanan eğitilmiş gençlerin işsizlik nedeniyle aileleriyle, akrabalarıyla, komşularıyla ve toplumla aralarına mesafe koymasına neden olduğu için sosyal dışlanma derinleşmektedir. Katılımcıların işsizlik nedeniyle sosyal çevreleriyle yaşadıkları iletişim değişiklikleri çerçevesinde toplumsal bütünleşme deneyim ve tecrübeleri aşağıda aktarılmaktadır:

En başta kendi çevrem yok saydı. Beş sene okudun ama bir halt olamadın dediler. Bu yok sayılma beni psikolojik olarak çok yordu. İki bayramdır teyzelere gitmiyorum. Sürekli iş bulamadın mı diye soruyorlar. Benim keyfimden çalışmadığımı sanıyor hepsi. Bende isterim cebim para görsün kendi paramla bir şey yapayım ama bulamıyorum. Annem ve babam sürekli bulursun diyor ama bulamadım bir süre aynı evin içinde yabancı hissettim kendimi. Çıkmadım odadan dışarı. Liseden arkadaşlar var. Onlar çağırıyor hepsi iş gücü sahibi ben işsiz. Adamlar gidip gezmek istiyor. Cepte yok ki para nasıl gezeceksin. Bir çağırdılar gitmedim. İki çağırdılar gitmedim. Üç çağırdılar gitmedim. Baktım hepsi beni aramaz sormaz oldular suçlu değiller. Toplum içine çıkamıyoruz ki parasızlıktan (K5).

İşsizlikle birlikte iletişim değişikliği yaşadım. Bunun en büyüğü de akrabalarımınla olan diyalogum değişti. Çünkü işsiz kaldığımda Bursa'da kalma taraftarı değildiler ve Kars'a dönmemi istediler. Çünkü aileme ekstra bir maliyet, bir külfet olduğunu düşündükleri için geri dönmem taraftarıydılar. Ben biraz direktim Bursa'da kalmak için ve birçoğu ile gerilimli anlar yaşadım. Akrabalarım ile yaşadığım iletişim değişiklikleri bütünleşmemi engelliyor. Yani burada şunu gördüm; kötü bir anlamda demek ki yanımda olmayacaklar algısı olmaya başladı ve haliyle biraz daha geri çekmeye başladım kendimi (K6).

İşten çıkınca ailem tarafından sürekli git çalış baskısı var. Çalıştıktan sonra şimdi çalışmıyor oluşum akrabalarım tarafından yadırganmaya neden oldu. Yakın akrabalarım tarafından "git çalış" söylemleri var. Bu durum aile içerisinde tartışmalara neden oluyor bazen. Birden babam otururken durduk yere böyle söylemlerde bulunuyor (K8).

Yaşama karşı çalışmadan başarı elde edemezsin. Toplumda belli bir yaşı geçmiş insanın çalışmamasını ayıplarlar. Ben engellendim yani. Çalışmak istememe rağmen iş bulamadım. Bu durumu toplum anlamaz. Keyif insanı der geçer. Beleşçi sanıyorlar. Bunu annem, babam, ablam değil, akrabalar anlamıyor. Ailem benden kaynaklanmadığını biliyorlar. İşsizlikle birlikte sosyal yaşamımda çok büyük değişimler meydana geldi. Dediğim gibi dışarı çıkmamaya başladım. Hep evdeyim. Kendimi soyutlanmış hissediyorum. Bu soyutlamada insanı ister istemez yalnızlaştırıyor. Yalnızlıkta insanı etkisiz kılıyor. Çarpım tablosundaki sıfır gibi. Mesela çalışırken her Cuma iş çıkışı bir şeyler yapardık. Şimdi yapamıyoruz çağırılmaz oldular. Unutuldu (K9).

Ailemle iletişim değişiklikleri yaşamasam da akrabalarım ile oldu. Onlarla iletişimimi biraz kısıtladım. Çünkü çok fazla derecede işsizliğin benim suçum olduğunu algılıyorlardı. Yani sürekli bir yargılama vardı. “Şu kişiler iş buldu, evlendi” şeklindeydi. “Sen daha iş bulamadın mı” gibi sorulara dahası yargılamalarla karşı karşıya kaldım. “Niye atanamıyorsun” şeklinde sorularla muhatap oluyordum. Sanki bu atanamama süreci benimle alakalı sanıyorlar. Sanki herkes atanıyor ve ben atanamıyorum gibi davranıyorlar. Bu durum onlarla arama mesafe koymama neden oldu. Aramıyorum, görüşmüyorum (K11).

İşsiz olmak beni toplumdan dışlanmış hissettiriyor. İkili iletişime geçme durumunda tahsilinizi soran birine ya da ne işle uğraştığınızı soran birine üniversite mezunu işsizim demek insanı toplumdan günbegün uzaklaştırıyor. Bu sefer bir bakıyorsun etrafında halini hatırını soran kalmamış. Düğünü olana gidemiyorsun, arayıp sormaya kontörün bile olmuyor. Çünkü işsizsin aileden lüks ihtiyaçların için maddi destek bekleyemiyorsun. Ailemden, çok sevdiğim insanlardan “boşuna okudun” cümlesini duymak işsizlikten daha çok üzüyor, aslında öğrencilik sürecimin başarılı oluşu da insanlarda beklentiyi arttırmıştı. Etrafımdaki ailem komşularımda “sen üniversite mezunusun bilirsin sen nasıl işe giremiyorsun” ya da konu olunan şeye cevap verme durumunda bir zamandan sonra anladım ki insanlar ben hiçbir yapmadan demeden üzerime gelmeye başlıyor, ben de olmayan havayı onlar beni üzme için kullanıyor. Toplum karşı daha uzak daha negatif bir şekilde davranmaya başladım (K12).

Ekonomimin yetersiz oluşu beni güçsüz bırakıyor. Bu güçsüzlük de eve kapatıyor doğal olarak. Akrabalar ve komşular ile iletişim değişikliklerim oldu. Bilir bilmez konuşuyorlar. Aslında onlar beni dışlamıyor ben onlardan uzaklaşıyorum. Bu durum da beni yalnızlaştırıyor. Böyle olunca da otomatikman dışlanmış oluyorum. Biraz kendi elimle biraz da başkalarının eliyle aslında (K13).

İşsizlikle aileden bile dışlanmış hissetmeye başladım. Annem babam ortaokul mezunu insanlar küçümsemiyorum, ama onlar günümüzü kendi dönemi gibi görüyor. Eskisi gibi basit değil ki onlar benim çalışmadığımdan dolayı atanamadığı mı sanıyor. Evde her akşam sanki diplomatik bir toplantıdayız soğuk rüzgarlar esiyor. Herkes işe gidiyor ben evdeyim. Nasıl anlatsam bilmiyorum, Bursa farklı bir şehir herkes çalışıyor gibi. Tek çalışmayan, üretmeyen sanki benim. Otobüse biniyorum herkes “sen işsizsin” der gibi bakıyor. Akrabalar bile dışlıyor. Bu dışlama git gelme değil. Çalış artık diye dışlama oluyor (K14).

İşsiz olmam nedeniyle toplumdan dışlanmış hissediyorum. Mesela herkes çalışıyor da ben çalışmıyormuşum gibi hissediyorum. İnsanlar “okudu bu dört sene ama boşuna” derler gibi bakıyor sanıyorum (K15).

Toplumda ve evde işe yaramaz hissettirdi. İletişimde değişiklikler oldu fakat işsiz olduğum için değil, işsiz olduğumu bilerek bu dönemde bana destek vermeyen insanları çok gördüm. Ya da birçok vaatlerle yardım edeceğini söyleyip umutlandırıp, sonradan hiçbir şey yapmayan insanları görüp kendimi onlardan çektim. Ben kendimi toplumun belirli kişilerinden (akraba, komşu vs.) bu süreçte yanımda olmadıkları için ilişki kestim (K16).

Ablamda öğretmen o ilk yıl atandı. Ben ise atanamadım. Bilen bilmeyen konuşuyor “bak ablan atandı diye” bilmiyorlar ki branşlar farklı. Bu durumlar, akrabalar komşularla arama mesafe koymama neden oldu. Zaten ailemin yanına çok az gidiyordum. O gittiğimde annem babam istese bile evden çıkmak

istemiyorum. Onun dışında arkadaşlarla aynı dertten mustarip olduğumuz için konuşuyorum. Ya aslında bak şimdi aklıma geldi. Ben öğrenciyken mahalleden arkadaşlarım vardı. Her Kütahya'ya gittiğimde anında onları bulurdum. Şimdi kimseyi bulmuyorum. Daha doğrusu bulmak istemiyorum. Paran yok hem de boşuna mı okudun derler insana (K17).

Sosyal birisiydim. Isparta'da üniversite okudum. Orada edindiğim arkadaşlar var. Yakın illerde (Bursa'ya yakın iller) oturuyorlar. Geçen birisi Bursa'ya geldi. Misafir edemedim. Yalan söylemek zorunda kaldım. Babama nasıl isteyeyim ki para. Yine başa dönüyoruz. Para, para, para... Onun dışında gelen kişi arkadaşım. Onu eve çağırırsam sürekli eve oturtamam. Toplum içine çıkarmak lazım. İşte tamda bu yüzden dışlanıyor insan. Birde insanın halden anlamayan cemiyeti yani akrabası, komşusu vardır. Hepsi suratıma salakmışım gibi bakıyor. Gitmiyorum, görüşmüyorum (K18).

İşsiz olmak toplumun dışına itiyor. Toplum sokaktadır, mahallededir. İşsiz ise evdedir. Bu yüzden evdeki insan dışlanır elbet ama sadece sokakta dışlanmaz işsiz insan. Evde bile dışlanır. Mesela erkek kardeşim var. O çalışıyor. Onun söylemleri, bakışları, o kadar hissettiriyor ki bunu hissedebiliyorum. İşsiz olmam sadece beni değil de onu da rahatsız etmiş. Sanki istemiyor beni. O yüzden sadece odama kapanıyorum. Tek sosyallik benim için sosyal medya. Ara sıra arkadaşlarım çağırıyor. Onun dışında hep evdeyim, kapana sıkışmış fare gibiyim aslında (K19).

Ailem ve akrabalarımınla telefonda konuşmak istemiyorum. Konu hep işe geliyor. Sanki ben beceriksiz bireyim gibi davranıyorlar. Konu konuyu açıyor, aylarca iş arayıp bulamayan arkadaşım var. Dört ay önce bir işe girdi sanki aynı şeyleri kendi yaşamamış gibi bana "mücadele et, iş ara" diyor, iş aradığımı bilmiyor gibi. Bu yaşanandan sonra arayıp sormadım. İşte tüm bunlar ister istemez iletişim değişikliklerine neden oluyor. Buna dışlama denir uzaklaşma denilebilir. Aslında neden işsizlik işte, işim olsa benim şimdiki değersiz düşüncelerim değer kazanacak (K20).

İnsanların "işe girdin mi" sorularından çok sıkıldım. Örneğin birisini gördüğüm zaman yine işi soracak diyecek kaçma isteği oluşuyor. Sosyal bir baskı aslında. O insanlarla konuşmak istemediğim için, ya da konuyu farklı boyutlara taşımak istiyorum. Olmadığı zaman da konu tartışmaya gidebiliyor. Annem ve babam çalışmamı istese de işsiz olduğum için bana baskı uygulamasalar da sosyal çevreden ya baskı ya da farklı düşüncelerle bana geliyorlar. Örneğin "bu kız herhalde evlenecek" veya "okudu evlenecek herhalde" diyorlar. Altından kalkması zor oluyor. Bu durum toplumla bütünleşmemi engelliyor. Belli bir durumdan sonra insan görmek istemez hale geliyorum. İnsanlarla kurmuş olduğum diyaloglar değişiyor. Aynı sorular ve aynı cevapları veren birisine dönüşüyorum. Bir süre sonra kendi kısır döngüme boğulmaya başladım. Şöyle söyleyeyim çok yakın bir zamanda insanlarla iletişimimi kestim. Telefonları açmamayı veya kendi arkadaş çevremle konuşmamaya başladım. Böyle bir sürecin daha yeni içindeyim zor yani. Ama bunun en büyük nedeni işsizlik (K21).

Herkesin hak ettiğini düşündüğü bir şey var. Tüm işsizlerin de var. O hak ettiğim yerde olmadım. Bu durum beni üzüyor. Yapmaya hazırım ama yapamıyorum. Böyle olunca da kendi içime çekildim. Okulum bitti ve arkadaşlarım gitti ve yeni bir ortama girecek ne bir maddiyat buluyorum ne de kendimde bir istek buluyorum. Fazlasıyla yalnızlaştım. Ev arkadaşım var, biraz onunla

konuşuyorum. Kendimi yük gibi hissetmeye başladım. Bu durum sosyalleşmekten uzaklaştırıyor insanı. Toplumdan uzaklaştırmayı bir yandan getiriyor. İkili bir durum hem uzaklaştırıyor hem de yakınlaştırıyor insan topluma. Paradoks barındırıyor. Arkadaşlarımla bir iletişim değişikliği yaşamadım. Çünkü şu an işi olan pek arkadaşım yok. Hepimiz işsiziz. Aileyle ise durum değişiyor. Hayal kırıklığı olarak bakıyorlar. Çünkü beni okula gönderirken, mezun olduktan sonra onlara bakacağımı, destek olacağımı bekliyorlar. Arada yazısız gizli bir sözleşme var gibi. İşe ulaşmadığımı gördüklerinde haklı veya haksız oldukları tartışmalı olmak kaydıyla onların gözünde “bu yüzden mi okudun” ya da “hayal kırıklığı olduğunu” görüyor insan. Herkesin hayatında asla unutamadığım dediği zamanlar vardır. Benim için asla unutamayacağım dedim zamanlar bu geçtiğimiz altı-yedi ay sanırım (K22).

Şimdi işsizlik ile ilgili ilk sıkıntıları ben ilk babamla yaşadım. Bu sorunlar ister istemez ailem ile arama mesafe koymama neden oldu. İzmir’de kaldım bir dönem, kendimi evin içerisinde yabancı gibi hissettim kaçtım geldim tekrar buraya. İş olan insanlarla konuşmamaya özen gösteriyorum. Çünkü eksiklik duygusunu yaşıyorlar. Böyle olunca da kurs arkadaşları ve kuzenim dışında kimseyle görüşmüyorum. Kuzenimle kalmam da çok etkili. Arkadaşlarım hep öğrenci eski arkadaşlarımdan uzaklaştım. İşsiz olmam sanki onları rahatsız ediyor gibi söylemleri var. Bu durum ötelemeye getiriyor yani bir nevi dışlama. Bazen gözlerinde görüyorum, “artık iş bul dediklerini” (K26).

Katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde istihdamdan dışlanmanın süreç içerisinde sosyal çevreleriyle iletişim değişikliğine neden olduğu vurgulanmıştır. Bir taraftan sosyal çevreleri tarafından sürekli olarak, iş sahibi olunmanın öneminin aktarılmasına işsizliğin yarattığı baskının eklenmesi, diğer taraftan da kendilerinden bir önceki kuşağa göre iş sahibi olmalarının zorlaşması katılımcıların sosyal çevreleriyle iletişim değişikliğini getirmiştir. Bu çerçevede hem gelir yoksunluğu içerisinde olmaları toplumsal faaliyetlere katılımını, hem de sosyal çevreleriyle yaşadıkları iletişim değişiklikleri toplumla bütünleşmelerini engellemiştir. Zira sosyal çevrelerinden “boşuna mı okudun, artık iş bul” şeklindeki ifadeleri duymaları ve konunun sürekli olarak çalışmaya gelmesi iletişim değişikliklerini getirerek, kendilerini toplum içerisinde “yalnız, yabancı, unutulmuş ve eksik” hissetmelerine ve toplumla aralarına mesafe koymalarına neden olmuştur. İstihdamdan dışlanma sosyal dışlanma sürecini başlatırken iletişim değişiklikleri de sosyal dışlanmanın boyutlarını derinleştirmektedir. Sözü edilen iletişim değişikliklerini K12 şöyle özetlemiştir: “İşsizlik sebebiyle arkadaşlarımla vakit ayıramama görüşememe, davranmak istediğin gibi davranamama durumu doğuyor. Bu da haliyle araya soğukluk getiriyor.”

Katılımcılar istihdama katılım göstermenin toplumsal bütünleşme açısından önemli bir koşul olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından dile getirilen düşünce

üzerinde çalışmanın günümüzde taşıdığı anlamlar etkili olmaktadır. Katılımcıların çalışmaya yükledikleri anlamlar aşağıda gösterilmektedir:

İşsizlik çok zor bir süreç. Sonuçta üniversite mezunuyum. Bir de nişanlıyım. Ailem benden iş bekliyor. Ben kendim de çalışmak istiyorum. Ama iş bulamıyorum. Burası bir iş merkezi (görüşme gerçekleştirilen mekân) buradan geçerken kendi kendime düşünüyorum. Millet çalışıyor ben boş geziyorum gibi bir düşünce oluyor. Psikolojik bir şey aslında. İşsizlik toplumla bütünleşmemi çok fazla olmasa da engelledi. İşim olsa daha farklı olurdu. Benim yaşımda olan ve çalışan arkadaşlar var. Herkesin yapacağı iş var benim yokmuş gibi bir durum ortaya çıkıyor. Bu durum ister istemez insanı kötü hissettiriyor. Geçenlerde iş başvurusu yaptım. Geri dönüş oldu. Olumsuz da olsa mutlu oldum. Çünkü yeni mezunlara hiç dönülüyor. Yeni mezunlar hep dışlanıyor çalışma yaşamından (K3).

İşim olsa çevremde daha saygı değer bir konumda olabilirdim. Bir iş sahibi olmak, kaliteli bir iş yapıyor olmak veya para kazanıyor olmak toplumda daha saygı değer gösteriyor. İşsizim ve küçük de olsa toplumla bütünleşmem engelleniyor. Yani ailemde ben üniversite mezunuyum. Asgari ücretten fazla bir ücretle ve daha iyi şartlarda çalışmayı düşünüyordum. Ama kuzenim mesela üniversite mezunu değil ve bir kozmetik firmasında çalışıyor. Yemek ve yol gibi şeylerle benden fazla alıyor. Benim ondan az alacağım kesin. Böyle şeyleri düşününce insan ben niye okudum ki madem diyor. Mesela ben senden daha çok kazanıyorum diyecekler (K4).

İşsiz bir birey olarak yaşam içerisinde var olmaya çalışıyorsan hiçsin. Kuzenim geçen gün aradı. Konuşuyoruz. Bana bir şey olamadın dedi şakayla karışık. Bunun üzerine düşündüm biraz. Bu ithamı bana kullanan kişi lise mezunu. Ben üniversite bitirdim. Dört yıl okumadığım kitap, makale kalmadı desem yeri ama işsiz olduğum onun işi olduğu için ben onun için hiçim. Ben sosyoloji mezunuyum, sosyalleşmek insanı var eden bir olgudur. Günümüz toplumunda var olabilmek için çalışma yaşamına katılım göstermek büyük önem taşır. Çünkü insana sosyal bir çevre kazandırır. İnsanda ister istemez o ortamın içerisinde var olur. Ben işsiz olduğum için var olamıyorum. O yüzden ister dışlama ister öteleme hangi kavram olur bilemem. Zaten ailemin yanından buraya kaçışım bundan. Oraya dönsem döndüğümde aile komşular yeni bir şey bekliyor, öğrenci olmaktan kurtulmak gibi aslında. Hâlâ öğrenci gibi davranıyorlar, bu yüzden konuşmak istemiyorum. Girişken yani sosyal biri olmama karşın sessizleştim (K25).

İşgücü piyasaları içerisinde istihdama katılmak bireylere gelirin yanı sıra sosyal çevre kazandırmaktadır. İşsizlik ise hem gelir yoksunluğunu hem de günümüzde de çalışmanın taşıdığı anlam çerçevesinde bireylerin toplumla aralarına mesafe koymalarına neden olmaktadır. İşgücü piyasalarında bir işe sahip olmak birey açısından önemli bir sosyalleşme aracıdır. Ancak katılımcılar sosyalleşme sürecinde çalışmamaları nedeniyle eksiklik yaşamaktadır. Ayrıca istihdamın, eğitimden çalışma yaşamına ve gençlikten yetişkinliğe geçişte büyük önem taşıması katılımcıları sosyal ve psikolojik sorunlar ile karşı karşıya bırakmaktadır. Katılımcıların istihdamın dışından kalmaları kendilerini hem öğrenci gibi hem de genç gibi hissetmelerine neden olmaktadır.

3.1.1.1.4. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Psikolojik Sorunlar

Sen'e (2000: 20) göre istihdamdan dışlanma; psikolojik sorunların başlamasına veya var olan psikolojik sorunların derinleşmesine neden olmaktadır. Bireyin yaşadığı ruhsal acıların nedeni işsizlik olabilmektedir. Uzun süreli işsizliğin birey açısından özsaygının kaybolmasını doğuracağını aktaran Sen'e göre uzun süreli işsizlik bireyler açısından moral kaybına neden olarak sosyal dışlanma sürecini derinleştirmektedir. Ayrıca yazar yüksek işsizlik oranlarının intiharla da ilişkili olduğunu da ifade etmektedir. Katılımcıların işsizlik deneyim ve tecrübeleri çerçevesinde işsizliğin psikolojik etkileri aşağıda aktarılacaktır:

Kendimi fiziksel açıdan sağlıklı hissediyorum, ama mental(psikolojik) açıdan hissetmiyorum. İşsizlik kesinlikle benim için; belirsizlik, umutsuzluk ve bunların getirdiği depresif ruh halini ifade ediyor. Giderleri karşılamakta ailemden yardım istiyordum. Bir yerden sonra aldığım bu yardımlar beni oldukça depresif bir ruh haline soktu. Bunun sebebi de kendime yetemiyor oluşumdu. Öz güven problemleri yaşamaya başladım. Hatta bu yüzden psikolojik bir danışma aldım. Bunlar dışında da birçok yerden de mülakat teklifleri almama rağmen olumsuz sonuçlandı. Yani çok fazla ret cevabı almak da takdir edersiniz ki insanın özgüvenini büyük bir sarsılmaya neden oluyor. Yani benim ne eksikim var ki diyorsunuz (K6).

İşsizliğin yarattığı stres, baskı gibi psikolojik sorunlara toplum baskısı da eklenince farklı düşüncelerin içerisinde buluyorum kendimi. İşte asıl olarak işsizliğin düşüncelerimi değiştirdiğini görüyorum. Aslında işim olsa böyle düşünce değişimleri yaşamazdım. Çaresiz kalınca insan değişmek, değiştirmek zorunda kalıyor. Sancılı bir süreç yaşıyorum. Ne zamana kadar gider bilmiyorum ama çok bunaldığımı rahatlıkla söyleyebilirim. İyi bir ortalama ile mezun oldum. Başarısız bir öğrenci değildim. Bu yaşadıklarımı hak ettiğimi düşünmüyorum. Benim gibi bir sürü işsiz var. Herkes benim yaşadığım sorunlara benzer sorunlar yaşıyordur (K13).

Çalışmıyorum ve sigara içiyorum. Ailem veriyor ama kendimi hep mahcup hissediyorum. Bir de bunun psikolojik boyutu var. Zaten işsizim, psikolojim bozuk daha çok sigara içiyorum. Böyle olunca da daha çok zorlanıyor insan (K14).

Son iki yıldır intihar eden bir sürü kişi var görüyoruz. "Neden intihar etti, intihar kurtuluş mu" diyemem. Bazen benim bile aklıma gelmiyor diyemem. Ekonomik sıkıntılar her şey yaptırır insana. Değersiz işe yaramaz hissettiriyor işsizlik zaten. Yaklaşık on yedi-on sekiz sene okuyorsun, bir mesleğin olmuyor. Bir annenin dokuz ay karnında taşıdığı bebeği ölü doğurması gibi işsizlik. Yıllarca iş için okuyorsun ama sonuç işsizlik beş parasızlık. Anne ne hissederse bende onu hissediyorum (K17).

Yirmi altı yaşında hâlâ aile desteği almak çeşitli sorunları getiriyor. Psikolojim bozuldu mesela. Ekonomik sorunlar diğer sorunları açığa çıkarıyor. İlişki var arasında. Keder ve kaygılarım arttı (K19).

Ben iki yıl önce yani öğrenciyken çok zor şartlar altında staj yaptım. Kolay iş bulabileceğimi sanıyordum. Ama hiç öyle değil. O yüzden işsizlik bende ilk olarak psikolojik sıkıntılar meydana getirdi. Saçlarım döküldü, beyazlarım arttı (K18).

Çevreme baktığım zaman ya çalışanlar oluyor ya da işe girme potansiyelinde insanlar var. Aslında işsizlik psikolojik olarak vuruyor. Kendimi gerçekleştiremediğim için psikolojik yönden etkileniyorum. İnsan psikolojik olarak bir çıkmaza girince doğal olarak hayatı da düzene girmiyor. İş arama süreci psikolojik sorunları getiriyor. En büyük psikolojik sorun da özgüven kaybı. Sürekli geleceğe karşı bir umutsuzluk oluyor. Böyle olunca tükenmişlik sendromu, panik atak sendromu oluyor. Sonuç olarak insan kendini gerçekleştiremiyor ki. İnsan kendini gerçekleştirmediği sürece neyden mutlu olabilir ki asıl sorunda burada başlıyor. İşsizliğim uzun zamandır devam ediyor, kısa sürede de iş bulabileceğimi düşünmüyorum. Bu durum ister istemez kaygılandırıyor (K21)

Mesela kitap okumaktan hoşlanırdım. İlk zamanlar bunları değerlendirmeye başladım. Yürüyüş yaparak, kitap okuyarak ama iki üç haftadan sonra, maddi sorunlar, para sıkıntıları, mesleğini yapamama ve kendini hazır hissetmene rağmen görev alamamak gibi nedenler sevdiğim her şeyden uzaklaştırdı. Bir nevi depresyon gibi ama depresyonda olmadığımı da biliyorum. Aynı etkileri yaratıyor. İlgimi çeken şeyler şu an hiç ilgimi çekmiyor. Bu zamana kadar beni mutlu eden her şeyden uzaklaştım. İşsizliği uyanır uyanmaz deneyimliyorum aslında. Çünkü üzgün uyanıyorum. Sonra bir şeylerle avunmak için çıkıp yürüyüş yapıyorum. İyi hissetmeye çalışıyorum. Sonra eve gelip olabilen, alabildiğim şeylerle bir kahvaltı yapıyorum. Tabii ki yetersiz bir beslenme sonucunda hastalıklar. Günün devamında mayışmış oluyorum. Evde film izleyip, kitap okuyarak vakit geçiriyorum. Aslında birilerinin hayali gibi görünüyor. İçinde öyle olmuyor insanın. Üzgünüm. Böyle bir şey planlamamıştım. Kısacası işsizlik beni ekonomik olarak kötü etkilese de en çok psikolojik olarak etkiliyor. Zaten ekonomik olarak bir şekilde atlatıyorum ama psikolojik sorunlar geçmiyor. Yeri geliyor bir-iki gün aç kalıyorum ama bu açlığın psikolojisi kalıcı oluyor (K22).

Ekonomi bir şekilde ailemin desteğiyle sağlanıyor ama psikolojik olarak çok etkilendim işsizlikten. Mesela geçen gün rüya gördüm insan rüyalarında daha güzel şeyler görür. Ben işimin olduğunu gördüm bu durum aslında benim içinde olduğum durumu gösteriyor. Yoruca bir şey yapmadan yoruluyorum (K25).

İşsiz olmak büyük sıkıntıları barındırıyor. En büyük sıkıntısı ekonomik ve psikolojik. Depresif birisi haline geldim şu iki yıla yakın sürede. Neşeli birisi iken agresif birisine dönüştüm. İş dünyam kararıyor iç dünyam karanlıkken nasıl gülebilirim ki (K26).

Katılımcı verileri çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında istihdamdan dışlanmanın psikolojik sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. İstihdamdan dışlanmanın günümüz toplumlarının özellikleri arasında yer alan belirsizlik ve güvencesizlik olgularıyla birleşmesi bireyler açısından kaygının artış göstermesine neden olmuştur. İş arama sürecinde karşılaştıkları sosyal sorunlar bireylerin kaygılarını arttırmıştır. Bireylerin genç ve tecrübesiz olmaları nedeniyle istihdamdan dışlanmaları ve

bunun getirdiği gelir yoksunluğuyla da gerek mal gerekse hizmet piyasalarından dışlanması bireyleri çeşitli psikolojik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır.

Katılımcıların gün içerisinde işsizliği deneyimlerken psikolojik sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. K21 bu süreci şu sözlerle açıklamaktadır: *“Kendimi sağlıklı hissetmiyorum. Psikolojim bozulmuş veya bozulmak üzere olan birisiyim. Zamanla okecek bir haldeyim. Psikolojimi bu durumlara getiren en büyük neden işsizlik. şöyle bir at gibi düşünürsek, atın bir hedefi vardır. Kendimi de bir at gibi düşünürsem, koşuyorum benim de bir hedefim var ama ben koştukça yol uzuyor, yol uzadıkça ben yoruluyorum. Ben yoruldukça dilim damağıma yapışıyor, bir damla suya muhtacım ama kimsenin verdiği yok. Hedef burada benim kendimi gerçekleştirmem ve hayallerimin peşinden gitmem. İnsanın kendini gerekleştirmesiye para ile olur. Dolayısıyla bir işe sahip olmak gerekiyor.”* Bu çerçevede eğitimi genç işsizlere göre, işsizlik; *“sancılı ve bireyi depresif ruh haline”* iten bir süreç olarak ifade edilmiştir.

3.1.1.1.5. İstihdamdan Dışlanma erevesinde Geleceğe Yönelik Beklentiler

Sen (2000: 18)’e göre zgven kaybının oluşmasında ise, bireylerin eğitimle kazandıkları yetenek ve tecrübelerin kullanılamaması etkili olmaktadır. İstihdamdan dışlanan birey herhangi bir üretim sürecinde yer alamayacağı için bir taraftan mevcut yetenek ve tecrübelerini kaybetmekte, diğer taraftan da yeni yetenek ve tecrübeler kazanamamaktadır. Sözü edilen bu durum ise, bireyin gelecek yaşamında işgücü piyasaları içerisinde istihdama katılımını zorlaştırmaktadır. Bu çerçevede zgven kaybı ile sosyal dışlanma arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Birey sadece istihdamdan dışlandığı için yaşam içerisinde sosyal dışlanmayla karşılaşmamaktadır. Zira birey yaşamının geriye kalan kısmında da zgven kaybı nedeniyle istihdama katılım gösterememektedir.

İstihdamdan dışlanan eğitimi gençlerle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde zgven kaybına ilişkin elde edilen verilerle gelecek beklentileri arasında ilişki kurulmuştur. Katılımcıların gelecek beklentilerine ilişkin düşünceleri sosyal dışlanma açısından önem taşımaktadır. Katılımcılardan gelecek beklentilerine ilişkin elde edilen veriler aşağıda gösterilmektedir:

Ekonominin de bozuk olması benim geleceğe yönelik beklentilerimi değiştirdi (K3).

Daha karamsar bakmaya başladım işsizlikle. Mezun olduktan sonra her şeyin daha kolay olacağını düşünüyordum. Ama görüyorum da şimdi daha zor. Mesela

bir ev, bir araba almak daha da zor. Geleceğe yönelik beklentimin aslında biraz düştüğünü cevaplarırken fark ediyorum. En azından hayatımı kaliteli devam ettirecek kadar maddi kazancım olsa yeterli (K4).

Gelmişim yirmi altı yaşına hala kendi ayaklarım üzerine basamıyorum. Geleceğe yönelik beklenti diye bir şey bırakmadı ki işsizlik bende. Evlilik kendi ailemi kurmam çok zor bu şartlarda (K5).

İşsizlikle geleceğe yönelik beklentilerim çok değişti. Başlangıçta istediğim alanla şu an istediğim alan bile değişti. Kendimi güvencesiz hissediyorum. Ama yine işim olsa da güvencesiz hissederim. Bunun asıl nedeni ülkenin içerisinde olduğu durum özellikle ekonomik problem. Ekonomik problemler yüzünden kendimi güvende hissetmem çok çok düşük. Mesela deneme süresiyle çalışmak aslında bunu gösteriyor. İşim sağlam olsa bile ne kadar sıkı tutunacağım belli değil. Yani bir kriz anında firma kapanabilir ve ben yine işsiz kalabilirim. Çünkü ben doktor değilim (K6).

Geleceğe yönelik beklentilerim çok değişti. Açıkçası ben mezun olurken, derece ile bitirdim. Ben mezun olduktan sonra ülkede bir kriz oldu. Sonrasında hiç kimse iş bulamadı ve gittikçe zorlaşmaya başladı. İki ay bekle, üç ay daha bekle, seçim bekle ondan sonra bir daha seçimi bekle derken. Böyle olunca hani birazda ülkenin durumu umutsuzluğa itti. Geleceğe dair umutlu değilim, çok az da olsa umudum var (K7).

Geleceğe yönelik beklentilerim değişti. Kendi işimi kurmayı düşünüyorum. İşten çıkınca her şeyin daha farkına varmaya başladım. İş hayat sigortasıdır. Gelecek için garantidir. Geleceğim için endişeleniyorum. Boş zaman da her gün benim için bir kayıp. Üniversiteden mezun olalı dört yıl oldu. Sadece bir buçuk yıl çalışabildim (K8).

Geleceğe yönelik beklentilerim biraz değişti. Mesela yaptığım mesleğe çok fazla güvenmiyorum. Yani şöyle diyeyim, atanma umudum pek fazla yok. Mesleğimdeki atanma sıkıntısından dolayı farklı işlere yönelme durumum var. İlla öğretmen olmam durumu değil. Başka bir iş bile olsa gidip çalışmak zorundayım. Yani bir lise mezunun bile yapacağı işleri arıyorum. Çünkü ilerleyen aylarda kredi borcumun ödemeleri var. Eğitim kredi borcum var. Onu ödemek için daha düşük kaftiyeli işlerde çalışabilirim. Çünkü benim için önemli olan, o borcu ödemek(K11).

İşsizlik süreciyle birlikte memur olmak isteğim geleceğe olan umudum bir şeylerin mümkün olabileceği düşüncesini zedeledi ve ben ciddi ciddi ne iş olursa çalışırım düşüncesine büründüm. Geleceğe karşı tek beklentim masa başında olabileceğim bir iş, çünkü bu süreç insanın en güzel zamanlarını umutsuzlukla geçirmesine sebep oluyor. İş olmadan para olmuyor ve para olmadan açılacak bir kapı yok (K12).

Geleceğe yönelik beklentilerim değişti. Baştan sona değişti iki sene önceki ben kendimi mühendis olarak hayal ederken şimdi işe yaramaz bir kadın olarak görüyorum (K13).

KPSS ha bu sene ha seneye olacak diye bekliyorum. Olmuyor. KPSS zor. Mülakatı var nasıl yapayım çalışıyorum ama yine de olmuyor. Gelecek benim için hiç gelmiyor. Beş sene önce bir Anadolu kentinde öğretmen olurum diyordum.

Şimdi istesem de istemesem de ya market ya da fabrikada işçi olacak gibi duruyorum (K14).

İşsizlik ekmeksizlik demektir. Bizim oralarda bir laf vardır, ekmeksizlikten kastım da ondan geliyor aslında “Ne kadar ter o kadar ekmek” diye. Ter dökmek, emek vermek istiyorum ama çalışmıyorum iş yok çünkü. Hayatta bir şeye sahip olamayacağımı düşünüyorum. Hayallerimin yok olmasını her geçen günde, okurken planladığım hedeflerin yok oluşunu ifade ediyor aslında işsizlik (K19).

Yaşamıma şekil veremiyorum. Gelecek planları kuramıyorum. Hep günü kurtarıyorum, öyle işte ötesi yok. Hissizleşiyor, yalnızlaşıyor insan (K20).

İşsizlik insanın karanlık noktasıdır. Her insan içerisinde iyiyi ve kötüyü barındırır. İnsanın kötü veya iyi olmasında işsizlik çok büyük bir siyah nokta. Ayrıca işsizlik gelecek kaygısıdır ve ehemmiyet (önem) duygusunun yok olması ve özgüven kaybı olarak da devam eder. Bu süreçte herkes kendi geleceğine ve çevresindeki insanlara katkı sağlaması vardır. Ben kendi geleceğim ve çevremdekilere katkı sağlayamıyorum. Benim için işsizlikle bu süreç geç olacak. Yani hayallerim gecikiyor. Kendimi de gerçekleştiremiyorum. İnsan kendini gerçekleştirme duygusunu yaşamadığı zaman ne kadar mutlu olabilir ki. Zaten böyle olunca da psikolojik sorunlar başlıyor. İçime kapandım, özgüvenim kayboldu. Geleceğe yönelik beklentilerim değişti. Okuduğum bölüm dışında ne yapabilirim veya farklı mesleklere yönelmeyi denedim. Veyahut farklı bir meslek okuyup iş bulabilir miyim diye düşüncelere yöneldim. İnsanın geleceği kurma ve bir şeyleri garantiye alma durumu vardır. Yani hayatını idame ettirebilmeyi ister bende de durum var. Örnek vermem gerekirse mesela ben ileride bir karavana sahip olmayı hayal ederdim. İşsizlikle gün geçtikçe bu karavandan uzaklaşıyorum (K21).

İşsizlikle ortaya çıkan maddiyat sorunu bir şekilde hallettim. Ancak bir ay sonra ne olacağını bilememek yine büyük bir problem. Mesela mesleğimden uzaklaştım. Çok fazla istediğim bölümdü ama şu an mesleği düşününce biraz buruğum. Kendimi yeterli hissetmiyorum. Oysa ki iki üç ay önce bu işsizlik sürecinden önce kendimi yeterli hissediyordum. Hem alımların olmaması (öğretmen atamalarının olmaması) hem de iş bulamamakla kendi bölümümle ilgili bir kitap okuyamıyor ve yapamıyorum. Çünkü aklıma kendi işsizliğim geliyor. Bunların hepsinin sonucu olarak bir yetersizlik duygusu oluştu. Asla böyle bir insan değildim, normalde yeterliliklerine güvenen birisiydim. İşsizlik süreciyle yeniden iş bulduğumda bunu başaramayacak olmanın korkusu başladı. Gerçekten büyük bir yetersizlik duygusu hissediyorum (K22).

Bireyin gelecek beklentilerinin tükenmesi veya azalış göstermesi sosyal dışlanma anlamına gelmekte ve boyutlarını arttırmaktadır (Atkinson, 1998: 14). Katılımcıların gelecek beklentilerinin azalış göstermesinde veya tükenmesinde bir taraftan istihdamdan dışlanmaları, diğer taraftan da yaşanan ekonomik gelişmeler ve işgücü piyasalarında güvencesiz istihdam biçiminin artış göstermesi etkili olmuştur. Katılımcılar gelir yoksunluğunu aşabilmek için eğitimle kazandıkları meslekler dışında başka mesleklerde çalışmaya yöneleceklerini belirtmişlerdir. K22’in ifadelerine göre işsizlik; *-işsizlikle*

birlikte geleceğe yönelik beklentilerim kayboldu. Tek beklentim iş bulabilmek haline geldi- gelecek beklentilerini azaltmaktadır. Ayrıca K22 işsizliğin gençlikten yetişkinliğe geçişi de zora soktuğunu şu şekilde; *“işsizlikle birlikte yetişkinliğin getirdiği aile kurmak, yetişkinlerin girdiği ortamlardan yoksun kalıyor insan ve bir yandan da yaşlılarının yaptığı şeyleri yapamıyorsun”* açıklamıştır. Sosyal dışlanma sürecinin başlamasında istihdamdan dışlanma ön plana çıkmakta ve istihdamdan dışlanan katılımcıların deneyimleri çerçevesinde özgüven kaybı yaşadığı görülmüştür. Özgüven kaybı ise, sosyal dışlanmanın dinamizm unsuru çerçevesinde katılımcıların gelecek yaşamlarında sosyal dışlanma süreçlerini deneyimlerine neden olacaktır.

3.1.1.1.6. İstihdamdan Dışlanma Çerçevesinde Özgürlük

Sen'e (2000: 19-20) göre bireylerin istihdamdan dışlanması çeşitli yoksunlukları ortaya çıkarmaktadır. Yazara göre; işsiz bireyler gerek aile desteğiyle gerekse refah devleti uygulamalarıyla gelire ulaşsa da karar verme süreçlerinde kendilerini özgür olarak hissetmemektedir. Bu çerçevede istihdamdan dışlanan birey açısından sosyal dışlanma süreci kaçınılmaz olmaktadır. Ancak sosyal dışlanma sadece refah devleti uygulamalarından değil aynı zamanda toplumsal bütünleşme sürecinde yer alan sosyal faaliyetleri de içermektedir. Eğitimli genç işsizlerin işsizlik ve özgürlük ilişkisine dair deneyim ve tecrübeleri aşağıda gösterilmektedir:

İşsizlik bir kısıtlama aslında. Çok özgür hissetmiyorum kendimi maddi anlamda. Yapmak istediğim birçok şeyi yapamıyorum, kendi paramı kazanmadığım için. Yani yapabileceğim olanağım olmasına rağmen yapmak istemiyorum. Onun dışında sosyal hayatımda da alışverişte de aynı şekilde (K4).

Geleceğe yönelik plan yapmak günümüzde çok zor, hele birde işsizsen. Zaten işsizlik insana özgür hissettirmiyor. Evet annem ve babam sağ olsun, para verdiler ama kendimi köle gibi hissettim. Arkadaşlarımla görüşmüyorum, tiyatroya gitmiyorum artık. Aslında bunların nedenini ne benden ne de arkadaşlarımdan kaynaklanıyor. Evet ablam para gönderse de yetmeyeceği için ben kendimi eve hapsedmek zorunda kalıyorum. Sosyallik denirse ara sıra bir yürüyüşe çıkıyorum (K9).

Para insanı özgür kılar. Para da zengin değilsen ancak işe girersen, çalışırsan olur. Özgür değilim en basitinden yirmi altı yaşındayım hâlâ ailemin eline bakıyorum. Bu durum üzücü ve başarısız hissetmeme neden oluyor. Aslında başarısız olmadığımı biliyorum. Ancak işsiz olduğum için başarısız hissediyorum (K18).

İşsizlik sürecinde yaşadığım en büyük sıkıntı da maddi sıkıntılar. Aileme bağlı kalıyorum. Hâlâ babamdan para alıyorum. Bu para alma bir erkek için ne kadar zorsa bir kadın için de o kadar zor olduğunu düşünüyorum. İster istemez özgürlük

de kısıtlanıyor maddiyat olmadığı zaman. İnsanın istediği şeyleri gerçekleştirmesi zorlaşıyor (K21).

Katılımcılar işgücü piyasalarından dışlanmanın gelir yoksunluğuna neden olduğunu sıklıkla vurgulamıştır. Gelir yoksunluğunu aşabilmek için enformel dayanışma mekanizmalarından gelir desteği aldıklarını belirten katılımcılara göre enformel dayanışma mekanizmalarından alınan gelir desteği ise; kişinin özgürlüğünü engelleyen bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede işsizlik, özgürlük ve sosyal dışlanma arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Katılımcı verileri ele alındığında; işsizliğin gelir yoksunluğuna, gelir yoksunluğunun da toplumsal bütünleşmeyi engellediğine neden olduğu görülmektedir. Bu çerçevede toplumsal bütünleşme sürecinin gerçekleşmemesinde de katılımcıların gelirden yoksun olmaları nedeniyle kendilerini özgür hissetmemeleri öne çıkmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse işsizlik, sosyal dışlanmanın öne çıkan boyutları arasında yer almaktadır. İşsizlik, yaşam içerisinde bireyi hem gelirden hem de sosyal çevreden yoksun bırakmasıyla sosyal dışlanma gerçekleştirmektedir. K12 işsizliğin gelir yoksunluğunun yanında başka sorunlar da barındığını şu sözlerle açıklamıştır: *“İşsizlik benim için geçinmek için kazanamadığım parayla birlikte ertelediğim yaşamımı, başlayan her günle umudumu tüketen bir bataklıkta içinde doğrulmaya çalışırken yaşama tutulma çaresizliğimi ifade ediyor.”* K12 tarafından ifade edilen sorunlar sosyal dışlanma sürecinin boyutlarının genişlemesinde önem taşımaktadır. Ayrıca K24 ise istihdamdan dışlanmanın birden fazla sorunu beraberinde getirdiğini şu şekilde vurgulamaktadır:

İşsizlik bir kavram, kelime ama ötesi var bence. Sadece ekonomik olarak bakmamak gerekli. Beklentilerin tek tek yok oluşu. Ben idealist bir öğretmen olmayı çok hedefledim ama KPSS puanı hüsrana ile sona erdi. Benim hazırladığım seni alımlar durdu atanamadım. Sonrasında Bursa'da özel okullar çok fazla olunca özel okullara yöneldim. İş buldum ama orada da tutunamadım. Sonraki sene ücretli öğretmenlik yaptım. Orada da tutunamadım. Sürekli tutunamama diyorum ya işte sekiz dokuz aydır bunu düşünüyorum. İşsizlik tutunamama demek benim için çünkü işim olsa ekonomik olarak tutunabilirim insanlar “boşuna mı okudun” diye bakmazdı. İşsizlik bunları yaşıyor. Işıksız kalıyor insan. İşim olsa atanabilseydim eğer karanlıktan kurtulurdum. Karanlık burada ekonomik değil anne babadan tut birçok insan ile ilişkilerimin üzerine çöktü. Çünkü işsizlik ile psikolojim bozuldu. Kendimi var edemiyorum ki diğer insanları nasıl tatmin edeyim. O yüzden kendi iç dünyamdaki sorunlar diğer insanlara yansıyor (K24).

Katılımcıların sosyal dışlanmayı deneyimlemesinde istihdamın dışında kalmaları rol oynamaktadır. İstihdamın dışında kalmaları da *“gelir yoksunluğu, toplumsal*

bütünleşme çerçevesinde yaşanan iletişim değişiklikleri, işsizliğin psikolojik sonuçları, gelecek beklentileri ve işsizlikle özgürlük arasındaki ilişki” gibi çeşitli sonuçları meydana getirerek sosyal dışlanmayı deneyimlemelerine neden olmaktadır.

3.1.1.2. Güvencesiz İstihdam

Güvencesiz istihdam olgusu; *“iş güvencesizliği, istihdam biçimlerinin güvencesizliği, sosyal güvencesizlik ve gelir güvencesizliği”* gibi çeşitli unsurları üzerinde barındırmaktadır. Bir taraftan sözü edilen unsurlar çerçevesinde güvencesiz istihdamın en önemli özelliği güvencesizlik olarak değerlendirilirken, diğer taraftan da güvencesiz istihdam olgusu her ülkenin işgücü piyasalarının dinamikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerin işgücü piyasalarında yer alan firmalar çalıştırdığı işgücünü merkez ve çevre olarak ikiye ayırmaktadır. Bu çerçevede merkez işgücü içerisinde yer alan bireyler çevre işgücüne nazaran daha güvenceli durumda yer almaktadır. Ayrıca merkez işgücü çevre işgücüne karşın daha yüksek eğitilmiş bireylerden oluşmaktadır. Ancak bu durumu genel bir kural olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Zira ekonomik, sosyal ve politik dönüşümler çerçevesinde işgücü piyasalarının yoğun bir şekilde etkilenmesi yüksek eğitilmiş bireyleri de çevre işgücü içerisine taşımıştır. Günümüzde yüksek eğitilmiş kişiler, güvencesiz istihdamın getirdiği güvencesizliği sadece çalışma yaşamının yanı sıra değil yaşamın her alanında deneyimlemektedir (BSB, 2015: 73; Belek, 2010: 155).

Güvencesiz istihdam olgusu sosyal dışlanmanın işgücü piyasalarındaki bir boyutunu oluşturmaktadır. Sözü edilen unsurlar sosyal dışlanmanın gerçekleşmesinde önem taşımaktadır. Güvencesiz bir şekilde istihdam edilen birey gerek gelir gerekse sosyal ilişkiler çerçevesinde sıkıntılar yaşamaktadır. Güvencesiz istihdamın önemli bir özelliği olan güvencesizlik bireyi sadece çalışma yaşamı çerçevesinde etkilememekte ve toplumsal yaşamın diğer alanlarında da etkilemektedir. Zira güvencesizlik *“evliliğe ilişkin kararsızlıklar, ekonomik yoksulluk, yetersiz aile yaşamı, yetersiz yardım ağları ve düşük sosyal katılım düzeyi”* gibi çeşitli konularda kendisini göstermektedir. Bu çerçevede işgücü piyasalarına güvencesiz bir şekilde katılım gösteren bireyin iş güvencesinin olmaması geleceğe ilişkin beklentilerini yok etmektedir (Bhalla ve Lapeyre, 1999: 61-62’den aktaran Sapançalı, 2005a: 153).

Güvencesiz istihdam olgusu Belek’e (2010: 215) göre; *“kötü çalışma koşulları, düşük ücretleri, iş güvencesizliği, gelecek belirsizliği, kariyer geliştirme olanaklarının*

yoksunluğu, iş ortamının arkadaş ilişkilerinden uzaklığı, çalışma sürelerinin düzensizliği ve iş yoğunluğu artıran yapısı” gibi bir dizi özellikleri barındırmaktadır. Belek tarafından belirtilen özellikler sosyal dışlanma olgusunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların güvencesiz istihdam olgusuyla ya geçmişte ya da günümüzde yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Katılımcıların işgücü piyasalarına güvencesiz bir şekilde katılım göstermesinde; bir tarafta işsizliğin sonucu olan gelir yoksunluğunu aşabilmek, diğer tarafta da süreç içerisinde güvencesiz istihdamdan güvenceli istihdama geçebilme düşüncesi yer almaktadır.

Ayrıca literatür içerisinde sosyal dışlanma dinamik bir süreci ifade eden bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Bireyin şu an sosyal dışlanmayla karşı karşıya olmamış olması ileride de gelmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bireyin geçmişte sosyal dışlanmayla karşılaşmış olması da günümüzde de karşılaşmayacağı anlamı taşımamaktadır. Bu çerçevede sırasıyla katılımcıların geçmişteki ve günümüzdeki güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübelerine yer verilecektir. Ancak araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen bazı katılımcıların geçmiş çalışma dönemlerinde tam zamanlı olarak da çalışmaları da güvencesiz bir şekilde istihdam edildikleri sonucuna varılmıştır. Sözü edilen katılımcı grubunun (öğretmenler) güvencesiz şekilde istihdam edilmesinde; gerek Neo-liberal eğitim politikaları gerekse endüstri ilişkilerinden yaşanan dönüşüm çerçevesinde güvencesiz çalışmanın yaygınlaşması etkili olmaktadır.

3.1.1.2.1. Geçmişteki Güvencesiz İstihdam Deneyimleri

Aşağıda katılımcıların eğitimlerini sürdürdükleri dönemde karşı karşıya kaldığı işgücü piyasalarından dışlanmanın bir türü olan güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübelerine yer verilecektir:

Ailemin yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılardan dolayı çocukluğumdan beri çalıştım. Çok eskiden kalma problemleri vardı. Onlar toparladıktan sonra bu alışkanlık devam etti. Kendi geçimimi kendim toparladım. Çalışmaktan veya sağda solda başka işler kovalamaktan birinci sınıfta kaldım. Üniversite yıllarımda tuğla da indirdim, balık halinde de çalıştım. Uludağ'a turlarda, festivallerde ve kitap fuarlarında. Altı sene kitap fuarında hep çalıştım. Altı sene okudum ben. Altı sene boyunca sürekli çalıştım. Kışın öğrencilik zamanlarında okuldan çok işle uğraştım. Aldığım eğitimden ziyade daha farklı işlerde çalıştım. Hukuk bürosunda altı aylık bir çalışma var. Orada icra dosyası takibi gibi işlerde çalıştım. Kayıtsız bir şekilde çalışıyordum. Sürekli bir iş değildi. Proje bitince bizim de iş bitti. Sürekli işler öğrencilik döneminde olmayabilir. Ama okul bittikten sonra sürekli olsun, belli bir düzen istiyor insan (K1).

Markette çalıştım. Markette burs aldığım için part-time gösterdiler. İki gün sigorta yaptılar. Ama aslında normalde haftada dört gün çalışıyordum (K4).

Öğrenciyken ilan dağıtmaktan tut marketlere mal indirip çıkarmaya kadar seksen tane işte çalışmışımdır. Bir dönem kahvede çay dağıttım. Çok zordu aldığım kredi ile geçinmek. Annemle babam yolluyordu ama yetmiyordu. En çok canımı yakan da o kadar çalıştım hiçbirinde kayıtlı olmayan işlerde çalışmam. Hep günü kurtarıyordum o işlerde. Elli-altmış lira alıp cep harçlığımı yapıyordum (K5).

Görükle'de kafelerde çalıştım, param yetmediği zamanlarda. Bu çalışmalar kayıtlı değildi saati iki üç liraydı akşama kadar çalışıp sigara, ekmek, mutfak parasıydı benim için (K9).

Düğün salonunda yazları çalışıyordum. Günlük yevmiye usulü kayıtsız şekilde çalışıyordum (K10).

Yaz tatillerinde çalıştım. Garsonluk ve benzeri işlerde kayıtsız olarak çalıştım (K11).

Öğrenci olduğum zaman yaz tatillerinde çalıştım. Ablamın yanında tekstilde paketlenme ve ayakçı olarak iki yaz tatilimde çalıştım. Kayıtlı olarak çalışmadım, sosyal güvencem yoktu (K12).

Annem babam ikisi de taşeron işçi, kardeşim lise öğrencisi o yüzden onlara fazla yük olmamak için reklam dağıtımını gibi işlerde çalıştım. Bazen kafelerde çalıştım garson olarak. Onun dışında alışveriş merkezleri veya marketlerde günlük tanıtım işlerinde çalıştım. Herhangi bir kayıt gerektirmeyen işlerdi. Sigorta gibi şeyler olmadı. Kafelerde çalışmak çok zor yeri geliyor saatine üç-dört lira veriyorlar (K13).

Öğrencilik döneminde her çalışan öğrenci gibi gündelik, günübirlik işlerde çalıştım. Kayıtsız işlerdi hep. Çalışmamın tek sebebi tabii ki yetmeyen para. Günü kurtaran işlerdi hep. Reklam dağıtma, tanıtım gibi işler (K14).

Öğrencilik yıllarımda da dersimin az olduğu dönem üç-dört ay kafede garson olarak çalışmıştım. Kayıtlı olarak değildi sigorta yapılmazdı günlük olarak çalışılırdı (K16).

Üniversite öğrenciliğim arada geçti. Ben ailemin ikinci çocuğuyum. Ben okula başladım ablamda üniversite okuyordu. O mezun oldu kız kardeşim başladı. Aileme çok fazla yük olmamak için geçici işlerde çalıştım. Özellikle kış aylarda Uludağ'da tur şirketlerinde günübirlik işlerde çalıştım. Günübirlik işler olduğu için kayıtsız şekilde çalışıyordum (K17).

Evet, Görükle'de ilan dağıtma gibi işler. Günlük işler olduğu için herhangi bir güvencesi olmayan işlerdi (K25).

Katılımcıların eğitim aldıkları yıllarda işgücü piyasalarında güvencesiz bir şekilde üretim sürecine katılmasında yoksulluk öne çıkan bir dinamiktir. Bir diğer ifade ile; ailelerinden gelen ekonomik desteğin ve devlet tarafından ödenen eğitim bursu veya kredilerin geçimlerini sürdürmesinde yeterli olmaması katılımcıların işgücü piyasaları

içerisinde korunmasız ve güvencesiz bir şekilde istihdam edilmesine neden olmuştur. Bu çerçevede katılımcılar öğrencilik yaptıkları dönemde ve yaz tatillerinde kafelerde garsonluktan kitap fuarlarında satış temsilciliğine, marketlerde kasiyerlikten tekstil atölyelerinde ayakçılığa kadar uzanan çeşitli işlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların ifadeleri çerçevesinde tamamının sosyal güvenceden yoksun olarak çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca K1 yaşamını sürdürebilmek için çalışmak zorunda olduğunu belirterek sözünü ettiği çalışmaların eğitim hayatının beklendik sürede tamamlanmasını engellediğini vurgulamıştır. Güvencesiz bir şekilde istihdam edilen katılımcılar; “iş güvencesizliği, sosyal güvencesizlik, gelir güvencesizliği ve istihdam edilme biçimlerinin güvencesizliğini” deneyimlemişlerdir. Sözü edilen güvencesizlikler sosyal dışlanma olgusunu meydana getirmektedir. Öğrencilik yıllarında sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarıyla karşı karşıya kalan katılımcılar eğitimlerini tamamladıktan sonra istihdamdan dışlanmış olmaları nedeniyle güvencesiz istihdam içerisinde yer almaya devam etmişlerdir.

3.1.1.2.2. Günümüzdeki Güvencesiz İstihdam Deneyimleri

Katılımcıların günümüzde karşı karşıya olduğu güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübeleri aşağıda gösterilmektedir:

Denk gelen her işte çalışıyorum. Geçenlerde kitap fuarı vardı. Orada satış işi buldum. Bir hafta çalıştım. O biraz belimi doğrulttu. Ne sigorta ne yol ne yemek bir şey yok. Sabah saat ondan gece dokuzaya kadar çalışıp yetmiş lira alıyorum. Bak ben mühendisim hiç okumadığım romanlar hakkında öyle yalanlar söylüyorum ki. Satayım ki patronun gözüne gireyim diye (K5).

Yaşadığının sıkıntılarının başında barınma geliyor. Yani kiramı ödemekte zorlandım. Hatta ev arkadaşım beni idare etti. Çünkü ben bir ayı ödeyemedim. Bir de yaşadığım yerin kira rakamları bu yıl giderek arttı. O yüzden ödemekte zorluk çektim ve arkadaşım beni bir ay idare etti. Ardından geçici bir işte çalıştım. Günlük bir para alıyordum, aylık para almıyordum. Bana günlük yüz lira alıyordum. Yaklaşık beş gün boyunca hiç sevmediğim bir işe gidip gelerek kiramı kazandım. Seyahat acentesinde ön muhasebe işiydi. Hiç mutlu değildim. Herhangi bir sigorta falan yapılmadı. Sevmemin nedenlerinden birisi de bu. Yani zaten adam elden para veriyor, sigortasız çalıştırıyor ve ön muhasebe dışında kahve çay getir götürü yapıyordum. Tüm bunlar beni çok rahatsız etti. Yani minimum maliyetle maksimum kâr elde etmeye çalışan bir yerdi. Sırf günü kurtarmak yani kiramı ve faturalarımı ödemek için sigortasız bir şekilde çalıştım. Çalışma koşulları kötü değildi ağır veya bedenen yoracak türden işler değil, masa başı bir işti. Fakat ağırlık şurada başlıyor aslında. Bir bölümden dört-beş yıl emek sarf edip okuyup mezun olup çay getir götür yapmamak olmamak diye düşünüyorum. Bu aşağılayıcı bir tavidir (K6).

Günübirlik işlerde bir dönem çalıştım. Özel bir hastanenin broşür dağıtma işi vardı. Yevmiye usulü çalıştım. Uzun çalışma süreleri ile bütün gün ayakta çalışıyordum. O yüzden yorucu oluyordu. İnsanlarla sürekli iletişim halinde olduğumuz için yeri geliyor onların kaprislerine katlanmak zorunda olduğum işlerdi. Bu tarz çalışmalara iten en büyük neden ekonomik zorluklar (K11).

Çok çalışıyorum. Üç kuruş para elime geçsin diye hep takip ediyorum. Bazen çok zor şartlarda çalıştım. Akşama kadar ilan dağıtıyorum aldığım para kırk ile elli lira arasında bir şey. Ben dört sene okudum. Mühendis oldum ama işsizlik yüzünden sokakta ilan dağıtıyorum. Bu benim çok canımı acıtıyor. Bazı geceler çok ağladım. Ben ne yaptım da bu haldeyim diye. Ayaklarım şişiyordu yürümekten apartmanlara market ilanları dağıtıyorduk gezerek. Aldığımız para bir şeye benzese, en azından değdi der insan ama para az olunca insanın canını çok yakıyor (K13).

Babamın arkadaşı var, seksen-yüz lira veriyor. Dükkâna mal geliyor onun. Hamallık yapıyorum orada gündelik iş. İki gün gitsem iki yüz liraya yakın para alıyorum en azından bir haftayı kurtarıyorum. Çalışmaya iten en büyük sebep işsizlik ve yoksulluk doğal olarak. Sonuçta ben öğretmenim ama yine de gidip hamallık yapıyorum. İşin zorluğundan yana ayrı dertleri de var insanı psikolojik olarak yoruyor. Çalışırken insanlar soruyor mesela hep bu işi mi yapıyorsun diye. Öğretmenim diyemiyorum yani (K14).

Kafelerde mutfakta ve garsonluk yapıyorum yardımcı eleman olarak saati sekiz-dokuz liraya çalışıyorum. Ayda altmış-yetmiş saat çalışsam, beş yüz lira. Sigara içiyorum sigara paramı kazanabilmek çalışıyorum bu işlerde. Ben bunu bırakmak istediğim halde bırakamıyorum, bu benim için bir lüks değil ihtiyaç olmuştur. Onu kazanabilmek için on saat ayakta kalıyorum. İşsizlik elbette beni buralarda çalışmaya iten en büyük neden (K20).

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübeleri değerlendirildiğinde günübirlik işler diye ifade edilen; “ilan/broşür dağıtımı” öne çıkmıştır. Ayrıca katılımcılar hizmet üretiminin içerisinde yer alan seyahat acentelerinde, kafelerde ve kitap fuarlarında satış temsilcisi olarak çalışarak güvencesiz istihdam olgusunu deneyimledikleri görülmüştür. Katılımcılar, güvencesiz bir şekilde istihdam edildikleri bu süreçte güvencesiz istihdam olgusunun önemli dinamikleri arasında yer alan “iş güvencesizliği, sosyal güvencesizlik, gelir güvencesizliği ve istihdam edilme biçimlerinin güvencesizliği” ile karşı karşıya kalmışlardır.

Ayrıca yaptıkları işlerin herhangi bir eğitim ve deneyim gerektirmemiş olması katılımcıların aldıkları eğitimi sorgulamaya başlamaları çerçevesinde psikolojik sorunlara neden olmuştur. Katılımcıların, güvencesiz bir şekilde istihdam edildikleri süreçte sosyal çevreleriyle de iletişimi değişiklik göstermiştir. Katılımcıların güvencesiz

bir şekilde işgücü piyasalarına katılım göstermesinde; yoksulluk ve yoksunluklar önem taşımıştır.

Güvencesiz istihdam açısından bir değerlendirme yapıldığında kafeler katılımcılar tarafından ilk başvuru yapılan yerler arasında yer almaktadır. K26 kafelerle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Öğrencilik yıllarımda her öğrenci gibi kredim ve ailemin gönderdiği para bittiği zaman kafelerde çalıştım. Görükle’de öğrenciler için kafeler büyük iş sahası. İyi bir kazanç vermese de en azından yaşamımı devam ettirecek parayı kazanıyordum.”* K26 tarafından açıkça ortaya konulan bu durum K22 tarafından da şu şekilde deneyimlenmiştir: *“Çalışmayı denememe rağmen iş bulamadım. Kafelere falan başvuru yaptım. Onların da kıstasları çok zor olduğu için başlayamadım. Mesela on altı saat çalıştırayım kırk lira vereyim dediler. Kırk lira karşılığında on altı saat çalışmak hiçbir şey ifade etmiyor.”* Bu çerçevede katılımcıların hem öğrencilik yıllarında hem de eğitimlerini tamamladıktan sonraki süreçte işgücü piyasalarına güvencesiz bir şekilde katılım göstermek istediklerinde ilk olarak kafecilik sektörünün öne çıktığı görülmüştür. Ancak gerek K22 gerekse diğer katılımcılar tarafından da ifade edildiği gibi ücretlerin düşüklüğü, çalışma sürelerinin uzunluğu dikkat çekmiştir. Nitekim bir tarafta çalışma koşullarının zorluğu, diğer tarafta da iş güvencesizliği katılımcıların sosyal dışlanmayı deneyimlemesinde etkili olmuştur.

3.1.1.2.3. Esnek İş Sözleşmeleri Çerçevesinde Güvencesiz İstihdam Deneyimleri

İşgücü piyasalarında esneklik uygulamalarının 1970’li yıllardan artış göstermesi katılımcıların sosyal dışlanma deneyimlerinde öne çıkan bir diğer gelişmedir. İşgücü piyasalarında esneklik uygulamalarının artış göstermesi işçileri iş güvencesinden yoksun duruma getirmektedir. Bu çerçevede iş güvencesinin yoksunluğu ise; işçileri yaşam içerisinde istihdamdan dışlanmayla karşılaşmasını basitleştirmektedir. Deneme süreli iş sözleşmesi istihdam edilen K21 süreci şu şekilde deneyimlemiştir: *“İki-iki buçuk ay kadar bir özel şirkette çalıştım. Deneme süresi bittikten sonra işten çıkardılar. Deneme sürecini, insan bir ay ya da üç haftada halledebilir. Ama sürenin uzaması işverenin işine yarayan bir şey. Zaten o işe girebilmek için bir ay boyunca kendi cebimden masraf yaptım. Bir deyişle yatırım yaptım. Sonrasında iki ay sonra beni işten çıkardılar. Nedeni yok deneme süreci deyip geçirdiler.”*

K21’in ifadeleri çerçevesinde işgücü piyasalarında esneklik uygulamalarıyla sosyal dışlanma arasında yakın ilişki olduğu söylenebilir. İşgücü piyasalarında esneklik

uygulamaları Başköy ve Kılıçaslan'a (2017: 1515) göre "işverenler açısından değişen ekonomik ve sosyal koşullara ayak uydurabilmeye karşılık gelirken, işçiler içinse denetimsiz, korunmasız ve güvencesiz" istihdam anlamına gelmektedir. K21 işgücü piyasalarında deneme süreli iş sözleşmesiyle istihdam edilerek iş güvencesinden yoksun durumda çalışmış ve deneme süresi bittikten sonra işten çıkarılmıştır.

Birey açısından iş güvencesinin yoksunluğu sosyal dışlanmanın derinleşmesinde doğrudan etkiye sahiptir. Bireyin istihdam dışlanması bireyi bir taraftan gelirden yoksun duruma getirdiği için mal ve hizmet piyasalarına katılımını engellemektedir. Diğer taraftan da bireyin gelir yoksunluğunu aşabilmek adına işgücü piyasalarında güvencesiz bir şekilde istihdam edilmeyi kabul etmesine neden olmaktadır. Nitekim güvencesiz istihdamsa üzerinde barındırdığı unsurlar çerçevesinde bireyler açısından sosyal dışlanmanın boyutlarını arttırmaktadır.

İş güvencesizliğinin sadece özel sektör işyerlerinde olduğunu söylemek yanlış olacaktır. 1970'li yıllarda öne çıkan Neo-liberal politikaları benimseyen birden fazla ülkede özellikle eğitim ve sağlık alanında faaliyet gösteren devlet işyerlerinde de esneklik uygulamaları kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye'de de eğitim alanında esneklik uygulamalarının yaygınlaşma süreci 1980'li yıllarda gündeme gelmesine karşın çeşitli nedenlerle gerçekleşmemiştir. Ancak 2000'li yıllardan sonra Türkiye'nin kendi dinamikleri çerçevesinde güvenceli öğretmen istihdamının yanı sıra yapılan çeşitli düzenlemelerle güvencesiz öğretmen istihdamının da önü açılmıştır. Bu çerçevede bir tarafta çalışan kadrolu öğretmenler, diğer tarafta da "sözleşmeli veya ücretli" şekilde çalışan öğretmenler yer almaktadır (Durmaz, 2014: 147-148).

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların bazıları öğretmenlik mesleğine sahiptir. Katılımcılar eğitimlerini tamamladıktan sonra devlet okullarında güvenceli bir şekilde çalışmak istemelerine rağmen öğretmen atamalarının her geçen yılda öğretmen mezununun fazla olduğu için zor olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle katılımcılar ya özel okullarda ya da devlet okullarında güvencesiz bir şekilde çalışmayı kabul ettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak güvencesiz istihdamın üzerinde taşıdığı iş güvencesizliği özelliği katılımcıların süreç içerisinde istihdamdan dışlanmasına neden olmuştur. Katılımcıların güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübeleri aşağıda gösterilmektedir:

Mezun olduktan sonra KPSS'ye girdim, olmadı ve atanamadım. Ardından Bursa'da ailemin yanında bir kez daha hazırlandım. 2018 Temmuz ayında tekrar

girdim olmayınca iş aramaya başladım. İlk olarak devlette ücretli öğretmenlik için başvurduğum. Ekim gibi ona başladım 2019 başında bizi sömestr tatili ile birlikte bizi işten çıkardılar. Asgari ücret kadar maaş alıyordum sonra özel okullara baktım. Çoğu özel okul asgari ücret veriyor kabul ettim. Ama hiçbiri başlatmadı (K14).

Ücretli öğretmen olarak çalışıyordum. Dönem bitince iş bulamadım. Kolejlere ve dershanelere başvurduğum ancak hiçbiri ile anlaşamadım (K17).

Geçtiğimiz yıl ücretli olarak çalışıyordum. Yani kadrom yoktu ücretli öğretmenlik yapıyordum. Asgari ücretten az para alıyordum sigorta da öyle sadece çalıştığın kadar öyle çalışarak bir yere varamayacağımı anladım. O yüzden işten tekrar ücretli yapmamaya karar verdim. Öncesinde bir sene kadar özel okulda çalıştım. Özel okulda çalışmak ücretliye nazaran daha iyi. Özel okullarda iş aramaya başladım ama bulamadım o yüzden sekiz dokuz aydır işsizim (K24).

Okul bitince hemen hiç bulmama rağmen aralıklarla işsiz kaldım iki defa. Özel sektörde işim garanti değil mezun olalı dört yıl oldu. İlk mezun olduğum zaman hemen iş buldum sonra çıkarıldım. Aslında ilk iki yılım böyle oldu. İşten çıkarılıp yeni iş aramak ile geçen süreç. Çok büyük sıkıntı işsiz kalınca artık sonunda ailemin de desteği ile KPSS'ye hazırlanmaya karar verdim. Ancak ekonomik olarak yaşadığım sıkıntılar beni tekrar iş aramaya itti (K26).

Katılımcı verileri çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında gerek özel gerekse devlet okulların esneklik uygulamalarıyla öğretmen istihdam etmesi katılımcılar açısından çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. İlk sorun Neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde şekillenen eğitim politikalarının sonucu olan öğretmen işsizliğidir. Eğitim politikalarının da piyasalaşması nedeniyle eğitim fakültelerinden mezun olan öğrenci sayısı artış göstermiştir. Sözü edilen artış da kaçınılmaz olarak kadrolu öğretmen istihdamına ulaşmayı zorlaştırmıştır. İkinci olarak ise, Neo-liberal ekonomi politikaları çerçevesinde eğitimin kamusal bir hak olmaktan çıkıp meta haline gelmesinin sonucudur. Eğitimin meta haline gelmesiyle faaliyet gösteren özel okullar öğretmen istihdamında esneklik uygulamalarını kullanmaktadır. Nitekim hem devlet hem de özel kesim tarafından yapılan öğretmen istihdamının güvencesizliği barındırması öğretmenleri sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarıyla karşı karşıya bırakmaktadır. K14, K17, K19 ve K26 iş güvencesinden yoksun olarak çalıştıkları için istihdamdan dışlanmışlardır. Katılımcıların istihdamdan dışlanmalarının sonucu olarak gelir yoksunluğu çerçevesinde mal ve hizmet piyasalarında dışlanmayla veya sosyal çevreleriyle olan ilişkilerinde yaşanan iletişim değişikliklerinin getirdiği sosyal ve psikolojik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu çerçevede K17 gelir yoksunluğunu aşabilmek için işgücü piyasalarında güvencesiz bir şekilde başka işlerde çalıştığını belirtmiştir. K17

tarafından ifade edilen güvencesiz istihdam deneyim ve tecrübeleri aşağıda gösterilmektedir:

Özel ders veriyorum. Ne hukuki olarak bir güvencesi var ne de kaydı. Aslında sürekli olarak özel ders vermek isterim. Ama sürekli bulamıyorum. Bunun için forum sitelerine yazıyorum. Ayrıca bende bu durumda travmalar yarattı. Birisine on saate yakın ders verdim iki ay içerisinde paramın yarısını alamadım. Bu durum şunu hissettiriyor. Korumasız bir sistem içerisinde var olmaya çalışıyorsun. Devlet okuluna atansan bunların hiçbiri olmayacak. Aslında en büyük sıkıntıda burada devlete atanmanın zorluğu işsizlikle birleşince insan ne yapacağını şaşırıyor (K17).

Özetle ifade etmek gerekirse, işgücü piyasalarında esneklik uygulamalarının yaygınlaşması eğitilmiş genç işsizliğinin artış göstermesinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Eğitilmiş genç işsizliğinin artış göstermesinin sonucu olarak istihdamdan dışlanan eğitilmiş gençler, yaşam içerisinde sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarıyla karşılaşmaktadır. Sosyal dışlanma olgusunun üzerinde barındırdığı unsurlar güvencesiz istihdamı, sosyal dışlanmanın hem nedeni hem de boyutu haline getirmektedir. Bu çerçevede işgücü piyasalarında güvencesiz şekilde istihdam edilen bireyler açısından sosyal dışlanma kaçınılmaz hale gelmektedir.

Araştırma çerçevesinde istihdamdan dışlanan katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde sosyal dışlanmanın bir boyutu olan güvencesiz istihdamla karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sosyal dışlanmanın dinamizm unsuru çerçevesinde katılımcıların işgücü piyasalarına giriş yapmadan önce de sosyal dışlanmanın boyutu olan güvencesiz istihdamla ilişkileri olduğu belirlenmiştir. Nitekim K19'un ifadeleri *-Evlenmek benim için çok zor mesela çünkü işsiz kalmak çok basit, o yüzden evliliğe sıcak bakamıyorum. İsim ömür boyu garanti olsa evlenirim. İşsiz olarak evlilik zor geliyor. Çünkü evlilikte garanti değil. İşsiz olunca insan hep bir koltuk değneği arıyor. Aslında ben yürümek isterim ama işsiz olduğum için yürüyemiyorum-* çerçevesinde sosyal dışlanmanın boyutu olan güvencesiz istihdam yaşamlarını sadece çalışma noktasında değil diğer noktalarında etkilemektedir.

3.1.2. Mal ve Hizmet Piyasalarından Dışlanma

Sosyal dışlanmanın ilk ekonomik boyutu işgücü piyasalarından dışlanmayken ikinci boyutu ise, mal ve hizmet piyasalarından dışlanmadır. Sapançalı (2005a: 130) mal ve hizmet piyasalarından dışlanmanın, "geçinme olanaklarından yoksunluk" anlamı taşıdığını ve bireyin "yaşam düzeyini belirlemede önemli bir gösterge" olduğunu

belirtmiştir. Yazara göre geçinme olanaklarından yoksunluk; “*temel gereksinimlerden (beslenme, giyim ve barınma), üretken mal ve olanaklardan dışlanma ve eğitim, sağlık, konut, enerji, iletişim ve ulaşım gibi temel hizmetlerden yoksunluk*” şeklinde sıralanmaktadır.

Mal ve hizmet piyasalarından dışlanma; gelir yoksunluğuyla yakın ilişki içerisinde. Zira mal ve hizmet piyasalarından dışlanma; bireyin gelir yoksunluğu nedeniyle mal ve hizmetleri tüketememe deneyimini anlatmaktadır. Bu çerçevede birey, işgücü piyasalarından dışlandığı için gelir yoksunluğuyla karşı karşıya olduğu için kaçınılmaz olarak mal ve hizmet piyasalarından da dışlanmaktadır (Şahin, 2010: 71).

Bireyin işgücü piyasalarından dışlanmaması, mal ve hizmet piyasalarından da dışlanmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve politik dönüşümler çerçevesinde işgücü piyasalarında güvencesiz istihdam biçimlerinin artış göstermesi belirsizliği ve güvencesizliği yaygınlaştırmaktadır. Bir diğer ifadeyle, 1970’li yıllardan itibaren çalışan yoksulların¹⁹ toplum içerisinde genişlemesi mal ve hizmet piyasalarından dışlanma üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede ücretlerin düşüklüğü, kötü çalışma koşulları ve gerek istihdam gerekse sosyal güvence yoksunluğu mal ve hizmet piyasalarından dışlanmaya neden olmaktadır (Çakır, 2002: 86).

Bauman (1999: 39) günümüz toplumlarının “*tüketim toplumu*” olduğunu belirtmiştir. Yazarın, günümüz toplumunu tüketim toplumu olarak nitelendirmesinde, 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik gelişmelerin “*üretimi*” geri plana itip “*tüketimi*” öne çıkarması etkili olmuştur. Tüketim toplumu; “*tüketimin temel gereksinimlerden tatmin edilip edilmediği göz önünde tutulmadan sürekli olarak tüketimde bulundurulmaya özendirildiği toplum biçimi*” şeklinde tanımlanmıştır (Sapançalı, 2005a: 139).

Günümüz toplumunun üyelerinin birinci görevi tüketimken, ikinci görevi de kısmen üretim sürecine katılmaktır. Üretim sürecine katılamayan bireyin tüketebilmesi

¹⁹Literatür içerisinde çalışan yoksulluğuyla ilgili yapılan çalışmalar 1840’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Ancak çalışan yoksulluğu kavramının/olgusunun literatür içerisinde öne çıkması 1990’lı yıllarda gerçekleşmiştir. Çalışan yoksulluğu olgusunun literatür içerisinde sözü edilen zamanda öne çıkmasında 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve politik dönüşümler çeşitli dönüşümler etkili olmuş ve çalışan yoksul sayısını artırmıştır. Nitekim çalışan yoksulların sayısının artmasıyla birlikte gerek literatür içerisinde yapılan çalışmaların gerekse devletlerin, bölgesel ve uluslararası kuruluşların çalışan yoksulluğunu önlemeye ilişkin politikaları 1990’lı yıllarda artış göstermiştir (Erdoğan ve Kutlu, 2014: 68).

de sosyal çevresinden aldığı gelir desteğine ve kredi kartlarına göre şekillenmektedir. Öte yandan tüketemeyen birey piyasanın taleplerine cevap veremeyeceği için toplum içerisindeki üyeliğini kaybetmektedir. Bir diğer ifadeyle; gelirden yoksun olan veya herhangi bir gelir desteği bulunmayan birey açısından toplumsal bütünleşme gerçekleşmemektedir. Bu çerçevede tüketemeyen birey, sosyal dışlanma olgusuyla karşı karşıya gelmektedir. Bauman (1999: 132) günümüzün yoksullarının, işsizlerden ziyade tüketemeyenler olduğunu belirtmektedir. İşgücü piyasalarına katılım göstererek hem ücret hem de sosyal çevre edinen birey tüketimin tamamından dışlanmamaktadır. Ancak işgücü piyasalarından dışlanan birey, gelir yoksunluğu nedeniyle -herhangi bir ekonomik desteği yoksa- tüketim toplumundan da dışlanmaktadır. Tüketim toplumundan dışlanma hem mal hem de hizmet piyasalarında kendini göstermektedir.

Katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanmaları nedeniyle mal ve hizmet piyasalarında da dışlanmayı deneyimledikleri görülmüştür. Katılımcıların mal ve hizmet piyasalarından dışlanma deneyimleri temel gereksinimlerle (beslenme, giyim ve barınma) başlamakta olup ulaşım hizmetlerine ve tüketim toplumundan dışlanmaya kadar uzanmaktadır.

3.1.2.1. Temel Gereksinimlerden Dışlanma

Katılımcıların temel gereksinimlerden dışlanma deneyimleri; beslenme, giyim ve barınma şeklinde üç farklı gruba ayrılmaktadır.

3.1.2.1.1. Temel Gereksinimlerden Dışlanma Çerçevesinde Beslenme

Katılımcıların beslenme olanaklarından dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Birkaç parça bir şey yerim genelde kahvaltıda. Geç kalktığımdan öğle yemeği yemem. Arkadaşımınla akşamları yemek yaparız yeriz. Haftanın en az iki günü makarna yeriz. Belki de öğrencilik döneminin alışkanlığı. Evin mutfak alışverişini ben yapıyorum. Dedemden gelen para belli. Arkadaşım da veriyor para ama. Ama yine de yetmiyor. Kasaba gidip et almalı çok oldu. Kırmızı et bayramdan bayrama ailemin evinde yediğim bir şey oldu. Tavuk alıyoruz bazen o kadar. Pazar alışverişine ben çıkarım genelde. Hep akşama yakın giderim ucuz olur diye. Geçenlerde yoğurt alacağım mesela yan yana dört-beş marka var. Birisini hiç duymadım. Baktım ucuz aldım geçtim. Kötü müydü? Değildi ama kaliteli de değildi. İnsan para olmazsa ucuza yönelir (K5).

Normal şartlar altında da düzenli bir yemek alışkanlığım yoktu. Yine de bu düzeni devam ettirmek için uğraşıyorum. Zaten yediğim şeyler çok lükse giren şeyler olmadığı için düzenimi devam ettiriyorum. Mesela yeterli düzeyde kırmızı et tükettiğimi düşünmüyorum. Kendim ucuz ve sağlığından şüphe ettiğim şeyleri almamaya özen gösteriyorum. Ama evi bir başkasıyla paylaşıyorum. Bu yüzden

onun aldığı zamanlar oldu ve tüketmek zorunda kaldım. Bazen ben de ucuz marketleri tercih ediyorum (K6).

Yemek yapmayı severim ama pazara gidiyorum mesela akşama doğru ucuz oluyor ancak öyle alabiliyorum. Kırmızı et tüketmekten zevk alırım. Anne tarafım Adanalı, dayılarım etle büyüttü beni ama şimdi nasıl alacaksın eti. Kilosu kaç para olmuş haberim yok valla. Kasaba gitmeyi yıl olmuştur (K9).

Besleniyorum. Ama daha çok basit besleniyorum. İnsan parası olsa gider buzdolabını doldurur. Biz hiç buzdolabını dolduramıyoruz mesela. Markete gidip her istediğimizi alamıyoruz. Ucu ucuna yaşıyorum aslında. Bir peynir alacağım girip bir marketten alıp çıkmıyorum. Üç dört tane markete girip bakıyorum kampanya veya indirim var mı diye. En ucuz neredeyse oradan alıyorum. Mesela haberlerde gördüm. Kırmızı et tüketimi bir önceki yıla göre düştü diye. Nasıl düşmesin sadece kırmızı et değil ki tavuk bile alamıyorum. Çok pahalandı (K13).

Besleniyorum et/süt/sebze/meyve annem ne alırsa o. Bana kalsa haftada bir kırmızı et yerim ama çok zor. Babam ve annem fabrika işçisi Emre (kardeşi) üniversitede maaşın birisi ona ve evin kredisine gidiyor. Geriye ne kalırsa onunla üç kişi yaşıyoruz (K14).

Beslendiğimi düşünüyorum. Ama normal çalışan insanlar gibi değil, çünkü normal çalışan insanlar üç öğün yer. İşsizler ise iki öğün yer. Sabah geç kalkar, kahvaltı öğlene doğru yapılır, akşamda geç yenir bir öğün kazanırsın böyle. Bir ürün alınırken ucuz olanı tercih ediyoruz. Et süt tüketimi dedin ya Türk filmlerinde ya da eski şarkılarda hep kasaba borçtan bahsedilir şimdi durum ondan da beter inan. Şimdi Görükle'de kimse bizi tanımıyor. O yüzden et tüketimi çok zor (K17).

Beslendiğini düşünüyorum. Evet gün içerisinde yeterli düzeyde besleniyorum. Ancak sağlıklı mı besleniyorum? Bence hayır, ekmek ile karnını doyuruyorum. Hep karbonhidratlı gıdalar tüketiyorum. Bu bir tercih değil zorunluluk haline geliyor. Et ve benzeri ürünleri ben de tüketmek isterim ama alamıyorum geçen balıkçının önünden geçiyorum fiyata baktım, yarım kilo balık alsam bir gün yerim o fiyata makarna alsam beş gün yerim diye düşündüm ve almadım. Ekmek ve benzeri şeylerle beslenmek kilo aldırıyor. Çık yürüyüş yap koş diyebilirsin, ama spor salonuna gidip düzenli bir spor yaşamım olsun ben de isterdim. Gidemiyorum. Olay yine başa dönüyor, kendi ekonomik gücüm olsa adam akıllı beslenir sporumu yapardım. Yeri gelir sinemaya da tiyatroya da giderdim. O yüzden sosyallik denen denilen şeyler kültürel faaliyetler ise bunlar hem öğrenciler hem de işsizler için lüks oluyor (K20).

Gerekli besini vücudumun aldığını düşünüyorum. Alacağım ürüne göre alacağım yer değişiklik gösteriyor. Ekmek her yerde aynı olduğu için neresi denk gelirse oradan alıyorum. Süt alacaksam eğer pahalı bir sütü almaktansa ucuz bir sütü alıyorum. Marka ve fiyat değişikliği yapıyorum. Birisi üç liraysa diğeri beş liraysa üç lira olanı tercih ediyorum (K21).

Yaşamımı devam ettirecek düzeyde beslenemiyorum. Çünkü maddiyatım yetmiyor. Ayda iki-üç kez hasta oluyorum. Bağışıklık sistemim düştüğü için herhangi bir mikrop hemen etkisi altına alıyor ve ilaç kullanmak zorunda kalıyorum. Mesela bir kez vücudumda şişlikler oluştu. Bunun nedeni protein eksikliğiydi. Zaten yeterli düzeyde et/süt/sebze/meyve tüketemiyorum. Almak

isteyip ya da yemek isteyip de yiyememek bana eskiye dönüşü hatırlatıyor. Fakir bir ailede büyüdüm. Ekonomik sıkıntılarımız oldu. Genelde yemek yemezdik. Onları da hatırlıyorum. Çocukluğuma geri dönüş yaşıyorum. Şimdi de bir şey alırken bilinmedik ve daha ucuz olan yerleri tercih ediyorum. Mesela genelde marketten kapalı peynir tercih ederim veya kapalı sütleri tercih ederim. Ama şu anda yakın bir yerde pazar kuruluyor. Oraya gidiyorum pazarcı eldivensiz bir şekilde elini sokup peynir çıkarıyor ve ben o peyniri alıyorum. Bunu istemediğim halde yemek zorunda kalıyorum. Maddi durumum dolayısıyla bunu değiştiremiyorum (K22).

Besleniyorum ama nasıl desem sağlıklı beslenmiyorum. Çünkü sağlıklı beslenmek için düzenli gelirin olması gerekir. Çünkü neredeyse hep aynı yemekleri tüketiyoruz ucuz olan şeyler bunlar. Makarna, hazır çorba, patates türü gibi. Et ve balık gibi yemekleri ben de isterim ama pahalı. Bir gün et yesek iki-üç gün açız, o yüzden standartlardan şaşmıyorum (K25).

Beslenmeme dikkat ediyorum. Sorunuz açısından şunları açmak isterim, halk arasında ucuz market olarak anılan marketleri kullanıyorum, kullanmak zorundayım bazen canım sevdiğim bir yemek çekiyor gidip alıp yapıyorum. Sonrasında ya parasız kalıyoruz ya da tekrardan aileden istemek zorunda kalıyoruz. Sürekli olarak birisine bağımlısın. İşsizlik burada öne çıkıyor aslında. Kafasına göre yiyip içemiyor insan (K26).

Katılımcıların beslenmeden yoksunlukla ilgili deneyimleri aile desteğinin boyutlarına göre değişim göstermektedir. Bazı katılımcılar aileleriyle ikametgâh ettikleri için beslenmeden yoksun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak aynı katılımcıların gelir yoksunluğundan kaynaklı olarak beslenme tercihleri üzerinde değişiklik meydana geldiği dikkat çekmiştir. Katılımcılar, aileleriyle ikametgâh etmelerine karşın kırmızı et tüketememe, ucuz ve sağlıksız besinleri tükettiklerini aktarmışlardır. Bazı katılımcılar da ya kendi başlarına ya da arkadaşlarıyla ikametgâh etmektedirler. Sözü edilen bu katılımcıların aileleriyle ikametgâh edenlere göre beslenme olanaklarından daha yoksun olduğu görülmektedir. Zira bazı katılımcılar sürekli olarak aynı besinleri tüketmek zorunda olduklarını belirterek çeşitli sağlık problemleriyle karşılaşmaktadır. Ayrıca bazı katılımcılar yaşamını devam ettirecek düzeyde beslenemediklerini aktararak bu durumun da bağışıklık sistemlerini zayıflattığını ve çeşitli sağlık problemlerini doğurduğunu belirtmişlerdir.

3.1.2.1.1. Temel Gereksinimlerden Dışlanma Çerçevesinde Giyim

Temel gereksinimlerden yoksunluk beslenmeden sonra giyim noktasında kendisini göstermektedir. Katılımcıların giyim noktasında yaşadıkları dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

İşsiz olduğum gündün beri kıyafet için para harcamıyorum. Nerdeyse hiç yapmadım. Çok nadir alışveriş yapıyorum. Gereksiz yere kıyafet almak

istemiyorum. İşsizlik de çok büyük etken. Daha öncesinde çok kıyafet alıyordum. Ama şimdi alamıyorum. Alım gücü azaltdı. İşim olsa alırdım (K2).

Giyim alışverişi konusunda zorluk yaşıyorum. Ama gelirim olsa giyim alışverişi değişirdi. Artardı doğal olarak (K4).

Yaz geçti, kış geldi. Koca yaz yirmi lira verip bir tane tişört alamadım. Alamam param yok çünkü. Kış geldi ve üzerimdeki montu alalı beş-altı sene oldu. Eskimedi ama sıkıldım yani ama değiştiremem. Alışveriş merkezine gidip alışveriş yapmak isterim. İşim olsa yapardım. Cebimde para olurdu. Giyim için herhangi bir yere başvurmadım. Ama giymiyorsan giydir var burada. Belediyenin galiba. Yaza doğru tişörtlerim eskirse bakarım iş bulamazsam (K5).

Altı ayda bir kendime alışveriş yapıyorum. İşim olduğu zaman bu değişiyordu. Şimdi evde olduğum için buna ihtiyaç duymuyorum. Ama işte olsam alırdım. Zaten ofis ortamında çalışacağım için işe başlasam kendime kıyafet alacağım. İşim olduğu ve öğrenci olduğum dönemle karşılaştırdığımda özellikle öğrenciyken daha çok alışveriş yapıyordum (K8).

Kendime yeni kıyafetler almak için çok zorlanıyorum. Neredeyse bir yıldır kendime bir parça bir şey almadım. Zaten hep evde olduğum için almak zorunda hissetmiyorum kendimi. Ama özellikle sosyal medyada görüyorum sürekli giyimle ilgili reklamlar o zamanlarda yeni ürünleri görüğümden bazen kötü hissediyorum. Biraz da benim mesleğimin tekstil oluşundan kaynaklanıyor kötü hissetmemde(K13).

Ben erkeğim üç gömlek ve iki kazakla on sene yaşarım. Ama insan mutlu olur ya hani yeni bir şey alınca. O mutluluğu uzun zamandır yaşayamıyorum. Geçen berbere gittim. Liseden beri aynı berbere giderim. Biraz patavatsız birisi, “mont sırtına yapıştı herhalde” dedi. Düşündüm iki-üç yıldır aynı mont ile geziyorum. İşte bu üzerimdeki mont. Yeni bir mont almaya kalksam en az iki yüz liradan başlıyor. Nasıl alayım yeni mont şartlarımız ortada (K14).

Çalışırken aldığım kıyafetler var. Onun dışında gidip almıyorum. Yani insan almak ister ama alamıyorum. Tüketim toplumu diyorlar ya. Hani her yerden tüket baskısı geliyor ama işim yok ki tüketeyim (K17).

Asıl sorun burada başlıyor işte. Ben bir yıl boyunca özel okulda çalıştım, ama şimdi işsiz olmam nedeniyle hiçbir şey almıyorum. İnsan kendine bir kazak veya herhangi bir şey almak ister. İşte alamıyorum. Bu durum beni mutsuz ediyor. Evet aç değilim açıkta değilim ama bazen kendine yenilik ister insan. Gelirim olmadığı için o yenilikleri yapamıyorum (K19).

Bir mağazaya gidip bir şeyler alamayacağım için alışverişe çıkmıyorum. Önceden çalıştığım ve ailemle yaşadığım için bir ekonomik gücüm var. Ancak yine de dört dörtlük değil. Veyahut bir çalışan bireye göre değil. Zaten öğrenciyken veya çalıştığım dönemde daha rahattım. İnsan bazen almak ister de alamaz ya benim de oluyor. O zaman psikolojik olarak iyi hissetmek için kendimi kandırıyorum. Almasam da olur diyerek kendimi kandırıyorum aslında. Başka zaman alırım deyip geçiyorum (K21).

Bir buçuk yıldır kendime giyim alışverişi yapmadım. Geçen ay memlekete (Ankara) gitmek durumunda kaldım. Üşüdüm. O an çaresizliği hissettim. Herhangi bir gelirim olsa elbette ben de kendime yeni bir şeyler alırdım (K22).

Hayır çıkıp alışveriş yapmıyorum ki söylediğim gibi aileme daha fazla yük olmamak için söylemiyorum. Eski de olsa idare etmeye çalışıyorum. İşim olsa en azından bu isteklerimi gerçekleştirirdim. Şimdi bunlar olmuyor. Çünkü daha önemli ihtiyaçlar oluyor kira yeme içme gibi (K25).

Yaklaşık 2 yıldır kendime kıyafet alışverişi yapmıyorum. Yenilik olsun diye insan alır birkaç parça kıyafet ama. Benim şu an için daha farklı önceliklerim var bu yüzden kıyafet gibi bazı şeyleri almıyorum (K26).

Katılımcı verileri çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında temel gereksinimlerden olan giyim yoksunluğu gelir yoksunluğuyla yakın ilişki içerisinde. Katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanması nedeniyle giyim alışverişi yapmak istemelerine karşın gelir yoksunluğunun sözü edilen durumu engellediği katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların giyim olanaklarından dışlanması ilk olarak psikolojik sorunları beraberinde getirmişken, ardından da “çaresiz hissetmelerine” neden olmuştur. Ayrıca katılımcı verileri çevresinde, gelir yoksunluğunun yanı sıra giyim ürün fiyatlarının sürekli artış göstermesinin de giyim olanaklarından dışlanmayı derinleştiği söylenebilir. Bazı katılımcılar ilerleyen süreçte giyim olanaklarına ulaşabilmek adına yerel yönetimlerin sosyal hizmet ve sorumluluk için yürüttüğü projelere başvuracağını belirtmiştir.

3.1.2.1.3. Temel Gereksinimlerden Dışlanma Çerçevesinde Barınma

Temel gereksinimlerden dışlanma, beslenme olanakları ve giyim olanaklarından sonra barınma noktasında kendisini göstermektedir. Barınma ve sosyal dışlanma arasındaki ilişki genellikle “evsizlik” kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Evsizliğin tanımlamasının yapılması, sınırlarının belirlenmesi bireylerin barınma çerçevesinde sosyal dışlanma deneyimlerini ortaya koymaktadır. “Evsizlik, sosyal dışlanmanın en uç boyutunu” oluşturmaktadır. Evsizliği bireyin yaşamını sürdüreceği bir konutun olmayışı şeklinde tanımlamak doğru bir tanımlama olmasına karşın eksik bir tanımlama olacaktır. Bu çerçevede evsizlik, “geçici süre sosyal çevrelerinin yanında veya çeşitli barınma evlerinde, yurtlarda veya ucuz otellerde kalmayı da kapsayan” bir deneyimi tanımlamak için kullanılmaktadır. Literatürde ve devletlerin benimsedikleri sosyal politika belgelerinde; “evsizlik” ve “sosyal dışlanma” birlikte değerlendirilerek tartışmaların

odak noktasını oluşturmaktadır (UNCHS, 2000'den aktaran Sapançalı, 2005a: 170; Clapham, 2007: 79-80).

Ayrıca barınma temel bir gereksinim anlamının yanında “*istihdam, refah ve sağlık hizmetleri*” üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Bu çerçevede barınma olanaklarına erişim toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesinde önem taşımaktadır. Barınma olanaklarından dışlanma ise, toplumsal bütünleşme sürecinin gerçekleşmesini engelleyerek sosyal dışlanmanın boyutlarını arttırmaktadır (Yepez Del Castillo, 1995:623).

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların barınma olanaklarına erişim noktasındaki deneyimleri sosyal dışlanmanın boyutlarının belirlenmesinde önem taşımaktadır. Ayrıca katılımcıların barınma çerçevesinde, elektrik, su, doğalgaz ve internet giderlerinin karşılanmasına ilişkin deneyimlerine yer verilerek, mal ve hizmet piyasalarından dışlanma deneyimleri aşağıda ortaya konulacaktır:

Kıramı ödemekte zorluk çekiyorum. Çünkü maaşımız teke düşünce ciddi sorun yaşıyorum. Önceki işsizliğimde çok fatura ödeyemediğim zamanlar oldu. Şöyle anlatayım. İş bulamadım. İş bulamadıkça sıkıntıya girdim. Yazları Bodrum'da çalışıyordum. Eskiden orada yazları çalışıyordum, artık orayı da bıraktım. Onu da bırakınca zorluk geçtim. Tamam aile destek veriyor, ama bir erkek için zor oluyor belli yaştan sonra zor oluyor. Telefon faturamı ödeyemedim. Bekar evimdeki kiramı ödeyemedim (K1).

Arkadaşımınla yaşıyorum. O kirayı falan ödüyor. Ben de eve üç beş bir şey alıyorum Kirayı o ödüyor. Faturaları o ödüyor. Ev sağlık koşullarına uygun mu diye soruyorsun ya. Bodrum katında yaşıyoruz. İster istemez rutubet oluyor. Isınmıyor ev. Doğalgaz faturası gelmesin diye gündüzleri kısıyorum kombiyi. Arkadaşa daha fazla yük olmayayım diye. Sağ olsun arkadaşım evin bütün faturalarını ödüyor. Ben zorlanırdım. Evin kirasını ya da faturaları ödeyemezdim. Sağ olsun arkadaşım evin bütün faturalarını ödüyor. Ben zorlanırdım. Evin kirasını ya da faturaları ödeyemezdim. Ailem yanında yaşasam da zorlanmazdım. Ama kendi başıma evim olmadığı için elektrik su doğal gaz ödemiyorum. Arkadaşım ödüyor. Ama kendi telefon faturamı ilk geldiğim zamanlar ödemekte zorlandım. Hatta tarifemi düşürdüm. Şimdi günümüzde internetin önemini tartışmaya gerek yok. Tarifesi düşük pakete geçtim. Öğrenciyken aylık elli kuruş lira ödüyordum. Paketim fazlaydı. Şimdi otuz kuruş lira. İnterneti düşürdüm (K5).

Kıramı ödemekte bir dönem zorluk yaşadım. Faturalarımızı ödemekte zorluk çekiyoruz. Bir kez ödeyemediğimiz zaman oldu. Az önce söylediğim gibi kirayı ödeyemediğimiz zaman faturayı da ödeyemedik, zorlanmıştık. O süreçte kendimi çok kötü hissettim. Dediğim gibi depresif ruh hali işte tamda o zamanlarda ortaya çıktı. Bu beni psikolojik olarak çok yıpratmıştı. Yani inanılmaz derecede yıprandım. Yani ev arkadaşım sonuçta bana yabancı olan birisi ve ondan rica etmek beni çok kötü hissettirmişti. Yani hayatımda ilk defa yaptığım şey bu

birinden parasal konularda ricacı olmak. O yüzden çok rahatsız hissetmiştim kendimi (K6).

Ekonomik sıkıntılar yaşadım işten çıkarılınca. Yalnız yaşayamadım. Kira zora girdi. Evden çıktım arkadaşımın yanına yerleştim bir süre orada yaşadım. Şimdi kendim yaşıyorum. Kirayı ablam gönderiyor. Kiralara gidip bakın en az yedi yüz lira. Ben şans eseri beş yüz liraya bir ev buldum. Ablamla eniştem sağ olsun bin beş yüz lira gönderiyorlar, bütün gelirim gelen o para zaten. Yoksa Ankara'ya dönerdim. Bak şimdi ablam göndermese pilim biter. Oldu da bu. Ödeyemediğim zamanlarda oldu kiramı. Sürekli ertelemek zorunda kaldım. Çoğu zaman doğalgaz yakmıyorum, montla oturuyorum evde. Telefon faturamı ödeyemedim üç ay boyunca yetmedi para başka şeylere gitti. O zaman yaşama dedim kendi kendime. Telefon faturamı dahi ödeyememek çok zor oldu açığı (K9).

Kiramı ailem karşılıyor, ailem olmasa ödeyemezdim. Ailem hem kiramı hem de diğer faturalarımı zamanında yatırıyor. Evim sağlık koşullarına uygun değil. Sürekli bir şeyleri bozuluyor ve soğuk çok soğuk ısı yalıtımı çok kötü olduğu için. Bu evi tercih etmemdeki en büyük etken de ucuz olması oldu. Görükle'de kiralar çok pahalı (K11).

Ev arkadaşım var onunla birlikte yaşıyoruz. Altı yüz elli lira kira ödüyoruz. Ailelerimiz gönderdiği için bir zorluk yaşamıyoruz. Ancak nereye kadar bu böyle gider bilmiyorum ev arkadaşım sene sonunda mezun olacak. Eğer o zamana kadar iş bulamazsam ailem ile anlaşmam da bu yönde ne olursa olsun Manisa'ya döneceğim. Dönmek zorundayım çünkü kendi başıma ödeyemem kirayı. Görükle'de yaşıyoruz. Görükle'de yaşamamızın iki nedeni var. Hem kiralar ucuz, arkadaşım daha öğrenci olduğu için burada yaşıyoruz. Ama sorunları çok fazla. Özellikle kadın olarak yaşamak çok zor. Mesela geçen akşam yürüyüş yapmak için saat çok da geç değildi dışarı çıktık. Zaten ev dışında bir yere gittiğimiz yok. Çıkar çıkmaz evden araba ile laf attılar geri eve döndük. Bu gibi sorunlar olan bir yer Görükle. Faturalarımızı ailemizin gönderdiği para ile ödediğimiz için zorluk yaşamıyoruz yaz ve bahar aylarında. Ama kış aylarında daha çok doğalgaz çok zorluyor. Onun dışında evimizde internet zaten yok. Telefona ait olan tarifeye idare etmeye çalışıyoruz. Bazen komşunun internetine bağlanıyoruz. Onlar da öğrenci olduğu için yarısını biz ödüyoruz. Çoğu ay öyle yapıyoruz. Onların internetine bağlanmasak zaten kendi tarifem yetmez. İnternetsiz kalmak istemem (K13).

Görükle'de tek başıma yaşıyordum. Tek başıma kira vermek zor olacağı için dönem arkadaşlarımın (üniversite arkadaşları) yanına geçtim. Kapılarını açtılar sağ olsunlar. Görükle için güvenlide diyemem güvensiz de diyemem. Ama Bursa'da öğrenciyken yaşanılır. İşsizken yaşanılır. İşim olsa katiyen yaşamam. Birincisi ulaşım zor, ikincisi fuhuş, uyuşturucu hep burada. Geceleri güvenlik açısından zor oluyor. O yüzden Bursa'da Görükle'de yaşayıp işsizsen çıkmamak en mantıklısı. Ev üç erkeğin yaşadığı bekar evi. Kiramı babam gönderiyor. Üç kişi kaldığımızdan üçe bölünüyor. O halde zorlanıyorum kirayı ödemekten. Babam ayda sekiz yüz-dokuz yüz lira gönderiyor. O parayla hem barın hem fatura öde hem yaşa gerçekten çok zor. Telefon faturamı ödeyemedim iki-üç ay boyunca. Ablam ödedi sonrasında (K17).

Kiramı annemin emekli maaşıyla karşılıyorum. Kiralar her yıl sürekli artıyor. Ödemek zorlaşıyor. İşsizlik nereye kadar sürecek bilmiyorum. Ama bu süreç yeni zorluklar doğuruyor. Bazen çekip gidesim geliyor ailemin yanına. Fatura ödemek

özellikle bu aylarda (kış ayları) çok zor. Bursa'da kış son iki senedir sert geçmiyor, o yüzden doğalgaz çok yakmıyorum. Yüzde otuza yakın zam geldi yine de elektrik ve doğalgaz zorluyor. Benim evimde internet vardı. Kapattırmak zorunda kaldım. Oradan gelen parayı mutfak için arıyorum. Telefon ile idare etmeye çalışıyorum. Su benim kartlı sistem kotası bitmiş, inan iki gün su olmadan yaşadım. Param yoktu çünkü. Eğer işsiz ve parasızsan susuzluk Afrika'da değil her yerde oluyor (K20).

Üniversitedeki ev arkadaşım ile yaşıyorum. Oturduğumuz bölgenin güvenli olmadığını biliyorum. Bu bölgeyi tercih etmemizdeki en büyük neden hem üniversiteye yakınlığı hem de ev kiralarının ucuz oluşu. Oturduğumun evin pek sağlık koşullarına uygun olduğunu da düşünmüyorum. Küflü duvarları olan bir ev. Kiramı da öncesinden biriktirdiğim paralarla ödüyorum. Şu ana kadar biriktirdiğim parayla ödüyordum. Ama sonuna geldim. Ayrıca kredi kartlarımın limitleri de bitti. Bundan sonrası düşünmüyorum. Düşünce dahilinde değil. Şu an oturduğumuz evde sadece elektrik faturası var. Düşük bir meblağ gelse de ödemekte zorlanıyorum. Kendi bütçemle ödeyemediğim zamanlar oldu. Borç falan bularak ödedim. Kredi kartı benim tek güvencemdi. Ancak bir süre sadece asgari tutarları ödeyerek devam ettim. Şimdi ise dolmuş durumda. O güvencem de elimden alınınca ya ailem ya da arkadaşlarımdan borç almak durumunda kalıyorum. Bu durum beni dehşete düşürüyor. Birinden para istemek gerçekten de dehşete düşürüyor (K22).

Son sene daha doğrusu Eylül ayından beri zorlanıyoruz. Çünkü zam yapıldı bu durumda ister istemez ödeme zorluğu yaşamamıza neden oluyor. Mesela geçen gün elektrik faturasını ne ben ne de arkadaşım ödeyemedik. Son gün dayıma istedim, öyle ödedik. Bunu düşününce aslında elektriğe dahi sahip olamıyor insan. Düzenli gelir olmayışı çok etkili bunda (K25).

Askerden geldim iş buldum Bursa'da. Bir süre çalıştım. Sonrasında işten çıkarıldım. Evim kira olduğu için evimden çıkmak zorunda kaldım. Kendi başıma o kirayı ödeyemedim. Sonrasında da kuzeninin yanına geçtim, o da öğrenci burada ikimiz kalıyoruz. Annem babam ben para gönderiyor. İşsiz kalmadan önce yalnız yaşıyordum işimi kaybedince kuzenimin yanına gitmek zorunda kaldım. Aslında işimi kaybetmek benim kurduğum kendi dünyamın yıkılmasına neden oldu. Kiramı ailem gönderiyor, kuzenimle ortak ödüyorum. Ailelerimiz faturaları ödüyor. Elbette zorlanıyoruz ailelerimiz ödese de. Bize gelen para belli özellikle kış aylarında doğalgaz faturası çok zorluyor. Yani ocak ayında normal bir birisi kombi kapatmaz. Biz kapatıyoruz kapatmasak başka şeyleri ertelemek zorunda kalacağız. O yüzden ya kısıyoruz en düşüğe, ama genelde kapatıyoruz(K26).

Katılımcıların evsizlik ve sosyal dışlanma ilişkileriyle ilgili bir değerlendirme yapıldığında; "aile desteğinin" öne çıktığı görülmektedir. Mingione (2013) Güney Avrupa refah rejimine sahip olan ülkelerde eğitimli genç işsizlerin karşılaştığı ekonomik dışlanmanın ailenin sağladığı destek ölçüsünde gerçekleştiğini belirtmektedir. Yazar, ailelerin genç işsizlere sağladığı ekonomik desteğinin karşılaşılabilecek olan sosyal dışlanmanın boyutlarını azalttığını ifade etmektedir. Türkiye'nin de Güney Avrupa rejimine ait özellikleri üzerinde barındırması ve enformel dayanışma mekanizmalarından

olan ailenin hâlâ güçlü olması eğitilmiş genç işsizlerin, barınma olanaklarından dışlanmasını engellemektedir. Ancak araştırma çerçevesinde yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanmasıyla birlikte kiralarını ödemekte zorluk yaşamaları, kira borçları için kredi kartlarına başvurmaları, sosyal çevrelerinden borç istemeleri veya sosyal çevrelerine ait olan konutlara yerleşmeleri dikkat çekmektedir.

Ayrıca katılımcıların, barınma çerçevesinde değerlendirilecek elektrik, su, doğalgaz ve internet faturalarını süreç içerisinde ödeyememektedirler. Özellikle barınılan evin kış aylarında sağlık koşullarına uygunluğu açısından ısınmasında kullanılan doğal gaz giderlerinin karşılanması katılımcıların çoğu tarafından öne çıkarılan sorun alanları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede katılımcılar doğal gaz kullanım bedelini ödeyecek gelirden yoksun olmaları nedeniyle çeşitli sağlık problemleriyle karşılaşmaktadır. Gelirden yoksunluk, evsizliğin çeşitliliği boyutlarına karşılık gelmekte ve katılımcıların mal ve hizmet piyasalarından dışlanmasına neden olmaktadır. Ancak katılımcıların sosyal çevrelerinden aldıkları destek evsizliğin boyutlarını azaltmaktadır. K7 tarafından bu süreç *“kiramı ailem gönderiyor, ailem olmasa kiramı nasıl öderdim hiç bilmiyorum”* şeklinde açıklanmaktadır.

3.1.2.2. Ulaşım Hizmetlerinden Dışlanma

Sosyal dışlanma ve ulaşım arasındaki ilişki literatür içerisinde çeşitli boyutlarıyla tartışılmakta ve sosyal dışlanmayla ulaşım hizmetleri arasında yakın ilişki kurulmaktadır. Sözü edilen ilişki kurulurken mekânsal yoksulluğa odaklanılarak yaşanan semt, bölge ve mahallelerin sosyal dışlanmayı derinleştirdiği iddia edilmektedir. Zira mekânsal yoksulluk, bireylerin toplumla bütünleşmesini engellemektedir. Nitekim ulaşım hizmetleri de bireylerin katılım göstereceği ekonomik, sosyal, politik ve kültürel faaliyetleri şekillendirmektedir. Bir diğer ifadeyle, çeşitli nedenlerle ulaşım hizmetlerinden yoksun kalan bireyler açısından sosyal dışlanma olgusu kaçınılmaz hale gelmektedir (Özkazanç ve Özdemir Sönmez, 2015: 12).

Bu çerçevede bireylerin gelirden yoksun olmalarından kaynaklı ulaşım bütçe ayırmamaları ve toplumun talebine yetecek seviyede bir ulaşım alt yapısı olmaması ulaşım hizmetlerine erişimin önüne set çekerek toplumsal bütünleşmeyi engellemekte ve sosyal dışlanmanın boyutlarını derinleştirmektedir (Sapançalı, 2005a: 141).

Church vd. (2000: 198-200) tarafından ulaşımdan dışlanmanın çeşitli nedenlerle gerçekleştiği belirtilmiştir. Yazarlara göre ulaşımdan dışlanmanın temelinde mekânsal koşullar yer almakta ardından da ekonomik koşullar ulaşım hizmetlerine erişimi belirlemektedir. Bireylerin yaşadığı mekânlar, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel faaliyetlere katılım göstermesini zorlaştırmaktadır. Sözü edilen mekânsal koşullar kentlerin kenar mahallerine işaret etmektedir. Bir diğer ifadeyle, bireylerin toplumsal faaliyetlere katılım göstermemesinde ulaşım hizmetlerini olmayışı veya zorluğu ulaşımdan dışlanmaya neden olmaktadır. Ayrıca bireylerin gelirden yoksun olması bireylerin ulaşım hizmetlerine ulaşımını engellemektedir. Bu çerçevede bireyler gerek işyerlerine veya iş görüşmelerine gerekse diğer toplumsal faaliyetlere ulaşım bedelinden yoksun olduğu için katılım gösterememekte ve sosyal dışlanmayı deneyimlemektedir. Katılımcıların da sözü edilen nedenlerden dolayı ulaşım hizmetlerinden dışlandığı görülmüştür. Katılımcıların ulaşım hizmetlerinden dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Ev zaten şehrin bir ucunda bir yere gitmek için en az iki vesait değiştireceksin. Ne gerek var evde oturuyorum genellikle. Param yok zaten (K5).

Görükle’de yaşıyorum. Güvenli sayılacak bir bölge ama öğrenciyken de hep derdim “tecrit bölgesi” diye. Bursa’ya uzak. Bir şey yapmak için en az iki otobüs. Bu da git gel yirmi lira. Ne harcayacağım ki sonra (K9).

Bursa’nın Orhangazi ilçesinde ikametgâh ediyorum ve şehrimin güvenli olduğunu düşünüyorum. İlçem konumu itibarıyla Yalova ve Bursa’ya yakın bu sebepten kendi içerisinde alışveriş merkezi kültür merkezi bulunmamaktadır. Bursa merkeze ya da Yalova’ya ziyaret etme sıklığım yılda iki ya da üçü geçmez. Bu durumun nedeniyse ulaşım maliyetlerinin yüksek olmasıdır. Günümüzde gelen zam ile birlikte Orhangazi’den Bursa terminale gitmek on lira ve şehir otobüslerinin bir kişi yaklaşık dört lira olmasıyla yirmi sekiz liralık bir maliyeti bulunmaktadır. Yalova içinde bu fiyat çok az miktarla düşüktür. Ulaşım maliyetlerinin ilçe olarak Bursa’ya bağlı olmamıza rağmen hiçbir cazip yanı bulunmamaktadır. Bu fiyat sadece ulaşımı kapsamaktadır, yemek ya da alışverişi dâhil ettiğimizde maliyeti daha da artıyor böyle olunca da seyahat etmemi engelliyor (K12).

Görükle’de yaşıyorum. Görükle için ilk geldiğim zaman “burası Balıkesir tarzında” söylentiler vardı hep. Haklı insanlar çok uzak merkeze ve o yüzden ulaşım pahalı. Mesela ben iş görüşmesine gitmek için Demirtaş tarafına gittim birkaç tane tekstil fabrikasına gidesiye kadar üç farklı otobüs değiştirdim. Aktarma yapsam da git gel neredeyse yirmi beş lira. Onun dışında Bursa’da diğer semtlere gitmek ulaşım maliyetleri açısından çok zor. Sadece iş görüşmesi açısından değil alışveriş merkezi de yok mesela Görükle’de. En yakın alışveriş merkezine gitmek için iki otobüs değiştirmek zorunda insan. Öyle olunca zor oluyor gitmek. Gitsek bile insan alamıyor ki bir şey kendine her şey pahalı. Mağazaların camlarında hep indirim yazsa bile çok pahalı. Doğal olarak insan

alacağı bir tişört parasını zaten yola veriyor. Böyle olunca işsizlikle ulaşımın pahalı ve zor oluşu birleşince Görükle'den çıkasım gelmiyor. Daha doğrusu çıkamıyorum (K13).

Ailemle yaşıyorum, şimdi şöyle biz üç yıl önce yeni ev aldık. Ondan önce merkezde otuyorduk, şimdi Görükle'ye geldik. O yüzden alışveriş merkezlerine, çarşıya gitmem zor. Çünkü ulaşım pahalı ve her yıl sürekli zam yapıyorlar ama benim gelirim yok ki gidip gezeyim. Mesela geçen arkadaşım aradı gitmedim, gidemedim. Sadece ulaşım on beş lira gidecek. Otuz lira da öyle böyle gidecek cebimde yok ki gidip gezeyim. Öyle olunca da hep evde takılıyorum. Bazen daralıyorum, caddeye çıkıp yürüyorum o kadar. Annem eğer çık oğlum gez diye para verirse çıkıyorum Görükle dışına (K14).

Görükle'de alışveriş merkezi falan yok. Bursa ulaşımın en pahalı il diye okudum. Çok doğru. Tarihi bir şehir. Merkeze, o bölgeye ve alışveriş merkezlerine gitmek sadece yirmi liranın üzerinde zaten işsizim nasıl gideyim. Mesela benim izlediğim filmler var. Hep takip ederim. Bir tür bu gittiğim filmler. Yılda on-on bir film vizyona girer zaten. Ama yedi-sekiz aydır hiçbirine gitmedim. Gidemem çünkü biletler yirmi lira falan. Dediğim gibi Görükle'den bir yere gitmek zor. Aslında o da etkili oluyor. Hani hep derler ya insan sosyal bir varlıktır diye. İnsanın sosyal olabilmesi için işi olmalı. İşsizse sosyal olamaz (K17).

Ailemle yaşıyorum. Merkezde oturuyoruz. Üniversiteyi okumak için dört yıl boyunca Nilüfer'e geldim. Onun dışında bir yılda Özlüce'de bir kolejde çalıştım. Arkadaş çevrem hep Nilüfer'de, bu tarafa (Nilüfer) gelmek çok zor. Hem ulaşım pahalı hem de dışarı çıktığımda ailem dışarı çıkmamı keyfi algılıyor. Bu yüzden çıkamıyorum (K19).

Alışveriş merkezlerini ziyaret etmiyorum. Alışveriş merkezlerini pek sevmem. Zaten sevsem de gidemem. Çünkü param yok. Ulaşım maliyetleri de etkili oluyor. Bölgeden çıkmayarak, yürüyebileceğim yerlere gidiyorum (K22).

Bazen para gitmesin diye dört beş kilometre yürüdüğümü bilirim. Şimdi de aynı şekilde aslında ekonomik kriz var her şey çok pahalı. Krizin etkisiyle son bir yılda ulaşım iki kez zam yapıldı. Bu durum yaşadığım semt ile sınırlı bırakıyor insanı. Yaşam ister istemez rutine dönüyor. Rutine dönünce de bun alıyor insan. Ekonomik olarak gücüm olsa en azından rutine bir değişiklik katarım (K24).

Görükle şehrin son noktası gibi bir yer her yere uzak. Ulaşım çok pahalı bir yere gidebilmek için en az iki-üç taşıt gerektiriyor. Bu yüzden bir yere gitmek maliyetli oluyor (K25).

Katılımcı verileri çerçevesinde bir değerlendirme yapılırsa, ulaşım hizmetlerinin sosyal dışlanmayla ilişkisi iki boyutta gerçekleştiği görülmektedir. İlk olarak katılımcıların gelir yoksunluğu nedeniyle ulaşım hizmetlerine için gerekli bütçeyi ayıramamaları bireylerin işgücü piyasalarına, mal ve hizmet piyasalarına katılımını engellemektedir. K13 tarafından ulaşım maliyetleriyle işgücü piyasaları ilişkilendirilmektedir. K13, işgücü piyasalarına katılım gösterebilmek için gitmek zorunda olduğu iş görüşmelerinde ulaşım maliyetlerine vurgu yapmaktadır. Ulaşım maliyetlerinin yoksunluğu, katılımcıların mal

ve hizmet piyasalarından dışlanmada da önem taşıdığı katılımcılar tarafından sıklıkla ifade edilmektedir.

Katılımcılar özellikle son yıllarda yapılan ulaşım zamlarının olduğunu belirterek, Bursa'nın diğer semtlerine ulaşımı engellediğini söylemektedir. İkinci olarak ise, katılımcıların ulaşım hizmetlerinden dışlanmasında kentin coğrafî, sosyo-ekonomik özellikleri belirleyici olmaktadır. Bursa'nın çeşitli semtlerinde yaşayan katılımcıların semtler arası ulaşım noktasında yaşadığı zorluklar mal ve hizmet piyasalarından dışlanmayı deneyimlemelerinin nedenleri arasında yer almaktadır.

3.1.2.3. Tüketimden Dışlanma

Küreselleşme süreci, Neo-liberal politikalar ve gelişen teknolojiler çerçevesinde tüketim sürekli olarak öne çıkarılmış ve geniş toplum kesimleri tüketime yönlendirilmiştir. Ancak kapitalizmin üzerinde barındığı dinamikler bir taraftan geniş toplum kesimlerini yoksulluğa mahkûm ederken, diğer taraftan da tüketimi öne çıkararak yoksulluğun dışlama etkisini derinleştirmiştir. Bir diğer ifadeyle, işgücü piyasalarından dışlananlar ve çalışan yoksullar için tüketimden dışlanma süreci kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu çerçevede tüketim, temel gereksinimlerden, ulaşım hizmetlerine, sanatsal ve kültürel hizmetlere kadar çeşitlenmektedir. Ayrıca günümüzde alışveriş merkezleri tüketimin önemli dinamikleri arasında yer almaktadır. Alışveriş merkezleri bireylerin, giyim alışverişlerinden mobilya alışverişine, yemek yemesinden kahve içmesine, eğitim araç ve gereçlerinden teknolojik araç ve gereçlere kadar çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılamasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca günümüzde kafeler, restoranlar ve eğlence merkezlerinin bireylerin sosyalleşmesinde taşıdığı önemin artış göstermesiyle birlikte gelirden yoksun bireylerin sözü edilen alanlara katılım gösterememesine neden olmaktadır. Ancak gelirden yoksun olan bireylerin veya çalışan yoksulların sözü edilen ihtiyaçları karşılayabilmesi zorlaşmakta ve sosyal dışlanma gerçekleşmektedir (Şahin, 2010: 71; İHD ve TİHV, 2003: 9).

Bireyin istihdam içerisinde yer alarak elde ettiği gelir, *“yaşamsal sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamakta”* ve toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Çakır, 2002: 92).

Katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanmaları nedeniyle karşılaştıkları gelir yoksunluğu tüketimden dışlanmalarına neden olmaktadır. Tüketimden dışlanma ise, süreç içerisinde katılımcıların sosyalleşmesinin önüne set çekmekte ve karşı karşıya

oldukları sosyal dışlanma olgusunu derinleşmektedir. Katılımcıların tüketimden dışlanma deneyimleri ilk olarak mal piyasaları çerçevesinde ardından da hizmet piyasaları çerçevesinde aktarılacaktır. Katılımcıların tüketimden dışlanma çerçevesinde mal piyasalarından dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Mesela eskisi kadar kitap alamıyorum. Kitap okumayı seven bir adamım. Kütüphanem var ama yeni kitaplar eklemekte tereddüt ediyorum. Mümkün oldukça zaruri harcamalar dışında harcamam yapıyorum. Mesela önceki dönemde ortalama ayda beş-altı kitap alırdım. Güzel de bir kütüphanem vardı. Son iki aydır hiç almıyorum. Şu anda zaruri olmadığını düşünmeye itiyor. İşsizliğin psikolojik etkisi burada gösteriyor kendisini (K1).

Keşke param olsaydı dediğim anlar oldu. Bu anlardan biriside kitap ve dergi almamak. Lisans dönemimde çok iyi bir kütüphane yapmıştım kendi çapımda. Hatta bir ara onları satmayı düşündüğüm oldu. Çok sıkıştığım zaman. Çünkü onları satarak iki bin-iki bin beş yüz arası bir meblağ elde edebilirdim. O yüzden lisans sonrası kitap ve diğer yayınları almakta güçlük çektim ve almadım. Hâlâ da almıyorum aslında internette üzerinden ulaşmaya çalışıyorum (K6).

Kitap meselesi mesela. Bir öğretmen kitabı alırken zorlanmamalı. Okumak isterken okuyamamak. Ama buna da çözümler üretiyor insan işte. Kaçak kitap siteleri var ne kadar yanlış da olsa girip okuyor insan (K14).

Eğitim hayatımda ekonomik zorluklarla karşılaştım. Bu süreç zaten olumsuz sonuçlar da yarattı. Onun dışında işsizlikle üye olmak istediğim dergiler var ama parasızlık yüzünden alamıyorum. Mesela kitap okumayı çok severim, kitap almak istiyorum. Alamıyorum. O yüzden şimdi okuyamıyorum. Çünkü öğrenciyken kütüphaneden alıyordum (K15).

Kitap olsun, dergi olsun veya gazeteler olsun hiçbirini alamıyorum. E-kitap gibi bir hırsızlığa bulaşmış durumdayım. Yeni basımlara veya yeni çıkan kitaplara para verip almak isterdim. İstedikim özellikte veya filmlere para verip almak isterdim. Ancak maddi durumumdan dolayı kitaplara e-kitap olarak filmlere de korsan olarak ulaşıyorum. Aslında gerek filmlerin gerekse kitapların devam etmesini istiyorum. Devam etmesi de benim kaynak sağlama oluşacak. Ama yapamıyorum kendimi çok fazla kötü hissediyorum. Dediğim gibi kendimi hırsız gibi hissediyorum (K22).

Katılımcıların tüketim mallarından dışlanmasında “kitaplar ve dergiler” öne çıkan ürünler arasında yer almaktadır. Katılımcılar istihdama katılım gösterdikleri veya öğrenci oldukları dönemde kitap ve dergi gibi ihtiyaçlarını karşılayabilir iken, işgücü piyasalarından dışlanmayla birlikte sözü edilen ürünleri tüketemediklerini belirtmiştir. Bu çerçevede tüketimden dışlanan katılımcılar psikolojik sorunlarla karşı karşıya gelmektedir.

Öte yandan genç bireylerin “toplum içerisinde bir yer edinerek statü kazanabilmesi için; çeşitli hobiler geliştirmesi, kültürel bilinç kazanması, sanat anlayışı

geliştirmesi, eğlence ve kişisel yaratıcılığını açığa çıkarması” gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle gençler çeşitli faaliyetler gerçekleştirerek toplumla bütünleşmektedir. Gençlerin toplumsal alana katılım göstermesinde veya toplumla bütünleşmelerinde de sosyal çevreleriyle kafelere, restoranlara, sinema salonlarına, tiyatro oyunlarına, konserlere ve eğlence merkezlerine gidebilmesi etkili olmaktadır. Gençlerin toplumla bütünleşmesinde önem taşıyan faaliyetler birer mal veya hizmet tüketimidir ve tüketim için gelire ihtiyaç bulunmaktadır. Zira *“tüketmek para demek, hatta sokağa çıkmak para demektir.”* Ancak işgücü piyasalarından dışlanan veya işgücü piyasaları içerisinde çalışan yoksullar arasında yer alan gençler için tüketim ya hiç olmamakta ya da düşük seviyelerde gerçekleşmektedir (UNDP, 2008’den aktaran Çelik, 2013: 39).

Katılımcılar açısından sosyal dışlanma süreci, işgücü piyasalarından dışlanmayla başlamakta ve tüketimden dışlanmayla devam ederek sorun derinleştirmektedir. Eğitimli genç işsizlerin tüketimden dışlanması sosyalleşmeyi engelleyerek toplumsal bütünleşmenin önüne setler çekmektedir. Bu çerçevede katılımcıların tüketimden dışlanma deneyimleri sosyalleşmeyi engelleyen bir dinamiktir. Zira katılımcıların gelir yoksunluğu nedeniyle, hem sanatsal faaliyetleri içeren hizmet tüketimini hem de kafelere, restoranlara ve eğlence merkezlerine katılım gösterememesi tüketimden dışlanmanın gerçekleştiği alanlar arasında yer almaktadır. Katılımcıların mal ve hizmet piyasalarından dışlanma çerçevesinde tüketimden dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Mümkün olduğunca eşim de ben de dışarda para harcamamaya özen gösteriyoruz. Dışarda arkadaşlarımızla kafede oturmayı çok severdik ama maaş teke düşünce kendimiz frenlemek gerekiyor. Daha doğrusu eskisi gibi rahat davranamıyoruz. Mesela eskiden her hafta sonu eğlence mekanlarına giderdik. Bu ay hiç gitmedik. Önceki ay bir kez gittim. Daha maliyetsiz şeylere sevk oluyor insan (K1).

Sosyal faaliyetlere katılımım engellendi. Mesela İstanbul’da bir müzikale gitmek istiyordum. Ama şu an zaten yeterince masrafım aileme yük oluyor gibi hissediyorum ve gerek duymuyorum. İşte bu biraz kültürel olarak dışlanmayı hissettiriyor. Yani para her şeyi etkiliyor, bir insan yaşamında. Para kazanamayınca tamamen temel ihtiyaçlarına odaklanıyorsun ve buna gerek yok, şuna gerek yok derken aslında en güzel zamanlarımız bu şekilde geçiyor işsizlikle (K4).

Sosyal yaşamımda değişiklikler meydana geldi. Gidip gezemem. Mesela öğrenciyken arkadaşlarla Mudanya’ya gidip denizi izlemek gezmek hoşuma giderdi. Ama şimdi gidemiyorum. Sosyal faaliyet benim için şimdi tek şey parka gidip çekirdek çitlemek oldu. Bazen o bile lüks geliyor. Sinemaya gitmeyi çok severdim. Giderdim de. Kredi alıyordum. Üç beş kuruş kazanıyordum geçici işlerde. Ama geçen sevdiğim bir film girdi vizyona. Baktım en ucuz bilet sabahın on birinde o da yirmi liraya yakın. Nasıl gideyim (K5).

İşsiz olmam ile sosyal faaliyetlere katılımım değişiklik gösterdi. Birincisi evden çıkmak istemiyorsunuz. Çünkü depresif halde olduğundan insan çıkmak istemiyor. Bu başlı başına bir etken. Bunun dışında da maddi açıdan bazı temel ihtiyaçlarınızı karşılayamadığınız için diğer aktiviteler biraz lükse kaçıyor ve yapmaktan geri duruyor insan. Önce karnım doysun, sonra gültüp eğlenirim kıvamına geliyor biraz insan. Böyle olunca insan kaçınılmaz olarak sosyalleşmeden dışlanmış hissediyor. Öte yandan kimi arkadaşlarım davet ettiğinde davetlerine katılamıyordum. Bu yüzden hani kendimi mutsuz hissediyordum. Evet onlarla vakit geçirmek istiyordum. Ama elimde olmayan sebeplerle vakit geçiremiyordum. Ve burada işte dışlanmış hissediyordum kendimi. Aslında onların bana yaptığı herhangi bir şey yok, ben kendi durumumdan dolayı soyutluyordum kendimi. Fakat bu beni kötü hissediyordu. Bir yerden sonra onlar da beni davet etmemeye başladılar. Durumun farkında olarak veya olmayarak bilemem bunu. Ama bu beni çok rahatsız etmişti. İnsanlardan kendimi biraz daha soyutlamaya başladım ve bazı aktiviteleri gereksiz olarak nitelendirmeye başladım. Mesela önceden arkadaşlarımla gidip bir kafede çay, kahve veya her neyse bir şeyler içmeyi, vakit geçirmeyi seven birisiydim. Ama işsizlik ile birlikte şu an öyle bir aktivite benim için çok gereksiz geliyor. Hani bu etkinliği evde de yapabilirim, diye düşünüp yaşlı kafasına girdim aslında. Arkadaşlarım davet etmediği ve çok ısrar etmedikçe dışarda yemek için bir yerlere gitmiyorum. Bu durumun en büyük nedeni ekonomik durum. Öğrenciyken de paramın çoğunu festivallere harcayan birisiydim. Şimdi param olmadığı için pek fazla festival gibi etkinliklere gidemiyorum (K6).

Mesela bir fotoğraf çekim etkinliği olsa ona giderim. Ya da bir arkadaşlarla organizasyonlara giderim. Zaten bu etkinlikleri tercih ederken de ücretsiz etkinlikleri tercih ediyorum. Ücretli olan etkinliklere gidemiyoruz ki. Ücret olarak beni engellemeyecek şeylere gidiyorum (K8).

İstediğim bir yere yani gezmelerime falan kısıtlama getiriyor işsizlik. Ben gezmeyi seven bir insanım ama gezip dışarı para harcamak nerden baksan bir şehir içinde bile gezmek zor. Örneğin Bursa'da merkeze gidip gelmek bile zor. Bu yüzden kısıtlama getiriyorum. Onun dışında lüks harcamaları yapamıyorum. Mesela lüks bir tatil, günde bir tatil veya lüks bir eğlence mekânına gitmek gibi (K11).

Sosyal faaliyetlere katılabilmek için günümüzde ya zengin olacaksın ya işin olacak. Diğer türlü çok zor. Zaten Görükle'de pek sanatsal faaliyetler düzenlenmiyor ki. Olursa eğer ücretsiz etkinlikler onları takip ediyorum. En azından insan için güzel şeyler oluyor. Nasıl desem insan olduğumu hatırlıyorum. Bazen spor parkında etkinlikler düzenliyor belediye. Oraya gidiyoruz izlemek için değişiklik oluyor. Onun dışında bir yere gidip bilet alarak bir oyunmuş, konsermiş gitmek bana çok uzak geliyor bu dönemde. Kafeler veya restoranlarda bir şeyler yemek çok pahalıya denk geliyor. Böyle olunca ister istemez hep evde yemek zorunda kalıyorum. Ev arkadaşım ve bir iki kişi dışında pek arkadaşım yok. Bir de erkek arkadaşım var. Ev arkadaşım ile zaten hep evde görüşüyorum. Geriye kalanlarla da dışarıda buluşmak çok zahmetli oluyor. Onlarla da ya parka gidip oturuyoruz ya evde oturuyoruz. Park ve evi çemberin içerisinde sanki diğer yerler çemberin dışında gibi. Biz işsiz parasız olduğumuz için çemberin dışına çıkamıyor gibiyiz. İnsan böyle olunca oralardan dışlandığını hissediyor. Çıkıp bir şeyler içmek veya yemek pahalı geliyor az önce söylediğim gibi ekonomik olarak zora sokuyor. O yüzden ekonomik olarak dışlanıyorum (K13).

Bursa'da doğdum, ailem buralı ve doğduğum şehrin takımını tutuyorum. Ayda bir kez maçına gitmek lüks olmamalı diye düşünüyorum. Ama nerede nasıl gideceksin bilet desen pahalı, ulaşımda cabası. Sinema mesela en ucuz bilet on beş-yirmi lira işsiz birisi için bu paralar çok para. Hele bir de sigara içiyorsa. Çok arkadaşım yok zaten o halde arkadaşlarımla da görüşemiyorum. Geçen gün arkadaşla buluşacağız onda da para yokmuş buluşamadık. Görüntülü konuştuk halimize gülererek, durumumuzu gırgıra aldık. Aslında acı bir durum. İşsizlik beni doğadan bile dışlıyor. Denize, parka, dağa, taşta çıkmak zor. Uludağ dibimizde kaç kere çıktım? Hiç. Sadece teleferik elli lira (K14).

İşsizlikle birlikte sosyal faaliyetlere katılımım engellendi. Mesela sinemaya gitmek istiyorum gidemiyorum. Tiyatroya gitmek istiyorum ama gidemiyorum. Şu an spora yazılmak istiyorum ama yazılamıyorum. Yüzme kursuna gitmek istiyorum ama gidemiyorum. Hatta yeri geliyor yol param bile olmuyor. Bu durumlar bazen dışlanmış hissettiriyor. Örneğin bütün arkadaşlarım gidiyor, ben gidemiyorum. Ortamda konuşuluyor ben dahil olamıyorum. İşte o an dışlanmış hissediyorum (K15).

İşsiz olmamdan kaynaklanan ekonomik sıkıntılarımla sosyal faaliyetlere katılmamı engelledi. Gitmek istediğim sosyal faaliyet için gereken maddiyatı karşılayacak durumda olup olmadığımı hesaplayarak hareket ediyorum hep. Arkadaşlarımla gidebiliyorum çünkü herkes parasını kendi ödüyor fakat ailemle çok gidemiyorum dört kişilik bir ailenin dışarda yiyip eğlenmesi maddi anlamda bizi zorluyor. Ailemle gidememek sosyal olarak dışlanmış hissettiriyor, aile bireyleri arasında ilişkileri bile etkilemekte dışarıya ailecek çıktığında daha çok şey paylaşma, anlatma imkânı bulabiliyorsun ya da aile fertlerinin yeteneklerini zevklerini daha yakından öğrenebiliyorsun (K16).

Kız arkadaşım var, o da Bursa'da yaşıyor. Isparta'da tanıştık o bankaya girdi. İş buldu. Akşamları çağırıyor gitmek istemiyorum, nedeni çok basit. Parasızlık insanı mahcup ediyor. Sevdiğimiz bir oyun oluyor, kız arkadaşım biletimi alır mısın diyemiyorum. O alır ama ben diyemiyorum çaresi hissediyorum kendimi. İşsizliğin belki de en kötü yanı insanı parasızlık yüzünden eve hapsediyor, yalnızlaştırıyor. Başta dediğim gibi özgürlükler elden alınıyor. Elbette bu durumda dışlanmış hissettiriyor (K18).

Sosyal yaşamımda öğrenciyken veya çalışırken yaptığım bazı şeyler vardı. İşsizlik ile birlikte yapmamaya başladım. Mesela arkadaşlarımla buluşurduk, çıkar gezerdik. Ama şimdi bunları yapmıyorum. Sosyal yaşamım kalmadı. Az önce de söylediğim gibi tek sosyallik telefonum. İnternet aracılığıyla kendime sanal bir sosyallik sağlıyorum. O da insanı ne kadar tatmin edebilir ki. Her insan ister arkadaşıyla karşılıklı konuşmak, sohbet etmek. Onun dışında Bursa gerçekten kültürel faaliyetlerin yoğun olduğu bir yer. İşsizlik söylediğim gibi tiyatro konser gibi faaliyetlere katılmamı engelliyor. Katılmak istediğim halde katılamıyorum. En basitinden Bursa'da çok yaygın bir köfteci var sizde biliyorsunuzdur. Geçen yemek için oraya çağırıldı arkadaşlarım gitmedim. Evde yerim diye düşünüyorum hep. Bu durum insanı topluma yabancı hissettiriyor işte. Yemek ya alt tarafı bir yemek ama insan her şeyde parayı düşündüğü için çıkıp yiyemiyor (K19).

Bursa'da belirli bir çevrem var. Yaklaşık yedi-sekiz yıldır buradayım. Arkadaşlarımla dışarı çıksak üç çay içsem on beş lira. Dışarıda buluşmak yerine evde buluşmayı tercih ediyoruz. Yemek için hiç dışarı çıkmıyoruz. İşim olsa çıkıp gezmek isterim. Geçen arkadaşım aradı seksen liraya Uludağ'da bir tur var dedi.

Gidemedim. Yedi-sekiz yıldır buradayım daha çıkamadım. İnsanlar dünyanın bir ucundan geliyor. Ben burada gidemedim. İşim olsa yeterli gelirim olsa giderdim (K20).

İşsizlik nedeniyle sosyal faaliyetlere katılımım engellendi. Yakın tarihte akraba ve arkadaşlarla gidilmesi düşünülen veya gereken bir plan vardı. O plana şu an gidemiyorum mesela. Bir tatil gibi düşünelim ve ben gidemiyorum. Bu yaşadığım şey hayatın sonu değil ama bundan eksik kalmak insanı motive eden ve mutlu eden bir şey değil. Eksiklik hissediyorum ama bunu neyle ifade edebilirim bilmiyorum. İnsan sahip olamadığı şeyler yüzünden kendini kandırmaya başlıyor. Benim de öyle, kendimi kandırıyorum. Spora yazılmak veya düzenli bir spor hayatı gibi bir istek olsa da bunu gerçekleştiremiyorum. Elbette bunun en büyük nedeni işsizlik nedeniyle oluşan maddi yetersizlik. Çünkü spor salonuna verecek bir ödeneğim yok. Eskiden dışarı üç çıkıyorsam bir çıkmaya, eskiden dışarda yemek yiyorsam artık yemiyorum. Veyahut da çıktığım zaman iki bardak çay içiyorsam bir bardak içmeye başladım. Eğer diyelim haftada bir kez dışarı çıktım ve bir arkadaşımın buluştuğum, ertesi gün başka bir arkadaşımın buluşacaksam dün zaten çıktım deyip evde kalıyorum. Böyle olunca ezik, baskı altında ve özgür olmadığımı hissediyorum. Bunların geçebilecek olduğuna dair inancım var ama geçmemiş olması durumun daha da derinleşmesine sebep oluyor (K21).

Yaşamımda sosyalliğe dair bir şey kalmadı. Bu yüzden tek yaptığım şey kardeşimle iki çift sohbet etmek, arkadaşlarımdan çevremden çok uzaklaştım. Böyle olunca insan mutlu olamıyor. Yani vizyona bir film giriyor gitmek istiyorsun ama gidemiyorsun. Çünkü lüks geliyor aslında hiç geç değil (K24).

Tiyatroya gitmek istiyorum her insan gibi. İhtiyaç bu, bunu ben nasıl anlatacağımı bilmiyorum ama tatmin olmak ister insan. Çünkü sanat insana haz verir bu tiyatro olur sinema olur, ama gidemiyorum çünkü lüks istek gibi geliyor. Onun dışında eskisi kadar dışarı yemek içmek için çıkmıyorum. Bu durum ister istemez insanı üzüyor. Hapis gibi bir şey. Hep evdesin. Böyle olunca da sokaktan, kafeden dışlanıyorsun. Hep ekonomik bunlar. İnsanın geliri olsa çıkıp gezer, yer içer yani (K25).

Katılımcıların tüketimden dışlanma deneyimleri; sanatsal faaliyetleri, eğlence merkezlerini, kafeleri, restoranları ve doğayı içermektedir. Katılımcı verileri çerçevesinde sözü edilen alanlardan dışlanmasının temel nedeni işsizliğin sonucu olan gelir yoksunluğudur. Bu çerçevede çeşitli nedenlerle işgücü piyasalarından dışlanan katılımcılar, süreç içerisinde toplumsal yaşamın diğer alanlarından da dışlanmaktadır. Sözü edilen deneyimi K22 şu şekilde özetlemiştir: “İşsizlikle sosyal yaşamım değişti. En son Eylül ayında bir konsere gittim. O günden bu yana herhangi bir etkinliğe gitmedim. Sosyalleşmenin ötesinde insan estetik bir şeyler görmek istiyor. Ancak maddi durumlar yüzünden dışında kalıyor insan. Bunların yokluğu direk depresyona sürüklüyor insanı. Sadece sosyalleşme olarak değerlendirmek istemiyorum. Yani bir şey izleyip kendine bir şey katmak istiyor insan. Hoşuna giden bir şey görüyorsun ve orada olmak istiyorsun ama orada olamıyorsun. Böyle olunca da estetik anlayışı değiştiriyor insanın. Kendimi

minimalize ediyorum. Mesela internetin kötü bu yüzden 114p ile bir dizi izliyorsun. Aslında bu insanı tatmin etmiyor. Ben o sırada tiyatrodaki olmak istiyordum. Buna ulaşamıyorum ve minimalize şeylerle tatmin olmak zorunda kalıyorum. Ev dışında bir restoran veya kafeye bir ay önce memleketteyken gitmiştim. Zaten onun da parasını ben karşılamamıştım. Onun dışında hiç gitmedim. Bunun en büyük nedeni tamamen maddiyat. Bu durum bende çeşitli hisler bırakıyor. Öncesinde insanlar günümüzde genellikle kafelerde sosyalleşiyor. Artık insanlar dağa çıkalım, yürüyüş yapalım demiyor. Haliyle ben de o kafelere gidemediğim ve arkadaşarımla buluşamadığım zaman olaydan uzaklaşıyorum. Yani bir paylaşımım kesinlikle kalmıyor. Çünkü insanlar artık kafelerde buluşup bir şeyler paylaşıyorlar. Aslında aynı şehirde yaşadığım çoğu arkadaşarımla görüşmüyorum. Telefonda bile konuşmuyorum koptuk artık birbirimizden. Onlar kafeye davet ettiğinde ben gidemedim. Ben onları yürüyüşe falan davet ettiğimde onların pek isteği olmadı. Haliyle birbirimizden koptuk fazlasıyla.” K22 tarafından ifade edilen tüketimden dışlanma deneyimi sosyal çevreyle olan ilişkileri de etkilemekte ve toplumla olan bağların kopmasına neden olmaktadır. Bireyin toplumla bağlarının kopması sosyal dışlanmayı derinleştirmektedir. Bu çerçevede karmaşık bir olgu olan sosyal dışlanma, katılımcılar açısından işgücü piyasalarından dışlanmayla başlayarak yaşamın diğer alanlarında da katılımcıların yaşamlarını etkilemektedir.

Üretim toplumundan tüketim toplumuna geçişle birlikte toplumsal bütünleşmenin gerçekleşmesinde “tüketebilmek” büyük önem taşımaktadır. Zira kapitalist sistem veya toplum içerisinde bireyin “var olabilmesi, toplumsal aşağılanmayla karşılaşmaması, unutulmaması ve başkalarının girebildiği toplumsal şöleden dışlanmaması” için tüketim gücüne sahip olması gerekmektedir. Ancak işgücü piyasalarından dışlanan birey için tüketimden dışlanma kaçınılmaz hale gelmektedir (Bauman, 1999: 60). Bu çerçevede katılımcıların tüketimden dışlanma deneyimlerinin temelinde işgücü piyasalarından dışlanmaları yatmaktadır. Sosyal dışlanmanın çok boyutluluğu kendini yaşamın diğer alanlarında görünür kılmaktadır. K12 gelir yoksunluğu nedeniyle çeşitli kültürel ve sportif faaliyetlerden dışlanmasını şu sözlerle açıklamaktadır: “Düzenli olarak sportif faaliyetlerde bulunamıyorum. Bunların temel sebebi işsizliğim ve maddi açıdan pahalı ücretlere karşılık gelmesidir. Sportif faaliyet olarak sürekli yürüyüş yapmak dahi vücuda sağlık kazandırabilecekken bunu yapma isteğimin bende var olmamakta. Bunun nedeniyse geldiğim noktada iş bulamamış oluşum ve KPSS çalışmam gerektiği düşüncesi

nedeniyle zaman kaybetmemek düşüncesidir.” Özellikle alışveriş merkezleri içerisinde yer alan spor salonları, eğitilmiş çalışanların uğrak yerleri arasında yer almaktadır. Eğitilmiş çalışanlar spor salonlarında hem sosyal çevre kazanarak toplumsal bütünleşme sürecini gerçekleştirmekte hem de spor aracılığıyla sağlıklı kalmaya çalışmaktadır. Ancak eğitilmiş genç işsizlerin gelir yoksunluğu içerisinde olmaları, sözü edilen alanların dışında bırakılmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse, sosyal dışlanmanın ekonomik boyutu içerisinde yer alan mal ve hizmet piyasalarından dışlanma tüketimle, tüketimden dışlanmaysa, mal ve hizmet piyasalarıyla ilişkilendirilmektedir. Tez çalışmasında mal ve hizmet piyasalarından dışlanma; temel gereksinimler, ulaşım hizmetleri ve tüketimden dışlanma başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların mal ve hizmet piyasalarından dışlanma deneyimleri; temel gereksinimlerden, ulaşım hizmetlerine, sanatsal faaliyetlerden eğlence hizmetlerine kadar geniş bir çerçevede gerçekleşmektedir. Nitekim araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların sözü edilen tüketimden dışlanmayı deneyimledikleri görülmüştür.

3.2. REFAH HİZMETLERİNDEN DIŞLANMA

Refah devleti, *“tüm yurttaşların refahını sağlama görevini üstlenen devleti”* ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Refah devleti, yurttaşlarının refahı için faaliyetlerde bulunmaktadır. Yurttaşların refahı ise; *“hayatta kalmanın ötesinde onurlu bir şekilde yaşamını”* sürdürmesi anlamını taşımaktadır (Bauman, 1999: 67). Bu çerçevede refah devleti, yurttaşlarını *“işsizlik, hastalık, yaşlılık”* gibi sosyal risklere karşı korurken çeşitli refah hizmetlerini yurttaşlara sunmaktadır. Refah devletleri, yurttaşlara asgari bir geliri garanti ederek yurttaşların sosyal riskler nedeniyle deneyimledikleri güvencesizliği ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Ayrıca refah devleti; dil, ırk, renk, cinsiyet, statü ve sınıf ayrımı yapmaksızın üzerinde fikir birliğine varılan geniş bir yelpazede sosyal hizmet sunumuyla yurttaşlarının iyi bir yaşam standardına erişmesini sağlamaktadır (Briggs, 1961: 228).

İkinci Dünya Savaşı sonrası başta İngiltere olmak üzere birden fazla ülkede kurumsallık kazanan refah devleti yurttaşlarına; *“devlet destekli barınma, kamusal eğitim, sağlık hizmetleri, zorunlu sosyal sigorta kolları ve sosyal yardımlar”* şeklindeki refah hizmetlerini sunmuştur. Süreç içerisinde sözü edilen hizmetler birer yurttaşlık hakkı

olarak değerlendirilmiştir. Ancak refah devleti, 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik, sosyal ve politik gelişmeler çerçevesinde dönüşüm geçirmiştir. Refah devletinin dönüşüm geçirmesiyle birlikte refah hizmetleri, piyasa güçlerine bırakılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel yurttaşlık hakları piyasa güçleri tarafından alınıp satılan birer metaya dönüşmüştür. Ayrıca sosyal güvenlik sistemlerinin çalışma çerçevesinde inşa edilmesi, işsizleri sosyal güvencenin dışında bırakmaktadır. Nitekim refah devletinin geçirdiği dönüşüm bir taraftan sosyal dışlanmayı deneyimleyenlerin içerilmesinin önüne setler çekerken, diğer taraftan da yeni dışlananları ortaya çıkarmaktadır (Sapançalı, 2005a: 176).

Öte yandan Neo-liberal ekonomi politikalarının 1970’li yıllardan sonra önem kazanması ve birden fazlada kabul görmesi refah devletinin dönüşüm geçirmesinin önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Neo-liberal ekonomi politikaları etkilerini sadece ekonomi alanında değil toplumsal yaşamın tüm alanlarında göstermektedir. Bu çerçevede Neo-liberalizmle birlikte yaşam içerisinde ekonomiden sosyal gelişmelere, politikadan kültüre kadar birden fazla değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklikler içerisinde “finansallaşmanın” yaygınlaşması da yer almaktadır. Hardt ve Negri’ye (2013: 17-18) göre finansallaşmanın yaygınlaşması ise; “borçlandırılanları” yaratmıştır. Zira yazarlar “borçlu olmanın günümüzde toplumsal yaşamın genel koşulu haline geldiğini” belirtmişlerdir. Günümüzde borca girmeden yaşamın olanaksız olduğunu vurgulayan Hardt ve Negri, borçların ise; “öğrenci kredilerinden konut kredilerine, taşıt kredilerinden sağlık için gerekli olan ekonomik kredilere” kadar uzadığını ifade etmişlerdir. Yazarlar borçlandırmayla birlikte “refah hizmetleri sisteminden borç ödeme sistemine geçişin” gerçekleştiğini aktarmışlardır. Bu çerçevede gelir yoksunluğu içerisinde olan bireyler veya çalışan yoksullar yaşamlarını ancak borçlandırılarak devam ettirmektedir. Refah hizmetlerinin de piyasa güçlerine bırakılması bireylerin borçlanarak sözü edilen hizmetlere ulaşabilmesine neden olmaktadır. Ancak gelirden yoksun olan veya borçlanma olanağı olmayan bireyler açısından refah hizmetlerinden dışlanma kaçınılmaz hale gelmektedir. Zira araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların da kredi kartları veya kredi borçları bulunmaktadır. Katılımcıların borçlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Kredi kartı borçlarım var. Çok sıkıntı yaşamadım ilk. Ama son iki aydır ödemeleri gerçekleştirirmedi sıkıntı çektim. Şartlar böyle giderse daha da sorun olur. Böyle olunca daha keyfi harcamalardan uzaklaşıp daha çok zaruri harcamalara yöneliyor insan (K1).

Kredi kartını ailecek kullanıyoruz. Gıda malzemeleri, giyim alışverişinde kullanıyoruz (K12).

Kredi kartım var. Daha doğrusu annemin ek kartı limiti üç yüz lira ben harcıyorum annem ödüyor. Bu durum hala birey olamadığımı hissettiriyor (K17).

Çalışırken kredi kartı aldım. İşsiz kalınca kartın bütün limitini doldurdum. Şimdi babam ödüyor. İnsanın kendi borcunu ödeyememesi insanın hala çocuk gibi görünmesine sebep oluyor. Çocuk değilim, hâlâ çocuk gibi davranıyor ailem. Çünkü para getiren bir işim yok. Onun dışında nasıl desem insan yerine konulmuyorum bazen (K19).

Hem kredi hem de kredi kartı borçlarım var. Şu an benim üç tane bankadan kredi kartı borcum var. İşe girdiğim an, hemen bankalar kredi kartı veriyor. Devletin bu noktada el koyması gerekiyor. Herkese kredi kartı verilmemesi gerekiyor. Kimse kredi çekemiyor ama herkesin elinde kredi kartı var. Şu an kredi kartlarımı ödemekte zorluk çekiyorum. Yalanlarla ödemeye çalışıyorum. Borçları ödeyemediğim zamanlar var. Aslında bu süreçte bankadan eve gelen zarfları yok ediyorum. Bana tebliğ edilmediğini iddia ediyorum. Ödeyemeyince de psikolojik sıkıntılar başlıyor. Sabahtan akşama kadar düşünüyor insan. Uykularına giriyor, rüyalarımda görüyorum. Babam duysa ayrı bir dert olacak (K21).

Kredi kartım borcum var. Eskiden asgari borçlarını ödüyordum. Yaklaşık on gün sonra borcu gelecek büyük ihtimal ödeyemeyeceğim (K22).

Kredi kartım var limiti iki bin liraya yakın. İşim olduğu dönemde işime güvenerek harcadım. Ancak şimdi ödeyemiyorum ailem ödüyor. Onun dışında bir borcum yok (K24).

Araştırma çerçevesinde görüşme gerçekleştirilen katılımcıların, yaşamlarını devam ettirebilmek için finans kuruluşlarının sağladığı kredi veya kredi kartları aracılığıyla borçlanma içerisine girdikleri görülmektedir. Katılımcıların borçlanma içerisine girmesinin nedenleri arasında sosyal dışlanma deneyimleri rol oynamaktadır. Katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanmaları, gelir yoksunluğunu beraberinde getirerek katılımcıları, refah hizmetleri ile mal ve hizmet piyasalarından da dışlanmasına neden olmaktadır. Katılımcılar deneyimledikleri dışlanmaları aşabilmek -temel gereksinimler, eğitim, sağlık ve diğer mal ve hizmet tüketimi- için borçlanma içerisine girmektedir. Ancak borçlanma ise, çeşitli ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Borçlanma deneyimi olan K25 süreci şu şekilde özetlemektedir: “*Kredi kartı borçlarım var. Tamamını ödeyemiyorum. Asgari tutarını ödüyorum. Tamamını işim olsa öderim belki. Sokağa çıkın borçsuz kimse yoktur. Borçlu olmak günümüzün en büyük gerçeği.*” Bu çerçevede katılımcılar borçlarını ödeyemedikleri için, bir taratan aileleriyle sorunlar yaşamakta, diğer taraftan da kendi borçlarını ödeyememeleri kendilerinin hâlâ bağımlı nüfus içerisinde değerlendirilmesine neden olmamaktadır.

Öte yandan istihdam içerisinde olmak bireye ekonomik, sosyal ve psikolojik kazanımlar sağlamaktadır. Zira istihdam, “*toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde devam etmesinde*” önem taşımaktadır. Ancak istihdamdan veya güvenceli istihdam olanaklarından dışlanma, bireyi sadece gelir yoksunluğu veya toplumsal dayanışma mekanizmalarından dışlamamakta aynı zamanda refah hizmetlerinin de dışında bırakmaktadır. Bu çerçevede birey; eğitimden, sağlıktan ve sosyal güvenlik dışlanmaktadır (Durusoy Öztepe ve Ünlütürk Ulutaş, 2013: 310-311).

Katılımcıların refah hizmetlerinden dışlanma deneyimleri “*eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik*” çerçevesinde gerçekleşmektedir. Katılımcıların sözü edilen refah hizmetlerinden dışlanmasıyla işgücü piyasalarından dışlanmaları arasında ilişki bulunmaktadır. Zira işgücü piyasalarından dışlanma deneyimleri katılımcıları başta gelirden yoksun bırakmakta ardından da istihdama katılıp katılmamaya göre şekillenen refah hizmetlerinin de dışında bırakmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların refah hizmetlerinden dışlanma deneyimleri sırasıyla eğitimden, sağlıktan ve sosyal güvenlik dışlanma başlıkları altında aktarılacaktır.

3.2.1. Eğitimden Dışlanma

Eğitimle ilgili yapılan tanımlamalarda, eğitimin bireyin gelecekteki yaşamını şekillendiren aşamaların başında geldiği vurgulanmaktadır. Ayrıca sosyal dışlanma literatürü içerisinde sosyal dışlanmanın önlenmesinde, eğitimin önemli bir işlevi olduğu belirtilmektedir. Bireyin çocukluk evresinde eğitimden dışlanması, yaşamının geri kalanında da sosyal dışlanmanın diğer boyutlarıyla karşılaşma olasılığını arttırmaktadır. Zira eğitimden dışlanan birey, eğitim çerçevesinde işgücü piyasalarına katılım gösterebilmek için gerekli olan bilgi ve vasıfları kazanamayarak, işgücü piyasasından dışlanmaktadır (Sapancalı, 2005a: 176). Bu çerçevede eğitimle istihdam arasındaki bağlantıya vurgu yapılarak, istihdama erişimde eğitimin önemi gerek literatür içerisinde gerekse ulusal ve uluslararası kuruluşların politika belgelerinde ortaya konulmuştur. Ancak tez çalışmasının ikinci bölümünde geniş bir çerçevede ele alınan eğitimin istihdama erişimde önemini kaybetmesi veya bir diğer ifadeyle, eğitim ile istihdam arasındaki ilişkinin zayıflaması 2000’li yıllardan sonra eğitilmiş genç işsizliğini arttırmıştır. Türkiye’de de 2000’li yılların başında tartışılmaya başlayan ve Türkiye işgücü piyasalarının sorunları arasında yer alan eğitilmiş genç işsizliği, özellikle 2008 finansal krizinden sonra yükselişe geçmiştir. Türkiye işgücü piyasalarının yapısal

sorunlarına eğitim ile istihdam arasındaki bağı zayıflaması da eklenince eğitilmiş gençler açısından işgücü piyasalarından dışlanma kaçınılmaz hale gelmiştir (Kayahan Karakul, 2012: 51).

Katılımcıların işgücü piyasalarından dışlanmalarında eğitimden dışlanmaları değil, işgücü piyasalarını doğrudan etkileyen ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik gelişmeler rol oynamaktadır. Ancak Neo-liberal politika savunucuları tarafından iyi işlere ulaşabilmenin yolunun daha fazla “eğitimden geçtiği” ve yükseköğretim kademesinden mezun olan bireylerin yükseköğretim eğitimlerinin yanında başka eğitimler de almaları gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır (Kurul, 2011: 157).

Eğitilmiş gençler, yükseköğretim kademesinde eğitim aldıkları dönemlerde eğitimlerini tamamladıktan sonra istihdama erişebilmek için borçlanarak, “sertifika eğitimlerine ve çeşitli kurslara” katılım göstermeye başlamıştır. Ancak yükseköğretim kademesinde elde ettikleri bilgi ve vasıfları ya işgücü piyasalarından dışlanmaları ya da elde ettikleri vasıflarıyla uyum göstermeyen işlerde güvencesiz bir şekilde istihdam edildikleri için kullanamamaktadır. Bu durum ise, eğitilmiş gençleri hem güvenceli şekilde çalışabilmek hem de elde ettikleri vasıflarını kullanabilmek için başka arayışlara yöneltmektedir. Eğitilmiş gençlerin güvenceli işlere ulaşabilmesinde kamu kuruluşları tarafından yapılan seçme sınavları ön plana çıkan arayışlar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de uygulanan “Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS)” devlet kurumlarında istihdam edilebilmek için eğitilmiş gençlerin girdiği sınavların başında gelmektedir. Zira işgücü piyasalarından dışlanan veya güvencesiz şekilde çalışan eğitilmiş gençler kamu tarafından uygulanan çeşitli sınavlara girmektedir. Bir diğer arayışsa, özel eğitim kurumları ve belediye ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği eğitim programlarıdır. Eğitilmiş gençlerin sözü edilen eğitim programlarına katılmasında; özel sektör kuruluşlarının işe alım süreçlerinde eğitilmiş gençlerden yabancı dil ve çeşitli bilgisayar programlarına ilişkin sertifikalar istemesi etkili olmaktadır (Standing, 2017: 130-131; Bora, 2017d: 259-275).

Eğitilmiş gençler, istenilen sertifikaları alabilmek ve seçme sınavlarında başarı elde edebilmek için özel eğitim kurumlarına veya belediyelerin ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının organize ettiği sertifika eğitimlerine yönelmek zorunda kalmaktadır. Ancak gelirden yoksun olmaları eğitilmiş gençlerin sözü edilen eğitim kurumlarından ya dışlanmakta ya da aile desteği veya borçlanarak katılım göstermektedir.

Katılımcıların eğitimden dışlanma deneyimleri, “yükseköğretim kademesindeki borçlanma ve çeşitli sınavlar ile sertifikalar almak için gidilen özel eğitim kurumlarından dışlanma” çerçevesinde değerlendirilecektir. Zira Türkiye’de yükseköğretim kademesindeki öğrencilere “Kredi Yurtlar Kurumu (KYK)” ya burs ya da geri ödemeli eğitim kredisi verilmektedir. Bu çerçevede katılımcıların eğitimden dışlanma deneyimleri ilk olarak eğitim sürecindeki borçlanma, ardından da güvenceli işlere ulaşabilme noktasında seçme sınavlarına hazırlayan özel öğretim kurumlarından dışlanma çerçevesinde ele alınacaktır. Aşağıda katılımcıların yükseköğretim kademesinde borçlanma deneyimleri gösterilmektedir:

KYK borcum var. Birikmiş param olmasaydı eğer ödemekte çok zorlanırım. Ailem ile yaşamasaydım durum tam tersine dönerdi (K2).

Öğrenciyken aldığım kredi borcum var. Ödeyemiyorum (K5).

KYK kredi borcum var. İşim olmazsa babam ödeyecek gibi. Bu durumda can sıkıcı oluyor (K7).

Hem kredi kartı hem de KYK kredi borcum var. Ailemden alarak borçlarımı ödüyorum. Bazen geciktirmeler oluyor ve ödeyemiyorum (K8).

KYK borcum var. Ablamın gönderdiği paraya ek olarak biraz da babam para gönderiyor. Paranın bir kısmını oraya gönderiyorum. Kredi kartım vardı. Üç bin lira limit bitti. Ev fatura market falan derken. Doldu kart. Ödeyemedim. İşsiz kalınca yapılandırmak zorunda kaldım. Her ay yüz lira ödüyorum (K9).

Eğitim hayatımda bir dönem ekonomik zorluklarla karşılaştım. Hatta bankadan kredi çekmek zorunda kaldım. Özel bir bankadan öğrenim kredisi çektim. Bu ekonomik zorluklar eğitim hayatımı da etkiledi kaçınılmaz olarak. KYK kredi borcum var. Askerden geldikten sonra bulduğum ilk iş neyse ona girip çalışarak ödemeyi düşünüyorum. Bir iş ayrımı yapmayı düşünmüyorum (K11).

Kredi borcum üniversite okuduğum dönemden mevcut ödemesi başladı. Ben işsiz olduğum için ödeyemiyorum. Ailemin ödemesini istemediğim için bekletiyorum. Şu an faiz işlemektedir. Borcumun olması beni stres ve üzüntüye itiyor. Bu borcu ödemek geleceğe karşı planlarımın başında yer alıyor (K12).

Kredi borcum yok. Beş-altı ay sonra Kredi Yurtlar Kurumu kredi ödemem var. Üniversite okuyarak hayata iyi bir gelir sağlayacağını düşünüyorum. Ama işsiz kalıyorsun ve KYK borcun oluyor. Böyle olunca da gelir kazanmayı bırak geride başlıyor insan (K17).

KYK kredisi var. Nasıl öderim bilmiyorum. Aileme bunu da ödeyin demek benim için çok zor olacak. O düşündürüyor. Üç-dört ay sonra bunun ödemeleri başlayacak. Bu borcu düşünmek işsizlik kadar zor bir süreç benim için. Birde bunun sıkıntıları ile uğraşıyorum (K18).

KYK kredim var, ödeyemiyorum. İşim olduğu dönemde öderim diye erteledim. Borcun zamanının yani KYK kredisinin yaklaşması beni derinden etkiliyor. Korkuyorum. Korkuyla yaşamak zorunda kalıyorum (K26).

Araştırma çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilen katılımcıların bazıları yükseköğretim eğitimlerini aldıkları dönemde ya KYK kredisi aldıkları ya da çeşitli finans kuruluşlarından eğitim kredisiyle borçlandıkları görülmüştür. Katılımcıların borçlanmasının nedenleri arasında; eğitim aldıkları dönemlerde ekonomik zorluklarla karşılaşmaları ve temel gereksinimlerin yanı sıra eğitimleri için gerekli olan mal ve hizmetlere ulaşamamaları yer almaktadır. Katılımcılar, eğitimlerini tamamladıktan sonra doğrudan işgücü piyasalarına katılım göstereceklerine inanarak borçlandırma içerisine girmişlerdir. Ancak çeşitli nedenlerle işgücü piyasalarından dışlanmış olmaları katılımcılar açısından çeşitli ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların karşı karşıya olduğu sosyal dışlanma olgusu derinleşmektedir.

Öte yandan katılımcıların yükseköğretim kademesinden mezun olmaları güvenceleri işlere ulaşabilmesinde yetersiz kalmaktadır. Katılımcılar bu çerçevede gerek seçme sınavları için özel eğitim kurumlarının kurslarına gerekse özel sektör firmalarının işe alım süreçlerinden talep ettikleri sertifikalara ulaşabilmek için çeşitli kurslara ihtiyaç duymaktadır. Ancak katılımcıların gelir yoksunluğu içerisinde olmaları ve ailelerinden temel gereksinimler noktasında destek almalarının getirdiği psikolojik sorunlara yenisinin eklenmemesi için özel eğitim kurumlarının dışında bırakılmaktadır. Katılımcılar işgücü piyasalarına katılım gösterebilmek için özel eğitim kurumlarına yönelmekte ancak yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı dışlanmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların yükseköğretim sürecinde eğitim çerçevesinde yaşadıkları sosyal dışlanma ve mezun olduktan sonraki süreçte yaşadıkları sosyal dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Okurken aldığım kredi, evden gelen para bazen de üç-beş kuruş alıyordum çalıştığım zamanlarda. Ama yetmiyordu yine. Aslında yabancı dil kursuna gitmek isterdim. Ama gidemiyordum. Bir de ben teknoloji dergisi takip ederdim bir tane. Ama belki bir senedir alamıyorum (K5).

Mesela kurslara gitmeyi düşündüm. Gitmek istediğim halde gidemediğim kurslar oldu. Hem Bursa'da değildi hem de maddi açıdan beni zor durumda bırakacak kurslardı o yüzden gidemedim (K6).

Eğitim hayatımda ara ara ekonomik sorunlar yaşıadım. Yurdun parasından sonra pek bir para kalmıyordu. Zorlanıyordum. Yabancı dil kursları ve yüksek lisans için eğitimler almak istiyordum. Bunları alma noktasında sıkıntılar yaşıadım (K7).

Şimdi yani çalışırken resim kursuna gidiyordum. Resimler de yapıyordum. Şimdi kursa gidemiyorum (K8).

İşsiz kalınca KPSS kursuna gitmek istedim. Üç bin beş yüz liradan başlayıp beş bin liraya kadar gidiyor. O paraları veremem. Bu yüzden gitmedim. Kendim evde video falan çalışıyorum. Kitap yerine de fotokopi falan tercih ediyorum (K9).

Eğitim hayatımda bir dönem ekonomik zorluklarla karşılaştım. Hatta bankadan kredi çekmek zorunda kaldım. Özel bir bankadan öğrenim kredisi çektim. Bu ekonomik zorluklar eğitim hayatımı da etkiledi kaçınılmaz. Yüksek lisans hayatıma bir süre ara vermeme neden oldu. Bir dönem çalışmak zorunda kaldım ve ara verdim. Yani altı-yedi ay kadar süreyle oldu. Bu süreçte satış danışmanlığı gibi yani garsonluk ve marketlerde çalıştım. Yabancı dil ve özel dans kurslarına gitmek istedim. Gidemedim (K11).

Eğitimi tamamladığım bölüm ile ilgili kurslara gitmek istiyorum. Eğitim hayatımda bu mümkün olmadı çünkü sadece kendi ihtiyaçlarımı giderecek derece maddi gelirim vardı, devletten aldığım kredi ve ailemin gönderdiği aylıkla geçinmeye çalışıyordum. Üçüncü sınıfta KPSS kursuna gitmek istemiştım fakat mümkün değildi. Günümüzde ise bu durumda daha da zor ailem kendini zor geçindiriyorken sertifika almak, eğitim almak maddi açıdan mümkün değil. Bu durum eğitim kurumlarından dışlanmış hissediyor. Herhangi bir kursa gitmek demek yeni arkadaşlıklar demek ya da normal hayatta gitme gereğın olmayan kafeler demek, bulunduğum şehirde belediyenin sertifika verme kursları da var ücretsiz de oluyor, dediğim gibi toplumsal dışlanma hissettiğim için insanlardan uzaklaşıyorum (K12).

Okuduğum bölüm mimarlık fakültesi bilirsiniz ki diğer bölümlerde kitap, defter olurken bizde bunların dışında pafta, maket, malzeme, çıktı vb. şeyler olmakta, bundan dolayı her seferinde hesap yaparak hareket etmek durumundaydım. Eğitimime ara vermedim fakat derslerimin az olduğu dönemi fırsat bilerek dönemlik kafede garsonluk yaptım. Daha sonra özel bir büronun kısa sürelik arazide yapmış olduğu bir çalışma vardı ona katıldım. Kurslara katıldım tabi hepsine katılma şansım olmadı özellikle ücretli kurslara maddi imkanlar nedeniyle katılma şansım olmadı. Arkadaşlarınız gidip kendini geliştirirken sizin gidememe durumunuz kendimi kötü hissetmeme neden oldu(K16).

KPSS kursuna gitmeyi düşünüyordum. Fiyatlar çok pahalı olduğu için gidemedim. Mesela bazı özel okullar Türkçe öğretmeni olduğum halde ikinci bir yabancı dil istiyorlar, mülakatlarda da bu isteniyor. Hem onun için hem de kendim için İngilizce kursuna gitmeyi düşünüyorum. Ama çok zor. Yani aslında yıllarca İngilizce eğitimi alıyoruz ama işe yaramıyor. Devlet adam akıllı İngilizce sağlasa bu olmayacak. Bu durum aslında şunu hissettiriyor eğitim hep en temel haklardan birisi ama paran yoksa o bile yok (K17).

İşçi bir ailenin çocuğı olarak ailemin yaşadığı şehirde üniversite okumak zorunda kaldım. Nedeni basit, farklı bir şehirde okumak çok maliyetli. Başka bir şehirde okumama rağmen ekonomik sıkıntılar yaşıadım. Öğrenciyken de istediğim her şeyi de elde edemiyordum ki. Bu her şey yanlış anlaşılmasın. Her insan sene

de üç oyuna iki konsere gitmek ister. Şimdi KPSS çalışıyorum. Kursa gitmek isterdim ama çekindiğim için aileme söylemeye, evde videolar vasıtasıyla çalışıyorum (K19).

Eğitim hayatında ekonomik sıkıntılar ile karşılaştım. Üzerinden gelebilmek için çeşitli işlerde çalıştım. Şimdi ailem, benim KPSS'ye çalışmamı istedi. Araştırdım kurs fiyatları ortada ben de kursa gitmeden disiplinle çalışmam. O nedenle gidemedim. Üniversitelerin fazla oluşu zor durumda bırakıyor insanları, herkes üniversite mezunu. O yüzden farklı olmak zorunda kalıyor insan. Farkı ya dil ile ya da programlar bilerek katar insan. O da ayrıca para demek. Oradasınız bir aileden geliyorsa öğrenciyken onları elde etmek zor (K20).

Her öğrenci gibi eğitim hayatımda ekonomik zorluklarla ben de karşılaştım. Zorunlu ihtiyaçlarımı karşıladıktan sonra kendime bir şey kalmıyordu. Bazı zamanlar ev sahibinden kaçırıyordum, param bitmesin diye okula gitmiyordum. Veyahut aç kalacak olduğunu bilsen de canımın çektiği bir şeyi tüketiyordum. Yarın aç kalacağımı bile bile. Açlık sıkıntısı, maddiyatımı sürekli yetecek mi diyerek düşünme ve insanlardan para istemek eğitim hayatımda karşılaştığım en büyük sorunlar arasında. Gezip eğlenemiyordum. Bir dönem ekonomik zorluklar yüzünden garson olarak çalışmaya başladım. Hatta okulum da uzuyordu o dönem. Uzamaması için çok çalıştım. Kendimi geliştirmek için birçok sertifika aldım. Yeni sertifikalar almak isterim ama ek maddiyat çıkmasın diye kurslara gitmiyorum. Mesela yabancı dilimi geliştirmek için İngilizce kursuna veya KPSS'ye gireceğim ama evde çalışıyorum bir dershaneye gitmek isterdim. Çünkü verecek bir param yok. Böyle olunca insan eğitimden bile dışlanıyor. Aynı zamanda da açıktan bir bölüm okuyorum. Açık öğretim sisteminin harç parası iki yüz elli lira. İkisi arasında tercih yapmak zorunda kalıyorum. Zira ikisine de yetecek ekonomik gücüm yok. İki tercih arasında sıkışıp kalıyorum aslında. Ayrıca her ay aldığım edebiyat dergileri veya sınava hazırlandığım için soru bankası almak isterim ama alamıyorum. Bunların hepsi maddiyata dayalı. Hep tercih yapmak zorunda oluyorum (K21).

Eğitim hayatımda ekonomik sıkıntılar yaşadım. O dönemde de şu an yaşadığım sıkıntılar vardı. Ama o dönemde KYK kredisi aldığım için bu kadar yani şimdiki gibi çok ekonomik sıkıntılar yaşamıyordum. Ben şimdi KPSS kursuna gidiyorum en ucuz kursa kayıt olmak zorunda kaldım. Daha iyi kurslar vardı gidemedim ekonomik olarak zor duruma sokardı. Onun dışında sınava hazırlanıyorum yeni kaynak kitapları almak istiyorum, çok pahalı o yüzden fotokopi kullanmak zorunda kalıyorum (K26).

Katılımcıların yükseköğretim kademesinde eğitim gördükleri süreçte sosyal dışlanmanın çeşitli boyutlarıyla karşılaştıkları görülmüştür. Katılımcıların öğrenci oldukları dönem karşılaştıkları sosyal dışlanma deneyimleri, temel gereksinimler ve eğitim için gerekli olan kitaplar ve materyaller çerçevesinde şekillenmiştir. Katılımcılar öğrenci oldukları süreçte karşılaştıkları sosyal dışlanmayı aşabilmek için işgücü piyasaları içerisinde güvencesiz bir şekilde istihdam edilmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme ise, karşı karşıya kalınan sosyal dışlanmanın boyutlarını arttırmıştır. Ayrıca mezuniyetle birlikte işgücü piyasalarına katılım gösterememeleri veya katılım

gösterip kısa bir süre sonra işten çıkarılmaları katılımcıları güvenceli işlere ulaşabilmek için yeniden eğitim sürecine dahil olmaya itmiştir.

Katılımcılar, özellikle KPSS sınavı için gerekli olan kurslara gitmeyi istediklerini ifade etmiş ancak gelir yoksunluğunun sözü edilen kurslara gitmeyi engellediğini vurgulamışlardır. K18 bu süreci şu şekilde deneyimlemiştir: *“Kurslara gitmek isterim. Kurs ama adı üstünde okul değil ki bedava olsun. Paralı hepsi o da şimdi zor. Zaten beş yıl dışardaydım. Bir yıl hazırlık, dört yıl okul. Babam işçi maaşıyla okuttu. Altı ayda askerlik eklendi. Babam resmen benim için çalışıyor. Şimdi üç bin beş yüz-dört bin lira dil kursu için isteyemem. O yüzden gitmek istediğim kurslara gidemiyorum.”* K18’in ifadeleri çerçevesinde yükseköğretim kademesinde eğitim almanın maliyetinin yüksek oluşu ve mezuniyet sonrası gidilmek istenilen kursların aile ekonomisi üzerinde bir baskı oluşturması özel eğitim kurumları tarafından sunulan kursların dışında kalmasına neden olmuştur.

Bu çerçevede Neo-liberalizmle birlikte bir taraftan eğitimin kamusal bir hak olmaktan uzaklaşması katılımcıların öğrencilik süreçlerinde deneyimledikleri sosyal dışlanmaya, mezuniyetle birlikte istihdamdan dışlanmalarının eklenmesiyle sözü edilen deneyim derinleşmektedir. Zira işgücü piyasalarında yer alan işverenler, eğitilmiş gençlerden *“çeşitli sertifikalar, yabancı dil ve bilgisayar program sertifikaları”* istemektedir. Ancak katılımcıların sözü edilen taleplere ulaşamaması ilerleyen süreçlerde de işgücü piyasalarına katılım göstermelerinin önüne set çekmektedir.

3.2.2. Sağlık Hizmetlerinden Dışlanma

Sağlık hizmetleri 1970’li yıllara kadar farklı refah rejimlerine sahip olan ülkelerin tamamında, refah devletinin asli görevleri arasında yer almıştır. Bu çerçevede gerek eğitim gerekse sağlık kurumu, *“işverenlerin ihtiyaç duyduğu işgücününün hazırlanması, devamının gelmesi ve yeniden üretiminde”* rol oynamıştır (Sönmez, 2017: 15).

Ülkeler çeşitli düzenlemeler ve sistemlerle yurttaşlara sağlık hakkını sağlamaktadır. Sağlık hakkının yurttaşlara sağlanmasında Koray’a (2020: 180) göre üç yol bulunmaktadır: *“İlk olarak, devletin yurttaşlara sağlık güvencesi sağlamasıdır; finansmanı da vergiler yoluyla gerçekleşir. İkinci olarak, yurttaşların bağlı bulunduğu sosyal güvenlik sisteminin bunu karşılamasıdır ki, burada asıl finansman çalışma çerçevesinde yurttaşların ve işverenlerin ödediği primler olmaktadır. Üçüncü olarak ise, yurttaşların sağlık hizmetini piyasadan satın almasıdır.”* Bu çerçevede refah devleti

anlayışı, sağlık hakkının meta olmaktan çıkarılması amaçlanmış ve yurttaşların tamamına devlet eliyle sağlık hakkının sağlanması ve kamu hizmeti olarak sunulması hedeflenmiştir. Ancak 1970’li yıllarda Neo-liberal ekonomi politikalarının kabul görerek birden fazla ülkede benimsenmesi çerçevesinde, özellikle merkez ülkelerde 1990’lı ve 2000’li yıllarda sağlık “*piyasalaşmış, özelleşmiş ve ticarileşmiş*” ve sağlık, kamusal bir hizmet olmaktan uzaklaşmıştır. Türkiye açısından da sağlığın dönüşüm geçirmesi 2000’li yılların başlarında gerçekleşmiş ve Türkiye’de sağlık piyasalaşarak kamusal bir hizmet olmaktan çıkmıştır. Bu durum ise, toplum içerisinde sağlık sisteminin dışında kalan yurttaş sayısını genişletmiştir (Sönmez, 2017: 25-30).

Öte yandan sağlık hakkıyla sosyal dışlanma arasında Sapançalı’ya (2005a: 183) göre “*karmaşık*” bir ilişki bulunmaktadır. Sağlık, doğrudan istihdamla ilişkilidir. Bireyin istihdamdan dışlanması aynı zamanda sağlıktan dışlanması anlamına gelmektedir. Türkiye’de süreç içerisinde tüm yurttaşlara sağlık hakkının sağlanması için çeşitli düzenlemeler yapılmasına karşın gerek geçmiş dönemlerde gerekse günümüzde toplumun tamamını kapsayan sağlık sistemi bulunmamaktadır. “*2006 tarihli 5510 Sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu*” ile tüm yurttaşları kapsayacak “*zorunlu ve eşitlikçi bir genel sağlık sigortası (GSS) sistemine geçilmiştir.*” Yapılan düzenlemeyle birlikte GSS sistemi 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. Yurttaşlar, GSS primlerini ödeyerek “*Temel Teminat Paketi*” kapsamında yer alan sağlık hizmetlerinden faydalanabilmektedir. Bir diğer ifadeyle GSS sistemi, “*Temel Teminat Paketi*” kapsamında yer alan sağlık hizmetlerini yurttaşlara sunmaktadır. Ancak Temel Teminat Paketi kapsamında yer alan sağlık hizmetleri yurttaşların ihtiyaç duyduğu hizmetlerin tamamını karşılamamaktadır. Bu durum ise, yurttaşların ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerine GSS sistemi üzerinden ulaşmalarına, dolayısıyla da ülkede faaliyet gösteren özel sağlık sigorta kuruluşlarının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede refah devleti kazanımlarından olan sağlık hakkı, hak olmaktan çıkarak birer meta haline gelmiştir. Ayrıca GSS sisteminin prim ödeme çerçevesinde inşa edilmesi, gelirden yoksun yurttaşları sağlık sisteminin dışında bırakmaktadır. GSS sisteminde primlerin tahsilatında çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Primlerini ödeyemeyen yurttaşlar sağlık hizmetlerinin dışında kalmaktadır (Erol ve Özdemir, 2018: 125-126).

Koray’ın (2020: 180) ifadeleriyle Türkiye’de yurttaşlar sağlık alanında üç sorunla karşılaşmaktadır. Koray’ın ifade ettiği sorunlar, “*sağlık sigortasının dışında kalanlar bir*

diğer ifadeyle, sağlık açısından hiçbir güvencesi olmayanlar, sağlık hizmetlerinin hem nicelik hem de nitelik olarak yetersizliği ve sağlık hizmetlerinin piyasalaşması çerçevesinde ortaya çıkan sorunlar” şeklinde sıralanmaktadır.

Katılımcıların sağlık hizmetlerinden dışlanmayı deneyimlediği görülmüştür. Katılımcıların sağlık hizmetlerinden dışlanmasında istihdam içerisinde yer almamaları önem taşımıştır. Katılımcıların gelirden yoksun olmaları nedeniyle GSS primlerini ödeyemedikleri için sağlık hizmetlerinden dışlanmaktadır. Bu çerçevede katılımcıların sağlık hizmetlerinden dışlanma deneyimleri aşağıda gösterilmektedir:

Kadın olduğum için babam üzerinden bakılıyorum (K2).

Primleri deyemiyorum. Birikiyor. İleride işim olduğunda silinmezse borç, öderim. Daha önce silmişler belki bizimkileri de silerler. Bugüne kadar büyük bir sağlık problemiyle karşılaşmadım. Onun dışında kırgın olduğum zamanlar oldu. Özellikle bir-iki ay önce arkadaşımın ilaçları vardı o da aynı ben gibiydi. Aynı ilaçları içtim bir haftada geçti. Doktora gitmedim hiç (K5).

Geçen ay grip oldum. İşsiz olduğum için gidemedim hastaneye. Gemeyince hemşire arkadaşım vardı ona sordum. O birkaç ilaç verdi öyle atlattım (K9).

şu an GSS primlerini düzenli olarak demiyorum. Çok büyük hastalıklarda doktora gidiyorum, ama kk grip, soğuk alđnliđı gibi hastalıklarda sağlık ocaklarını kullanıyorum. İlaçları cretli yani parayla alıyorum. Ama büyük hastalıklarla karşılaştığında durum ne olur bilmiyorum. Mesela büyük bir hastalık veya bir kaza durumunda tabi ki büyük sıkıntı olacağını biliyorum. O yüzden biraz çekiniyorum. Büyük bir hastalığım çıkarsa nasıl karşılayacağım dediğim oluyor. Yani düşünsenize bir kaza atlattığımızda veya ciddi bir hastalıkta tamamen creti kendimiz karşılayacağız. Bu aile ekonomisi için büyük bir sıkıntı oluşturur (K11).

Babamdan olan sosyal gvencemle tedavi oluyorum. Almam gereken ilaçların fiyatı özel ödeme olarak çıkıyorsa alamıyorum. Devletin karşıladıklarında yüksek fiyatlar çıkmadığı için kredi kartı veya nakit parayla ödemesini yapıyorum (K12).

GSS demiyorum. Gitmiyorum doktora, daha doğrusu gidemiyorum (K14).

GSS primlerini ilk iki-üç ay dedim. Sonrasında deyemiyorum ve borç birikiyor. Tedavi için nasıl bir yol izlerim hiç bilmiyorum inanın (K18).

GSS primlerini demiyorum, yirmi beş yaşından kk olduğum için. Bir sene içinde iş bulacağım ya da hasta olmayacağım. Her ay belli bir miktar parayı oraya ödeyemem ki işsiz olursam. Aileme bir de bunu ödeyin diyemem (K25).

GSS primlerini bazen ödüyorum bazen demiyorum. Sekiz-dokuz aydır demiyorum. Büyük bir hastalık yaşamadım. Kk hastalıklarda da doktora gitmedim. Kendi paramla eczaneden ilaç aldım. Paramın yetmediği zamanlar oluyor, zamana bırakıp geçmesini bekliyorum (K26).

Katılımcıların bazı katılımcıların ailelerinin sağlık sigortasından yararlanmaları sağlık hizmetlerinden dışlanmasına engel olmaktadır. Ancak sağlık hizmetleri çerçevesinde muayene olanağına erişen katılımcıların ilaçlar için gerekli ödemelerde zorluk çektiği görülmektedir. K13 bu süreci şu şekilde deneyimlemektedir: *“Hasta olduğum zamanlarda devlet hastanesine veya üniversite hastanesine gidiyorum. Ailem aracılığıyla yararlanıyorum. Geçen midemde bir rahatsızlık yaşadım. Hemen doktora gittim. Dört tane ilaç yazdı. Eczaneye geldim, muayene bedeli ilaçların yüzdeliği falan derken altmış liraya yakın tuttu. Sonrasında kalan günleri tabiri caizse belimi doğrultamadım.”* Ayrıca GSS primlerini ödeme gücü olmayan katılımcılar ise, sağlık hizmetlerinin tamamen dışında kalmaktadır. Bu çerçevede katılımcılar karşılaştıkları herhangi bir sağlık probleminde enformel dayanışma mekanizmalarından destek almakta veya süreç içerisinde problemin kendiliğinden geçmesini beklemektedir.

Sağlık hizmetlerinden dışlanan katılımcılar, içerisinde oldukları durumdan dolayı endişe etmekte ve sağlık problemleri psikolojik sorunlarla birleşmektedir. Sözü edilen durumu K22 şu şekilde özetlemektedir: *“Kendimi hiç sağlıklı hissetmiyorum. Hem fiziksel hem de psikolojik olarak sağlıklı değilim. Fiziksel olarak insanın hasta olduğu zaman yaşam enerjisi kalmıyor. İlaçlarını kullanıp iki-üç gün yatıp dinlenmek gerekiyor. Ancak o sırada besin takviyesini almadığım ve vitaminlerimi alamadığım için bir haftayı buluyor. O bir hafta içerisinde zaten bir şey yapamıyorum. İlaç ücretleri işin içine girince yine sıkıntı oluyor. Çünkü hastane ücretsiz olsa da ilaçlara ücret ödüyorum. İlaç ücretlerine para bulamıyorum. Aslında hastanede ücretsiz değil. Eczaneye gittiğim zaman muayene ücretini ödemek zorunda kalıyorum. Zaten herhangi bir sağlık problemiyle karşılaştığımda önce kendi kendine geçmesini bekliyorum. Çünkü ilaçlara para dökmek istemiyorum. Sonrasında geçmiyor, hastaneye gidiyorum. Ayrıca hasta olduğumda ilaçları temin edemediğim dönemlerde oldu. Yani hasta bir hayvan gibi çaren yok ve bekliyorsun. Bu durum insanın daha fazla öfke duygusunu hissetmesine neden oluyor. Hastayım, hiçbir şey yapacak halim yok, ilaçlara ulaşamıyorum ve büyük bir öfkeye sürükleniyorum. Öfke tek bir yöne değil ama her yöne, iş bulamadığım ve bu mesleği seçtiğim için kendime, iş bulamadığım için başkalarına, bunları sağlamadığı için devlete ve en alakasız insana bile öfkeleniriyor. Böyle olunca insan ister istemez sağlık hizmetinden dışlanıyor. Aslında bu benim sosyal hakkım en azından bir kısmı. Ancak buna bile ulaşamadığım için öfkeleniyorum.”* K22'nin ifadeleri çerçevesinde sosyal

dışlanmanın çeşitli boyutlarının iç içe geçtiği görülmektedir. Zira sosyal dışlanma olgusu çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir. K22'nin de sosyal dışlanma deneyimi, istihdamdan dışlanmayla başlamakta temel gereksinimlerden dışlanmayla devam etmektedir. Temel gereksinimlerden dışlanma ise, çeşitli sağlık problemlerini beraberinde getirmektedir. Katılımcının gerek ailesinden ekonomik destek almaması gerekse ailesinin sağlık güvencesinin olmaması katılımcıyı sağlık hizmetlerinin dışında bırakmaktadır.

Öte yandan Koray'ın (2020: 180) ifadeleri çerçevesinde yukarıda da değinilen Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin nicelik bakımından yetersiz oluşu K10'un sağlık hizmetlerinden yararlanmasını engellemektedir. Katılımcının sağlık hizmetlerinden dışlanmasında, Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardan sonra sağlığın metalaşma süreci etkili olmaktadır. Devlet hastanelerinde muayene için randevu alamayan bireyler, özel hastanelere yönelmektedir. Ancak özel hastanelerin ise, muayene fiyatlarının katılımcıların ifadesiyle yüksek oluşu katılımcıları sağlık hizmetlerinin dışında bırakmaktadır. K10 sağlık hizmetlerinden dışlanma deneyimini şu şekilde değerlendirmektedir: *“Babam üzerinden yararlanıyorum. Ancak devlet hastanelerinden ne telefonla ne de internet üzerinden randevu almak çok zor. Özel hastanelerde çok pahalı. Babam üzerinden yararlısam da randevu alamadığım zaman bazen aman geçer deyip ertelediğim rahatsızlıklar oldu.”*

Katılımcıların sağlık hizmetlerinden dışlanmalarında, istihdamdan dışlanmaları çerçevesinde gelirden yoksun olmaları ve sağlık hizmetlerine ulaşmanın çalışma çerçevesinde inşa edilmesi rol oynamaktadır. Bu çerçevede katılımcılar yukarıda değinilen nedenlerle ya muayene olamamakta ya da muayene olsa da ilaç için ödenmesi gereken katılım ücretlerini ödeyememektedir.

3.2.3. Sosyal Güvenlikten Dışlanma

Bireyler, doğumdan ölüme kadar geçirdikleri yaşam sürecinde *“hastalık, yaşlılık”* gibi doğal risklerin yanı sıra *“kaza, doğum, engellilik ve işsizlik”* gibi risklerle karşılaşma olasılığıyla yaşamaktadır. Sözü edilen risklere karşılaşan bireyler, güvenceye ihtiyaç duymaktadır. Bireyin işsizlik veya hastalık riskiyle karşılaştığında geliri kesileceği için ekonomik olarak güvencesiz kalacaktır. Bu çerçevede özellikle Sanayi Devrimi sonrası işçi sınıfının genişlemesiyle *“sosyal sigorta uygulamaları”* işçi sınıfının karşılaşacağı riskleri en aza indirmek için uygulamaya konulmuştur (Koray, 2020: 324). Sosyal sigorta uygulamaları, sosyal güvenliğin başlangıcı sayılmaktadır. Sosyal sigortalar, *“olumlu ve*

üstün özelliklerine rağmen çalışanların ancak prim ödeyerek sisteme dahil olabildikleri, karşılıklılık (öde ve faydalanan) ilkesine göre şekillenmekte prim ödeme gücü olmayanları dışarıda bırakan bir uygulamadır.” Ancak *“vergilerle finanse edilen”* ve sosyal güvenliğin dışında kalan bireylere sosyal güvence sağlamak amacıyla *“kamu sosyal güvenlik harcamalarıyla”* sosyal güvenlik sistemi geliştirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası birden fazla ülkede keynesyen politikaların kabul görmesi ve İngiltere’de *“Beveridge Planı”* olarak isimlendirilen plan çerçevesinde kamu sosyal güvenlik harcamalarıyla sosyal güvenliğin dışında kalan bireyler güvence altına alınmıştır. Bu süreç birden fazla ülkede 1970’li yıllara refah devletinin dönüşümüne kadar devam etmiştir (Alper, 2017: 222).

Neo-liberal politikaların kabul görmesiyle birlikte 1945-1970 arasında genişleyen sosyal güvenlik sistemleri 1970’lerden günümüze kadar olan süreçte dönüşüme zorlanmış ve birden fazla ülkede risklerin kapsamı daralmış veya riskler çerçevesinde sosyal güvenceden yararlanma şartları zorlaştırılmıştır. Türkiye’de de sosyal güvenlik sisteminin dönüşüm süreci ise, 1990’lı yıllarda başlamıştır. *“1999 tarihli 4447 sayılı Kanunla başlayan süreç 2006 yılında yürürlüğe giren 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunuyla ve 2008 yılında yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunuyla”* devam etmiştir. Ancak Türkiye’de sosyal güvenlikte yaşanan dönüşüme karşın sorunların tamamıyla ortadan kaldırıldığı söylenmemektedir. Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin istihdam çerçevesinde sosyal güvence sağlaması sorunların odak noktasını oluşturmaktadır (Alper, 2017: 238; Gökbayrak, 2010: 143).

İşsizliğin yapısal bir sorun olduğu günümüzde sosyal güvenceden dışlanan geniş toplum kesimleri bulunmaktadır. Türkiye’de de bireyler istihdamın dışında kalarak, sosyal güvenceden dışlanmayı deneyimlemektedir (Sapançalı, 2005a: 192). Katılımcıların istihdamdan dışlanmış olmaları nedeniyle sosyal güvenceleri bulunmamaktadır. Katılımcıların sosyal güvenlik dışlanma deneyimlerinde geleceğe yönelik belirsizlik öne çıkan sorun alanlarının başında gelmektedir. Ayrıca katılımcılar, sosyal güvenlik sistemlerinin dışında olduğu için sağlık hizmetlerine de ulaşamadıklarını belirtmektedirler. Katılımcıların sosyal güvenlik dışlanmaları, belirsizlik ve güvencesizliği getirmekte, belirsizlik ve güvencesizlikse psikolojik sorunlara neden olmaktadır. Nitekim dışlanma çerçevesinde deneyimlenen psikolojik sorunlar toplumla olan bağları zayıflatarak, sosyal bütünleşmenin önüne set çekmektedir. Sosyal

güvenlikten dışlanma deneyimleri hakkındaki katılımcıların görüşleri aşağıda gösterilmektedir:

Sosyal güvenlik şimdilik yok. O yüzden emeklilik zor görünüyor. Güvencesizlik ilk başlarda tedirgin ediyordu ama şimdi etmiyor artık. Gelecekte ziyade günü düşünüyorum. Bir an önce iş bulup burada kendi başıma çareme bakmak istiyorum (K5).

Sosyal güvencenin olmayışı çok korkunç bir şey aslında. Sürekli insan ne olacağını düşünüyor (K7).

Sosyal güvenceyi düşünmeye fırsat yok aslında daha önemli şeyler var, onları düşünüyor insan. Kira, mutfak masrafları, faturalar cep harçlığı gibi. Bunlardan sıra gelmiyor. Çünkü sosyal güvenlik, geleceği ilgilendiriyor. Günümüz aydın mı da geleceği düşünelim (K9).

Herhangi bir sosyal güvencem yok. Ancak babam ve annem çalıştığı için onlardan sağlık ile ilgili yararlanıyorum. Ama kendimin geleceği için en kısa sürede sigortalı iş bulmam gerekiyor. Çünkü her geçen gün emeklilik zorlaşıyor. Kısa sürede işe girip prim doldurmam gerekiyor. Eğer dolduramazsam emeklilik mezarda olacak gibi. Hayatımın sonuna kadar çalışmak istemiyorum (K13).

Sosyal güvencemin olmayışı tedirgin ediyor. Şimdi bu haldeyim. Eğer atanamazsam özel sektörde çalışacağım. Özeline koşulları ortada, emekli olmak bizim nesil için çok zor. Aslında işe sahip olmak zor. Emeklilikten önce o yüzden güvenceyi emeklilikten ziyade iş anlamında bulmak lazım (K14).

Sosyal güvencem yok. İş bulursam ve atanırsam olur. Benim gibi milyonların olması, benim durumumda olması geleceğe yönelik mutsuzluğa düşürüyor(K17).

Sosyal güvence adı üstünde güvence yani hem geleceğe hem şimdiki güvence. Bu durum şimdi değil ileride etkisini gösterecek (K18).

Sosyal güvencem şimdilik yok. Gelecek için taşlar koymak gerekir. Çünkü sosyal güvence geleceğin güvencesidir. Ama şimdi geleceğe dair bir güvence sağlayamamak ürkütücü. Yaşlılıkta emeklilik için sosyal güvence şart. Ancak içinde olduğum zora sokuyor (K19).

Sosyal güvencem şu an için yok, ileride ne olur bilmiyorum. Korkuyorum aslında, mesela annem ile babamın bakıyorum emeklilik için şu kadar günümüz var diyorlar. Benim için o günler çok uzak. Çünkü yirmi yedi yaşına geldim hâlâ işim yok. Emeklilik o yüzden hele bir de atanamazsam çok zor (K24).

Sosyal güvencesizlik de aslında gelecek ile ilgili bir durum. Büyük ihtimal asker ya da polis olmak gibi bir düşüncem var. Çünkü özel sektörde iş garantisi yok. Aldığı paralar ortada. Nereye kadar böyle devam etsin. En azından iyi maaş, emeklilik olur. Evlenmek isterim her insan gibi. Bu paralar ile nasıl evleneyim. Kendi güvencem olmadığı için aile bile kuramıyorum. Toplumda erkek olmanın insana yüklediği sorumluluklar var. Bu yüzden düzenli iş bulmak gerekiyor. Günü kurtararak, ailemin gönderdiği parayla nereye kadar. Bazen ömür boyu böyle olacağımı düşünüyorum. Korkutucu oluyor (K25).

Herhangi bir sosyal güvencem yok. Sosyal güvencenin olmayışı umutsuzluk demek. İnsanın geleceğe umut ile bakabilmesi için bir güvenceye ihtiyacı var. Güvence olmazsa umut nasıl olsun ki. Korkutucu bu yaşa gelip aile parasıyla var olmak. Nasıl gelecek planı kurayım ki (K26).

Katılımcıların sosyal güvenlik dışlanma deneyimlerinde güvencesizlik öne çıkmaktadır. Güvencesizliği sadece sosyal güvenlik ve iş güvencesi olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Katılımcıların da ifade ettiği gibi güvencesizlik, yaşamlarının tüm noktasında -evlilik kararları ve meslek tercihleri gibi- kendisini göstermektedir. K1 güvencesizlik deneyimini şu şekilde açıklamaktadır: *“Güvencesiz hissediyorum. Özgüvenim var, bir şeyler yapabileceğimi biliyorum ama. Ülke o kadar çabuk değişiyor ki. Sabah bir kalkıyorsunuz her şey değişiyor. Korku ile yatıyorum her gece.”* Ayrıca sosyal güvenlik, bireyin gelecekte karşılaşacağı riskler karşısında güvence sağlamaktadır. Ancak katılımcıların şu an sosyal güvenlik dışlanması geleceklerinin de güvencesizliği anlamına gelmektedir. Bu çerçevede K21 bu süreci şu şekilde özetlemektedir: *“Kendi sosyal güvencem ve geleceğe yatırımım yok. Bu durum gelecek kaygısı oluşturuyor. Belli bir yaş skalası var bir de. Bunun korkusunu ve kaygısını yaşıyorum. Dibe çökmeme ve daha da derine inmemem sebep oluyor. Bir şeylere geç başlayacağım için emeklilik süreci de geç gelir. Şu an istemiş olduğum hayatı yaşamıyorum. Mesela şöyle anlatayım, meslek-iş sahibi insanlar emeklilik hayali kurar. Bense emeklilik hayali bile kuramıyorum. Önceden düşündüğümde daha farklı planlarım vardı ama şu an gerçekten emekli olacak mıyım belli değil. Yani emeklilik insanın çalışıp kazandıktan sonra elde ettiği ve huzura eriştiği şey olarak düşünülebilir. Ben kendimi huzura erişemeyecek olarak düşünüyorum.”*

Katılımcıların sosyal güvenlik dışlanma deneyimleri, güvencesizlik ve belirsizliğe neden olmaktadır. Sözü edilen sorunlar ise, kişilerin geleceğe yönelik beklentilerini yok etmektedir. Bu durum ise, eğitimli genç işsizlerin deneyimlediği sosyal dışlanma olgusunu derinleştirmektedir.

3.3. SİYASAL DIŞLANMA

Sosyal dışlanma siyasal alanda da kendisini göstermektedir. Bireyler, sosyal dışlanmanın siyasal boyutunu deneyimlemektedir. Bireylerin siyasal alandan dışlanması çeşitli nedenlerle gerçekleşmektedir. Birey, bir taraftan göçmen ve azınlık olduğu için siyasal süreçlere katılım gösteremez iken, diğer taraftan da siyaset karşıtı bir tutum içerisine girerek siyasal süreçlerden uzaklaşmaktadır (Wolfe, 1995: 93). Bu tez

çalışmasının katılımcılarını oluşturan eğitimli genç işsizler de siyasal süreçlere katılım göstermediğini ve siyaset kurumundan uzaklaştıklarını vurgulamışlardır.

Katılımcılarının siyaset kurumundan uzaklaşmalarında istihdamdan dışlanmaları önem taşımaktadır. Bora'nın (2017e: 117) ifadeleriyle işsizlik, bireye “*yalnızca geçinme gücü, borçlanma ve yaşam standartlarının düşmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda insanların duygu dünyalarını ve kendilik algılarını etkileyerek dönüştürmekte ve topluma katılmanın*” önüne setler çekmektedir. Bu çerçevede eğitimli gençlerin siyaset kurumuna katılım göstermemesinde ve ilgi duymamasında istihdamdan dışlanmaları etkili olmaktadır. Zira birey, işgücü piyasalarına katılım göstererek çalışma ortamında, meslektaşlarıyla veya diğer çalışanlarla siyasal tartışmalar yaparak siyasal süreçlere katılım gösterebilir. Ayrıca bir taraftan istihdamın bireye sağladığı güvence, bireyi siyasal süreçlerde aktif olarak katılım göstermeye teşvik etmektedir. Diğer taraftan da istihdamın getirdiği güvence ve özgüvenle birlikte kendi siyasal görüşlerinin önemsendiğini ve kabul gördüğünü düşünen birey, siyaset kurumu içerisinde önem taşıdığı inancı yükselerek siyasal süreçlere olan ilgisi artmaktadır (Bay ve Blekesaune, 2002: 133).

Eğitimli gençler arasında işsizliğin yaygınlaşmasıyla birlikte kariyer beklentilerinin azalması, siyasal dışlanmanın önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Serdar vd. (2013) yapmış oldukları çalışmada işsizliğin “*düşük siyasal güven ve siyasal ilgisizliğe*” neden olduğunu ve süreç içerisinde bireylerin siyasal dışlanmayı deneyimlediklerini belirtmektedir. Bu çerçevede düşük siyasal güven ve siyasal ilgisizlik; “*siyasal kurumlara düşük güven, siyasal sorunları takip etmeme, düşük düzeyde siyasal katılım ve zayıf siyasi sosyalleşme*” şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcıların bazıları da siyaset kurumuna güvenmemekte, siyasal süreçlere katılım göstermemekte ve yaşam içerisinde karşılaşılan ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde siyaset kurumunun yetersizliğinden söz etmektedir. Bu çerçevede aşağıda katılımcıların siyasal dışlanma deneyimleri gösterilmektedir:

Siyasi partiye üye değilim. Görüşlerimi yansıtacak herhangi bir siyasi partiye denk gelmedim. O yüzden üye olmadım (K1).

Siyasi duruşun iş bulmada etkili olduğunu düşünüyorum. Siyaset mekanizmasına güvenim azaldı. Siyasilerin niçin orada olduklarını unuttuklarını düşünüyorum. Toplumda büyük bir kriz var şu anda (K4).

Siyasete güvenmiyorum. Uzun zamandır işsizim bir tane siyasi işsizlere yönelik bir şey yapmıyor (K5).

Herhangi bir siyasi partiye üye değilim. Yalnızca son belediye seçimlerinde oy kullandım. Ondan önceki milletvekili seçiminde oy kullanmadım sanırım. Hatırlamıyorum tam olarak. Çünkü siyasi partilerin vaatleri bana cazip gelmedi açıkçası. Hiçbirisi beni ifade eden politikaları yok ve söylemleri de aynı şekilde. Bu durum beni toplumsal olarak dışlanmış hissettiriyor. Çünkü benim düşüncelerimi dile getiren bir siyasi karakterin olmadığını görmek komple dışlanmış gibi hissettiriyor. Mevcut siyasi partilerin gençlere yönelik politikalarının olmayışı veya üretilen politikaların uzun vadeli olmayışı etkili oluyor aslında. Var olan politikalar hep günü kurtarmaya bu durum benim açımdan çok saçma. O yüzden oy kullanmak veya üye olmak istemedim (K6).

Üye değilim öğretmen olduğum için olmadım, ama öğretmen olmasam da üye olmam. Siyasetin var olan sorunları çözmek gibi bir amacı olmalı. Bizim ülkede böyle değil çözüm üretmiyor. O yüzden son iki seçimdir oy bile kullanmıyorum. Babam falan kullan diyor. Hangisine vereyim hepsi aynı. Çözüm diye sundukları çözümsüzlük. Atanamayan öğretmen/sağlıkçı/ekonomist bu mesleklerin başına atanamayan ekleyen başka ülke yoktur sanırım. Bu yüzden siyasetten de uzaklaştım doğal olarak oy da vermiyorum (K14).

Herhangi bir siyasi partiye veya derneğe üye değilim. Oy kullanıyorum. Son 3 seçimde boş veya geçersiz oy kullandım. Bunun birçok nedeni var. İşsizlikte bunun bir nedeni olabilir mi diye düşünüyorum. Evet olabilir. İşsizliğe yönelik bir tane politika yok. Siyaset kurumunun en önemli amacı politika üretmektir. Ülkemizdeki siyasi partilerin hepsi sözden ibaret. Politika üretilmediği için siyasi kuruma olan güven ortadan kalkıyor o yüzden geçersiz oy kullanıyorum (K19).

Herhangi bir siyasi partiye veya derneğe üye değilim. Çünkü hiçbir siyasi partiye güvenmiyorum ve düşüncelerini beğenmiyorum. Mesela hepsi işsizliği azaltmak istiyor ama hiçbirisi çözüm üretmiyor. Eğitim sistemini düzeltseler işsizlik de çözülecek (K21).

Herhangi bir siyasi partiye üye değilim. Bir süredir oy kullanmıyorum. En son seçimde de yol parası (ikametgâhı Ankara'da olduğu için) vermek istemediğim için oy kullanmadım. Hepsi gözümde aynı zaten. Herhangi politikaları doğru yaptıklarını düşünmüyorum. Eğitimli genç işsizliği de bunlardan birisi. Bireye dört yıl boyunca bilgi depolanıyor. Ancak birey bunları kullanamıyor. Kasiyer olarak çalışmak zorunda kalıyor. Bu durum hem birey açısından hem devlet açısından büyük sorun. Böyle olunca insan siyasete de partiye uzak duruyor. Mesela kendimden örnek vereyim ben rehberlik öğretmeniyim. Ama işsizim. Devletin buna müdahale etmesi gerekir. Sadece benim açımdan değil benim gibi binlerce insan var (K22).

Bu yaşıma kadar iki-üç kez oy kullandım. Geriye kalan seçimlerde oy kullanmadım. Çünkü oy vermenin bir amacı yok dönüp dolaşıp aynı şeye çıkıyor. Bir tane proje yok. İşsizim atanmak için kursa gitmem lazım vatandaş olarak çaresizim. Devlet buna çözüm üretmiyor ki gidip oy vereyim (K24).

Oy kullanıyorum, ama gidip nasıl oy veriyorsun diye sorarsan mantıklı bir oy kullanmıyorum. Kendimce tepki veriyorum. Sokakta bir sürü tarih-coğrafya mezunu işsiz var. Bunu sadece bu hükümet açısından söylemiyorum. Diğerleri de aynı. O yüzden hepsine basıyorum mühürü. Geçersiz kullanarak kendimce bir tepki veriyorum aslında (K26).

Katılımcıların siyasal dışlanmaya ilişkin sorulara cevap verirken ilk olarak cevaplamak istemedikleri görülmüştür. Ancak araştırmacı tarafından verilen cevapların sadece araştırma içerisinde herhangi bir kimlik bilgisine yer verilmeden kullanılacağı tekrar söylendikten sonra bazı katılımcılar sorulan sorulara cevap verirken bazılarıysa soruları cevaplamak istemediklerini belirtmiştir.

Katılımcıların siyasal dışlanma deneyimleri; *“siyasal partilere üye olmamak, seçimlerde oy kullanmamak ve siyaset kurumuna olan güvenin olmayışı”* çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak bazı katılımcıların siyasal partilere üye olmamakla birlikte oy kullandıkları görülmüştür. Katılımcıların oy kullanma nedenleriye K4'e göre yurttaşlık hakkını yerine getirmekten ibarettir. Zira K4 *“iyinin kötüsü de olsa oy kullanarak oy hakkımı kullanıyorum”* ifadeleriyle yurttaşlık hakkına göndermede bulunarak siyaset kurumuna güvensizliğini vurgulamaktadır. Ayrıca siyasal partilere üye olmanın işgücü piyasalarına katılım göstermede destek sağlayacağını düşünen K16 ise sözü edilen süreci şu şekilde özetlemektedir: *“Açıkça konuşmak gerekirse, iş arama sürecinde belki yararı olur diyerek üye olduğum fakat hiç faaliyetlerine katılmadığım bir siyasi parti oldu.”* Nitekim siyasal dışlanma, siyaset kurumuna olan güvenin azalmasıyla başlayan ve siyasal süreçlere katılmamaya devam etmektedir. K11 siyasal dışlanma deneyimini istihdamdan dışlanmayla ilişkilendirerek şu şekilde açıklamaktadır: *“Hiçbir siyasi parti, dernek ve sendikaya üye değilim. Siyasi partilere güvencem yok. Yani tam olarak benim isteklerimi karşılayacaklarını düşünmüyorum. Zaten seçimlerde de oy kullanmıyorum. Çünkü tam olarak ülkenin ekonomik sorunları olsun, eğitim sorunları olsun, diğer dış politikadaki yaşanan güvenlik ve terör sorunlarına net bir çözüm getirecek bir partinin yok oluşu etkili. Gerek iktidar gerekse muhalefet akılcı bir çözüm getirmiyor. Şu an genç işsizlik olmasının en büyük nedeni, üniversite kontenjanlarının şişirilmesi. Bence planlı bir eğitim sistemi yok. Kontenjanlar ülkelerdeki işsizliğe göre açılmalı. Örneğin ülkenin maden mühendisine mi ihtiyacı var. Maden mühendisliği kadroları artırılmalı. Ama öğretmen fazlalığı mı var. O zaman eğitim fakülteleri kontenjanları azaltılmalı. Onun dışında özel üniversiteler çok fazla. Bu duruma da bir kısıtlama getirilmeli. Çünkü tüm bunlar bir işsizliğe neden oluyor.”*

SONUÇ

Bu tez çalışmasıyla eğitimli genç işsizlerin sosyal dışlanma deneyimleri araştırılmaya çalışılmıştır. İlk olarak sosyal dışlanmanın ardından da eğitimli genç işsizliğin kavramsal çerçevesi çizilmiş ve literatür çalışması tamamlanmıştır. Çalışma içerisinde geride bırakılan kırk senelik süreçte başta küreselleşme süreci ardından da ekonomi politikalarındaki, endüstri ilişkilerindeki ve refah devletindeki yaşanan dönüşümlerin işgücü piyasalarına etkileri değerlendirilmiştir. Zira sözü edilen dinamikler hem eğitimli genç işsizliğin hem de sosyal dışlanmanın nedenleri arasında yer almaktadır. Bu çerçevede gerek sosyal dışlanma gerekse eğitimli genç işsizliği 1980'li yıllardan günümüze dek olan süreçte yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik dönüşümlerle açıklanmıştır. Eğitimli genç işsizlerin karşılaştıkları sosyal dışlanma ise; nitel yöntem içerisinde değerlendirilen fenomenolojik bir yaklaşımla araştırılmıştır.

Araştırma çerçevesinde yükseköğretim mezunu yirmi altı genç işsizle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler esnasında ses kayıt cihazı ve elle alınan notlarla veriler elde edilmiştir. Ayrıca katılımcılar tarafından görüşme sonrasında gönderilen e-mail dönüşleriyle araştırma verileri tamamlanmıştır. Ardından da araştırma verileri analiz edilmiş ve çeşitli kategorilere ayrılarak katılımcıların sosyal dışlanma deneyimleri aktarılmıştır. Katılımcıların sosyal dışlanma deneyimiyle ilgili olarak çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, sosyal dışlanmanın boyutlarını oluşturmaktadır.

Araştırmanın bulguları; ekonomik dışlanma, refah hizmetlerinden dışlanma ve siyasal dışlanma başlıkları altında değerlendirilmiştir. İlk olarak ekonomik dışlanma, kendi içerisinde işgücü piyasalarından dışlanma ile mal ve hizmet piyasalarından dışlanma şeklinde başlıklara ayrılmıştır. İşgücü piyasalarından dışlanma başlığı altında ise; katılımcıların işsizlik ve güvencesiz istihdam deneyimleri aktarılmıştır. Mal ve hizmet piyasalarından dışlanma başlığı altında ise, temel gereksinimlerden dışlanma, ulaşım hizmetlerinden dışlanma ve tüketim dışlanma başlıkları altında katılımcı deneyimleri ele alınmıştır. Ardından da refah hizmetlerinden dışlanma başlığı altında katılımcıların eğitimden, sağlıktan ve sosyal güvenlik dışlanma deneyimleri ortaya konulmuştur. Son olarak ise; katılımcıların siyasal dışlanma deneyimleri incelenmiştir.

Katılımcıların sosyal dışlanmayı deneyimlemeleri yükseköğretim kademesinden mezun olmayla başlamamaktadır. Katılımcıların, öğrenci oldukları süreçte de sosyal

dışlanmayı deneyimledikleri görülmüştür. Bu çerçevede katılımcıların öğrenci oldukları süreçte sosyal dışlanma deneyimleri; ilk olarak, ekonomik alanda ardından da refah hizmetlerinde son olarak ise, siyasal alanda gerçekleşmiştir. Ancak katılımcıların sosyal dışlanma deneyimleri; yükseköğretim kademesinden mezun olduktan sonra işgücü piyasalarına geçememeleri veya geçtikten kısa bir süre sonra işsiz kalmaları nedeniyle derinleşmiştir. Nitekim katılımcıların sosyal dışlanma deneyimlerinin ana nedeni istihdamdan dışlanmadır. İstihdamdan dışlanma sosyal dışlanmanın hem boyutu hem de nedeni olmaktadır. İstihdamdan dışlanan eğitilmiş gençler, işsiz olmaları nedeniyle sosyal dışlanmanın -mal ve hizmet piyasalarından, refah hizmetlerinden ve siyasal dışlanma- diğer boyutlarını da deneyimlemektedirler.

Katılımcıların istihdamdan dışlanmalarında ise; deneyim eksikliği, genç olmaları, cinsiyete dayalı ayrımcılıkla karşılaşmaları, Türkiye işgücü piyasalarında uyumsuz eşleşmenin olması, ekonomik krizler, enformel dayanışma mekanizmalarının işe yerleşmede yetersiz olması, aşırı eğitilmiş olmaları, yükseköğretim mezun sayısının fazla olması ve eğer istihdama dahil oldular ise de esnek iş sözleşmeleri istihdam edilmeleri etkili olmuştur. İstihdamdan dışlanmaysa, çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede katılımcıların karşılaştığı sorunlar ise başta gelir yoksunluğu ardından da toplumla bütünleşememe, psikolojik sorunlar ve gelecek beklentilerinin kaybolması şeklinde sıralanmıştır.

Katılımcıların istihdamdan dışlanmaları ilk olarak, gelir yoksunluğuna neden olmaktadır. Bu durum ise katılımcıları, sosyal çevrelerinden ekonomik destek almaya itmiştir. Ayrıca sosyal çevrelerinden ekonomik destek alamayan katılımcılarsa; borçlanma içerisine girmişlerdir. Gelir yoksunluğu, katılımcıları ekonomik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu çerçevede katılımcıların, beslenmeden giyinmeye, barınmadan ulaşım hizmetlerine, eğitimden sağlık hizmetlerine kadar geniş bir yelpazede sosyal dışlanmayı deneyimledikleri görülmüştür. Gelirden yoksun olan katılımcılar, mal ve hizmet piyasalarının dışında kalmışlardır.

Katılımcıların istihdamdan dışlanmaları ikinci olarak, toplumla bütünleşememelerine neden olmaktadır. Bireyin toplumla bütünleşememesi, sosyal dışlanma deneyiminin başlamasında önem taşımaktadır. Bu çerçevede katılımcıların da toplumla bütünleşemedikleri görülmüştür. Zira katılımcılar istihdamdan dışlandığı için kendilerini “işe yaramaz” hissetmekte veya sosyal çevrelerinden sürekli olarak “boşuna

mi okudun?” ifadesini duymaktadırlar. Tüm bu gelişmeler ise, katılımcıların sosyal çevreleriyle arasına mesafe koymaların veya iletişim değişikliğini beraberinde getirmiştir. Nitekim iletişim değişikliği yaşayan veya sosyal çevreleriyle arasına mesafe koyan katılımcılar, toplumun genelinin yaptığı ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılamamışlardır. Ayrıca katılımcıların istihdamdan dışlanma çerçevesinde sosyal çevreleriyle yaşadıkları sorunlar “*yalnız, yabancı, unutulmuş ve eksik*” hissetmelerine neden olmakta ve toplumla bütünleşmelerini engelleyerek sosyal dışlanma deneyimini derinleştirmektedir.

Katılımcıların istihdamdan dışlanmaları üçüncü olarak, psikolojik sorunlara neden olmaktadır. Zira üretim sürecine katılım gösterememeleri ve gelir yoksunluğu içerisinde olmaları katılımcıları umutsuzluk içerisine sürüklemektedir. Umutsuzluğun derinleşmesinde ise, belirsizlik ve güvencesizliğin yanı sıra sosyal çevrelerinden gelen baskılar rol oynamaktadır. Katılımcıların sosyal çevrelerinden aldıkları ekonomik desteğin veya borçlanma çerçevesinde elde ettikleri gelirin de toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılım göstermede yetersiz oluşu sosyal dışlanmanın diğer boyutlarını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca katılımcıların iş arama sürecinde karşılaştıkları sorunlar -cinsiyete dayalı ayrımcılık, deneyim eksikliği nedeniyle işe yerleşememeleri vb.- özgüven sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu durum ise, katılımcıların geleceğe yönelik beklentilerini etkilemektedir. Sözü edilen tüm sorunlar, katılımcıları depresif bir ruh haline sürükleyerek psikolojik sorunları derinleştirmiştir.

Katılımcıların istihdamdan dışlanmaları dördüncü olarak; geleceğe yönelik beklentilerinin azalmasına veya yok olmasına neden olmaktadır. Katılımcıların geleceğe yönelik beklentilerinin azalmasında veya yok olmasında sosyal dışlanma arasında yakın ilişki bulunmuştur. İstihdamdan dışlanan katılımcılar, gelecekte de çalışma yaşamına geçmenin zor olduğunu belirterek günümüzde deneyimledikleri güvencesizliğinin gelecek yaşamlarında devam edeceklerini aktarmışlardır. Bu çerçevede geleceğe yönelik beklentilerini kaybeden katılımcılar, eğitimle kazandıkları bilgi ve becerileri de kaybetmekte olduklarını belirtmişlerdir. Bu durumsa, katılımcıların gelecekte de istihdamdan dışlanacakları anlamına gelmektedir. Nitekim geleceğe yönelik beklentilerinin azalması veya yok olması katılımcıları sadece çalışma çerçevesinde etkilememekte aynı zamanda toplumsal yaşamın diğer alanlarında da etkisini

göstermektedir. Bir diğ er ifadeyle gelece ğ e yönelik beklentiler; sosyal dışlanmanın boyutlarını artırarak katılımcıların deneyimlediğ i sosyal dışlanmayı derinleştirmiştir.

Katılımcıların istihdamdan dışlanmaları son olarak ise, özgürlük çerçevesinde değ erlendirilmiştir. Bu çerçevede katılımcıların özgürlü ğ e ilişkin değ erlendirmelerinde sosyal çevrelerinden aldıkları ekonomik destek ö ne çıkan dinamikler arasında yer almıştır. İstihdamdan dışlanmaları nedeniyle gelirden yoksun olan katılımcılar, ekonomik destek alarak yaşamlarını sürdürmektedir. Bu durum ise, katılımcıların yaşamlarıyla ilgili kararları kendi hür iradeleriyle verememelerine neden olmuştur. Ayrıca istihdamdan dışlanmayı bir kısıtlama olarak değ erlendirilen katılımcılar, kendilerini sürekli olarak eve hapsedtiklerini ifade etmişlerdir. Hem gelir yoksunluğ u hem de toplumsal bütünleşme sürecinin gerç ekleşmemesi katılımcıların kendilerini özgür hissetmemelerinde önem taşımıştır. Katılımcıların kendilerini özgür hissetmeleri sosyal dışlanma sürecini derinleştirmektedir.

Sosyal dışlanmanın işgücü piyasalarındaki bir diğ er boyutu ise, güvencesiz istihdam olgusu olmuştur. Katılımcıların güvencesiz istihdam deneyimleri ise, geç mişteki güvencesiz istihdam deneyimleri, günümüzdeki güvencesiz istihdam deneyimleri ve esnek iş sözleşmeleri çerçevesinde güvencesiz istihdam deneyimleri başlıkları altında değ erlendirilmiştir. Katılımcıların hem geç mişteki (ö ğ renci oldukları süreçte) hem de günümüzdeki güvencesiz istihdam deneyimlerinde; iş güvencesi ve sosyal güvenceden yoksun durumda oldukları görölmüştür. Bu durum ise katılımcıların gerek geç mişte gerekse günümüzde güvencesiz istihdamın üzerinde barındırdığ i dinamikler, sosyal dışlanmanın diğ er boyutlarının deneyimlenmesine yol açmıştır. Ayrıca katılımcıların istihdamdan dışlanmalarında, işgücü piyasalarının esneklik uygulamalarını barındırması önem taşımıştır. Esnek iş sözleşmeleriyle istihdam edilen katılımcılar, iş güvencesinden yoksun oldukları için işsizlikle karşı karşıya kalmışlardır. Bu çerçevede katılımcılar, işsizliğ in beraberinde getirdiğ i yoksunluğ u aşabilmek için yeniden güvencesiz bir şekilde istihdam edilmeyi kabul etmişlerdir. Güvencesiz istihdamı deneyimleyen katılımcılar, sosyal dışlanmanın diğ er boyutlarıyla karşılaşarak, sağlık ve sosyal güvenlik gibi alanlardan da dışlanmışlardır.

Sosyal dışlanmanın ekonomik alandaki dışlanmanın ikinci boyutu ise mal ve hizmet piyasalarından dışlanmadır. Mal ve hizmet piyasalarından dışlanma ilk olarak temel gereksinimleri karşılama noktasında kendisini göstermiştir. Bu çerçevede

katılımcıların istihdamdan dışlanmış olmaları nedeniyle; beslenme, giyinme ve barınma noktasında sosyal dışlanmayı deneyimledikleri görülmüştür. Katılımcıların beslenme, giyinme ve barınma olanaklarından dışlanmasında aile desteğinin önem taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Zira ailelerinden bağımsız yaşayan katılımcıların aileleriyle birlikte yaşayanlara göre sözü edilen dışlanmaları daha derin deneyimledikleri gözlemlenmiştir.

Mal ve hizmet piyasalarından dışlanma ikinci olarak kendisini ulaşım hizmetlerinde göstermiştir. Katılımcıların hem şehir içi hem de şehirler arası ulaşım hizmetlerinin dışında kaldıkları görülmüştür. İstihdamdan dışlanma çerçevesinde gerçekleşen gelir yoksunluğu, katılımcıların, seyahat etmelerini engellemiştir. Bu çerçevede ulaşım hizmetlerinden dışlanma, sosyal dışlanmanın boyutlarını derinleştirmiştir. Zira bazı katılımcılar, ulaşım için gerekli ekonomik güçlerinin olmaması nedeniyle iş görüşmelerine gidemediklerini ve kent içerisinde sadece yaşadıkları bölgeyle sınırlı kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu durum ise ilk olarak, katılımcılar açısından bir taraftan gelecekte de işgücü piyasalarının dışında kalması olasılığını beraberinde getirmektedir. İkinci olarak ise, yaşadıkları bölgenin kent içerisindeki sosyalleşme/tüketim faaliyetlerinden yoksun olması çerçevesinde ulaşım hizmetlerinden dışlanmaları nedeniyle katılımcıların mal ve hizmet piyasalarından dışlanmasına neden olmaktadır.

Mal ve hizmet piyasalarından dışlanma ikinci olarak kendisini mal ve hizmet tüketiminde göstermiştir. Yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümlerin etkisiyle tüketimin ön plana çıkması gelir yoksunluğu içerisinde olan katılımcıları tüketimin dışında bırakmıştır. Bu çerçevede katılımcıların mal ve hizmet piyasalarında tüketimden dışlanmayı deneyimledikleri görülmüştür.

Sosyal dışlanmanın ikinci boyutu ise, refah hizmetlerinden dışlanmadır. Refah devletinin geçirdiği dönüşüm çerçevesinde bireylerin refah hizmetlerine ulaşabilmek için borçlanma içerisine girdiği literatür içerisinde öne çıkan görüşler arasında yer almıştır. Görüşme gerçekleştirilen katılımcıların da refah hizmetlerine ulaşabilmek için borçlanma içerisine girdikleri görülmüştür. Bu çerçevede katılımcıların borç ilişkileri içerisine girmesinde öğrencilik yıllarında kullandıkları öğretim kredileri etkili olmuştur. Ayrıca istihdamdan dışlanmaları nedeniyle gelir yoksunluğuyla karşı karşıya kalan katılımcıların da borçlanarak yaşamlarını devam ettirdikleri görülmüştür. Nitekim katılımcıların refah

hizmetlerinden dışlanma deneyimleri de eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanında kendisini göstermiştir.

Refah hizmetlerinden dışlanmanın ilk boyutu, eğitimden dışlanmadır. Katılımcıların eğitimden dışlanma deneyimleri, yükseköğretim sürecinde girdikleri borçlanma çerçevesinde ve istihdama erişebilmek için yeterlilik kazandıran kurslara katılamamaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede bazı katılımcıların yükseköğretim sürecinde gelir yoksunluğunu aşabilmek için borçlanma içerisine girdikleri görülmüştür.

Refah hizmetlerinden dışlanmanın ikinci boyutu ise sağlık hizmetlerinden dışlanmadır. İstihdamdan dışlanan veya güvencesiz bir şekilde istihdam edilen katılımcılar; herhangi bir hastalıkla karşılaştıkları süreçte bir taraftan muayene hizmetlerinden dışlanırken, diğer taraftan da tedavi için gerekli olan ilaçları tüketememektedirler. Sözü edilen dışlanma deneyiminde Neo-liberal politikalarla birlikte sağlığın piyasa koşullarına bırakılması rol oynamıştır.

Refah hizmetlerinden dışlanmanın ikinci boyutu ise, sosyal güvenlikten dışlanmadır. Katılımcıların sosyal güvenlik hizmetlerinden dışlanmasında, sosyal güvenlik sistemlerin çalışma çerçevesinde inşa edilmesi etkili olmuştur. Bu çerçevede istihdamdan dışlanan katılımcılar, süreç içerisinde karşılaştıkları hastalık ve malullük gibi riskler karşısında korunmasız kalacaktır. Bu durum ise, deneyimledikleri sosyal dışlanmayı derinleştiren bir gelişme olacaktır. Bazı katılımcılar hastalıkla karşılaştıkları halde sosyal güvenceye sahip olmadıkları için tedavi olamadıklarını belirtmişlerdir. Nitekim işsizliğin yapısal bir sorun haline gelmesine refah devletinin geçirdiği dönüşümün de etkilenmesiyle katılımcılar, işsizlik, hastalık gibi riskler karşısında korunmasız kalarak sosyal dışlanmayı deneyimlemişlerdir.

Sosyal dışlanmanın son boyutu ise, siyasal alanda gerçekleşmiştir. Katılımcıların siyasal dışlanma deneyimlerinde, işgücü piyasalarından dışlanmaları etkili olmuştur. Katılımcılar; istihdamdan dışlanmaları nedeniyle, siyaset kurumuna olan güvenini yitirmiş ve siyasal partilere, derneklere, sendikalara ve sivil toplum kuruluşlarına da katılım göstermemişlerdir. Ayrıca gerek genel gerekse yerel seçimlerde ya oy kullanmamış ya da oy kullansalar da geçersiz oy kullanarak tepki vermişlerdir. Katılımcıların tepki vermemelerinde ise; yüksek işsizlik oranları, eğitimle işgücü

piyasalarının uyumsuzluğu, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi refah hizmetlerinin metalaşması ve öğrencilik yıllarında girdikleri borçlanma rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- ABADAN UNAT Nermin, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, 1.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- AKKAYA Yüksel “Göç, Yoksulluk ve Kentsel Şiddet” *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, editör: Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdare Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, 2002, ss: 203-215.
- AKSOY Hasan Hüseyin, “İşsizlik-Eğitim İlişisine Genel Bir Bakış ve Gelecekte İzlenecek Politikalara İlişkin Görüşler” *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: 1, 1999, ss: 129-138.
- ALADA Adalet vd., “Küreselleşme, Yoksulluk ve Şiddet Bağlamında Sokak Çocukları” *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, editör: Yasemin Özdek, Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdare Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, 2002, ss: 235-269.
- ALPER Yusuf, “Sosyal Güvenlik” *Sosyal Politika*, editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Bursa: Dora Yayıncılık, 8.Baskı 2017, ss: 208-250.
- ALPER Yusuf, *İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme*, 1.Baskı, Ankara: Sağlık İş Yayınları, 1994.
- ALTINSOY Abdülkadir ve YİĞİT Yunus, “Türkiye İşgücü Piyasalarının Değerlendirilmesi ve Ulusal İstihdam Stratejisi Hedefleri İle Uyumu” *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2017, ss: 191-205.
- ALTUNIŞIK Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, 1.Baskı, Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2001.
- APPLE Michael, *Neoliberalizm ve Eğitim Politikaları Üzerine Eleştirel Yazılar*, Ankara, Eğitim Sen Yayınları, 2004.
- ARTHURSON Katy, BAUM Scott, “Making Space for Social Inclusion in Conceptualising Climate Change Vulnerability” *Local Environment*, Cilt: 20, Sayı: 1, 2015, ss: 1-17.
- ATABEK Erdal, *Kuşatılmış Gençlik*, 8.Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1989.
- ATKINSON Anthony, MARLIER Eric, *Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context*, New York: United Nations, 2010.
- ATKINSON Rob, DAVOUDI Simin, “The Concept Of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities” *Journal Of Common Market Studies*, Cilt:28, Sayı: 3, 2000, ss: 427-448.
- ATKINSON Tony, “Social Exclusion, Poverty and Unemployment”, *Exclusion, Employment and Opportunity*, editör: Tony Atkinson and John Hills, London: London School of Economics, 1998, Paper No: 4, ss: 10-24.
- ATKINSON Tony, “Social Inclusion and the European Union” *Journal Of Common Market Studies*, Cilt:40, Sayı:2, 2002, ss:625-643.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER (BSB), *Derinleşen Ekonomik Kriz ve Türkiye’ye Yansımaları: Ücretli Emek ve Sermaye*, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

- BAKIR Hasan, “Esneklik ve Emek: Emegın Metalaşması ve Meta-Dışılaştırılması Bağlamında Bir Değerlendirme” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 73, Sayı: 2, 2018, ss: 343-366.
- BARTRAM Dave vd. “The Recruitment and Selection of Young People by Small Businesses” *Journal of Occupational and Organizational Psychology*” No: 68, 1995, ss: 339-358.
- BAŞ Türker ve AKTURAN Ulun, *Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi* 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- BAŞKÖY Hazal ve KILIÇASLAN Yılmaz, “Esnek İşgücü Piyasası Politikalarının cret ve Kr zerine Etkisi: Bir Karşılaştırmalı lke Analizi” *alışma ve Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 54, 2017, ss: 1507-1544.
- BAŞTAYMAZ Tahir, *Sosyal Politikanın Fikri Temelleri Yeni Toplum İyi Toplum*, 1.Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2016.
- BAŞTÜRK Şenol, “Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikalar” *Sosyal Politika* editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Bursa, Dora Yayıncılık, 8.Baskı 2017, ss: 373-403.
- BAUMAN Zygmunt, *alışma, Tketicilik ve Yeni Yoksullar*, çeviri: Ümit ktem, 1. Baskı, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.
- BAY A.H. ve BLEKESAUNE M. “Youth, Unemployment and Political Marginalisation” *International Journal of Social Welfare*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2002: 132-139.
- BAYHAN Vehbi, “Türkiye’de Gençlik: Sorunlar, Değerler ve Değişimler” *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, editör: Memet Zencirkıran, Bursa: Dora Yayıncılık, 5.Baskı, 2016, ss: 369-401.
- BEALL Jo, PİRON Laure Helena, “Department for International Development Social Exclusion Review” *The London School of Economics and Political Science*, 2005.
- BEDİR Eyüp, “Eğitim-İstihdam İlişkisinin Teorik erevesi ve Güncel Tartışmalar” *İşkur İstihdam3i Dergisi*, Sayı: 8, 2013, ss: 38-43.
- BELEK İlker, *Esnek retim Derin Smr*, 2. Baskı, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2010.
- BELEK İlker, *PostKapitalist Paradigmalar*, 2.Baskı, İstanbul: Sorun Yayınları, 1999.
- BERMAN Yitzhak, PHILIPS David, “Indicators of Social Quality and Social Exclusion at National and Community Level” *Social Indicators Research*, Sayı: 50, 2000, ss: 329-350.
- BEŞİRLİ Hayati, *Gençlik Sosyolojisi Politik Toplumsallaşma ve Gençlik*, 1.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- BİÇERLİ Mustafa Kemal, “Yükseköğretim Sistemimizi İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler Paralelinde Yeniden Yapılandırmak Zorundayız” *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 3, 2011, ss: 122-127.
- BİÇERLİ Mustafa Kemal, *Sosyal Dışlanma İle Mücadelede Hayat Boyut ğrenme*, 1.Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 2016.

- BORA Aksu, “Aile: En Güçlü İşsizlik Sigortası”, *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, editör: Tanıl Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları 6.Baskı, 2017c, ss: 181-201.
- BORA Aksu, “İşsizlerin Duygu Dünyası: Çalışmakla Var Olacağım Gibi” *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği* editör: Tanıl Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları 6.Baskı, 2017c, ss: 117-140.
- BORA Aksu, “Sonuç Yerine” *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, editör: Tanıl Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları 6.Baskı, 2017c, ss: 303-307.
- BORA Tanıl ve ERDOĞAN Necmi, “Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yeni Yoksulları Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar” *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, editör: Tanıl Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları 6.Baskı, 2017c, ss: 13-44.
- BORA Tanıl, “Herkes İşsiz Ama Seninki Farklı: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliğine Genel Bir Bakış” *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, editör: Tanıl Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları 6.Baskı, 2017c, ss: 49-71.
- BORA Tanıl, “İşsizler, Seçme Sınavları, Stres ve Adalet Duygusu: KPSS’ye Sığındım” *Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, editör: Tanıl Bora vd. İstanbul: İletişim Yayınları 6.Baskı, 2017c ss: 259-274.
- BOZKIR SERDAR Aysu, “Sosyal Protesto ve Muhalefet Hareketleri” *Sosyal Politika* editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Bursa: Dora Yayıncılık, 8.Baskı 2017, ss: 25-36.
- BOZKURT Veysel, “Küreselleşme Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar” *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, editör: Veysel Bozkurt, Bursa: Alfa Yayıncılık, 1.Baskı, 2000a, ss: 17-31.
- BOZKURT Veysel, “Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları” *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, (editör: Veysel Bozkurt, Bursa: Alfa Yayıncılık, 1.Baskı, 2000b, ss: 93-114.
- BOZKURT Veysel, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, 10. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2014.
- BRIGGS Asa, “The Welfare State in Historical Perspective” *European Journal of Sociology*” Cilt: 2, No: 2, 1961, ss: 221-258.
- BUĞRA Ayşe ve KEYDER Çağlar, “The Turkish Welfare Regime in Transformation” *Journal of European Social Policy*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2006, ss: 211-218.
- BULUT Nihat, “Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, 2003, ss: 173-197.
- BÜYÜKÖZTÜRK Şener, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 14. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013.
- CAN Yeşim, KARATAŞ Aslı, “2008 Küresel Krizinin İstihdama Etkisi” *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, No: 2, 2014, ss: 12-21.
- CANBEY ÖZGÜLER, Verda, *Avrupa Birliği ve Türkiye İşgücü Piyasalarının Karşılaştırılmalı Analizi*, 1. Baskı, İstanbul: Cinius Yayınları, 2013.

- CELKAN Hikmet, “Eğitim ve Toplum” *Eğitim Sosyolojisi*, editör: M. Çağatay Özdemir, 2. Baskı, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2016, ss: 39-66
- CERTEL Eylem, KURTARAN Yörük, “Avrupa Çapında Gençlik Politikaları” *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, editör: Nurhan Yentürk vd., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı, 2012, ss: 197-219.
- CHOSSUDOVSKY Michel, *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, çeviri: Neşenur Domaniç 1.Baskı, İstanbul: Çivi Yazıları, 1999.
- CLAPHAM David, “Homelessness and Social Exclusion” *Multidisciplinary Handbook of Social Exclusion Research*, (Ed. Dominic Abramcs vd.) John Wiley ve Sons, 2007, ss: 79-94.
- CLERT Carine vd., “Combining Qualitative and Quantitative Methods for Policy Research on Poverty Within A Social Exclusion Framework” *Measurement and Meaning Combining Quantitative and Qualitative Methods for the Analysis of Poverty and Social Exclusion in Latin America* (Ed.) Estanislao Gacitua Mario ve Quentin Wodon, World Bank Technical Paper No: 518, 2001, ss: 1-10.
- COLES Bob “Gençler” *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar* editör: Pete Alcock vd., bölüm Çevirmeni: Osman Tezgel, 1.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, ss: 502-510.
- CRESWELL John W., *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* çeviri editörleri: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara: Siyasal Yayınları 2013.
- CURCH A. vd., “Transport and Social Exclusion in London” *Transport Policy*, Sayı: 7, 2000, ss: 195-205
- ÇAĞLAR Türker, “Göç Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve” *Toros Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 8, 2018, ss: 26-49.
- ÇAKIR Özlem, “Sosyal Dışlanma” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 2002, ss: 83-104
- ÇEBİ Sezgin ve ŞAHİN AKILLI Yelda, “Türkiye’de Gençliğin İnternet Üzerinden Katılımı Özelinde Genç Siyasallığı ve Müzakereci Demokrasi” *Katılımın e-Hali: Gençlerin Sanal Alemi*, editör: Aslı Telli Aydemir, İstanbul: Alternatif Bilişim Yayıncılık, 2011, ss: 198-232.
- ÇELİK Abdülhalim, *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Dönüşümü ve Türkiye*, 1. Baskı, Ankara, KAMU İŞ Yayını, 2002.
- ÇELİK Aziz, “Ulusal İstihdam Stratejisi: Ucuzluk, Esneklik ve Güvencesizlik” *Ulusal İstihdam Stratejisi: Eleştirel Bir Bakış*, editör: Ahmet Makal, Ankara, TÜRK İŞ Yayınları, 2012, ss: 13-35.
- ÇELİK Kezban, “Genç Olmak Zor İş”: Türkiye’de Genç Olmayı Etkileyen Bazı Unsurlar” *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss: 26-45.

- ÇETİN AYDIN Gülşen ve BAŞOL Oğuz, “X ve Y Kuşağı Çalışmanın Anlamında Bir Değişme Var mı?” *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Aralık, 2014, ss: 1-15.
- ÇETİN Beyzade Nadir, *Eğitilmiş İşsizler Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım: Elazığ Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2004.
- ÇETİN Şule, “Biz Akademisyenler Geleceğin Yükseköğretim Kurumlarını Yaratmaya Hazır mıyız?” *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Sayı: 25, 2001, ss: 75-86.
- ÇOBAN Sevgi, “Çalışmanın Yeni Biçimlerini Okumak: Çalışma Deneyimi Olmayan Üniversite Mezunlarına Yönelik Kariyer Sitelerindeki İlanlar” *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 51, 2016, ss: 327-355.
- DAVIES Johathan S, “The Social Exclusion Debate: Strategies, Controversies And Dilemmas” *Policy Studies*, Cilt:26, Sayı: 1, 2005, ss: 3-27.
- DE HAAN Arjan, “Social Exclusion: An Alternative Concept For the Study of Deprivation” *IDS Bulletin*, Cilt: 29, Sayı: 1, 1998, ss: 10-19.
- DE HAAN Arjan, “Social Exclusion: Enriching The Understanding of Deprivation” *Studies in Social and Political Thought*, Sayı: 2, 2000, ss: 22-40.
- DE HAAN Arjan, “Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation” *Working Paper Series*, 1999, ss: 1-20.
- DOĞAN İlhan, “Sosyal Dışlanma ve İnsan Onuruna Yakışan İş: Yoksunlukların Algılanması” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:69, 2015, ss:135-158.
- DOĞAN İlhan, “Sosyal Dışlanmanın Anlaşılması: Muğlaklık ve Çok Boyutluluk” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 66-67, 2014, ss: 127-157.
- DOMINELLI Lena, “Neo-Liberalism Social Exclusion and Welfare Clients in a Global Economy” *International Journal Of Social Welfare*, Cilt: 8, 1999, ss: 14-22.
- DÖLEN Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi 1 Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- DUMENIL Gerard, LEVY Dominique, “Neoliberal (Karşı) Devrim” *Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki*, editör Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston, çeviri: Şeyda Başlı, Tuncel Önel, İstanbul: Yordam Kitap, 2. Baskı 2013, ss: 25-41.
- DURAK Yasin, *Emeğin Tevekkülü Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- DURMAZ Orkun Saip, *Türkiye’de Öğretmen Olmak Emek Süreci ve Yeniden Proleterleşme*, 1.Baskı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014.
- DURUSOY ÖZTEPE Nagihan ve ULUTÜRK ULUTAŞ Çağla, “Bir Sosyal Dışlanma Biçimi Olarak Türkiye’de Refah Hizmetlerinden Dışlanma” *International Conference on Eurasian Economies Book*, İstanbul, 2013, ss: 308-313.
- EKİN Nusret, *Küreselleşme ve Gümrük Birliği (Rekabet Gücüne Sosyal Boyutlu Bir Yaklaşım)*, 1.Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1996.

- EMİRGİL Burak Faik, “Gençlere Yönelik Sosyal Politikalar” *Sosyal Politika*, editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Bursa, Dora Yayıncılık, 8.Baskı 2017, ss: 419-438.
- ERAYDIN Ayda, *Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler*, 1.Baskı, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1992.
- ERDAYI Ahmet Utku, “Beyaz Yakalılarının Tanımlanması Üzerine” *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 3, ss: 65-80.
- ERDOĞDU Seyhan ve KUTLU Denizcan, “Dünyada ve Türkiye’de Çalışan Yoksulluğu: İşgücü Piyasası ve Sosyal Koruma Politikaları Bağlamında Bir Değerlendirme” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 41, 2014, ss: 63-14.
- ERDOĞDU Seyhan, “Sosyal Politikada “Avrupalı” Bir Kavram: Sosyal Dışlanma” *Çalışma Ortamı Dergisi*, Sayı:75, 2004, ss:15-18.
- ERDUT Zeki, *Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika*, 1.Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2002.
- ERGUN Mustafa, *Eğitim Sosyolojisine Giriş: Eğitim ve Toplum*, 5. Baskı, Ankara: Ocak Yayınları, 1994.
- ERİKLİ Süheyla, *Üniversite Mezunu Uzun Süreli Genç İşsizlerin Çalışma Yaşamına İlişkin Beklentilerinin İncelenmesi: Ankara İli Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2018.
- ERNEK ALAN Gülseli Aygül, “Türkiye’de Yeni Nesil Üniversiteler” *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2016, ss: 105.118.
- EROL Hatice ve ÖZDEMİR Abdullah, “Türkiye’de 1980 Sonrası Sağlık Politikalarında Dönüşüm ve Sağlık Harcamalarına Etkisi” *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayı, 2018, ss: 119-146.
- ESPİNG ANDERSEN Gosta, “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri” *Sosyal Politika Yazıları*, editör: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çeviri: Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, [1999] 2013, ss: 33-54.
- EUROPEAN COMMISSION (EC), *Towards Common Principles of Flexicurity: More and Better Jobs Through Flexibility and Security*, Luxembourg, 2007.
- EUROPEAN COMMUNITY STATISTICAL OFFICE (EUROSTAT), *Recommendations on Social Exclusion and Poverty Statistics*, Documents CPS:98/31/2, Luxembourg, 1998.
- EUROPEAN UNION (EU), *Combating Poverty and Social Exclusion A Statistical Portrait of the European Union*, Belçika, Publications Office of the European Union, 2010.
- EUROPEAN UNION SOCIAL PROTECTION COMMITTEE (EUSPC), *Report on Indicators in the Field of Poverty and Social Exclusion*, Documents: 13509/01, Brussels, 2001.
- EUROSTAT, Population Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).

- EUROSTAT, Youth Employment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- EUROSTAT, Youth Unemployment Statistics, Çevrimiçi, (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- FEND Helmut, “The Historical Context of Transition to Work and Youth Unemployment” *Youth Unemployment and Society*, editör: Anne C. Petersen and Jeylan T. Mortimer, New York, Cambridge University Press, 2006, ss: 77-94.
- FİDAN Nurettin ve ERDEN Münire, *Eğitime Giriş*, 1. Baskı, Ankara: Alkım Yayınevi, Ankara, 1990.
- GENÇLER Ayhan, “Avrupa Birliği’nde Krizin İşsizliğe Etkisi ve İstihdam Teşvikleri” *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2011, ss: 1-25.
- GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI (GSB), *Ulusal Gençlik Spor Politikası Belgesi*, 2013.
- GÖKBAYRAK Şenay, “Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 25, 2010, ss: 141-162.
- GÖKÇE Birsen *Orta Öğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları* Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları No: 272, 1984.
- GÖKÇE Feyyat, *Değişim Sürecinde Devlet ve Eğitim: güçler, amaçlar ve ilişkiler*, 2. Baskı, Ankara: Tek Ağaç Yayıncılık, 2003.
- GÖKTAŞ Pınar, “Kuşakların Kariyer Yaklaşımları İle İlişkilendirilmesine Yönelik Bir Çalışma” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, 2017, ss: 373-393.
- GÖRGÜN BARAN Aylin “Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bir Bakış” *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss: 6-25.
- GÖRKEMLİ Hayriye Nur, “Selçuk Üniversitesi’nin Konya Kent Ekonomisine Etkileri” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, 2009, ss: 169-186.
- GUNUNDİ Yunus, YAŞA GİREN Songül, “Aile Kavramının Değişim Süreci ve Okul Öncesi Dönemde Ailenin Önemi” *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, 2011, ss: 349-361.
- GÜLER Ahmet vd., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma* 2.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015.
- GÜLER Mehmet Atilla, “Güney Avrupa Refah Rejiminde Sosyal Dışlanma” *İş ve Hayat Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015a, ss: 57-96.
- GÜLER Mehmet Atilla, “Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Türkiye’de Güvencesiz Çalışma” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 46, 2015b, ss: 155-190.
- GÜNDOĞAN Naci, “Genç İşsizliği ve Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde Uygulanan Genç İstihdam Politikaları” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, 1999, ss: 63-79.
- GÜNDOĞAN Naci, *Genç İşsizliği*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2001.

- GÜNDÜZ Hasan Basri ve BEŞOLUK Şenol, “Türk Ortaöğretim Sisteminde Mesleki ve Genel Eğitim İkilemi” *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, 2008, ss: 42-60.
- HARDT Michael, NEGRI Antonio, *Duyuru*, çeviri: Abdullah Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- HARVEY David, *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, çeviri: Aylin Onacak, 2. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- HARVEY DAVID, *Postmodernliğin Durumu*, çeviri: Sungur Savran, 1.Baskı, İstanbul: Metis Yayıncılık, 1997.
- HEIKKINEN Minna, “Social Networks of the Marginal Young: A Study of Young People’s Social Exclusion in Finland” *Journal of Youth Studies*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2000, ss: 389-406.
- HIRST Paul, THOMPSON Grahame, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çeviri: Çağla Erdem, Elif Yücel), 1.Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 1998.
- HIZ Gülay, “1980 Sonrasında Türkiye’de Yükseköğretimde Piyasalaştırma ve Özelleştirmedeki Gelişmeler” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 25, 2010, ss: 55-80.
- HOBART Buddy ve WAN Raizo, “Understanding Generation Y What You Need to Know About the Millennials, *PrincetonOne White Paper*, 2008, ss: 1-11.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANİZATİON (ILO), *Country Studies on the Social Impact of Globalization: Final Report*, Geneva, 1999.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANİZATİON (ILO), *World Employment Social Outlook Trends 2019*, Geneva, 2019.
- INTERNATIONAL ORGANIZATION FOR MIGRATION (IOM), *World Migration Report 2018*, Geneva, 2018.
- İŞİK Oğuz, PINARCIOĞLU, Melih, *Nöbetleşe Yoksulluk*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- İŞIKLI Alpaslan, “Sosyal Politika Açısından Küreselleşme” *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, editör: Işık Kansu, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, 3.Baskı, ss: 74-88.
- İŞİKOĞLU Pelin Suzan, *Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu: Denizli İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2013.
- İÇLİ Gönül, “Eğitim, İstihdam ve Teknoloji” *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, 2001, ss: 65-71.
- İKTİSADİ KALKINMA VAKFI (İKV), *Avrupa 2020 Stratejisi*, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 269, 2014.
- İLERİ Hüseyin “Türkiye’de Özelleştirme” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, 1998, ss: 149-162.

- İLHAN Ümit Deniz, *Kuşaklar Arası Çalışma Değerleri Algısı ve Örgüte Duygusal Bağlılık: X ve Y Kuşakları Arasındaki Farklılıklar Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2019.
- İNAL Kemal, KAYMAK Murat, “Toplum ve Eğitim İlişkisinin Bilimi: Eğitim Sosyolojisi” *Eğitim Sosyolojisi* editör: M. Çağatay Özdemir, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2. Baskı, 2016, ss: 1-37.
- İNANIR Samet “Bildiğimiz Gençliğin Sonu” *Birikim*, Sayı: 196, 2005, ss: 37-51.
- JEFFERYS Steve, “European Industrial Relations and Welfare States” *European Journal of Industrial Relations*, Cilt: 1, Sayı: 3, 1997, ss: 319.
- KARATAŞ Soner, İSLAMOĞLU Emel, “Gelir Seviyesi ile Sosyal Dışlanma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma” *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2016, ss: 12-41.
- KARTAL Filiz, “Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: Polis’ ten Küresel Düzene” *Yurttaşlık Tartışmaları Yeni Yaklaşımlar* (Ed.), Filiz Kartal, Ankara, Öncü Basımevi, 2010, 1. Baskı, ss: 11-56.
- KAVİ Ersin ve KOÇAK Orhan, “İstanbul’daki Bilgi Evlerinin Sosyal İçerme Boyutu Açısından Değerlendirilmesi” *Uluslararası 8. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, (Ed.), İbrahim Güran Yumuşak, İstanbul, 2010, ss: 567-578.
- KAYA Ayhan, “Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamın Sanatı” *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, editör: Ayhan Kaya ve Turgut Tarhanlı, İstanbul: Tesev Yayınları, 2008, ss: 41-80
- KAYA Ayhan, “Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çok Kültürlülük” *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000, 1. Baskı, ss: 135-180.
- KAYACAN Emir, *X ve Y Kuşaklarının Motivasyon Kaynakları: Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2016.
- KAYAHAN KARAKUL Aygülen, *Türkiye’de Üniversite Mezunlarının İşsizliğinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012.
- KAYHAN KUZGUN İnci, “Güvenceli Esneklik Kavramı ve Türkiye’de Güvenceli Esnekliğin Belirleyici Değişkenleri” *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2012, ss: 35-48.
- KAYHAN KUZGUN İnci, “Türkiye’de Firma Açısından Esnekliğe Dayalı İstihdam Stratejisi” *Journal of Yaşar University*, Cilt: 2, Sayı: 8, 2007, ss: 841-861.
- KAZGAN Gülten, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen Ne Getiriyor? Ne Götürüyor? Nereye Götürüyor?* 5.Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- KAZGAN Gülten, *Liberalizmden Neoliberalizme: Neoliberalizmin Getirisi ve Götürüsü*, 1.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.

- KEYDER Çağlar, “Halk Yığınlarının Bugünkü Durumu” *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, editör: Donald Quataert ve Erik Jan Zürcher, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, ss: 225-242.
- KILIÇ Ramazan, “Türkiye’de Yükseköğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, 1999, ss: 289-310.
- KILMURRAY Avila, “Beyond the Stereotypes” *Social Exclusion and Social Inclusion*, Democratic Dialogue Report No. 2, Belfast: ESRC Press, November 1995, ss: 32-38.
- KIVILCIM Fulya, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi” *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, No: 1, 2013, ss: 219-230.
- KİRAZ Zafer ve KURUL Nejla, “Türkiye’de Öğretmen İşsizliği ve Ataması Yapılmayan Öğretmenler Hareketi” *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı:1, 2018, ss: 270-302.
- KLEİNMAN Mark, “Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim, *Sosyal Politika Yazıları*, editör: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çeviri: Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss: 159-194.
- KONGAR Emre, *Demokrasi ve Kültür*, Ankara: Remzi Kitabevi, 1983.
- KORAY Meryem, “Büyüyen Yoksulluk ve Yoksunluk Sorunu Karşısında İnsan Hakları Tartışmaları” *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2009, ss: 1-25.
- KORAY Meryem, *Sosyal Politika*, 6.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2020.
- KÖSEMİHAL Nurettin Şazi, *Durkheim Sosyolojisi*, 1.Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- KUMAŞ Handan, *İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2001.
- KURMUŞ Orhan, “Türkiye’de Neoliberalizm” *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 44, Sayı: 268, 2010, ss: 9-41.
- KURNAZ Işıl, “İşgücü Piyasasında Aşırı Eğitimlilik (Overeducation) Olgusu” *İşkur İstihdam3i Dergisi*, Sayı: 8, 2013, ss: 61-63.
- KURNAZ Işıl, *İstihdam Edilebilirliğin Önemi Açısından Eğitim-İstihdam İlişkisi ve Ankara Bölgesi İmalat Sanayii Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2007.
- KURTARAN Yörük vd., “Gençler Hakkında, Gençlik İçin, Gençlerle” *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, editör: Nurhan Yentürk vd., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı 2012, ss: 3-20.

- KURTARAN Yörük, “Türkiye’de Gençlik Alanında Devletin Rolü” *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları* editör: Nurhan Yentürk vd., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.Baskı 2012, ss: 129-165.
- KURUL Nejla, “Neo-Klasik Eğitim Planlamasına Karşı Özyönetim Deneyimi Olarak Demokratik Eğitim Planlaması” *21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı*, editör: Ali Somel vd., Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2011, ss: 129-174.
- KUTLU Denizcan, “Türkiye İşgücü Piyasasında Güncel Gelişmeler ve Güvencesizleştirme Örüntüleri” *Güvencesizleştirme Süreç Yanılgı, Olanak*, editör: Özyay Göktepe, İstanbul: NotaBene Yayınları, 1.Baskı, 2012, ss: 61-116.
- LAYDER Derek, *Sosyal Teoriye Giriş*, çeviri: Ümit Tatlıcan, 4. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.
- LEVITAS Ruth, “What is Social Exclusion?” *Breadline Europe: The Measurement of Poverty*, editör: David Gordon, Peter Townsend, Bristol, The Policy Press, 2000, ss: 357-383.
- LEVİDOW Les, “Yüksek Öğretimde Neoliberal Gündemler: *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki*, editör: Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston, çeviri: Şeyda Başlı, Tuncel Önel, İstanbul: Yordam Kitap, 2. Baskı 2013, ss: 259-269.
- LORDOĞLU Kuvvet, “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Bir Boyut” *III. Uluslararası Endüstri İlişkileri Kongresi*, editör: Toker Dereli ve Tekin Akgeyik, Ankara, Tühis Yayıncılık, 1999, ss: 243-248.
- LOVERING John, “Globalization, Unemployment And “Social Exclusion” in Europe: Three Perspectives on the Current Policy Debate” *International Planing Studies*, Cilt:3 Sayı: 1, 1998, ss: 35-56.
- LÜKÜSLÜ Gülden Demet “1960’lardan 2000’lere Gençlik Tipleri: Maddeci Başarıcı Manager Tipten Yuppie ve Tiki’ye” *Birikim*, Sayı: 196, 2005, ss: 30-36.
- LÜKÜSLÜ Gülden Demet *Türkiye’de Gençlik Miti* 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- MACGREGOR Susanne, “Refah Devleti ve Neoliberalizm” *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* editör: Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston, çeviri: Şeyda Başlı, Tuncel Önel, İstanbul: Yordam Kitap, 2. Baskı 2013, ss: 236-247.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çeviri: Osman Akınay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- MARSHALL Thomas Humphrey, “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar” *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* çeviri: Ayhan Kaya, Ankara, Gündoğan Yayınları, 2000, 1. Baskı, ss: 13-82.
- MARTİN Gary, “A Portrait of the Youth Labor Market in 13 Countries, 1980-2007” *Mon Monthly Labor*, 2009, ss: 3-21.
- MCDEVİTT Suzanne, “Social Exclusion in the European Union” *The Social Policy Journal*, Cilt:2, Sayı:4, 2003, ss:3-18.

- METİN Banu, ÖZAYDIN Mehmet Merve, *Çalışma ve Refah*, 2.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2016.
- MİGNİONE Enzo, “Güney Avrupa Refah Modeli ve Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmaya Karşı Mücadele” *Sosyal Politika Yazıları*, editör: Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, çeviri: Burcu Yakut Çakar ve Utku Barış Balaban, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, ss: 287-332.
- MUNCK Ronaldo, “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti” *Neoliberalizm Muhaliif Bir Seçki* editör: Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston, çeviri: Şeyda Başlı, Tuncel Önel, İstanbul: Yordam Kitap, 2. Baskı 2013, ss: 106-122.
- MUNCK Ronaldo, “The Precariat: A View From the South” *Third World Quarterly*, Cilt: 34, Sayı: 5, 2013, ss: 747-762.
- MURAT Sedat ve ŞAHİN Levent, *AB’ye Uyum Sürecinde Genç İşsizliği*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- MÜTEVELLİOĞLU Nergis ve IŞIK Sayım, “Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm” *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*” editör: Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2009, ss: 159-204.
- MÜTEVELLİOĞLU Nergis vd., “İşsizlik, Üniversiteli Gençlik ve Gelecek: Bir Alan Araştırmasının Bulguları” *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, ss: 207-229.
- O’HİGGİNS Niall, *The Challenge of Youth Employment*, Geneva, International Labour Office, Employment and Training Papers, No: 7, 1997.
- OĞUZ Şebnem, “Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu” *Güvencesizleştirme Süreç Yanılgı, Olanak*, (Ed.), Özay Göktepe, İstanbul, NotaBene Yayınları, 2012, 1.Baskı, ss: 229-251.
- OKTİK Nurgün, “Globalleşme ve Yükseköğretim” *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 18, 2002, ss: 109-120.
- ORAN Baskın, “Hangi Küreselleşme” *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, editör: Meryem Koray, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, 2001, ss: 49-59.
- ORGANISATION FOR ECONOMIC AND DEVELOPMENT (OECD), *Labour Force Participation Rate*, 2019. <https://stats.oecd.org/> Erişim Tarihi: 14.03.2019.
- ÖMÜR Yunus Emre, “İstihdam İçin Eğitimi Yeniden Düşünmek” *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: 50, 2016, ss: 429-447.
- ÖZBAY Ferhunde, *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, 1.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- ÖZBAY Haluk, ÖZTÜRK Emine, *Gençlik*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- ÖZDEMİR Süleyman, *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, 2.Baskı, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2007.

- ÖZKALP Enver, *Sosyolojiye Giriş*, 10.Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2000.
- ÖZKAZANÇ Alev, “Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-liberalizm Sorunu” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 4, 2009, ss: 247-274.
- ÖZKAZANÇ Seher ve ÖZDEMİR SÖNMEZ Fahriye Nihan “Ulaşım Perspektifinden Sosyal Dışlanma Kavramının Değerlendirilmesi” *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2015, ss: 10-18.
- ÖZTÜRK Nazım, “İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü” *Sosyo Ekonomi Dergisi*, Cilt: 1, 2005, ss: 27-44.
- ÖZUĞURLU Metin, *İbrahim Yıldız Neden Ağladı?* 2010, Online Erişim: <https://sendika63.org/2010/01/ibrahim-yaldiz-neden-agladi-metin-ozugurlu-39831/> Erişim Tarihi: 28.11.2019.
- PALLEY Thomas, “Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması” *Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki* (editör: Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston, çeviri: Şeyda Başlı, Tuncel Önel, İstanbul: Yordam Kitap, 2. Baskı 2013, ss: 42-58.
- PATTON Michael Quinn, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* çeviri editörleri: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, 1.Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2014.
- PUNCH Keith F. *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar* çeviri: Dursun Bayrak vd., 3. Baskı, Ankara: Siyasal Yayınları, 2014.
- RODGERS Gerry, “What is Special About a Social Exclusion Approach?”, *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, editör: Gerry Rodgers, Charles Gore, Jose B. Figueiredo, Geneva: International Institute for Labour Studies, 1995: ss: 43-55.
- SAİTH Ruhi, “Social Exclusion: The Concept And Application To Developing Countries” *University Of Oxford Working Paper Series*, No:72, 2001, ss: 1-17.
- SAKLI Ali Rıza, “Fordizmden Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 44, 2013, ss:107-131.
- SALLAN GÜL Songül, *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kıskaçında Refah Devleti*, 2.Baskı, Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2006.
- SAPANCALI Faruk, “Avrupa Birliğinde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri” *Çalışma ve Toplum*, Cilt:3, Sayı:6, 2005b, ss: 51-106.
- SAPANCALI Faruk, *Sosyal Dışlanma*, 1.Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2005a.
- SARGIN Sevil, “Türkiye’de Üniversitelerin Gelişim Süreci ve Bölgesel Dağılımı” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, 2007, ss: 133-150.
- SARIOZ GÖKTEN Yeliz, “Proleteriyadan Prekeryaya: Yeni Küresel Bir Sınıf” *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 62, 2018, ss: 28-45.

- SAUNDERS Peter, "Can Social Exclusion Provide a New Framework For Measuring Poverty?" *Social Policy Research Centre*, Paper No: 127, October, 2003, ss: 1-19.
- SAVUL Güven, "Standart Dışının Standartlaştırılması" *Güvencesizleştirme Süreç Yanılgı, Olanak*, editör: Özay Göktepe, İstanbul: NotaBene Yayınları, 1.Baskı, 2012, ss: 117-142.
- SAYILAN Fevziye, "Küresel Aktörler (DB ve GATS) ve Eğitimde Neo-liberal Dönüşüm" *Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni Dosyası*, Sayı: 4, 2006, ss: 44-51.
- SCHIENSTOCK Gerd, "Social Exclusion in the Learning Economy" *Presented at the European Socio-Economic Research Conference*, Brussels, 1999, ss: 1-25.
- SCOOT John C., "The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations" *The Journal of Higher Education*, Cilt: 77, Sayı: 1, 2006, ss: 1-39.
- SELA MOĞLU Ahmet, "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme" *Küreselleşmenin İnsani Yüzü*, editör: Veysel Bozkurt, Bursa, Alfa Yayıncılık, 2000, ss: 33-72.
- SEN Amartya, "Social Exclusion: Concept, Application, And Scrutiny" *Social Development*, Paper No: 1 Asian Development Bank, Manila, 2000.
- SENNETT Richard, *Karakter Aşınması Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*, çevirmen: Barış Yıldırım, 12. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- SERDAR Aysu vd. "Üniversite Öğrencileri Arasında İşsizlik Riski, Kariyer Beklentileri ve Siyasal Marjinalleşme" *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 64-65, 2013: 1-34.
- SHEPPARD Colleen, "Grounds of Discrimination: Towards an Inclusive and Contextual Approach" *The Canadian Bar Review*, Cilt: 80, Sayı: 3, 2001, ss: 893-916.
- SILVER Hilary, "Social Exclusion And Social Solidarity: Three Paradigms" *International Labour Review*, Cilt:133, Sayı:5/6, 1994, ss: 531-578.
- SILVER Hilary, "Social Exclusion" *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, (Ed.), George Ritzer, Malden, Blacwell Publishing, 2009, Fourth Edition, ss: 4419-4421.
- SILVER Hilary, "The Process of Social Exclusion: The Dynamics of an Evolving Concept" *Chronic Poverty Research Centre Working Paper*, No: 95, 2007, ss: 1-22
- SLATTERY Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler* çeviri: Özlem Balkız vd.; yayına hazırlayanlar: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, 6. Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014.
- SMITH Yvonne, "The Household, Women's Employment and Social Exclusions" *Urban Studies*, Cilt: 34, Sayı: 8, 1997, ss: 1159-1177.
- SÖNMEZ Mustafa, *Paran Kadar Sağlık Türkiye'de Sağlıkın Ticarileşmesi*, 3. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2017.

- STANDING Guy, *Prekarya Yeni Tehlikeli Sınıf*, çeviri: Ergin Bulut, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- SUĞUR Nadir, “Fordizm, Post Fordizm ve Ötesi” *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 1999, ss: 134-152.
- SUNAL Onur, “Sosyal Politikaya Kuramsal Yaklaşımlar” 2006, <https://sosyalpolitika.fisek.org.tr/soysal-dislanmaya-kuramsal-yaklasimlar/> Erişim Tarihi: 23.11.2018
- ŞAHİN Levent, “Avrupa Birliği ve Türkiye İşgücü Piyasalarının Analizi” *KAMU-İŞ İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2009b, ss: 131-175.
- ŞAHİN Tijen, “Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi” *Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*, Ankara, 2010.
- ŞEN Mustafa, “Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 1, Sayı: 40, 2014, ss: 231-256.
- ŞENKAL Abdülkadir, *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, 4.Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2017.
- ŞENOL Dolunay, MAZMAN İbrahim “Gençlerin Kimlik Algılarına İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme” *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, 2013, ss: 84-97.
- ŞENSES Fikret, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- ŞENTÜRK Ünal, “Aile Kurumuna Yönelik Güncel Riskler” *Aile ve Toplum*, Yıl:10, Cilt: 4, Sayı: 14, 2008, ss: 7-31.
- TAKET Ann, vd., *Theorising Social Exclusion*, London, Routledge, 2009.
- TARTANOĞLU Şafak, “Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası” *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 42, 2010, ss: 1-13.
- TAŞ Yunus ve BİLEN Merve, “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Genç İşsizliği Sorunu ve Çözüm Önerileri” *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2014, ss: 50-69.
- TAŞLIYAN Mustafa vd., “Y Kuşağı İş Yaşamından Ne Bekliyor” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2014, ss: 19-32
- TEKİN İPEK Meryem vd., “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Değişen/Değişmeyen Roller” *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 17, Sayı: 31, 2017, ss: 35-58.
- TEMİZ Hasan Ejder, “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2004, ss:55-80.

- TEZCAN Mahmut, *Eğitim Sosyolojisi*, 11.Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1997.
- TİMUR Taner, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, 1.Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- TOKOL Aysen, “Sosyal Dışlanma” *Sosyal Politika*, editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Bursa, Dora Yayıncılık, 8. Baskı, 2017, ss: 287-300.
- TOKOL Aysen, *Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler*, 6.Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2015.
- TOPATEŞ Hakan, “Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 4, Sayı: 26, 2009, ss: 115-130.
- TOPRAK Düriye, “Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Modelleri Üzerine Bir İnceleme” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 21, 2015, ss: 151-175.
- TOPSES Mehmet Devrim, *Eğitim Sosyolojisi*, 2.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- TSAKLOGLOU Panos, PAPADOPULAS Fotis, “Aggregate Level and Determining Factors of Social Exclusion in Twelve European Countries” *Journal of European Social Policy*, Cilt:12, Sayı: 3, 2002, ss: 211-225.
- TUNÇ DEVECİ Tülin, “Neoliberal Politikaların Küresel Krize Etkisi” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 73, Sayı: 2, 2018, ss: 367-393.
- TUNÇER Polat “Gençlik ve Siyaset Bilinci” *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre Kitabı*, editör: Bekir Şişman, Muhittin Düzenli, Samsun, 2014, ss: 491-510.
- TUNÇGAN ONGAN Nilgün, “Esneklik Yaklaşımının İstihdam Hacmi Açısından Değerlendirilmesi” *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2004, ss: 123-142.
- TURAN YILDIZ Türker vd., “Gençlik Araştırmaları Üzerine Bir Karar Destek Sistemi Önerisi: Gençlik Veri Tabanı” *Gençlik Araştırmaları Dergisi* Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss: 210-223.
- TÜRKAN ÖZŞUCA Şerife, “Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti” *Kamu İş Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2003, ss: 1-12.
- TÜRK DİL KURUMU (TDK), *Güncel Türkçe Sözlük*, 2019. Online Erişim: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 05.12.2019.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ KALKINMA PLANLARI (TCKP), *Kalkınma Planları*, <http://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> Erişim Tarihi: 04.05.2019.
- TÜRKİYE DEVRİMCİ İŞÇİ SENDİKALARI KONFEDERASYONU ARAŞTIRMA MERKEZİ (DİSK-AR), *Emek Araştırmaları 2018-2019*, İstanbul, DİSK Yayınları No: 76, 2019.
- TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK) *İstatistiklerle Gençlik 2014*, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2015.

- TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU (TİSK), *Avrupa Birliği'nin Beyaz Kitapları ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, Ankara, TİSK İnceleme Yayınları No:14, 1995.
- TÜRKİYE İŞVEREN SENDİKALARI KONFEDERASYONU (TİSK), *İşsizlikle Etkin Mücadele İçin Esnek Çalışma Şartı*, Online Erişim: <https://www.tisk.org.tr/duyurular/konfederasyonumuz-yonetim-kurulu-baskani-sayin-ozgur-burak-akkolun-29-ekim-2019-tarihinde-yaptigi-basin-aciklamasi.html>, Erişim Tarihi: 27.11.2019.
- ULUKAN Umut, “Esneklik ve Güvence Arasında Bir Denge Mümkün Mü? Avrupa ve Türkiye’den “Güvenceli Esneklik” Pratikleri” *Kapitalist Üretim İlişkilerinde “Yeniden” Esneklik- Türkiye Esnek Çalışma*” (Ed.) Özgür Müftüoğlu ve Arif Koşar, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 1. Baskı, 2014, ss: 68-87.
- UNESCO, *What do We Mean by “Youth”?* 2019. <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/youth/youth-definition/> Erişim Tarihi: 04.05.2019.
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (UNDP), *Poverty, Unemployment and Social Exclusion*, Croatia, UNDP Publications, 2006.
- USLU ÇETİN Oya, “Küreselleşmenin Eğitimin Farklı Boyutları Üzerindeki Etkisi” *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss: 75-93.
- UYAN SEMERCİ Pınar, “Demokratik ve Hakkaniyetli Bir Toplum İdeali: Ekonomik-Sosyal Haklar ve Yurttaş Olabilme” *Yurttaşlık Tartışmaları Yeni Yaklaşımlar*, editör: Filiz Kartal, Ankara: Öncü Basımevi, 2010, ss: 57-87.
- ÜLKER Halil İbrahim, “Üniversitelerinin Yeniden Yapılanmalarının Kısa Tarihçesi” *Atılım Üniversitesi İz Dergisi*, Sayı: 9, 2010, ss: 25-27.
- ÜNALAN Turgay, “Türkiye’de İçgöçe İlişkin Veri Kaynaklarının Değerlendirilmesi” *Türkiye’de İçgöç Konferansı Kitabı*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- VURAL Tarık “Özelleştirme Kavramının Yerel Yönetimler Açısından Değerlendirilmesi” *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss: 17-28.
- VURAL YILMAZ Devrim ve YILMAZ Cevdet, “Yükseköğretimde Paradigma Dönüşümü: Gelenekten Geleceğe Üniversite” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 38, 2016, ss: 144-165.
- WISSEMA Johan Gooitzen, *Üçüncü Kuşak Üniversiteler Doğru* (Çeviri: Nurkalp Devrim, Taciser Belge), 1. Baskı, İstanbul, Özyeğin Üniversitesi Yayınları, 2009.
- WOLFE Marshall “Globalization and Social Exclusion: Some Paradoxes” *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, (Ed.), Gerry Rodgers, Charles Gore, Jose B. Figueiredo, Geneva, International Institute for Labour Studies, 1995: ss: 81-101.
- YALÇINTAŞ Altuğ ve AKKAYA Büşra, “Türkiye’de Akademik Enflasyon: Her İle Bir Üniversite Politikası Sonrasında Türk Yükseköğretim Sistemi” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 74, Sayı: 3, 2019, ss: 789-810.

- YELDAN Erinç, “Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleşmenin Çevresel Bir Ekonomisi Olarak Türkiye Örneği” *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* (Ed.), Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2009, ss: 129-153.
- YELDAN Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, 17. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- YEPEZ DEL CASTILLO Isabel, “A Comparative Approach To Social Exclusion”, *Intenational Labour Review*, Cilt: 133, Sayı: 5-6, 1994, ss. 613-634.
- YILDIRIM Ali ve ŞİMŞEK Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2016.
- YÖRÜKOĞLU Atalay, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 11.Basım, İstanbul, Özgür Yayınları, 2000.
- YURTTAGÜLER Laden, “Sosyal Dışlanma ve Gençlik” *Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları*, editör: Nurhan Yentürk vd., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı 2012, ss: 379-399
- YÜCESAN ÖZDEMİR Gamze ve ÖZDEMİR Ali Murat, *Sermayenin Adaleti Türkiye’de Emek ve Sosyal Politika*, 1.Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.
- YÜCESAN ÖZDEMİR Gamze, “AB Sosyal Politikasının Kavramlarını Yeniden Düşünmek: Güvenceli Esneklik, Sosyal Diyalog ve Sosyal Dışlanma Üzerine Notlar” *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt: 3, Sayı: 7, 2008, ss: 61-85.
- YÜCESAN ÖZDEMİR Gamze, “Sosyal Dışlanma Kavramı Masum Değildir: İnsandışlaşmanın Reddi ve İnsanlaşmaya Dair...” *TES-İŞ Dergisi*, Haziran 2007, ss: 100-103.
- YÜKSEKBİLGİLİ Zeki, “Türk Tipi Y Kuşağı” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*” Cilt: 12, Sayı: 45, 2013, ss: 342-353.
- YÜKSEKÖĞRETİM KURULU (YÖK), *Türkiye’de Yükseköğretim Sistemi*, Ankara, 2019.
- ZENCİRKIRAN Memet ve BAŞTÜRK Şenol, *Çalışma ve Endüstri Sosyolojisi*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2019.

EK 1 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Sayın katılımcı elinizde bulunan nitel araştırma soru formu, Prof. Dr. Aysen TOKOL danışmanlığında yürütmekte olduğum “Sosyal Dışlanma Boyutuyla Üniversite Mezunu Genç İşsizler Üzerine Bir Alan Araştırması: Bursa Örneği” isimli tez çalışmasına veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu çerçevede araştırmadan elde edilecek sonuçların bilimsel bir nitelik taşıması ve güvenilir olması açısından soruları objektif bir şekilde cevaplamanızı rica ederim. Araştırma içerisinde sizin kimlik bilgilerinize hiçbir şekilde yer verilmeyecek olup cevaplarınız, sadece bu araştırma için kullanılacaktır. Katılım göstererek verdiğiniz katkılarınız için teşekkür ederim.

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Hüsem DEMİRLER

DEMOGRAFİK BİLGİLER

Yaş		Kardeş Sayısı	
Cinsiyet		Anne/Baba Çalışma Durumu	
Medeni Durum		İşsizliğin Süresi	
Doğum Yeri			
Mezun Olunan Üniversite/Bölüm			
Mezuniyet Tarihi			

İŞSİZLİK İLE İLGİLİ SORULAR

- 1-) Ne kadar süredir iş arıyorsunuz? İş arama yöntemi olarak hangi kanalları kullanıyorsunuz? İş aradığımız bu süreçte herhangi bir ayrımcılık ile karşılaştınız mı? Eğer ayrımcılık ile karşılaştıysanız karşılaştığınız bu ayrımcılığın nedenleri nelerdir?
- 2-) İşsizlik sizin için ne anlam ifade ediyor? İşsizlik sürecinde yaşadığınız sıkıntıları anlatabilir misin? Ayrıca bu süreç geleceğe yönelik beklentilerinizi değişime uğrattı mı? Geleceğe yönelik beklentileriniz nelerdir açıklayabilir misiniz?
- 3-) Öğrencilik döneminizde herhangi bir iş/staj deneyiminiz oldu mu? Eğer öğrencilik döneminizde çalıştıysanız hangi işlerde çalıştınız? Ayrıca eğitim aldığınız bölüm ile çalıştığınız işler uyumlu muydu? Kayıtlı olarak mı çalıştınız?
- 4-) İşsiz olduğunuz süre içerisinde ekonomik sıkıntılar yaşadınız mı? Eğer yaşadıysanız bu ekonomik sıkıntıları aşma konusunda nasıl bir yol izlediniz? (Kira geliri, aile veya arkadaş desteği, sosyal yardım ve sivil toplum kuruluşları yardım platformları vb.)
- 5-) İşsiz olmanız sizi toplumdan dışlanmış hissettirdi mi? İşsiz olmanız nedeniyle diğer bireyler (aile, arkadaşlar ve komşular vb.) ile iletişiminiz değişikliğe uğradı mı? Eğer uğradı ise sözü edilen değişiklikleri anlatabilir misiniz? Bu iletişim değişiklikleri sizin toplumla bütünleşmenizi engelledi mi? Eğer engellediyse bu süreçleri anlatabilir misiniz?

SOSYAL DIŞLANMA İLE İLGİLİ SORULAR

- 1-) Kiminle yaşıyorsunuz? Oturduğunuz bölgenin güvenli olduğunu düşünüyor musunuz? Yaşadığınız kent içerisindeki çarşı/alışveriş merkezleri/parklar/kültür merkezlerini sıklıkla ziyaret eder misiniz? Eğer etmiyorsanız bunun nedenlerini açıklayabilir misiniz? Ulaşım maliyetleri sizin seyahat etmenizi engelliyor mu?

Ailesi ile yaşayanlara; Yaşadığımız konut ailenize mi ait? Oturduğunuz evin sağlık koşullarına uygun olduğunu düşünüyor musunuz?

Kendi başına yaşayanlar; Kiranızı nasıl karşılıyorsunuz? Kiranızı ödemekte zorluk çekiyor musunuz? Oturduğunuz evin sağlık koşullarına uygun olduğunu düşünüyor musunuz? İlerleyen zamanlarda bir ev sahibi olacağınızı düşünüyor musunuz?

2-) Faturalarınızı (Elektrik, ısınma, su, elektrik, internet vb.) ödemekte zorluk çekiyor musunuz? Ödeyemediğiniz zamanlar oldu mu? Eğer oldu ise o süreçleri anlatabilir misiniz?

3-) Yaşamınızı devam ettirebilecek düzeyde beslenebiliyor musunuz? Gün içerisinde düzenli olarak yemek yediğini düşünüyor musunuz? Yeterli düzeyde et/süt/sebze/meyve tükettiğinizi düşünüyor musunuz? Beslenmeniz için gerekli olan gıda maddelerini alırken güvenli yerleri mi tercih ediyorsunuz yoksa daha ucuz ama bilinmedik yerlerden mi temin ediyorsunuz? Sağlıklı besinler tüketmediğinizi düşünüyorsanız bu durumun gerçekleşmesinin nedenlerini açıklayabilir misiniz? Sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve devlet kurum ve kuruluşlarının gıda yardım noktalarına ulaşıyor musunuz?

4-) Mevsim şartlarına göre giyim ihtiyaçlarınızı karşılayabiliyor musunuz? Kendinize ne sıklıkla giyim alışverişi yapıyorsunuz? İşiniz olduğu veya öğrenci olduğunuz dönem ile karşılaştığınızda alışveriş yapma sıklığınızda bir değişiklik oldu mu? Eğer değişiklik olduysa bu değişimleri nedenleri ile birlikte açıklayabilir misiniz? Sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve devlet kurum ve kuruluşlarının giyim yardım noktalarına ulaşıyor musunuz?

5-) İşsiz olmanız sosyal faaliyetlere katılımınızı engelledi mi? Gitmek istediğiniz tiyatro, sinema ve sportif faaliyetlere rahatlıkla gidebiliyor musunuz? Eğer gidemiyorsanız bunun nedenlerini açıklayabilir misiniz? Bu durum sizi toplumsal yaşamdan dışlanmış hissettiriyor ise bu süreçler hakkındaki düşüncelerinizi açıklayabilir misiniz?

6-) Her yıl düzenli olarak tatile veya gezilere gider misiniz? Düzenli olarak sportif faaliyetlerde bulunuyor musunuz? Eğer tatile ve gezilere gidemiyor ve sportif faaliyetlerde bulunamıyorsanız bunun nedenlerini söyler misiniz?

7-) Sosyal güvenceniz var mı? Sosyal güvencenizin olmayışı sizin için ne anlam ifade ediyor? Güvencesizlik sizi tedirgin ediyor mu? Geleceğe dair düşünceleriniz nelerdir?

8-) Kendinizi sağlıklı hissediyor musunuz? Genel Sağlık Sigortası (GSS) primlerinizi ödüyor musunuz? Eğer ödemiyorsanız herhangi bir sağlık problemi ile karşılaştığınız zaman tedaviniz için nasıl bir yol izliyorsunuz? Hastalandığınız dönemlerde kullanmanız gereken ilaçları nasıl temin ediyorsunuz? İlaçları temin edemediğiniz durumlardaki yaşadıklarınızı/düşüncelerinizi anlatabilir misiniz? Eğer bu sözü edilen sorunları yaşadysanız bu yaşananlar sizi sağlık hizmetlerinden dışlanmış hissetmenize neden olduysa bu süreçleri anlatabilir misiniz?

9-) Eğitim hayatınızda ekonomik zorluklar ile karşılaştınız mı? Ekonomik zorluklar ile karşılaşmanız sizin eğitim hayatınızı etkiledi mi? Eğitime ara vermek zorunda kaldınız mı? Yaşadığınız ekonomik zorluklar eğitimi tamamlama sürenizi etkiledi mi? Ekonomik zorluklar sizi çalışmaya itti mi? Eğer çalıştıysanız hangi işlerde çalıştınız? Eğitimini tamamladığınız bölüm ile ilgili veya kendinizi geliştirmek için kurslara gitmeyi düşünüyor musunuz? Eğer gitmek istediğiniz halde gidemiyorsanız gidememenizin nedenlerini açıklayabilir misiniz? Bu durum sizi eğitim kurumlarından dışlanmış hissettirdi mi? Bu süreç hakkındaki düşünceleriniz ve duygularınızı anlatabilir misiniz? Kitap, dergi ve gazete gibi basılı yayınları almanız işsiz olmanız etkiliyor mu? Eğer etkiliyorsa bu durum hakkındaki düşüncelerinizi açıklayabilir misiniz?

10-) İşsizlik ile birlikte sosyal yaşamınızda değişimler meydana geldi mi? Eğer değişimler meydana geldi ise bu değişimleri anlatabilir misiniz? Ev dışında restoran/lokanta/kafe gibi yerlere yemek için ne kadar sıklıkla gidiyorsunuz? Eğer gidemiyorsanız bunun nedenlerini açıklayabilir misiniz? Arkadaşlarınız veya ailenizle eğlenme amaçlı eğlence mekanlarına gidiyor musunuz? Eğer gidemiyorsanız bu durum sizi sosyal olarak dışlanmış hissettiriyor mu açıklayabilir misiniz?

11-) İşsiz kaldığınız süre içerisinde herhangi bir güvencesi olmayan işlerde çalıştınız mı? Eğer çalıştıysanız hangi işlerde çalıştınız? Çalıştığınız işlerin çalışma koşullarından bahsedebilir misiniz? Sizi güvencesiz bir şekilde çalışmaya iten nedenleri açıklayabilir misiniz?

12-) Kredi veya kredi kartı borçlarınız var mı? Eğer var ise niçin kredi veya kredi kartı kullandınız? Borçlarınızı ödemekte zorluklar çekiyor musunuz? Borçlarınızı ödeyemediğiniz zamanlar var mı? Borçları ödeyememeniz sizin yaşamınızda bir değişikliğe neden oldu mu?

13-) Ülkede faaliyet gösteren siyasi parti veya derneklere üye misiniz? Eğer üye değilseniz üye olmamanızın nedenlerini açıklayabilir misiniz? Eğer üyeyseniz dernek veya siyasi partinin faaliyetlerine katılıyor musunuz? Seçimlerde oy kullanıyor musunuz? Eğer oy kullanmıyorsanız kullanmamanızın nedenlerini açıklayabilir misiniz? Bu durum siyasi olarak dışlanmış hissettiriyor mu? Eğer hissettiriyorsa bu süreçleri açıklayabilir misiniz?

EK 2 ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI TOPLANTI TUTANAĞI

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULLARI (Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu) TOPLANTI TUTANAĞI

OTURUM TARİHİ
31 Ocak 2019

OTURUM SAYISI
2020-01

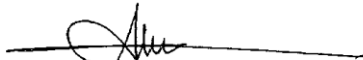
KARAR NO 9: Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden alınan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Hüsem DEMİRLER'in "Sosyal Dışlanma Boyutuyla Üniversite Mezunu Genç İşsizler Üzerine bir Alan Araştırması: Bursa Örneği" konulu tez çalışması kapsamında uygulanacak soruların değerlendirilmesine geçildi.

Yapılan görüşmeler sonunda; Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Hüsem DEMİRLER'in "Sosyal Dışlanma Boyutuyla Üniversite Mezunu Genç İşsizler Üzerine bir Alan Araştırması: Bursa Örneği" konulu tez çalışması kapsamında uygulanacak soruların, fikri, hukuki ve telif hakları bakımından metot ve ölçөгüne ilişkin sorumluluğu başvuruçuya ait olmak üzere uygun olduğuna oybirliği ile karar verildi.

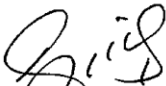
Prof. Dr. Ferudun YILMAZ
Kurul Başkanı

Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR
Üye

Prof. Dr. Doğan ŞENYÜZ
Üye

Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Üye

Prof. Dr. Abdurrahman KURT
Üye

Prof. Gülay GÖĞÜŞ
Üye

Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU
Üye

